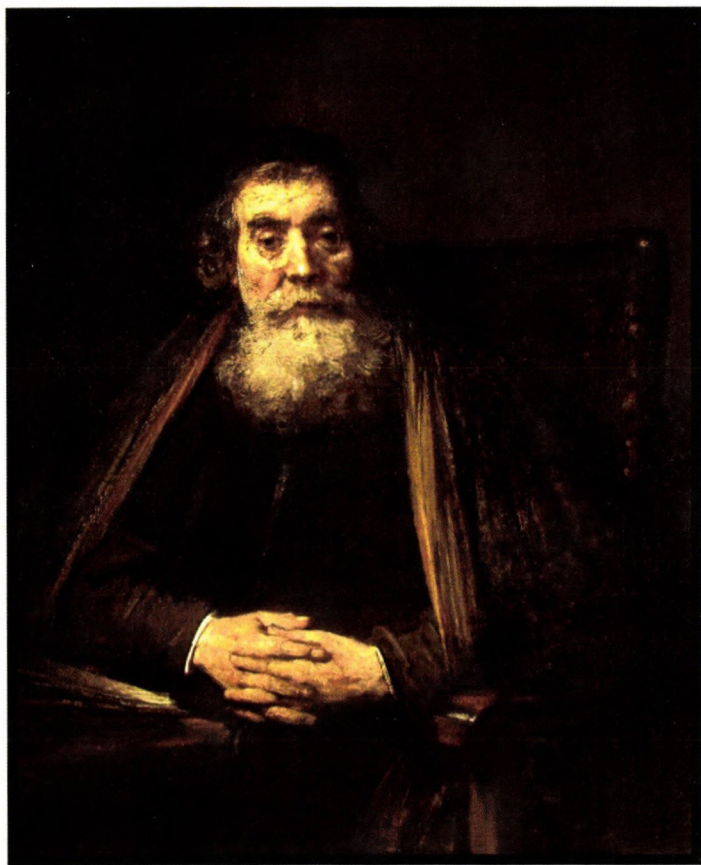

Bibliotheca Comeniana

XVIII.

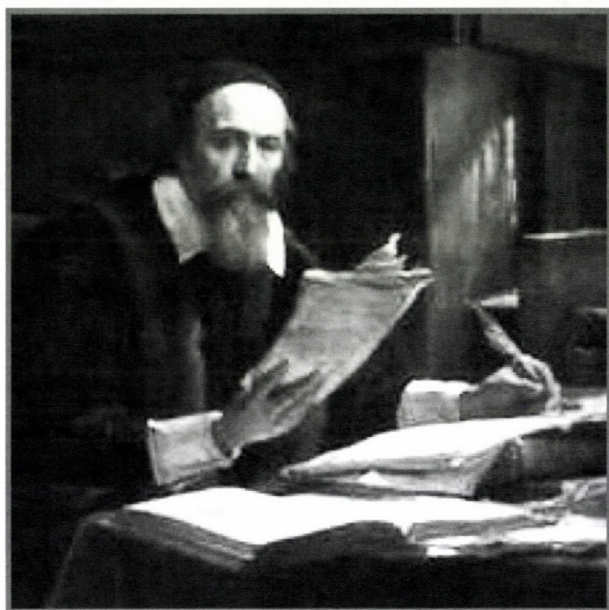
Comenius
és szellemi örökösei

Bibliotheca Comeniana
XVIII.

Comenius Ámos János

Bibliotheca Comeniana

XVIII.

Comenius és szellemi örökösei

Sárospatak
2015

Szerkesztőbizottság:

DR. FÖLDY FERENC

DR. KONCZ GÁBOR

DR. KOVÁTS DÁNIEL

(szerkesztő)

Könyvünket *Bertha Zoltán* festményeivel illusztráljuk
Az eseményfotókat *Sasi Gábor* készítette

Kötetünk megjelenését támogatta

a NEMZETI KULTURÁLIS ALAP
könyvkiadás szakmai kollégiuma,

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadta
a Magyar Comenius Társaság

Felelős kiadó:
Dr. Földy Ferenc

Tipográfiai terv és nyomdai előkészítés: *Feliciter Kiadó*
Nyomás és kötés: *Sárospataki Nyomda Kft.*

ISSN 0237-6024

Előszó

A Magyar Comenius Társaság működésével elsősorban a hazai művelődéstörténet és pedagógia tanulmányozását szolgálja. A *Bibliotheca Comeniana* című könyvsorozatával segíti Comenius szellemi örökségének, eszméinek feltárását és korszerű elemzését, továbbá a Társaság kutatómunkájának közzétételét. Az eddig megjelent tizenhét kötet egyrészt Comenius írásainak megismertetését, tanításainak népszerűsítését szolgáló közleményeket tár az olvasó elé, másrészt publikációs lehetőséghez juttatja a Társaságba tömörült szakembereket, kutatókat.

A hagyományos őszi felolvasóülések anyagának könyvsorozatunkban való megjelenése sokszor hivatkozási tárgya a neveléstörténeti, művelődéstörténeti irodalomnak.

A *Comenius és szellemi örökösei* című 18. kötet két év gazdag termését bocsátja a nyilvánosság elé: a 2013. és a 2014. évi felolvasóülések anyagát tartalmazza. Ez tükröződik a kötet felépítésében, négy szerkezeti egységének összeállításában.

A *Comenius és követői* című első rész a Társaság 2013. november 6-án tartott tudományos ülésének előadásait ismerteti. Két közlemény foglalkozik Comenius életművével. Kiss Endre József Comenius és magyarországi munkatársainak kapcsolatát, Halászi Aladár Comenius érvelési rendszerét elemzi és értékeli. Dr. Vozdvizsenszkij Vagyim Comenius örökségének sáfárai közül Csizsevszkij szerepét taglalja. A továbbiakban nyolc iskolatörténeti témájú tanulmányt olvashatunk. Két jeles sárospataki iskolateremtő személyiség alakját idézik meg az előadók. Árvay Józsefet, a sárospataki tanítóképezde alapító igazgatóját dr. Kézi Erzsébet méltatja, dr. Fodor Ferenc pedig a Sárospataki Református Teológiai Akadémia megújításának meghatározó alakját, dr. Mátyás Ernő tudós professzor munkásságát elemzi a két világhábo-

rú között. Az egri tanítóképző történetét *dr. Bodosi Béla* ismerteti, *Kornyané dr. Szoboszlai Agnes* a miskolci iskolateremtő, *Tóth Pál* munkásságát, *Jaskóné dr. Gácsi Mária* Kaffka Margit iskoláit értékeli. *Dr. N. Lakatos Zoltán* a miskolci evangélikus tanítóképző küzdelmes útját tekinti át. *Dr. Hauser Zoltán* és *dr. Kelemen Judit* „A Comenius Kar az Eszterházy Károly Főiskola szervezeti keretén belül” címmel írt tájékoztató írásukban az intézetben folyó képzés megújításáról szólnak. *Dr. Bolvári-Takács Gábor* a pataki szellemiség kisugárzását tárgyalja dolgozatában.

A kötet második tartalmi egysége *Comenius és a művészetek* címet kapta. Ebben a részben a 2014. november 5-én megtartott tudományos ülésanyagát olvashatjuk. Három előadás Comeniushoz, egy pedig kortársához, Rembrandt-hoz kapcsolódik. *Dr. Vitéz Ferenc* „Comenius és a grafika” című előadásában az *Orbis Pictus* (A világ lefestve) című könyv grafikáit, táblaképeit elemzi, melyeket Comenius saját maga tervezett és készített. Ezáltal megtudjuk, hogy művészi tehetséggel is bírt a mester. Ugyanerről a műről *dr. Molnárné Ötvös Tünde* a vizuális közlési módok valláspedagógiai jellemzőit ismerteti előadásában. *Halászi Aladár* vizsgálódásának tárgya a tudomány és a művészet határmezsgyéje Comenius életművében. *Dr. Fodorné dr. Nagy Sarolta* „A Biblia és Rembrandt” című előadásából megtudhatjuk, hogy Comenius kortársa tehetségének és kálvinizmusának köszönheti, hogy festőóriássá vált. Bibliái témájú festményeiben felismerhetjük az Igét: Rembrandt ecsettel prédikált. A további írások napjainkba vezetnek el. Hasznos művészeti, pedagógiai tanulságokra hívja fel a figyelmet *dr. Kelemen Judit* a Comenius Főiskolai Kar művészeti nevelésének ismertetésekor, a sárospataki Művelődés Háza művészeti tevékenységét *Csatlósne Komáromi Katalin*, a Zemplén Televízió képernyőjén megjelenő művészetet pedig *Jászter Beáta* mutatja be. *Dr. Kovács Dániel* a dr. Bakos Józsefről, a Comenius Társaság alapító tagjáról megjelent kis könyvet, dr. Szeceksó Károly munkáját ismerteti. *Tusnády László* Kovács Dániel sárospataki tárgyú írásainak gyűjteményét kommentálja.

A harmadik fejezetben *Emlékezés és laudáció* címmel egyrészt kerek évfordulók kapcsán idézünk meg jeles személyiségeket, másrészt méltatjuk a Magyar Comenius Társasághoz kötődő, a közelmúltban elvesztett munkatársak életművét. Ebben a részben is törek-

szünk művelődéstörténeti adalékokat feltárni, helyi kötődéseket kiemelni.

Dr. Kováts Dániel a 250 éve született Vályi Andrást, az első anyanyelv-pedagógust méltatja. *Dr. Földyné dr. Asztalos Adrienne* Egressy Bénire, a Szózat zeneszerzőjére, a neves színházi polihisztorra emlékezik születésének 200. évfordulója alkalmából. *Dr. Dienes Dénes* ugyancsak a 200 éve született neves pataki diák, sokoldalú tudós professzor, népdalgyűjtő Erdélyi János munkásságát, Patakkal való kapcsolatát ismerteti. A 150 éve elhunyt Fáy András emlékét idézi *Kiss Endre József*, kiemelve takarékpénztári, Nemzeti Kaszinó könyvtárosi és a magyar református egyházban végzett áldozatos munkáját. *Dr. Földy Ferenc* a tanítók tanítójára, a 100 éve született Kődöböcz Józsefre mint tudós pedagógusra emlékezik. *Dr. Koncz Gábor* neves pataki teológus professzor édesapjának, dr. Koncz Sándornak állít emléket 100. születésnapja alkalmából. A 100 éve született Vatai Lászlóról ugyancsak *dr. Koncz Gábor* emlékezik meg. *Bertha Zoltán* festőművészi portréját *dr. Vitéz Ferenc* írja le, Makovecz Imre nemzetközileg elismert építőművész Sárospatakon végzett munkásságát *Kiss József* mutatja be.

Posztumusz örökös tagja lehet a Társaságnak az, akit kiemelkedő munkássága, eredménye alapján laudálunk. *Dr. Deme László* (1921–2011) nyelvészprofesszor, neves pataki diák, a Társasághoz kötődő tudós munkásságát *dr. Kováts Dániel* ismerteti. *R. Toma Kornélia* dr. Gönczy Ákos (1941–2012) főiskolai tanárnak, a Társaság alapító tagjának, jegyzőjének tevékenységét méltatja. *Dr. Fehér Erzsébet* (1941–2012) főiskolai tanár, neveléstörténész, a Társaság alapító tagja és pénztárosa emlékét *Feróné Komolay Anikó* idézi meg.

A kötet befejező részében a *Comenius Társaság életéből* teszünk közzé dokumentumokat. Szomorú kötelességünk lett a végső búcsúvétel díszelnökünkötől, R. Várkonyi Ágnes akadémiakustól; *dr. Földy Ferenc* ír róla, kiemelve Sárospatakhoz és a Magyar Comenius Társasághoz való kötődéseit.

Tájékoztatjuk a nyilvánosságot a Társaság utolsó négy évének tevékenységéről. Ezek közül a 2011-es év volt eseményekben a leg gazdagabb. Ekkor ünnepeltük a Társaság megalakulásának 25. évfordulóját. Ebben a fejezetben tesszük közzé a hatályos jogszabályok szerint átdolgozott új Alapszabályzatunkat. Ettől az évtől kezdve

minden őszi tudományos felolvasóülésünkkel együtt közgyűlést is tartunk, ötvenként pedig tisztújító közgyűlést.

A Társaság most megválasztott vezetőségét is megismerhetjük e kiadványban.

Hálásan köszönöm mindazoknak, akik kutató, tudományos, szakmai munkájukkal hozzájárulnak Társaságunk eredményes működéséhez. A Nemzeti Kulturális Alap igazgatóságának tisztelettel köszönöm az anyagi támogatást, hogy a Bibliotheca Comeniana könyvsorozatunk 18. kötete megjelenhet.

Kiadványunkat szeretettel ajánlom az olvasók figyelmébe.

Földy Ferenc

I.

Comenius és követői

HALÁSZI ALADÁR

Comeniust idézve

Hadd képzeljelek el, milyen lehettél
Gyermekeként, ifjan vagy felnőtt korodban;
Keresve célt az úton, mint mehattél,
Világod hogy megismerhetnéd jobban.

Látták gyarló emberi voltod akkor,
Vagy csak, mint napba néztek hunyorogva,
Kiket gyötört együtt veled a vad kor
Nagy háborúktól megszorongatva?

Külsőddel egy voltál a többiek közt,
Nem fogtál másként tollat, egyéb eszközt,
De halhatatlan gondolattal áldva,

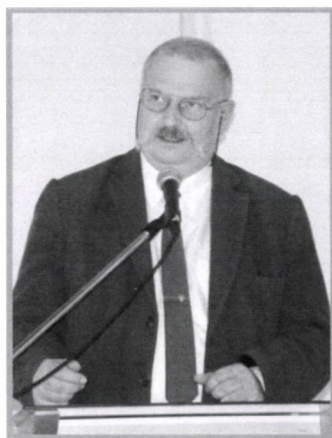
Cseh, morva és magyar lélekkel fűtve,
Uradtól nyert célok felé lendülve
Jövőben jártál soha meg nem állva.

KISS ENDRE JÓZSEF

Comenius és magyarországi munkatársai

Az igen kiterjedt, nemzetközi Comenius-irodalom számos alpműve nem tér ki a „*népek tanítója*”-nak magyarországi tevékenységére, de amelyek kitérnek, rendszerint azok sem említik magyarországi munkatársainak többségét.

Comenius négy ízben járt a magyar Felvidéken, ahová a morvaországi protestánsok üldözésének idején 6000 honfitársa menekült. Ezeknek harmada annak a Cseh Testvér egyháznak a tagja volt, amelyben Comenius a püspöki tisztet töltötte be.¹ Sárospatakon sem először fordult meg, amikor megkezdte iskolaszervező munkáját 1650-ben. Emellett a közel másfélszáz megjelent Comenius-írásból legalább 38 Sárospatakon készült vagy Magyarországhoz kapcsolódik, ami arra utal, hogy az itt töltött néhány esztendő nem elhanyagolható része munkásságának. Magyarországi munkatársait az erdélyi fejedelmi család tagjai, a fejedelmi udvar, az egyházi és világi vezetők, a kollégiumi tanfelügyelők és tanárok, a diák-tisztségviselők és a kiemelkedő tanítványok tekintetében vesszük számba.

¹ Viera Zbirkova: A Cseh Testvérek nyugat-szlovákiai gyülekezetei és Comenius. Comenius és a sárospataki iskola. Bibliotheca Comeniana VI. Sárospatak, 1997. 69–74.

A fejedelmi család tagjai azért szerepeltek Comenius „*célszemélyei*” között az első helyen, mert ő politikai tervekkel érkezett Magyarországra. Amerre megfordult Európában – akár egyházának támogatást keresve, akár iskolaszervezés címén – ott a Habsburg elnyomást szenvedő Morvaországnak a diplomataja volt egyben és hazája felszabadításáért szervezkedett Svédországban, Poroszországban, Angliában, Hollandiában, Lengyelországban, Litvániában vagy a Magyar Királyságban egyaránt.

Az erdélyi fejedelem családjának éppen a leendő tagja állt talán legközelebb a szívéhez: a volt cseh uralkodónak, Pfalzi Frigyesnek a leánya, Henrietta, I. Jakab angol királynak az unokája, akinek apjával többször találkozott, s aki mellett életét kockáztatva kiállt még a hazájában. Pfalzi Henrietta és III. Rákóczi Zsigmond egybekelése a szimbóluma volt annak az európai protestáns koalíciónak, amiért Comenius munkálkodott, és amelyben az ék szerepét az erdélyi fejedelemnek szánta. Diplomáciai és egyházi szolgálatának a csúcsát jelentette Sárospatakon ennek a házasságkötésnek a megvalósulása, melyben ő az előkészítő munka mellett az eskető lelkipásztor szolgálatát végezhetette.

Hasonlóképpen közel állt hozzá a vőlegény – III. Rákóczi Zsigmond – akivel Patakra érkezésétől fogva naponta elmélyült beszélgetésekben cserélték ki gondolataikat. Zsigmond herceg hét nyelven beszélő, igen olvasott, széles látókörű tanítványának számított, akinek az uralkodói talentumai nem hagytak kétséget Comeniusnál afelől, hogy reá, a majdani magyar uralkodóra építheti politikai programját, és eszközévé teheti terveinek. Az ifjú Zsigmond herceg és Henrietta azonban fiatalon – házasságkötésük után nem sokkal – járványos betegség áldozatai lettek, s noha ezzel Comenius valamennyi beléjük vetett reménysége összeomlott, ő továbbra sem mondott le elképzeléseinek megvalósításáról.

Igyekezett II. Rákóczi György fejedelem bizalmába férkőzni, ami sokáig nem sikerült: a fejedelem nem foglalkozott vele, környezete elhárította közeledését. Tették ezt egyrészt azért, mert Comenius ahhoz a körhöz tartozott Sárospatakon, amely Lorántffy Zsuzsannával és Zsigmond fiával meg-megújuló vitákat folytatott a fejedelemmel a protestáns ortodoxia vagy a puritánizmus támogatásáról és Comeniuszt a velük szemben álló táborhoz sorolták. Másrészt azért,

mert amikor Comeniusnak mégis sikerült egynémely udvari embereken – Kemény Jánoson, Klobusiczky Andrásan, Mednyánszky Jónáson – keresztül a jövedelmekkel ostromolnia a fejedelmet, akkor II. Rákóczi György lelkészekből álló „vizsgáló bizottsága” kimondotta, hogy ezeket a jóslatokat nem tartja isteni eredetűeknek, a fejedelem pedig megírta Comeniusnak, hogy nem kívánja azokat a döntéseinél figyelembe venni. Comenius nem várhatott sokat a fejedelemszszonytól sem, akit akkor Báthori Zsófiának hívtak. Viszont sohasem mondott le politikai terveiről és még Patakról távozóban és azután is folyamatosan ellátta a fejedelmi udvart jövedelmekbe foglalt direktívákkal, melyek arra biztattak, hogy az erdélyi fejedelem kezdjen háborút a vallás szabadságáért.² Az ő szempontjából nem volt ez hiábavaló, mert a fejedelem érdeklődése a későbbiek során intenzívebb lett és lengyelországi hadjáratának kudarcát számon kérte Comenius-tól, aki azt válaszolta erre, hogy a vereséget magának köszönheti, mert nem teljesítette a jóslatokban előírt feltételeket.³

Lorántffy Zsuzsánna özvegy fejedelemasszony Zsigmond fiával Patakra visszavonulva, egyre kevésbé játszott közéleti szerepet. Támogatta Comenius meghívását a pataki Kollégiumba, hiszen arra korábban a férje, I. Rákóczi György is kísérletet tett, de azt akkor Comenius – hivatkozással egy kiújuló török háború lehetőségére – nem fogadta el. Lorántffy Zsuzsánna olyan jövedelmet biztosított Comeniusnak, amilyenben másutt nem volt része,⁴ s tette abban a reményben, hogy az általa támogatott puritán lelkipászorokkal, tanárokkal jól fog tudni együtt dolgozni és színvonalasan kiszolgálni a Kollégium iránt akkor támasztott igényeket. Iskolaszervező elképzeléseire igen-t mondott, szabad kezet adott neki mindenben és segítőköt rendelt mellé. Egyetlen kérését tagadta meg mindössze, amikor azt javasolta, hogy a török nyelvre fordított Bibliával kezdjenek hozzá a –

² Ezeket a küldeményeit a dunántúliaknak is továbbította, hogy Zrínyi Miklós és az Illésházyak is megkapják. *Bán Imre*: Comenius és a magyar szellemi élet. Pedagógiai Szemle 1958. 933.

³ *Kvacsala János*: Comenius és a Rákócziak. Budapesti Szemle 1889. 147. A Comenius közvetítette jövedelmek szerint II. Rákóczi György akkor győzedelmeskedett volna, ha a hadjárat előtt szerződést köt a törökkel; otthoni ügyeit teljesen rendezi; a Lengyel Királyságba nem a koronáért tör, hanem az igaz hit védelmezésére.

⁴ A pénzben és természetben kapott járandósága forintba átszámolva 940 Ft volt egy esztendőre, amit kiegészített a nyomtatásban megjelenő írásainak az eladásából befolyt összeg. A megbecsült, éves pataki tanári jövedelem akkor 300 Ft alatt volt.

történelmi Magyarország nagy részét még hódoltsági területként ellenőrző – mohamedánok keresztyén hitre térítéséhez.⁵

Comenius közvetve mégis Lorántffy Zsuzsannának köszönhetette legnagyobb pataki sikerét. Amikor ui. a latin iskola beindítása után, iskolaszervező munkáját félbe hagyva bejelentette távozási szándékát, az özvegy fejedelemasszony rábírta arra, hogy maradjon még pár hónapig. Ez alatt az idő alatt mutatta be – iskolai színjátszás keretében – a tananyagot feldolgozó színdarabjait.⁶ S ha az egyéb tevékenységével nem is, az iskolai előadásaival – pártállástól, kegyességi vagy társadalmi hovatartozástól függetlenül – mindenkinél egyértelmű és átütő sikert aratott.

Az egyházi vezetők, a Geleji Katona István püspök nyomdokaiba lépő Csulai György, Szathmári Lázár Miklós tiszántúli püspök, Simándi János és Tarczali Pál zempléni esperesek, Verécsi S. Ferenc sárospataki első pap, valamennyien a református ortodoxia képviselőinek bizonyultak. Tarczali és Verécsi pozitívan értékelték Comenius munkáját, és ezt kifejezésre juttatták. Elismerésük háttérében Comeniusnak az az írása állhatott, amellyel Patakra érkezésekor jelentkezett, és amelyet a hazai közvélemény a puritánus-presbiteriánus-independens törekvések kritikájaként értelmezett.⁷ Nevezett egyházi vezetők bár nem osztottak Comenius kegyességében, de jól fogadták a teológiai ellenlábasaik táborát megosztó tekintély hasonló nyilatkozatait.

Comenius a segédlelkészével, s egyben titkárával Hartmann Ádám Sámuellel és vejével Jablonszky Figulus Péterrel – aki egyben a Cseh Testvérek egyházának tisztségviselője volt –, valamint Renius György nyomdással érkezett Sárospatakra. Felesége később jött utána. Feltehetően kapcsolatot tartott azzal a 10-12 alumnusával, akik a honfitársai közül az ő költségén tanulhattak a Kollégiumban, s akik között Szeges András és Szeges Illés nevűeket is találunk.⁸ A kollégiumi diákság kö-

⁵ Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon. Bp., 1931. 146–147.

⁶ Comenius: Schola ludus seu encyclopaedia viva. Sárospatak, 1654.

⁷ Comenius: Independentia Aeternarum Confusionum Origo. Leszno, 1650. „Az independencia az örök zavar forrása” c. munkáját még Angliában írta 1648-ban. Valójában összefebékíteni szerette volna az egymás ellen feszülő irányzatokat, de mivel mindegyiket kritizálta, egyben munióit szolgáltatott egymás további bírálatához.

⁸ Comenius neve a nyelvünkön: *Komnai Szeges Ámós János*. A Szeges családnév magyar származására utal. Ezt az adatot sokáig mellőzték az életrajzából, mondván, hogy ő maga nem használta a Szeges nevet. 1962-ben azonban rábukkantak egy kéziratára (Clamores Eliae – Illés siralmi. Poznani Állami Levéltár Acta Braci Czeskich 2261.), amelyben életének utolsó esztendejé-

réből a tisztségviselők mellett 2 tógátus, 2 nemes ifjú és 6 kurátor volt a segítségére. Az állandó tanácsnokaiként Klobusiczky András jószágigazgató, Tolnai Dali János tanár és Veréczy S. Ferenc pataki prédikátor szerepeltek, akiket többször írásban is megszólított.

Tolnai Dali János a puritánus törekvések legmarkánsabb hazai képviselője, már angliai egyetemjárása alatt szövetkezik néhány peregrinus társával arra, hogy hazatérve egyházukban végrehajtják az általuk szükségesnek tartott újításokat. Fellépése nagy ellenállást vált ki a protestáns ortodoxia még többségben lévő képviselőinél, és Lorántffy Zsuzsánna, Zsigmond herceg támogatása sem tudja megkímélni attól, hogy ne járja végig a maga kálváriáját, elítélve, menesztve, felfüggesztve katedrán és szószéken egyaránt. Amikor segít Comeniust Patakra hívni, lényegében már „szabad úszó”, s legfeljebb egyik tanára lehet a Kollégiumnak, de nem a vezető pedagógusa.⁹ Kegyessége a Comeniuséval azonos forrásokból táplálkozik, de megértéssel vehette tudomásul, hogy Comeniusnak a fejedelem és az egyház támogatása nélkül semmilyen esélye nem nyílik elképzelései megvalósítására, következképpen a puritánus célokért nem szállhat velük együtt ringbe. Némileg tehát eltávolodtak egymástól, hiszen Comenius sem várhatta, hogy Tolnai segít terjeszteni az általa legfontosabbnak tartott jövődöléseket, miután ezeket nemcsak nagy fenntartással fogadta, hanem figyelmeztetett arra, hogy pl. a még Zsigmond herceg halála után is a hozzá érkező, róla szóló jóslatok nem lehetnek isteni eredetűek.¹⁰ Comenius pedig a 7 évfolyamos akadémiájának a tervezetéből azt a tárgyat, amit Tolnai Dali János adott elő, gyakorlatilag kihagyta.

Comenius után érkezett Patakra Medgyesi Pál, aki puritánus nézetei miatt volt¹¹ kénytelen otthagyni a fejedelmi udvart és Lorántffy

---

ből „...a nivnicei Szeges, akit apja után Komnainak neveznek...” sajátkezű bejegyzése olvasható. Szülőföldjén több Szeges család is élt, nevezett alumnusai ezekből vagy a rokonai közül kerülhettek ki. *Szalatnai Rezső*: Comenius. Kortárs 1970/11. 1705–1714.

⁹ Lorántffy Zsuzsanna szerette volna elhelyezni Veréczy S. Ferencet máshová, és helyébe Tolnai Dali Jánost tenni meg sárospataki első papnak, de az elképzelése megbukott a gyülekezet ellenállásán, amely ragaszkodott nagy hírű prédikátorához, és amelyben a fejedelemasszony intenciójára szervezték meg a presbitériumot 1653-ban. *Zoványi Jenő*: Puritán mozgalmak a Magyar Református Egyházban. Bp., 1911. 356.

¹⁰ *Rácz L.* i. m. 145.

¹¹ A távozásában szerepet játszott Báthori Zsófia fejedelemasszony számonkérése, aki a megígért színlelt áttérését reformátusnak, rendre halogatta, 1661-ben pedig visszatérve a római katolikus felekezetbe, protestáns alattvalóinak megátalkodott üldözőjévé vált.

Zsuzsánna maga mellé vette. Ő végezte Zsigmond herceg temetésén az egyházi szolgálatot, amire Comeniust szándékosan nem hívták meg, hogy ne találkozhasson a fejedelemmel. Medgyesi, aki következetesen szorgalmazta a presbitériumok felállítását, Comeniusnak az independensekről írt munkájának egy gondolatát félreértve – mely szerint a presbitérium ellen agitál – azt írta a fejedelemnek, hogy megbánta Comenius korábbi támogatását, mert lehet, hogy jó iskolaszervező, de ha nem jó lelki vezetőnek, akkor kár volt ide meghívni.¹²

Hasonlóképpen járt Comenius Bisterfelddel, az egykori iskolatársával,¹³ Gyulafehérvár vezető tanárával, a fejedelmi diplomácia egyik követével. Amikor Patakon járt, találkoztak, s természetesen beszélgettek Comenius fejedelmet háborúra mozgósító szándékáról. Bisterfeld – aki óvatosan volt puritánus és mérsékelt chiliasta, sohasem vállalta, hogy elveiért kiállva céltáblává váljon, hanem csendben építette karrierjét – nyíltan megmondta, hogy a hivatkozott jövődöléseknek nem tulajdonít jelentőséget és nemhogy támogatná, de inkább megakadályozza azt, hogy Comenius a fejedelmet az elképzelései szerint befolyásolja.¹⁴

Ezzel Comeniusnak talán a legfontosabb kollegiális kapcsolata szakadt meg. Annak a háttérben, hogy a kapcsolatai így alakultak, hitéletének sajátosságát sejthetjük, amely evangéliumi forrásokból táplálkozik, az élő hitű keresztyének számára építő, erősítő, de egy bizonyos ponton rajongóvá válik, s amit ezen túl képvisel, az már nem áll meg a Kijelentés feltétele alatt. Emberi nyomorúságának jeleit láthatjuk abban, hogy nem tudott belenyugodni hazája elnyomtatásába, a 100.000 protestáns menekült szenvedésébe, a vallásszabadság megoldatlan ügyébe és nem volt képes jól feldolgozni talán a személyesen átélt traumákat sem.¹⁵ Ezért menekülhetett azokba a jóslatokba, melyek végre azt mondták, amit mindenképpen hallani akart

¹² Medgyesi Pál levele Rákóczi Zsigmondhoz. Erdélyi Protestáns Közlöny 1877. 3–4.

¹³ Herbornban mindketten Alstedt J. H. tanítványai voltak.

¹⁴ *Kvacsala János*: Bisterfeld János Henrik élete. Századok 1891. 447–478. és 545–577.

¹⁵ Élete folyamán volt mit feldolgoznia: 1604-ben árvaságra jut, 1605-ben Bocskai hajdúi felűlják Straznicét, ahol nagynénje neveli; 1621-ben spanyol zsoldosok felégetik Fulneket, ahol lelkipásztorként szolgál; 1622-ben pestisjárványban elveszíti feleségét és két gyermeket; 1623-tól bujdosó a saját hazájában; 1628-ban el kell hagynia Morvaországot; 1648-ban meghal második felesége és öt árva gyermekével marad; 1656-ban a lengyel csapatok felégetik Lesznót, ahol 40 év alatt összegyűlt írásai és könyvtára pusztul el; 1669-ben elveszíti vejét Jablonszky Figulus Pétert. *Kratochvíl V. Milos*: Comenius élete. Bp., 1979.

– hogy ti. még az életükben megdöntik a Habsburg uralmat, a hazája és egyháza felszabadul, a bujdosók hazatérhetnek – és hitelt adott azoknak a jósoknak, akik százakat, ezreket vezettek félre hamis vígasztalásaikkal.¹⁶

Comenius kegyességének túlzásai a Cseh Testvérek egyházát egy időben befolyása alá kerítő Rózsakeresztes Testvériség és a Fény Kollégiuma tanításaiban gyökereztek, és azokban az apokaliptikus váradalmakban csúcsosodtak ki, melyek szerint még az életükben konkrét dátumokhoz kötve várták a protestánsok európai uralmának kiteljesedését és Krisztus visszajövetelét, azaz a világ végét.¹⁷ A túlzó tanok iránt egyes emberek mindig érdeklődtek ugyan, de lényegében mind a Magyar Királyságban, mind az Erdélyi Fejedelemségben, mind a protestáns ortodoxia, mind a puritánizmus híveinél döntően elutasításra találtak.

Kapcsolatainak a sikertelen alakulása meghatározta iskolaszervező tevékenységét, mivel ezt a rejtett diplomáciai sikereinek a függvényeként kezelte. A hét évfolyamosra tervezett pánszofikus akadémiajának építésével felhagyott a latin iskola három évfolyamának beindítása után. Ennek azonban újrairta a tankönyveit, amiben segítségére volt Szilágyi Benjamin István, s az évfolyamvezető tanárokat – Tolnai S. Istvánt, aki később szikszói rektorként folytatta és hazatérve, mint lelkipásztort vértörvénytörvények elé idézték, Kapossi Geszti Pált, aki hollandiai peregrinációja után Szatmáron és Erdélyben szolgált és Ecsedi Jánost – instrukciókkal látta el. Tanárként számíthatott még Azari G. Zsigmond, Helembai Sámuel, Tofeus Mihály, Szatmári Ötvös István, Szántai M. Mihály, Szántai Molnár Pál, Szőlősi János, Veresegyházi István munkájára.¹⁸ Legtöbben az idősebb diákoknak,

¹⁶ Comenius még a hazájában hitelt adott Kotter Kristóf sziléziai tímárnak, aki azzal bízta a száműzetésre ítélteteket, hogy diadalmasan vissza fognak térni és mindentket visszakapják. Poniatowska Krisztinának a bibliai apokalipszis szótárát használó látomásai nyomán dönt arról, hogy Lengyelországba menekül. Melis István a protestánsoknak a római katolikusok fellett aratandó, közeli győzelmet jövendölte, Drábik Miklós pedig a Rákócziak vezető szerepét az új szabadságharcban. Comenius életének utolsó éveiben is – Amszterdamban – egy látomásairól elhíresült vallási rajongó, Bourignon Antoinette asszony körében találjuk. *Iványi Ede: Comenius Ámós János élete. Bp., 1906. 257.*

¹⁷ *Comenius: Lux e tenebris. 1665. c. írásával együtt a jóslatokat is közzé teszi, amivel már a nyugati protestáns közvéleményt is megbotránkoztatja.*

¹⁸ Egyéb források Rozgonyi, Némethi, Baconi tanártársakat is ide sorolják. *Dezső Lajos: Comenius Ámós János Magyarországon. Sárospatak, 1881. 5–6.*

mint segédtanerőknek a soraiból kerültek ki és 2-4 éves hazai stúdi-umok után külföldön folytatták tanulmányaikat. Így Szilágyi Benja-min István 1652-től sátoraljaújhelyi lelkipásztor, Kapossi Geszti Pál 1653-ban, Azari G. Zsigmond 1654-ben indul külföldi egyetemjárás-ra és nélkülöznie kell kollegaként 1653-tól Tofeus Mihályt – a ké-sőbbi erdélyi püspököt – és Szántai M. Mihályt.

1650 és 1655 között 169-en iratkoztak be, hogy felsőbb tanul-mányokat végezzenek.¹⁹ Comenius évei alatt a seniorok hasonló okból év közben is váltották egymást: Gyöngyösi András, Hernádnémeti Gergely, Laki N. Márton, Pataki Oplius Miklós, Sellyei M. István a későbbi gályarab lelkipásztor és dunántúli püspök, Tolnai F. István, aki hollandiai és angliai tanulmányait követően Kézdivásárhelyen es-peres, Kolozsvárott tanár és az értekező széppróza kiváló művelője.

Comenius tanítványi munkatársai között elsőnek tartozunk meg-említeni Versegyházi Szentyel János gyulafehérvári tanárt, Apafi Mihály nevelőjét, aki nála járt elbingi otthonában, hogy Erdélybe hívja, majd nála maradt egy darabig, hogy tanuljon tőle.²⁰ Akik Pata-kon látták és hallották Comeniust, azok között külföldi tanulmány-úton jártak: Csedregi T. Péter, Dobrai P. Mihály, Kaszonyi H. János, Kisvárdai Lázár János, Liszkai P. András, Telkibányai P. István. Ha-sonló tanulmányok után hazatérve udvari lelkipásztorok lettek közü-lük: Csengeri István Barsay fejedelem mellett, Jászberényi János Lorántffy Zsuzsanna familiárisánál, Rimaszombati Kazai János Soós István zempléni alispánnál, Szántai Pócs István Rhédey Ferencnél. Puritánizmusa miatt hátrátételt szenvedett Komáromi Cs. István, az ellenreformációs üldözés bujdosásra ítélte Szőnyi Nagy István lelki-pásztort, Pósházi János pataki tanárt, Beregszászi István és Kör-mendi György pedig gályarab-lelkipásztorokként tettek bizonyosságot halált megvető hitükről. Szép karriert mondhatott magáénak Kör-mendi Péter szatmári lelkipásztor, aki tiszántúli püspök lett és Gyön-gyösi István, aki országgyűlési követ, gömöri alispán, de mindenek előtt neves költőként írta be nevét irodalomtörténetünkbe.

Amint látjuk, a lelkipásztornak készülők előtt megnyílt az egyhá-zi pálya, aminek keretében elhelyezkedhettek udvaroknál, főnemesi,

¹⁹ *Höröcsik Richárd*: A Sárospataki Református Kollégium diákjai. 1617-1777. Sárospatak, 1998. 81–89.

²⁰ *Makkai László*: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen. Bp., 1952. 58.

köznemesi családoknál, beállhattak gyülekezeti szolgálatba, s emelkedhettek magasabb egyházi és világi tisztségekbe. A világiak ugyancsak tanulhattak itthon és külföldön, hogy orvosként, jogászként, tudósként, tanárként találják meg a helyüket és családok, intézmények jogi képviselőjeként, gazdaság irányítójaként, a vármegyei közigazgatás vagy városi hivatal tisztviselőjeként, akár országos tisztségben vagy politikusként érvényesülhettek. Comenius pataki éveitől a beiratkozó nemes ifjak száma 3-ról 54-re emelkedett.²¹

Amilyen elementáris igény mutatkozott a lelkészképzés hiányainak pótlására, hasonló akarat jelentkezett a református értelmiség térnyerésének a biztosítása. Comenius iskolai elképzelései a pánsemitikus képzésről, annyiban nyertek egyházi és társadalmi támogatást, amennyiben nem kívánták gyökeresen elszakítani a pataki Kollégiumot eredeti küldetésétől. Konszolidált és fejlett gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyok között nem lett volna akadálya annak, hogy Comenius kialakítsa Patakon a maga „*kísérleti pedagógiájának a sajátos tanműhelyét*”, ám az adott körülmények között ez megengedhetetlen kockázatot jelentett. Mint ahogy a megvalósítását nem engedték meg a korabeli svédországi, angliai, hollandiai, poroszországi viszonyok sem.

Comenius sárospataki működésének négy és fél esztendeje alatt, kb. 250 akkori honfitársunkkal került munkakapcsolatba. Amikor magyarországi tevékenységét, szervező munkáját, a szellemi életre gyakorolt hatását értékeljük, tisztelettel gondolhatunk a többségükben elfeledett, hazai munkatársaira.²²

²¹ *Hörsik* i. m. 42.

²² 2011-ben a MRE Doktori Kollégiuma Egyháztörténeti Munkacsoportjának Debrecenben tartott ülésén elhangzott előadás.

Comenius lesznói szobra
Alfred Reichel alkotása (1898)

HALÁSZI ALADÁR

Comenius érvrendszere

Mottó: *Többnyire a magunk értékrendjéből kovácsolt fegyverrel indulunk vitába, de pajzsként mások igazságát hordozzuk.*

Tisztelt Hallgatóim!¹

Témám némiképp igényli a magyarázatot, hogy miért éppen ezt választottam Comenius szinte mindenre kiterjedő életművéből. Talán nem meglepő, ha egyetlen képzett szó az indokom, hiszen a munkássága, egyáltalán az egész élete jellemezhető vele: a *hatékonyság*. E fogalommal mindjárt a témakör középpontjában találjuk magunkat, mert mi más lehetne célunk érvelésünkkel, mint hatni másokra, magunk és elveink, törekvéseink mellé állítani minél több társunkat vélekedésben, mely meggyőződésévé, vezérlő elvévé, tevékenységre sarkaló erővé lényegül az igazunkkal végül egyetértő partnereinkben, akár ellenfeleinkben is. Ennek az erőnek eredője az igazság, irány a pedig a hatékonyan érvelő által járt úté.

I.

A 17. században, Comenius korában jó száz évvel követve számolhatták a reneszánsz kor embert, tudományt, természetet előtérbe

¹ Előadásként elhangzott a Comenius Társaság ülésén, Sárospatakon, 2013. november 6-án.

helyező vívmányait; közben megalapozták a következő korszak azonos irányba terjedő hatását, a felvilágosodását. E két hasonló eszmrendszer között Comenius a saját korához hűen kiegészítette a világmagyarázatokat a hittel, így érvrendszerében a tudomány és a hit egymást erősítő kategóriákká váltak. A *Pampaediában* mondja: „Az ifjúkori nevelés célja a bölcsesség, az erények és a hit beteljesülését biztosító harmonikus, teljes, egyetemes világosság, különösen a hit ereje.”²

Ha nevelési célja meghatározásakor e három kategóriát állítja sorba, akkor gondolhatjuk, hogy érvrendszerének tartalma általuk már megrajzolható. Elveit, világlátását a klasszikus görög-római kor eszmeiségéből és a Bibliából véve érveit, kiegészítette saját kora divatosnak is mondható irányzataival, melyek a reneszánsz idején kezdtek hatni, de a barokkban sem veszítettek népszerűségükből az értelmiség körében. Kopernikusz (1473–1543) korszakváltó heliocentrikus szemlélete pl. már az *Orbis pictusban* is leírt ismeretként hatott Comeniusra. A karteziánizmus, szenzualizmus, empirizmus, utilitarizmus, enciklopedizmus érhető tetten leginkább műveiben. Így az Angliában gyökerező puritanizmus, a descartes-i racionalizmus, karteziánizmus, a kopernikuszi világkép, a Hobbes-féle szenzualizmus, a baconi empirizmus, a korban utána következő elképzelések, mint például a máig ható utilitarizmus vagy a 18. századi enciklopedizmus mind-mind ötvöződtek Comenius szemléletében, amellyel a világot magyarázta érvelvén egyként a tudománnyal és a Bibliában föllelhető, az adott témával párhuzamosítható vagy ellentételezhető leírásokkal. Érvrendszerének tartalmi része tehát a mindenségre – természetre, társadalomra – terjed ki, mely részt a teológia kínálta lehetőségekkel bővített, magyarázott, érvelt.

Álljon itt egy példa arra, hogy az érvelésében mindez föllelhető! 1650-ben a pataki kollégium nagytermében mondta ezt, éppen novemberben, a nemzet és az egyén műveltsége mellett érvelvén: „Ha a kölcsönös kötelességeket nézed, művelt nemzetben mindenki szolgál mindenkinek, mindenki megteszi a maga helyén azt, ami neki magának és másoknak is hasznára szolgál. A barbároknál senki sem alkalmazza magát vagy munkáját a másikhöz, minden széthúzóan, s így kölcsönös akadályokkal és zavarral történik.” ... „A művelt népeknek

² Bollók János fordítása. Sárospatak, 1992. 99.

*a világ minden eleme adózik, még a föld mélye sem rejtheti el előlük kincseit (az ércet, a követ és drágaköveket stb.). A műveletlenek számára ezek mind hiába vannak, mert sem a természetet leigázni, sem emlőjét szopni, sem ajándékait felhasználni nem tudják.*³

*„Jól művelt nemzeteknél naplopó embereket és erős, egészséges koldusokat nem tűrnek meg, s ilyenek nincsenek is. Minden állam rendben tartja polgárait, és gondoskodik szűkölködőiről. A barbárok közt seregével vannak naplopók; mivel ezek koldulásból vagy lopásból, vagy rablásból, vagy nyomorogva és koplalva élnek, zavarok és bajok keletkeznek. Ha pedig ezekkel a bajokkal szembeszállnak, erőszakkal szállnak velük szembe. Minden tele van szolgálattal, elnyomással, büntetéssel és kinpaddal.”*⁴

Itt hadd ne szóljak a tartalom esetlegesen aktualizálható elemeiről, inkább arról, ami általában jellemezte Comenius érveléseit, és e szövegrész hordozza annak igazolását. A tizennyolc pontba szedett érvelés szerkezete végig ilyen. Egyszerű, áttekinthető, világos, hiszen elmentéparoknál jól érzékelhetők a kontrasztok: művelt ~ műveletlen. Az utolsóban döntő érvként az Isten szerepét és a műveltség végső eredményét fogalmazza meg: *„Végül a műveltek magukban világossággal, okossággal, jóakarattal és lelkiismerettel eltelve, Istennel és önmagukkal megelégedve, kincseiknek örvendve békésen élnek.”*⁵ A beszéde további részében újra ráerősít az Isten, a hit fontos szerepére a műveltség melletti érvelésben, amelyet a Bibliából vett fél mondattal zár: *„Az emberi műveltség csúcspontja a jámborság vagy az Isten félelme, amely mint a bölcsesség koronája magasztaltatik.”*

A retorikához, logikához, dialektikához, egyáltalán a szövegtanhoz kapcsolható, tartozó fogalom az érv, érvelés, annak tartalma és formája, módja, amelyek rendszerre állnak össze, és róla a tudomány rögzíti az elvet, gyakorlatot. Mindez azonban hordozhat egyedi, egyéni, tehát szubjektív jegyeket, mint Comenius esetében is, amikor sokakat igyekezett beszédével maga mellé állítani. Az érvelés a másik, mások meggyőzésére irányuló beszéd- vagy írásfolyamat, amelyet kísérő, vele együtt ható metanyelvi megnyilvánulások egészítenek ki. Természetesen tettel, cselekvéssel is hatékonyak, sőt helyen-

³ Comenius élő pedagógiai öröksége. BC. X. 142.

⁴ Uo. 144.

⁵ Uo.

ként hatékonyabbak lehetünk, mint ahogyan azt Lucifer is mondta Az ember tragédiájában: „A tett halála az okoskodás...”. De ezek a tettek is nyelvi formát öltenek, bármilyen előjelű a tartalmuk: fenyegetés, együttműködés, segítség, bántás stb. Mindez az érvelés célját és tartalmát mutató elem, amely Comeniusnál az idézett esetben a műveltség fontosságának, a műveletlenség emberhez méltatlan állapotának megvilágítása, hiszen iskolát, a műveltség templomát építeni a lelkekben jött Patakra.

A retorikában vastörvény, hogy alkalmazkodnia kell a szónoknak, azaz az érvelőnek a hallgatósághoz, a beszédhelyzethez, (mint például ma többek között az idő szűkösségéhez), és ahhoz, hogy jeles emberekből áll a hallgatóság. Comenius esetében pedig ahhoz, hogy közönsége magas hivatali rangú, vallásos emberekből, kollégákból, jeles diákokból tevődött össze. Érvei tartalmát jelzi elsősorban, hogy beszéde közben 28-szor idéz a Bibliából. Egyéb műveiben, pl. a *Didactica magnában*, a *Pampaediában*, *Tiriciniumban* az Istenre, Bibliára, vallásra, egyházra vonatkozó hivatkozásait vizsgálva még nagyobb számarányt kapunk: 10.337 szavas szövegben 309-szer utal a fenti fogalmakra, ami több mint 2,7 %. Átlagban tehát minden 37. szó a vallás, Biblia, Isten fogalmát idézi. Ha arra gondolunk, hogy Comenius mondatai között nem ritkák a 60-80 szavasak, akkor érvelése tartalmának e jegye igen sajátos, másokétól markánsan megkülönböztető. Ha az általa is tisztelt Descartes szövegeivel vetjük össze az övét, elenyészően kevés utalást találhatunk a vallásra, Bibliára, Istenre. Ha a francia filozófus kortársának legfőbb műve (*Értekezés a módszerről*) első hatodát nézzük, csupán kétszer fordul elő a teológia, Isten fogalma, egyszer az isteni melléknévként és a hála Istennek.

Comenius sokszor teremt érvelése közben kapcsolatot hivatkozásaival a görög-római ókor személyiségeivel történéseivel is, amikor a hallgatóság ismereteire apellálva a jelen és a jövő képeit rajzolja meg párhuzamokkal, ellentétekkel, metaforákkal, jelzőkkel. Ezeken túl a természetből hoz számtalan példát, hiszen érvei tartalma csakis a természetből, társadalomból és – püspökként, a kor embereként – a Bibliából, a teológia tudományából származhat.

Egyéni vonásai az érvelés formájában, módjában, stílusában is megrajzolódnak. Az indukciós szövegben Comeniusra általában jellemző módon a formai elemek közül a szemléletesség eszközeként

használt ellentét vonul végig. Így kontrasztos leginkább a szeretni ajánlott műveltség és a megvetni bemutatott barbárság, amelyek közt a comeniusi túlzással érzékeltetett különbség akkora, mint a mennyország és a pokol közötti. Szövegrészeit a globális kohéziót erősítő ismétlések kapcsolják össze egyfelől (az ellentétpárok sora), másrészt a kulcsszavak (nemzetek, műveltség, műveletlenség, iskola stb.). A téma részletező kifejtése a társadalmi élet minden fontos területére kiterjedő képet akar adni. Nála ez a magas fokú szövegkifejtettség nemcsak barokkos részletező hajlamából ered, hanem hallgatósága előtt a szemléletesség elvének és a teljességre törekvésnek maradéktalan érvényesítését is jelenti.

Közönsége vallásos érzületéhez igazodva választja az emelkedett stílust, amely formai jegye ugyan az érvelési folyamatnak, de a logikai meggyőzésen túl az erkölcsi hivatkozásai érzelmi töltettel is igyekeznek dúsítani a szöveg tartalmát, így hatását is. Püspökként, nevelőként szolgálván természetes, hogy ezt a stílusjegyet vették föl szövegei. Az ünnepélyesség a legfőbb vonása annak a „beszédhelyzetnek”, amikor templomban vagy a műveltség templomában, az iskolában hangzik el az előadás. E szövegét is áthatja ez a stílusjegy, amely az érvelési módhoz, vagyis a formai részhez sorolható. Ugyanide tesszük alakzatait is, amelyek közül rá jellemző módon leggyakrabban a halmazozást, felsorolást, megszólítást alkalmazza. A templomi szószéken elhangzó beszédek során is gyakran élnek velük. Az idézett szöveg alakzatai közül is ezek a legjellemzőbbek. A tanítás folyamatában az ismeret mélységére és tartósságára hatnak erősítőleg az ilyen alakzatok. Vajha volna olyan technikai lehetőségünk is, hogy földidézhetnénk beszédét is, akkor a hang- és beszédalakzatok hatékonyság növelését is hozzászámíthatnánk az eredményhez, amelyről tudható: minden segítséget megkapott pataki küldetése sikeréhez fejedelmi szinten, csupán néhány irigykedő, saját tekintélyét csorbulni látó kollégája fanyalgásával kellett számolnia, ami semmit nem vont le munkája értékéből.

II.

Célszerű összefoglalni, és – természetesen – Comeniusra vonatkoztatni az érvrendszer legfontosabb kategóriáit.

Az *érv* valamely állítás, tétel bizonyítására vagy cáfolására felhozott körülmény, ténymegállapítás. Az *érvek forrása* mindig a ter-

mészet vagy a társadalom, amely Comeniusnál kiegészült a teológiával, Bibliával. *Fajtai* a hatni akarás irányától függően logikai és érzelmi. Az érvelés *folymata* mások meggyőzésére, együttgondolkodásának kialakítására, a magunk igazának elfogadtatására irányul. Comeniusnál a tanításra és az isteni gondviselés igazolására használt értelmi-érzelmi-erkölcsi hatáskeltés abból a célból, hogy mindenki váljék tökéletessé a tanulás révén, Istenhez hasonlóvá. Az iskolából kikerülve ne legyen új semmi sem a tanult ifjak előtt. *Felépítése*: tétel, ami egy következtetés megfogalmazása; bizonyíték, ami előzménye, magyarázata egy következtetésnek; a tétel és a bizonyíték között logikai összekötő kapocs fogalmazódik meg.

Az érvek *fajtai*: a definícióból levezetettek, az ok-okozati összefüggésből származók, a körülményekből levezetett „objektív” érvek, az összehasonlításra alapuló, a bizonyítékból származtatott érvek, az ellentétben alapuló érvek (Comenius a kontraszt, az érzékelhetőbb, szemléletesebb valóságkép kedvéért alkalmazta), a valószínűségekre alapuló (axiomatikusak), a tekintélyre vonatkozó, a hivatkozás, amit gyakran alkalmazott Comenius, hiszen az ókori, a bibliai szemlélyiségek nála az igazság hordozói voltak.

Az érvelés *módja*: deduktív akkor, ha az általános tételből „visszafele”, az egyedi felé vezetjük az érvelési folyamatot, induktív, ha egyedi jelenségekből, tényekből indulunk ki, majd azokból vonjuk le az általánosítást. Comenius a deduktív utat választotta többször. Szóhasználat, műveinek címe, főbb mondatai is erre utalnak: *Orbis pictus* (az érzékelhető világ), *A világ útvesztője*, a *Fény Testülete* (amely irányítja a világot), mindenkit, mindenre, egészen megtanítani, *Pampae-dia*: az egész emberi nem egyetemes műveltsége stb.

Az érvek *elrendezése* többféleképpen lehetséges: egy erős évről épül a többi évről; fokozásos, ha a gyengébb évről haladunk az erősebb felé; lejtéses ennek a fordítottja. Comenius legtöbbször egy-egy erős évről köré csoportosította a többi. Indukciós szövegem is ezt igazolja: „Az emberi szellemnek négy része vagy foka, vagy tehetsége van. Az első észnek nevezzük... Második helyen van az akarat, harmadikon a mozgató tehetség, végül a beszéd, mindenki tolmácsa mindenkire. A szellemi tehetség az bennünk, ami által mi Isten képei, azaz kis istenek, vagyis emberek vagyunk. Azt hiszem, világos már előttetek, hogy mi a tehetség kiművelése.”

Innen egy lépés a nemzetek műveltségének kérdése.

Tételtípusok lehetnek: programtételek, ténymegállapítások, érték-ítéletek. Comenius mindhárom tételtípust használja attól függően, mely típus viszi közelebb a célhoz. E szövegben inkább értékítéletek és ténymegállapítások hangzanak el.

Tehát az *érvrendszer* – ami egy tétel bizonyítására felhasznált érvek szervezett rendszere – definíciókat, kritériumokat (érték, cél, szempont, mérték), tételértelmezést (kulcsszavakat, értékeket) és érvcsoportokat tartalmaz, amelyekben egymáshoz kapcsolódó érvek szerepelnek. Az érvrendszer szerkezete lehet: mellérendelt érvekből fölépülő, amelyben minden érv direkt módon kapcsolódik az értékhez, lánc-érvrendszer, amelyben csak egy érv kapcsolódik direkt az értékhez. Mindezek lehetnek állítók és tagadók. Comenius egy kérdéskörön belül is használja mindkettőt, vagyis egymás mellé állítja a bizonyítást és a cáfolatot. Az *érvelő szöveg részei*: bevezetés (itt érzelmi töltést kap a szöveg), elbeszélés (logikai felépítés), részletezés, bizonyítás, cáfolat, befejezés (itt szintén kap érzelmi töltést a szöveg).

Tehát amiért történik az érvelés, az a hatás a másokra, másokra. Érveinknek csakis a tartalma nem érne célba. Kell a mód is, a stílus, amely célba juttatja az érveket, ezek viszont már a formai elemei az érvelés folyamatának. A tartalom tehát adekvát formába öntve képes csupán meggyőzni a hallgatóságot, nézőt, olvasót. Comenius kedvelt módja volt a dramatizálás, amely sokoldalúan szemléltette, tárgyiasította az elvont fogalmakat, összefüggéseket a színpadi megjelenítéssel, hiszen ott a metanyelvi mozzanatok is hozzáadódtak az érvelés folyamatához. Lelkészi, pedagógusi munkája elsősorban a beszélt stílusfajtákat igényelte, így gyakran ünnepi beszéd, akadémiai beszéd (retorikai tipizálás), dialógus (amely formában Szókratész is érvelt) voltak választott formái. Bizonyára jó orgánumú előadó lehetett, hiszen pl. célnahangon világmagyarázatokat előadni nemigen hatásos, inkább a helyzet- és a jellemkomikum fogalmához tartozik.

Időben máig, sőt még nagyon sokáig érvényesül Comenius hatása szóban, írásban, pedagógiai, erkölcsi tettekben, térben pedig egész Európára, sőt túl rajta terjed. Lám, nem tudunk közömbösek maradni iránta mi sem, de nem is akarunk, mert mi lennénk szürkébbek, szegényebbek nélküle a nevelés általa megszentelt folyamatában.

A 2013. november 6-i felolvasóülés közönsége

VOZDVISENSZKIJ VAGYIM

Csizsevszkij, Comenius szellemi örökségének „ismeretlen” megmentője Születésének 120. évfordulójára

*Γνωθι σεαυτόν! Nosce te ipsum! Познай себя!*¹

Dmitrij Ivanovics Csizsevszkij, a hazánkban kevésbé ismert, a bolsevikok által 1921-ben politikai nézetei miatt halálra ítélt ukrán emigráns filozófus és filológus Szkovoroda, az első orosz keresztény filozófus nyomán jutott el Comeniushoz, akinek a nagy összefoglaló munkáját, a *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica-t*² a németországi Halle város árvaházának könyvtárában (Die Bibliothek des Franckeschen Waisenhauses) fedezte fel, amit kétszáz évig eltűntnek tekintettek. A második világháború idején az állandó bombázások alatt ő mentette meg Comenius kétezer oldalas, *Pan-sophia*³ néven ismert pótolhatatlan szellemi örökségét a barbár megsemmisüléstől. Mindig magánál hordta egy nagyméretű régi bőröndben a pedagógia világának felmérhetetlen hagyatékát, amit személyesen három példányban gépelt le, mivel nem rendelkezett megfelelő anyagi háttérrel a praktikusabb fényképes másolat elkészítéséhez. A háborús évek során folyton nélkülözött, gyakran eszméletét veszítve az állandó éhségtől, hogy a mindennél többet érő pedagógiai remekművet megőrizze a hálás utókor számára.

¹ Ismerd meg önmagad (gör., lat., or.).

² A világ égető problémáinak megoldása (lat.).

³ Mindentudás (lat.).

Dmitrij Ivanovics Csiszevszkij

A gépelt példányokból végül csak kettő élte túl a vészkorszak embertelen szörnyűségeit és pusztításait, ugyanis a harmadik odavesztett a lángoló Münsteri Intézmény tüzeiben.

A múlt század húszas éveitől kezdve, miközben az emigrációban nehéz körülmények között élt és tevékenykedett, Csiszevszkij töretlenül Comenius örökségének modern tudományos kutatásainak alapköveit igyekezett megteremteni, hogy az eljövő, fiatal kutató-generációk számára nélkülözhetetlen forrásanyagot biztosítson. Akár az isteni gondviselésnek is köszönhető, hogy egy ilyen, teljes mértékben önzetlen tudós, mint ő, bukkanjon rá évszázadok elteltével a nagy pedagógus alkotására, és viselje szíven sorát évtizedeken keresztül. Példamutató módon tekintett a *Pansophiára* mint morva mentora azon bátor erőfeszítésére, hogy helyreállítsa az európai gondolkodás kultúrájának egységét a vallási háborúk közepette, amelyek a nyugati kereszténység szakadásához, illetve a protestantizmus további felső- magyarországi megerősödéséhez vezettek.

1945-ben Csiszevszkij Németország nyugati felébe menekült, és német kollégáihoz hasonlóan, továbbra sem rendelkezett stabil megélhetést nyújtó jövedelemmel, bár egyetemek sorával igyekezett aktívan együttműködni, miközben Marburgban szerényen élt és oktatott. Később, 1949-ben az USA-ba utazott a Harvardi Egyetem meghívására, ahol a szlavisztika karán tartott akadémiai kurzust. Érthetetlen módon, Nabokov – a *Lolita* ismerté vált orosz írója – irigyelte Csiszevszkijt, és megállás nélkül zaklatta gúnyos irományaival. Az ilyenfajta intrikák ellenére, hozzálátott az egyetemi könyvtár ukrán nyelvű készleteinek a bővítéséhez, és több tehetséges ukrán szlavistát nevelt föl. Azonban, az amerikai mentalitással nehezen tudott azonosulni, ráadásul a hallgatók felkészültsége alacsonyabb volt az európai egyetemistákéhoz képest, ami részben Comenius korábbi, sárospataki személyes tapasztalataira is emlékeztetheti a ma emberét.

1956-ban Guggenheim-ösztöndíjat nyert a Harvardon, és emiatt Heidelbergbe sietett, hogy kollégájával és régi barátjával, Hans-Georg Gadamerrel, a híres német filozófussal, a hermeneutika képviselőjével publikálja Comenius felbecsülhetetlen munkásságát. Ezen kívül három saját, átfogó tanulmányt írt vele kapcsolatban párhuzamosan, nevezetesen: *Comenius és a nyugati filozófia*, *Comenius és a német pietizmus*, *Comenius: A világ labirintusa – tematikája és forrásai*. 1962-ben a Német Tudományos Akadémia tagjává választották, ahol – 1977. április 18-án bekövetkezett haláláig – fáradhatatlanul kutatott és alkotott. A tizenkétezer kötetből álló könyvtárát Tatjana nevű lánya – nemes gesztusként – szimbolikus összegért ajánlotta fel a Heidelbergi Egyetem könyvtárának.

Csizsevskij volt az, aki az évszázadokat átívelő híd pilléreit elsőként fektette le Szkovoroda és Comenius történelmi partjai között, amiről 1934-ben, a lengyelországi Varsóban megjelent *G. Sz. Szkovoroda filozófiája* című művében értekezett. A szlavisztika világszintű fejlesztéséhez való hozzájárulása ellenére, továbbra is ismeretlennek számíthatott a neve sztálinista hazájában ideológiai okokból kifolyólag, ami érezhető volt akár Comenius, akár – merész orosz pedagógiai követője – Szkovoroda személyében. Ami Csizsevskijt illeti, Szókratész mottója és örök iránytűje, ismerd meg magadat, világítótoronyként mindig utat mutatott számára a tudomány labirintusában, egészen szülőföldje, a közép-ukrajnai Alexandria kisvárosától a nyugati féltekei Harvardig.

Modern felfogású, progresszív szellemiségét egyértelműen családjától örökölte, és ebből táplálkozott további életében. Édesapja, Ivan Konsztantinovics nemesi származású katonatiszt volt, aki nagyon

fiatalon résztvett a *narodnyikok*⁴ illegális, forradalmi csoportosulásaiban, amiért magánzárkában letöltendő szabadságvesztésre ítélték a petropavlovszki erődben. Az édesanyja, Maria Dmitrijevna pedig festő és pedagógus, Csisztyakov és Repin, a híres orosz mesterek tehetséges tanítványa volt. Így az alapműveltségét a szülői otthonban szerezte meg, azután a helyi gimnázimba járt, és a középiskolai tanulmányait dicsérettel fejezte be 1911-ben. A szülők példájára földalatti művelődési körökben tevékenykedett az osztálytársaival együtt. A Szentpétervári Egyetemen csillagászatot, matematikát és filozófiát (1912–1913), emellett a Kijevi és a Novorosszjszki Egyetemeken filológiát (1913–1918) hallgatott. Először 1916-ban tartóztatták le a diákmozgásban való kormányellenes szerepléséért. A sikeres államvizsga letétele és Schiller filozófiájának fejlődéséről szóló diplomamunkájának védeése után a Kijevi Egyetem filozófia docense lett, ezen kívül felsőfokú tanfolyamokon nyelvészetet tanított, valamint dolgozott a kijevi Munka Múzeumában, és együttműködött az Ukrán Tudományos Akadémiával.

Miután a bolsevikok elfoglalták Kijevet, idejének legnagyobb részét börtönökben töltötte, és csak a véletlennek köszönhetően menekült meg a kivégzéstől 1918-ban. 1921 áprilisában kényszerűségből vándorolt a szomszédos Lengyelországba, majd később Németországba, amit második hazájának tekintett. Még annak az évnek a nyarán, távollétében halálra ítélték szülőföldjén, a hőn szeretett Ukrajnájában. 1921 és 1924 között Heidelbergben folytatja tanulmányait, ahol megismerkedik olyan nagyszerű német tudósokkal, mint például Rikkert, Jaspers, Husserl, Heidegger, Kroner stb. 1924-től 1932-ig Prágában él, és filozófiaprofesszorként munkálkodik a Dragomanov Ukrán Intézetben, ahol a következő cikkeit írja meg: *A hasonmás problémájához, Hegel és Nietzsche, Szovjet filozófia, Filozófiai útkeresések a szovjet Oroszországban, A szovjet filozófia válsága* stb. 1932-től 1945-ig Halleban tanulmányozza különböző írók és gondolkodók munkásságát, közöttük Puskin, Gogol, Tjutcsev, Dosztojevszkij, Leszkov, Belij, Majakovszkij, Bridel, Csapek és mások életművét.

⁴ Főleg egyetemi hallgatókból álló, titkos orosz politikai mozgalom, ami a cári elnyomást megelőzően, 1873–1876 között működött, hogy a parasztok tömegeivel együttműködve, átalakítsák az ország társadalmi berendezkedést.

Ezen periódus írásainak és recenzióinak többsége germanisztikáról, szlavisztikáról, nyelvfilozófiáról és egyháztörténetről szól. A németországi nemzeti szocialisták hatalomra jutása miatt munkáinak jelentős része nem jelenhet meg csak évtizedekkel később, töredékes formában. Sajnos szellemi csúcsteljesítményének virágzása egybeesik az életének legtragikusabb pillanataival. A családja kénytelen kivándorolni Angliába, később Amerikába, ő pedig egy szerény orosz lektori állást kap Halle és Wittenberg egyesített egyetemén, mivel felesége, Lidia Izraelevna Marsak zsidó származása miatt sem Bécsben, sem Pozsonyban nem foglalhat el katedrát, és állandóan az elbocsátás és a koncentrációs tábor veszélyétől kell tartania. A Gestapo folytonos megfigyelése ellenére részt vesz antifasiszta körök tevékenységében, segítve zsidókon, cseheken és lengyeleken.

Mindezek ellenére, megvédi *Hegel Oroszországban* című német disszertációját, és kiadásra előkészíti Comenius *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* című, kétszáz évig elveszettnek tekintett művét. Ezen kívül, engedélyt kap arra, hogy viselhesse a prágai professzori címét, oktathasson orosz, ukrán, cseh és lengyel nyelvet, valamint különböző tanfolyamokat indíthasson filozófiából, egyháztörténetből és szláv irodalomból. Ez alatt az idő alatt, hat doktoranduszt készít fel, megírja a *Hegel a szlávoknál*, *Az ukrán filozófia*, *A barokk költészet szimbolikájáról*, *Puskin és a romanticizmus* stb. című műveit. A magánkönyvtárában körülbelül nyolcezer ritka és egyedülálló kötetet gyűjt össze, közöttük betiltott kiadványok is találhatók.

1945 és 1949 között, Marburgban katedrát kap és szlavisztikát tanít, létrehozza a Szláv Tudományos Társaságot, amelyhez csatlakozik Müller, Fritze, Apfel, Benz, Luther, Zubov, Lib, Zenkovszkij és Florovszkij. Fassmer mellett fontos szerepet játszik a nyugat-német egyetemek hosszú távú szláv stratégiájának kidolgozásában, és a következő monográfiákat és brosúrákat készíti el: *A XI., XII. és XIII. századi orosz irodalom története – A kijevi korszak*, *Az orosz nyelv sajátossága*, *Kulturális és történelmi korszakok*, *A filozófia története I. Az antik filozófia*, *Dosztojevszkij és Nietzsche – Az örök visszatérés tanulsága*, *Csadajev: Filozófiai levelek*, *Puskin és az orosz nyelv*, *A barokk problémáiról*, *Comenius és a nyugati filozófia*, *Comenius és a német pietizmus* stb.

1949 és 1956 között a Harvardi Egyetemen dolgozik a szlavisztika lektoraként, és három új disszertáció témavezetője. Habár lingvisztikával, komparativisztikával, orosz szimbolizmussal és futurizmussal foglalkozik, a filozófiai témakör akkor is jelen van előadásaiban és írásaiban egyaránt. Olyan munkái készülnek eközben, mint például *Az ismeretlen Gogol, Gogol mint művész és gondolkodó, Comenius: A világ labirintusa tematikája és forrásai, Frank mint filozófia- és irodalomtörténész, Schiller Oroszországban* stb. Érthető módon idegennek érzi magát Amerikában, és kritikusan fogadja az amerikai szlavisztika felületességét és dilettantizmusát. 1956 elején a Guggenheim-ösztöndíj összegéből szerkeszteni kezdi Comenius műveit, és emiatt Heidelbergbe utazik, hogy találkozhasson Gadamerrel.

1956 és 1977 között Szlavisztikai Intézetet hoz létre, és professzorként oktat a heidelbergi, a frankfurti és a kölni egyetemeken. Ez évek alatt vezetésével huszonhét disszertáció kerül védelemre, viszont nem számíthat nyugdíjellátásra, és élete végéig arra kényszerül, hogy publikációiból éljen. Akkor készülnek, egyebek között *Szkovoroda – költő, gondolkodó, misztikus, A barokk az orosz irodalomban, A szláv barokk irodalom problémáihoz*. Hat szláv sorozatot, számos gyűjteményt, emellett saját kommentálással Comenius-műveket szerkeszt. Születése hetvenedik évfordulójának tiszteletére elkészül az *Orbis Scriptus* című nagyszabású, nemzetközi összefoglaló munka, amely megjelenéséhez kollégái járulnak hozzá szerte a világból. A halálát megelőző évtizedben a Szlavisztika Oktatóinak Német Szövetsége elnökévé választják, továbbá a Német Tudományos Akadémia és a Horvát Tudományos Akadémia tagjává választják. Szenvedélyes bibliofilként élete során 14.763 kötetet, rengeteg értékes eredeti kéziratot és ritka másolatot gyűjt össze, amelynek többsége odavész Halle bombázásakor.

A *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* felfedezése a nagy morva és magyar nevelő örökségének legjelentősebb kutatási eredményének számított, mert Csizsevskij egészen másképpen próbálta meg elemezni, kommentálni és kiadásra készíteni az újra megtalált Comenius-művet. Ez a híres pedagógus hagyatékának újraértékeléséhez vezetett, akit „univerzális géniusznak” titulált, illetve az európai humán tudományban való megérdemelt helyére mutatott rá. Éppen Csizsevskij munkáinak köszönhető, hogy a zseniális gondol-

kodót a „pedagógia Galileijának”, valamint az UNESCO szellemi atyjának tekintik ma. Ezt írta a XVII. századi jövőbelátó pedagógusról: „Ő sohasem foglalkozott fantasztikus elméletekkel, összes gondolata és következtetése konkrét életbeli problémákra irányult: tudományos tevékenység szervezésére, egy univerzális nyelv létrehozására, keresztény felekezetek kibékítésére stb.”

Comenius írásainak feldolgozása Csizsevskij életének elválaszthatatlan részévé vált, mivel igyekezett megtisztítani a tudós igazi arcát a „századok porától” és a bírálói hamis előítéleteitől. Úgy vélte, hogy Európában még nem született nála fényesebb „pedagógiai lángelme”, és az egyetlen világméretű filozófusnak tekintette, aki túllépett a szülőföldje változó határain és kaotikus történelmi korszakain.

Csizsevskij *Comeniadaja*, egyenértékűen a sárospataki *Bibliotheca Comeniana*val, annak a több száz éves *panegyricus* jóslatának a nagyszerű megvalósulása, amit Leibniz saját szellemi mentorának halálára alkotott:

Tempus erit, quo te, Comeni, turba honorum,

Factaque, spesque tuas, vota quoque ipsa colet!

Eljön az idő, amikor téged, Comenius, igaz emberek

Tömegei tisztelni fognak tetteidért, reményeidért és álmaidért!

Придет то время, когда тебя, Комений, честных людей

Толпы сполна оценят дела, надежды и мечты твои!

There comes the time, when you, Comenius, the crowds of honest men will fully esteem your deeds, hopes and dreams!

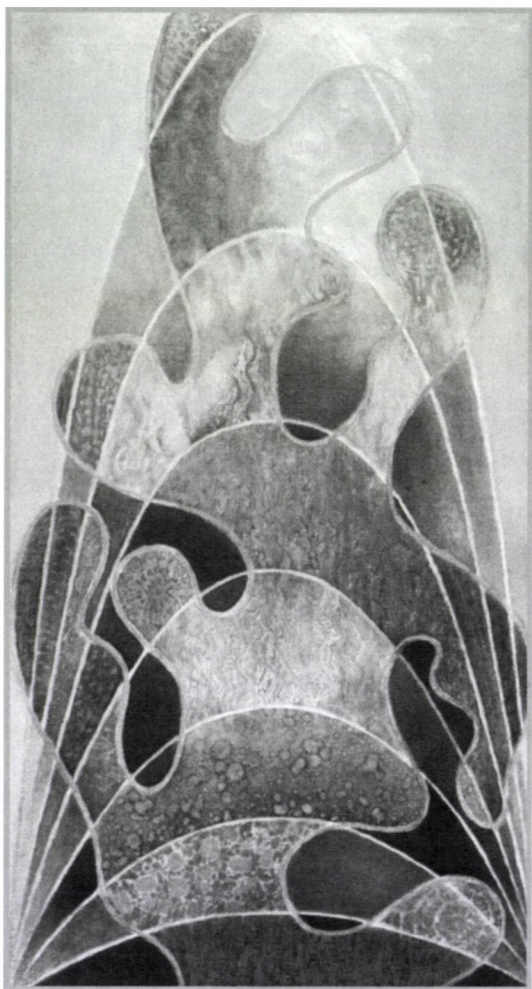
FELHASZNÁLT IRODALOM

Чижевский Д., Избранное: В 3-х т. Москва: Русский путь, 2007.

Сковорода Г., Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ: Наукова думка, 1973.

Чижевський Д., *Філософія Г.С.Сковороди*. Праці українського наукового інституту. Варшава, 1934.

A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Szerkesztette a Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp., 1981.

Bertha Zoltán:
Növekedés

KÉZI ERZSÉBET

Árvey József, az iskolaalapító

Az iskolák alapításának fontossága a reformáció alaptétele, hiszen már Luther is felhívta erre a figyelmet. *„Ha (mint ahogy mondanám) nem volna is lélek, s nem is kellene iskolákat állítani azért, hogy a szentírást olvassák, már ez az ok is elég volna arra, hogy minden helységben a legjobb iskolákat állítsák, a fiúk és lányok számára egyaránt, mert a világnak a maga világi hivatalaira is szüksége van művelt és ügyes férfiakra és nőkre. Hogy a férfiak jól igazgassák az országot és a népet, s az asszonyok jól neveljenek, s jól tartsák a házat, gyermekeket és cseléd népet.”*¹

Luther nyomdokain haladt Comenius is, amikor megfogalmazta az iskolák építtetésének szükségszerűségét. *„nyilvános iskolák felállításával kell tehát gondoskodni arról, hogy sehol senki ne kallódjék magára hagyva, ezekbe az iskolákba mindenkinek legye joga és lehetősége elküldeni az övéit, sőt, mindenkit kényszerítsenek is erre.”*² Iskolák működtetéséhez pedig tanítókra is szükség volt, akikről Comenius a következő módon nyilatkozott ugyanott: *„Azt mondom: ezeket az iskolákat feddhetetlenül tisztességes férfiak és nők felügyeletére kell bízni, hogy hangsúlyozzam, először: ily fontos feladatot nem szabad a nép közül bárkire, hanem csak a legválogatottabb egyénekre; ifjakra sem, akik talán még magukat sem tudják irányítani, hanem csak megállapodott korú és letisztult erkölcsű személyekre.”*

¹ Luther Márton: Valamennyi németországi város tanácsos uraihoz. (1523.) In: Dr. Weszely Ödön: Nagy pedagógusok. Lampel R. R. T. Könyvkiadó Vállalata, Bp., 1925. 68.

² Comenius: Pampaedia. Bibliotheca Comeniana IV. Fordította: Bollók János. Sárospatak, 1992. 39.

Comenius nem érthette meg az első tanítóképzők magalapítását, tudta, hogy sajnos korában az elemi iskolai oktatással bárki foglalkozhatott, aki tudott írni és olvasni. A tanítóképzés Magyarországnál jóval polgárosodottabb államokban, Franciaországban, majd Németországban indult meg először. A képzés szükségességével Magyarországon is tisztában voltak a szakemberek, csupán az intézetek létrehozásához nélkülözhetetlen pénz előteremtése okozott nehézségeket.

A Ratio Educationis ugyan megteremtette az oktatás állami ellenőrzésének lehetőségét, de az oktatás ügye még a 19. század első felében is felekezeti kézben volt, vagy felekezeti befolyás alatt állt. Így a tanítóképzés is felekezeti ügy volt, már csak azért is, mivel ez is a felekezeti befolyás biztosításának egyik eszköze lehetett.

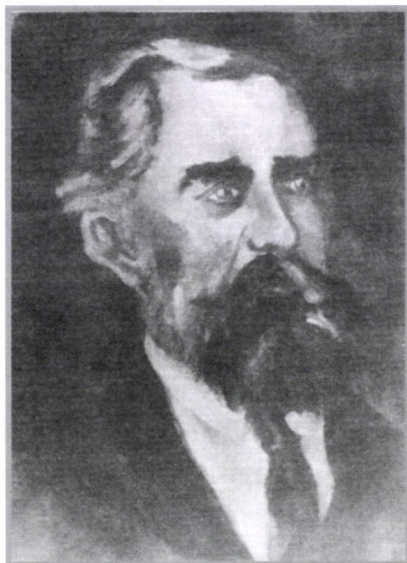
Mi is Árvay jelentősége? Számunkra elsősorban a pataki önálló tanítóképzés megteremtésében betöltött szerepe teszi őt kiemelkedővé.

Pedagógiai képzés Patakon már 1857 előtt is folyt, de a tanítóképzés lényegében a bölcsészképzéshez, valamint a teológusképzéshez kapcsolódott. A 19. században azonban már egyre sürgetőbbé vált az önálló tanítóképzés megteremtése, mivel ez 1828-ban Egerben a római katolikus egyház támogatásával már megtörtént. Az egri volt az első magyar nyelvű képzőintézet, de német nyelvt is éppen a Felvidéken, Szepesváralján hozott létre Pyrker László egri érsek már 1818-ban. A tanítóképzés bölcsője tehát a Felvidéken ringott, de az a római katolikus egyházhoz kapcsolódott.

A felekezeti irányítás miatt fontos volt, hogy a református egyház is biztosítsa magának a befolyást a tanítóképzés területén is.

Patakon már a szabadságharc előtt felmerült egy önálló képzőintézet alapításának gondolata, de nehezen tudták erre összegyűjteni az anyagi eszközöket. A szabadságharcot követő înséges idők sem kedveztek az új intézmény megalapításának. A szakemberek számára azonban világos volt, hogy egyre nagyobb szükség lenne a tankötelezettség kimondására, valamint az ehhez kapcsolódó bővülő tanítóképzésre, mivel tudták, hogy az új népiskolai törvényben ki fogják mondani, hogy csak szakképzett tanító taníthat az elemi iskolában is.

A tanítók képzésére Magyarországon a 18. században a normaiskolák adtak lehetőséget, melyeket Mária Terézia királynői gondoskodása teremtett meg. A 19. században a normaiskolák száma és a bennük folyó képzés mélysége már nem felelt meg a kor elvárásainak.

Árvay József (1823–1879)

Ezek ugyanis csupán gyakorlóiskolai lehetőséget nyújtottak, elsősorban a készségi tárgyak oktatásának bemutatásával. Ezért törekedett minden felekezet tanítóképző alapítására, a korabeli szóhasználatnál állításra.

Mint ahogy előzőleg jeleztük, erre Patakon 1857-ben kerülhetett sor. Először csupán a református kollégium épületében indult meg a képzés, majd a tanítóképző intézet jelenlegi telken levő kaszárnyaépületet vették meg, hogy nagyobb teret kapjon az oktatás.

Ennek az intézménynek az igazgatója lett az 1823-ban Kistráskán, néhány kilométerre a jelenlegi magyar határtól született Árvay József. Református lelkész édesapja halála miatt korán árvaságra jutott, így a Szerencs közelében levő Golopon élő rokonaihoz került, majd innen jutott Patakra, az Alma Mater kebelére. Amint Kődöböcz József megállapítja: *„A följegyzések szerint tanárai kedvelték, nagyra becsülték a sokat nélkülöző, kiemelkedő képességű, szorgalmas gyermekeket és tehetséges ifjút, a diákok pedig szerették, lelkesedtek a segéni, segítőkész tanuló társért, barátért.”*³

Tanulmányai befejezése után házitánító, majd lelkész lett. 1851-ben azonban visszahívta őt szeretett iskolája, hogy a mennyiségtan (matematika) tanára legyen. 1854-ben négy hónapos bécsi műegyetemi tanulmányokat folytatott, ami elősegítette matematikai ismereteinek elmélyítését. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a pataki kollégiumi oktatást modernizálhassák, mert ebben a korszakban kezdődött meg a természettudományok oktatásba való beépülésének kiszélesítése.

³ Kődöböcz József: Árvay József, a magyar népoktatásügy sárospataki apostola. A Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola kiadványa. Sárospatak, 1997. 14.

Az önálló tanítóképzés pataki megalapítása rendkívül körültekintő módon ment végbe. Árvay József kapta meg ezt a feladatot, aki fiatal, becsvágyó, szorgalmas és tehetséges tanárnak mutatkozott. A képzés elkezdése előtt Árvayt külföldre küldték, hogy a legmodernebb elméletekkel felvértezve lásson munkához. Ez szükséges is volt, hiszen a katolikus egyház szellemi és anyagi felkészültsége nagy kihívást jelenthetett egy református képző számára. *„1865-ban fél éves külföldi tanulmányúton volt, közelebbről megismerkedett Németország, Belgium és Svájc híresebb tanítóképző intézeteinek s ezzel együtt népiskoláinak életével, munkájával, szervezetével, továbbá a német pedagógia fejlettebb eszméivel, korszerű tanításaival. S amikor külföldi útról hazatért, már igen gazdag elméleti pedagógiai ismeret és külföldi tapasztalat birtokában foghatott hozzá a tanítóképző munkájának megszervezéséhez. Lázás előkészítő tevékenység után az intézet 1857. november 16-án nyílt meg, s Árvay a képző lelke, a tanártársak idősebb testvére és a diákok nevelő apja lett.”*⁴

Árvayról a következő jellemzést kapjuk: *„Árvay nagy munkabírási, rendkívül tevékeny, alkotó ember volt. Erős küldetéstudattal, felelősséggel és nagy odaadással végezte minden vállalt munkáját. Vallásos ember volt, aki a tehetségét Istentől kapott talentumként fogta fel, s nagy szorgalommal, következetességgel igyekezett azt fejleszteni, gyümölcsöztetni, az élet különböző területein hasznosítani.”*⁵

Miért is volt szükség a külföldi tanulmányutakra? Azért, mert a magyar pedagógiai irodalom Árvay korában még elég gyér volt, elsősorban a nyelvileg is könnyen elérhető német nyelvű szakirodalom tette lehetővé a szakmai iránymutatást. Külföldi tanulmányútjai folyamán Árvay megismerkedett a modern szakirodalommal, a tanítóképzéssel, valamint a modern oktatási módszerekkel.

Ő maga is gyarapította a pedagógiai szakirodalmat. Elméleti pedagógiai munkássága lélektani, valamint didaktikai vizsgálódásokat ölel fel. Akárcsak Comenius, a legnagyobb társadalmi problémának a műveletlenséget tartotta. A műveletlenség felszámolásának legjobb eszköze pedig az elemi iskolai oktatás lehetett. *„Művelődési felfogásának, törekvéseinek alapjául az a meggyőződése szolgál, hogy az*

⁴ Uo. 15.

⁵ Uo. 16.

*emberen a legnagyobb átok a tudatlanság. Ez a nép boldogulásának gátja! A tudatlansággal ugyanis együtt jár a félelem, a rettegés s következménye a nyomor, a lemaradás. Szerinte a műveltség a közjólét megteremtője, biztosítója.”*⁶

Egész élete a tudatlanság elleni küzdelem jegyében zajlott. A különböző tárgyú publikációk, könyvek és cikkek mellett gyakorlati munkálkodása is jelentős volt. Szorgalmát az is bizonyítja, hogy hat idegen nyelvet tudott különböző szinten. Latinul, németül és franciául olvasta a szakirodalmat, de tanult olaszul, héberül és görögül is. Ez önmagában utal jó felkészültségére. Kiváló szónok volt. 1861-ben az a megtiszteltetés érte, hogy ő mondta az ünnepi beszédet a Sárospataki Református Kollégium 300 éves fennállása alkalmából rendezett országos ünnepélyen.

Alapos felkészültséggel, nagy odaadással végezte Patakon igazgatói munkáját a tanítóképzőben, de 1869-ben meg kellett válnia ettől a megbízatástól, mert az Eötvös-féle liberális oktatási koncepció alapján a pataki képző állami intézmény lett. Ekkor Árvay új megbízatást kapott, tanfelügyelő lett. Egy példásan szervezett, kiváló intézményt adott át az államnak.

Munkáját mind kollégái, mind pedig a hivatalos körök elismerték. *„Árvay szerette a tanítóképzés munkáját, magáénak, hivatásának érezte azt, élete egy volt azzal. A feljegyzések szerint „az intézet Árvay szemefénye „volt. Amikor lemondott az igazgatóságról, és a tanfelügyelőséget elvállalta, a képzővel, volt munkatársaival, barátaival továbbra is személyes kapcsolatban maradt. [...] Hivatalosan is gyakran volt alkalma, lehetősége bepillantani a képző tevékenységébe, s közvetlenül is részt venni annak munkájában.”*⁷

A tanítóképzés iránti vonzalma tehát élete végéig nem szűnt meg, hiszen népi származékként maga is tudta, hogy a tanítóképzésnek milyen nagy szerepe van a társadalom állapotának javításában, az analfabetizmus leküzdésében.

Élete folytonos küzdelem volt. Küzdelem a hatóságokkal, küzdelem nagy családjá becsületes eltartása érdekében. 1879-ben egészsége megrendült, majd hamarosan elhalálozott. Emlékét azonban szü-

⁶ Uo. 37.

⁷ Uo. 147.

lőhelyén, Kistráskán, valamint Sárospatakon is kegyelettel őrizzük. Sokáig gyakorlóiskolánk is a nevét viselte. Sírhelyét Patakon síremlék, volt lakóházát emléktábla jelzi. Kistráskán emlékmúzeumot alakítanak ki szülőházában, a házat – karunk hallgatóinak és oktatóinak jelenlétében és segítségével – emléktáblával jelölték meg.

Árvay József emléktáblája a kistráskai szülőházon

FODOR FERENC

Mátyás Ernőre emlékezünk

A Sárospataki Református Teológia egykori kiváló tanára születésének 125. évére emlékeztünk 2013-ban.¹ A XX. századi magyar református teológiai gondolkodás legjelesebb újszövetségi tudósa volt, aki munkássága legtermékenyebb éveit sárospataki teológiai tanárként végezte.

Erdélyben, egy Hunyad megyei falucskában, Kristyóron született 1888. június 16-án. A település egykori lakosságát egy évszázaddal azelőtt – 1784-ben – a Horea-Closca-Crisan féle román parasztfelkelés hordanépe gyilkolta. Egy történétíró így fogalmaz arról a vérengzésről: *„Lehetetlen leírni, mily véghetetlen kegyetlenségeket visznek véghez, körüljárnak, mint az ordító oroszlánok, mondhatatlan gyilkos tettekkel dühöngenek a nemesek ellen; nem kímélik a magzatot sem az anya méhében, elégetik a nemesi lakokat és falvakat, és Zaránd megyében már fel is gyűjtötták Brádot, Kristyórt és Ribicét, úgy hogy e helyekről alig menekült meg három.”*² Kristyóron az 1848-as harcoknak is a magyar reformá-

¹ Elhangzott a Magyar Comenius Társaság 2013. november 6-án, Sárospatakon tartott tudományos felolvasó ülésén.

² Hegyes András – Marczali Henrik: Erdély története. Black & White Kiadó, Bp., 2002. 141–147., 167–172.

tus lakosság vált áldozatává. 1880-ban 978 lakosából 59 volt magyar, ebből 42 református.

A lakosságnak mára szinte csak egy százaléka magyar. Maroknyi kis református közösség tartotta fenn az egyházközséget, melynek lelkipásztora Mátyás Ernő édesapja volt. Mátyás Ernő nagy családba érkezett. Előtte is, utána is születtek gyermekek. Szülei házasságát – mint Jóbét – Isten hét fiúval és három leánnyal áldotta meg. 10 évesen Szászvárosba került, ahol a Kuún Református Kollégium diákja lett. 1907-ban kezdett teológiát tanulni Kolozsvárt. Teológiai tanulmányaival párhuzamosan felvételt nyert a Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti Fakultására is.

A kolozsvári teológia és az egyetem akkor virágkorát élte. A kiváló orientalista és bibliafordító Kecskeméthy István, a rendszeres teológia tanára, a jelentős Kálvin-kutató Nagy Károly, Pokoly József, Kenessey Béla mind kimagasló egyéniségek voltak, akiknek keze közül lelkész-nemzedékek nőttek ki. Mátyás Ernőre nagy hatással voltak az egyetemen Böhm Károly filozófiai előadásai. Tőle filozófiatörténetet, esztétikát és logikát tanult. Tanára volt a csak pár évvel idősebb Ravasz László is, aki az eltelt száz esztendő legnagyobb református tanítója és egyházkormányzója volt. Ravasz László úgy emlékezik kolozsvári teológiai tanári első tíz évére, hogy akkor a XX. század első felében a kelet-magyarországi reformátusságot vezető vagy tanító minden jelentős személy összegyűlt ott. Ravasz tanítványai között volt négy későbbi püspök és kilenc teológiai tanár. Közöttük Mátyás Ernő is fel van sorolva.³ A kortárs nemzedék is figyelemreméltó: Makkai Sándor, Révész Imre, Vásárhelyi János, Nagy Ferenc, Tavaszy Sándor, Varga Zsigmond, Imre Lajos, Musnai László, Nagy Géza.⁴ Ilyen szellemi háttérből indult. Az Örökkévaló talán ezzel a hatalmas szellemi töltéssel akarta felkészíteni lelkileg azt a nemzedéket a néhány évvel később bekövetkező vesztés háborúra, az ország feldarabolására, a kommunista rémuralomra, majd az

³ Ravasz László: Emlékezéseim. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1992. 123.

⁴ E jelentős nemzedék legkiválóbb képviselői közül többnek a bemutatását elvégezték a kolozsvári teológia későbbi – részben már emeritus – tanárai. Vö.: Kozma Zsolt (szerk.): Akik jó bizonyítást nyertek. A Kolozsvári Református Teológia tanárai 1895-1948, Kolozsvár, 1996.

államosításokra és megfélemlítésekre. Emberileg szólva azt mondhatjuk, ilyen komoly lelki töltés nélkül elvesztünk volna.

Mátyás Ernő azonban tudta, tanította is, hogy „*az ige történést, találkozást eredményez, Isten és ember között biztosítja a találkozást. Ha Isten szól, úgy jön hozzánk, mint ahogyan két tér találkozik egymással, amelyek különben el vannak egymástól zárva. Egymástól elválasztott, egymással szemben álló valóságok között biztosít tehát az Ige találkozást.*”⁵ E találkozás adja emberlétünk tartalmát, életünk távlatait.

Teológiai tanulmányai befejeztével Nagyenyeden lett segédlelkész, ahol Áprily Lajossal került barátságba. Innen a kolozsvári Magyar utcai egyházközségbe került, majd pedig a Farkas utcai gyülekezetbe helyezték. Első önálló gyülekezte Székelyföldvár volt. Ekkor szerezte meg Kolozsváron a vallásstanári diplomáját. A világháború szörnyűségei Székelyföldváron érték. Innen 1919-ben a székelyudvarhelyi gyülekezet lelkipásztorának hívták meg. Romániának a szövetségből való kilépése megpecsételte Erdély sorsát. Tanúja volt, hogyan váltak földönfutóvá az emberek, s a menekülők áradata miként hagyja el Erdélyt. Ezekben a zűrzavaros időkben kötött házasságot Péter Margittal. Az esketést Ravasz László végezte.

Tudományos pályáját elmélyült tanulás előzte meg, aminek jelentős állomása az 1921-ben tett magántanári vizsgája volt. A „*Valóságos misztika*” című tanulmánya volt a disszertációja, melyet 1922-ben Szegeden védett meg. Győri István szerint dolgozata megírásában hatással lehetett rá Böhm Károly, ami a megismeréshez vezető megértés során helyet biztosított a tudatalattinak, ez azonban nem iktatta ki az öntudat jelentőségét.⁶ Tudvalevő, hogy a román uralomváltáskor a kolozsvári egyetem Szegedre menekült. Így valójában Szegeden „*kolozsvári környezetben*” történt a doktorátusa. Egy évvel később (1923) lelkészi munkája mellett a Kolozsvári Református Teológia Újszövetségi Tanszékének helyettes tanára lett. Ugyanebben az évben a Genfi Egyetemen folytatandó tanulmányokra kapott ösztöndíjat. Ravasz László kitüntető figyelemmel kísérte a sorsát. 1925-ben javaslatára a pataki teológia újszövetségi professzora lett.

⁵ Mátyás Ernő: Újszövetségi kijelentéstörténet. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Bp., 1943. 11.

⁶ Győri István: A szenvedés motívuma Mátyás Ernő néhány teológiai művében. Sárospataki Füzetek, 1999. 1. 43–48.

A korszak, mely teológiai munkásságának kezdetével egybeesett, teológiai szempontból, a különböző szellemi irányzatok váltása vonatkozásában is éppoly mozgalmas volt, mint amennyire Európa politikai eseményei az itt élő népek számára az volt. Ezek egyike-másika sok kárt is okozott a teológiai látásban. A XIX. században a liberalizmus ilyen káros jelenség volt, mely alapjaiban rengetett meg addig megkérdőjelezhetetlen teológiai axiómákat. Mátyás Ernő nem volt követője ennek a káros irányzatnak. Az idő azóta őt igazolta. Rosszat a liberalizmus szándékosan bizonyára nem akart, hanem pusztán közvetíteni szeretett volna az ortodoxia, a racionalizmus és a pietizmus között.

Az egyik szakíró úgy summázza ezt, hogy a liberalizmus a vallást nem tannak vagy morális cselekvés forrásának tekintette, hanem önálló kedélyi és érzelmi realitásnak, melyet tiszta és tudományos vizsgálattal kell igazolni. Ennek a folyamatnak eredménye az lett, hogy a teológia a XIX. században *vallástudománnyá* vált. A liberalizmus a vallást és a tudományos világnézetet össze akarta egyeztetni. A vallást a liberalizmus emberi képességnek tartotta. A kijelentés gondolat a vallásban háttérbe szorult, előtérbe lépett helyette a tudás. A hit helyett pedig az ész lépett elő. Pedig nem kellett volna ennek a kettőnek szemben állni egymással, hanem meghagyni mindegyiket annak, ami. Hiszen igaz a tétel, hogy a hívő hisz, a tudós tud. Am az sem kétséges, hogy a hívő tudhat, a tudós pedig hihet. A teológiai fogalmak megfelelőit is kidolgozta a teológiai liberalizmus. Üdvösségből a „*lélek halhatatlansága*,” Jézus Krisztusból „*példakép*” lett, a Bibliából „*a könyv*”, a kijelentésből „*értelmi világosság*”, a bűnből „*hiba*”, az örökkévalóságból „*univerzum*”, az emberből „*isteni szikra*” lett.

Ezek az analógiák a teológia halálát jelentették. Volt ennek a szellemi irányzatnak a hatásaként egy másik gondolat is, ami nem volt teljesen új, mert eredetét tekintve a reformáció korába nyúlik vissza, de ebben a szellemtörténeti áramlatban új szelet kapott, s szintén nem hatott minden területen pozitívan a teológiára. A vallástörténeti iskola volt ez. Abból indult ki, hogy a vallás fejlődési irányai az alacsonyabb fok felől indulnak a magasabb rendű felé, melynek mércéje a nyugati kultúra. A svájci Karl Barth, a dialektika teológia megalkotója – aki a pataki teológiával is kapcsolatban volt –,

hatására indult ezekkel az irányzatokkal szemben egy újszerű nézet, amely a bibliai kijelentés üzenetét helyezte fő helyre. A vele együtt indult teológus nemzedék – Oscar Cullmann, Rudolf Bultmann és a többiek – akart és tudott felmutatni egy másik értéket a teológiában. Barth gondolkodására hatott az idén kétszáz éve született Kirkegaard, aki az Isten ember közötti „végtelen kvalitatív különbségről” beszélt. Isten Isten, az ember pedig ember. E meghatározó, korszakváltó szellemi irányzatok sodrában azt látjuk, hogy Mátyás Ernő feltevél nélkül sem egyikhez, sem másikhoz nem tartozik. Inkább *szintézist* képvisel. A barthi dialektikát és a bultmanni egzisztencialista gondolkodásmódot a teológiai kérdések megválaszolására általában alkalmas eszköznek tartotta. Erről az útkeresésről, a szellemi irányzatok közötti tájékozódásról így ír: „*A teológiai tudomány területén is egy sajátos válság érzékelhető. Ha sok oldalról megállapították már, hogy kaotikus korszakban élünk, megállapítható, hogy a teológiai tudományok területén is van bizonyos forradalom. Egymást kizárni akaró szélsőséges irányzatok küzdenek az érvényesülésért. Az ellentét az antropocentrikus liberális élmény és történeti teológia, valamint a theocentrikus dialektikai teológia között áll fenn.*”⁷

Mátyás Ernő ebben az útkeresésben nem egyik vagy nem másik irányzat mellett foglal állást. Úgy látjuk, ebben is teljesen igaza volt, már csak azért is, mert a vallástudomány ennek a jelenségnek az emberi oldalát vizsgálta. Okát viszont a teológia, amire a dialektika teológia vállalkozott. A kortársak hajlamosak voltak egyik vagy másik irányzathoz kötődni. Ha Mátyás Ernő a szintézist képviseli, a két irányzat között nem mechanikusan jár el, hanem megfontoltan és kellő kritikával. Ami akár a liberális teológiából jó, azt megtartja. Igyekezett szabad lenni, és szabadon használni vagy elutasítani azokat a módszereket, amelyek munkája kifejtéséhez szükségesek voltak.

Néhány dologban korát megelőző tételeket mondott ki. A Szentírás-tudományt mindig érdekelte az Ézsaiás próféta könyvében lévő Úr szenvedő szolgájától szóló dalok (42,1–7; 49,1–6; 50,4–9 és 52, 13–53,12) értelmezésének kérdése. Figyelmet érdemlő, ahogyan Mátyás Ernő Ézsaiás könyve 53 fejezete alapján az Úr szenvedő szolgál-

⁷ Gáti Gabriella: Mátyás Ernő pedagógiai és tudományos munkássága. Kézirat, Sárospatak, 1996. 16.

járól tanít. Örök nagy kérdése a teológiának, hogy kiről szól ez a fejezet. Általában három értelmezési mód ismert:

a) Az énekek *kollektív értelmezése*. Ez azt mondja ki, hogy Izraelre vonatkozik.

b) Az *individuális értelmezés* szerint a szolga egyén. Valaki Izrael történetéből. Talán maga a próféta, mondják némelyek.

c) *Messianisztikus értelmezés*. Ez az értelmezés az egyéni értelmezésből ered. A szenvedő szolgát ez a gondolat Jézus Krisztusra vonatkoztatja.

Érdekes módon Mátyás Ernő nem áll be ebbe a vitába. Nem érvel, és nem cáfol. Ehelyett olyan tételeket mond ki, amelyeket hasonló megfogalmazásban Oscar Cullmann és mások fogalmaztak meg két évtizeddel később!⁸ Ézs 53. fejezetére utalva azt mondja, „*Ézsaiás látomásában szélesedik ki igazán a messiás szenvedéseinek árja. [...] Ézsaiás próféta gondolataiban ismeri meg hivatását Jézus. De tőle azt is megtudja, hogy az Isten szerelme az emberi szívek felé indít...*”⁹

Számos cikke, publikációja jelent meg különféle teológiai folyóiratokban. Ezek részletes ismertetésére most sajnos nincs lehetőségünk. Néhányat szabadjon mégis megemlíteni.¹⁰ „Pál apostol megtérése” című könyvén, a téma kifejtésén érzékelhető a dialektika teológia hatása. Az 1943-ban megjelent „Újszövetségi kijelentéstörténet” című munkája a mai napig mértékadó műnek számít. Gazdag bibliográfiájából az idő szűke miatt még a János evangéliumához írott kommentárját emelem ki, ami lelkipásztoroknak mind a mai napig hasznos segítség.

Ritka és kivételes ajándéka a Teremtőnek, ha valakinek az elméleti munka elmélyült, magas szintű művelése és a gyakorlati feladatok iránti fogékonyság egyszerre adatik meg. Mátyás Ernő ilyen ember volt. Elmélet és gyakorlat szép egységben volt benne.

25 éves sárospataki működése idején tíz alkalommal választották a Sárospataki Kollégium közigazgatójának. Ehhez komoly gyakorlati érzékre, gazdasági ismeretekre volt szükség. Munkássága alatt a Kollégium épületeit felújította, belső arculatukat a kor követelményei-

⁸ A Jn 1,29 kk. verseiben a görög szöveg mögött helyesen aram gondolkodást, szóhasználatot feltételezett.

⁹ Mátyás Ernő: Újszövetségi kijelentéstörténet. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Bp., 1943. 101–103.

¹⁰ Mátyás Ernő: Pál apostol megtérése, Sárospatak, 1934. Ld. az Előszót!

Dr. Mátyás Ernő (1888–1950)

nek megfelelően kialakította. Még mindezekén túl tudunk arról is, hogy az intézmény belső arculatának formálásához milyen kiváló érzékekkel nyúlt. Szervezője volt az internátusi életnek. De nem úgy csupán, hogy erre a célra épületeket álmódott meg és valósított meg, hanem gondja volt arra, hogy az internátus szellemi életét, belső arculatát is megrajzolja. Megszervezte a reggeli és esti áhítatok tartását. Egy-egy tanár felelőse és lel kigondozó-

ja volt az internátus lakói egy-egy csoportjának. Törődtek a diákok lelki gondozásával, odafigyeltek sorsukra, figyelemmel kísérték lelki-szellemi fejlődésüket. Egy egészen kiváló tanári kar összegyűjtését elvégezte úgy, mint intézményvezető, illetve közigazgató. A gyakorlati érzék tehát a személyi kérdések kezelését illetően is jól működött.

Sárospatakon Kazinczy utcai házának tervezője ő volt. Úgy tudjuk, az ő tervei szerint épült meg a pataki posta épülete is. Faluszemináriumokat szervezett, egyik elindítója volt a népfőiskolai munkának. Mindennek az elsődleges célon túl azért volt nagy jelentősége, mert a pataki iskolarendszert ismertté tette azokban a közösségekben, amelyek részben a diákutánpótlást biztosították, másfelől pedig jelentősen hozzájárultak a Kollégium fenntartásához. Nevét Sárospatakon utca őrzi, és a pataki teológia egyik kutatóintézete. Munkásságának teljes feldolgozásával még adós az utókor. Mátyás professzor szellemi örökségéhez úgy méltó, hogy ezt egyszer egy arra alkalmas ember megtegye. Legyen emlékezete áldott!

Bertha Zoltán:
Patak

BODOSI BÉLA

Pyrker egri tanítóképzője

Somos Lajos, mint ennek utolsó igazgatója emlékére

Dr. Somos Lajos (magyar-német, latin, pedagógia) szakos középiskolai tanár a magyar nevelőképzés kiemelkedő alakja. Rendkívüli szégyenségből küzdötte fel magát népi származású értelmiségivé. A Pyrker érsek által alapított első magyar tannyelvű tanítóképző hagyományainak ápolásában, megőrzésében és átörökítésében, majd az egri főiskolai tanárképzés tekintetében elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Tevékeny élete 45 éven át szervesen kapcsolódott intézményünk, Heves megye és Eger pedagógusképzéséhez. Az 1930-as kezdetektől mint tanítóképző-intézeti tanár; 1938-tól mint igazgató, egészen a képző 1948-as államosításáig, azt követően pedig 1959-ig, a megszűnéséig hű maradt a tanítóképzés magasztos eszméjéhez.

A főiskolára, szeretett liceumához 1959-ben került vissza, ahol további tevékeny évek következtek igazgatóhelyettesi és neveléstudományi tanszék vezetői minőségében. Országos elismertségét magas színvonalú nevelő-oktató, illetve tudományos és közéleti tevékenységével szerezte. Gazdag munkásságát számos könyv, több száz publikáció és kitüntetések dicsérik.

Az egri tanítóképzés története

Eszterházy püspök a liceum b. e. alapítója. Mellette a másik nagyjelentőségű egri főpap a liceumi iskolákkal összefüggésben: Pyrker János László érsek, aki a velencei patriarchai székből kerül Egerbe, az egyházmegye élére. Már mint szepesi püspök is tapasztalta 1819 évi canonica visitációja során, hogy több falusi iskolában a tanítóknak inkább tanulni, semmint tanítani kellene, illetve némelyek

közülük, az isteni szolgálat végzésében részt vevők, az éneklésben és orgonálásban „fület, szívet sértő járatlanságot” mutatnak fel. Ezért már ott, Szepeskáptalanban, amolyan „praeparandia intézetet” alapít. Ez egyes források szerint német, mások szerint tót, illetve német–tót tannyelvű. Egyik első egri intézkedése pedig az ottani, ezúttal már magyar nyelvű tanítóképző létrehozása.

Benkóczy Emil szerint, (centenárium i intézmény-története alapján): „a képesített tanítók száma az ország területét tekintve is roppant csekély”. Fáy András már 1816-ban megjegyzi: „hogya egy nevelőket formáló iskola nem volna alábbvaló Institutum akármely Ispotálynál”. (Próbátétel). S ő volt, aki magát a praeparandia szót becsempészte a magyar pedagógia szótárába. Benkóczy szerint semmiképp sem helytálló a név, amelynek Magyarországon való használata csak a magyar tanítóképzés embriójában felelt meg, annyira-amennyire a valóságnak. Ebben az időben pedig már egyáltalában nem: sőt rossz színben tüntette föl külföldön a magyar tanítóképzést. Poroszországban ugyanis öszerinte a tanítókat a „Lehrerseminar”-okban képezték. Ezeknek volt egy előkészítő tanfolyamuk, a Praeparanden–Anstalt, tulajdonképpen olyan előkészítő kurzus volt ez, mint a mi gimnáziumainknak régen a progimnáziuma. Benkóczy szerint tehát eléggé felületesen nevezte Fáy praeparendiáknak a magyar tanítóképzőket. Ugyanekkor Szőnyi Pál Pesten, Hegedűs László Patakon sürgetik a tanítóképzők felállítását. S ugyancsak ennek érdekében értekezik Briedl Fidél is az Akadémia Tudománytárában, 1837-ben.

Szakál szerint a praeparandia elnevezés Poroszországból származott: „Ott ugyanis a tanítónövendékeket mielőtt felvették volna a tulajdonképpeni képzőbe, Semináriumban, előkészítették, kipreparálták a képző számára. Nálunk ilyesmi nem volt, mert nem az elemi iskola elvégzése után vették fel a növendékeket. Nálunk a praeparandia az egész, a tényleges tanítóképző-intézetet jelentette”. Más értelmezés szerint: „A normaiskola többtagú intézmény-együttesében a legnagyobb jelentőségű a tanítóképző tagozat volt (korabeli szakkifejezéssel: schola praeparandorum).”¹ A szerző szerint ennek szervezeti keretei között alakították ki az 1770-es évek iskolareformja során a hazai tanítóképzés első intézményes formáját (pl. a budai normaiskola taní-

¹ Mészáros István: Népoktatásunk, 220.

tóképző tagozatában). A kurzus öt hónapon át tartott a városi, négyig a falusi népiskolákba készülőknek. Kiképzésük együttesen folyt, ők alkották a normaiskola keretein belül a „schola praeparandorum”-ot, vagy teljes nevén: „Schola praeparandorum ad magisteria”-t; az 1820-as évektől „Praeparandia regia”-nak is nevezték. Az itt tanuló növendékek neve „candidati ad magisteria” azaz tanítójelöltek; vagy „praeparandus ad magisteria”, vagyis tanítóságra felkészítendőnek. Itt a gyökekre tehát a 19–20. századi közkedvelt „prepa” elnevezésnek.

A tanítóképző tagozat vezetője egyben a normaiskola vezetője is volt (candidatorum professor publicus ordinarius), tehát a tanítójelöltek nyilvános rendes tanára. Ő tanította a legfőbb tárgyat, a normamódszert, vagyis a népiskolai tantárgyak általános és speciális módszertanát. A proiectum alapján tudjuk, hogy 14 napot hospitáltak, s nyolc nap gyakorlati tanításuk volt.

Pyrker érsek, mint alapító, annál is inkább tiszteletre méltó, mert több szempontból is kedvezőtlen időpontban hajtotta végre máig korszakos jelentőségű tettet, az első magyar nyelvű tanítóképző létesítését. Egyfelől azért, mert érsekségének kezdetén történt, és kissé megkésett (kinevezését ugyan már 1826. november 25-én megküldték Bécsből Rómába, sőt a király azt november 9-én már aláírta), hisz bevonulása; igaz ünnepélyes külsőségek között, új székvárosába, csupán 1827. szeptember 16-án történt meg, másfelől e nevezetes dátum előtt két héttel, amint maga írja memoárjában a »Mein Leben«-ben:² „...a város nagy része leégett. Ez akár rossz előjel is lehetett volna, olyan, mint amikor hét évvel azelőtt Velencébe menvén a kocsi felborult; és a kulcsonttörés is az lehetett volna, de valójába nem volt az, mivel azt az időszakot, amit Velencében töltöttem, mindig életem legboldogabb korszakának fogom tartani. Voltaképpen az egri tűzvész sem okozott az ott lakóknak túl nagy kárt, mert a leégett házak legtöbbje biztosítva volt, és az új épületek később sokkal barátságosabb arculatot adtak a városnak.” Ebben is nagy érdemeket szerzett Pyrker, akit mintha a „Gondviselés” küldött volna a porig égett Eger fölépítésére, írja vele kapcsolatban Benkóczy. „...Egymás után tűntek el az üszkös gerendák és füstös falak, amelyek helyén

² Megjelent a „Pyrker Emlékkönyv”-ben: Válogatás. Fordította: Pelle András. 9–89. Eger, 1987. Szerk.: Hólvényi György. (Az eredeti, 1966-ban Bécsben Czigler Ábel fordításában megjelent mű alapján készült.)

nemsokára takaros, új házak, csinos középületek emelkedtek ... Az érseki erdők és kőbányák csak úgy ontották az építőanyagot még a magánosok portáira is.”

Végül Pyrker érsek „csoportos érdemeit” az alábbiak szerint összegezhetnénk. Rövid húsz évi érseksége alatt (1827–1847), az egri főszékesegyház felépítése (1832), a Magyar Nemzeti Múzeum képtárának megalapítása (190 db képpel),³ a várbéli kálvária, a borsodi szurdok útnak a szarvaskői Bükkön átvezető szakasza, a város szépítése (Városszépítő Comissió)⁴ és romjaiból való felépítése, az egri rajziskola (az elsőt még 1773-ban Eszterházy püspök alapította, mely 1778-ig működött, és Tischler Antal volt első tanára); s még többek között, az első magyar tanításnyelvű tanítóképző megalapítása, legfőbb műve.⁵ E már életében kialakult nimbuszszerű képet némiképp realisabbá teszi, a Sugár István kutatásának eredményeként megismert adat, hogy: „Pyrker halála után derült csak ki, hogy nem teljesíthető »anya- és fiókvégrendelet«-e,⁶ mivel lényegesen nagyobb pénzösszegekről intézkedett, mint amellyel az érseki uradalom gazdálkodása folytán rendelkezett, ugyanis »világos adósságok«, kötelezvények, »marasztalási összegek«, megkötött szerződések terheltek a főpap »massa«-ját, noha minden mozgatható tárgyát, értékét áruba bocsátotta.”

Joggal tartjuk Eger legértékesebb püspökének a 18. században gr. Eszterházy Károlyt, a 19. században pedig a legnagyobb érseknek Pyrker János Lászlót. Építkezésekben, a műveltség terjesztésében, a művészetek pártfogásában is megegyeznek egymással. Ami pedig kettejük gazdálkodásának összehasonlítását illeti, ugyancsak találóan fogalmaz Sugár István: „...Pyrker János László amíg egri érseksége alatt hatalmas összegeket áldozott különböző irányú egyházi, kulturális, szociális célokra, addig az érseki uradalom gazdálkodása – melyhez a mecénás főpapnak láthatóan nem volt olyan kifinomult érzéke, mint XVIII. századi püspökelődjének, Eszterházy Károlynak – láthatóan gyenge kezekben volt, s ez akadályozta a nemes célzattal, s nagy körültekintéssel megfogalmazott végakarat érvényesítését.”

³ A különböző források adatai eltérőek, legvalószínűbb ez a Kiss Péter kutatásain alapuló, *Sugár István* által közölt adat, de Benkőczynál pl. 194 drb (sic!) L. Benkőczy i. m.11. ill. Pyrker Emlékkönyv 102.

⁴ Uo. 106.

⁵ Valamennyiről olvashatunk a Pyrker Emlékkönyvben.

⁶ Pyrker Emlékkönyv, 104.

Néhány további, a Pyrker-életrajzra vonatkozó alapvető megjegyzést is szükséges még tennünk. A Székesfehérvár közelében levő Lángon 1772. november 2-án született (akkor még Pircher). Később bíróilag is megítélték a családnak a nemesi címet; a felsőcőri Pyrker ággal való bizonyított rokonság alapján. A székesfehérvári gimnáziumban Virág Benedek és Ányos Pál voltak ismertebb tanárai; ez utóbbival atyai-baráti kapcsolatba került, aminek tárgyi bizonyága az a Officium Rákoczyánium (imakönyv), melyhez kedves, exlibris is kapcsolódott. Ezután a pécsi Akadémián filozófiai tanulmányok következtek, melyet 1789-ben fejez be. Katonai pályára készül, de vékony testalkata (maga szerint a törökkel történt békekötés miatt), szülei akarataira Budán a Helytartótanácsnál hivatalnoknak áll, (diurnista vagyis díjnok lesz) – ahogy maga írja –, rokoni segítséggel. Útja innen másfél év elteltével az alsó-ausztriai Lilienfeld ciszterci apátságába vezet, ahonnan 1818-ban a szepesi püspöki szék, majd 1826-ban a velencei patriarchai (1821-től dalmát prímás is) kinevezés következik, megelőzve közvetlenül az egri érsekit. Vitathatatlan, hogy mindenütt kimagasló eredményességgel látta el feladatkörét, s buzgalmára mi sem jellemzőbb, mint a hívekkel való közvetlen kapcsolattartást biztosító canonica visitációk.

Eme kis kitérő után újólág tekintsük a kedvezőtlen időpontot, ami az egri érseki szék elfoglalásával kapcsolatos. Beiktatását ugyanis az érsekelőd báró Fischer István 1822-ben bekövetkezett halála után ismeretlen okból hosszú szedisz-vakantia (széküresedés) követte. Ehhez hozzávéve a fent említett súlyos tűzvész okozta anyagi veszteségeket, figyelemre méltó hogy az új érsek rövid idő alatt meg tudta teremteni az első magyar tannyelvű tanítóképző működésének alapítványi feltételeit. Benkóczy az intézet alapítását egyenesen attól az érseki körlevéltől számítja, melyben Pyrker az egyházmegye papságát adományok, felajánlására szólítja fel. Talán érdemes idézni ennek néhány gondolatát (1828. Szent György nap [április 24.])! „Azon számos örömtárgyak között, melyeket nékem az Egri Megye, mint kedves Jegyesem, kormánya átvételével nyújtott, nem utolsó vala az, hogy noha sok nyomai mutatkoznának még hazánk ama szerencsétlen századjainak, melyekben Eger Főpásztori a káptalannal együtt székébül száműzve a reájuk bízott nyáját tévelygésre hagyni kénytelenítették: mindazonáltal halhatatlan emlékezetű Elődjeim és a mel-

lettük serénykedő káptalan buzgó adakozásai által a Keresztény Katolika Hit oly gyámokra talált, mellyel által annak virágzata s terjedése valamint eddig, úgy ezentúl is biztosítatik. Hogy egyebet ne említsek, ki nem látja egy pár Érseki Elődjeim buzgóságának világos nyomait, kik a Katolikus hitnek, más hitűek között fenntartása és terjedése tekintetéből számos iskolákat és azokba Tanítókat állítottak? Kiknek vigyázásuk s oktatásuk által az előbb olly gyakor hittül szakadásuk száma szembetűnőleg kevésbre vétetvén. Nekünk már nem annyira az iskolák, mint inkább jó tanítók kellenek. Össze is gyűlik a főpásztor 5000 Ft-jával együtt több mint 22.000 Ft.⁷

Itt kanyarodjunk vissza az alapításhoz! Mellesleg már ekkor sokirányú tervei voltak az érseknek: a tanítóképző s vele a rajziskola felállítását mellett az érseki zeneiskola és új, klasszikus stílusú székesegyház felépítése. Az énekiskola (tulajdonképpen székesegyházi vagy még inkább a „Főtemplomi Énekiskola”) tervének elkészítésére Wilt kamagy kapott az érsektől megbízást, amelyet részletes tervezetével, lelkiismeretesen már 1827 végén teljesített és 1828 első felétől (május) működik is. Viszont a később bazilikai rangra emelt új templom elkészülte után, 1865 áprilisában áthelyezik oda, de néhány kivételtől eltekintve működésének fő tere továbbra is a Foglár-intézet marad.

Szervezeti felépítését illetően az igazgatói tiszte mindenkor egy kanonok tölti be. Az oktatásra jelentkező ifjak igazolni tartoznak „nagyobb deák” vagy „bölcseleti kezdőiskolai” végzettségüket. Elhelyezésére ugyancsak a Foglár-intézet szolgált. Az tehát, mely nevét alapítójáról a korábban már említett Foglár püspökről kapta, s amelynek az évek során funkciója többször is változott. Eszerint a „Foglár”-ban a régtől ott lévő nemesi konviktussal egyetemben imáron három intézmény működött.

Az intézet, mint arról korábban már szoltunk, 1740-ben Foglár György kanonok, illetve választott püspök országgyűlés által is törvénybe iktatottan jogiskolai célú alapítványból létesült. Almagyari szőlőinek jóvedelméből először a Telekesy egri püspök által alapított szemináriumban volt elhelyezve, majd megvette Handler György Káptalan utcai lakóházát, melyben valóban, már 1754-ben ott is találjuk.

⁷ Az egészen pontos adatok már 22,397 1/2 váltó frt-nyi összeget említenek, mely az 1895/7-es Értisítő megjelenése idején már 29,513 frt. 56 kr-t. tett ki a kamatok miatt.

Kezdetről internátussal összekapcsolt módon működött. Az 1762-es iskolaévben átmenetileg szünetelt az oktatás, de már 1766-ban újjáépítve ismét működik. Eszterházy püspök 1763-ban egyesíti a jogiskolát a Telekesy-féle konviktussal, s ettől kezdve folyik a Líceum építése is. Annak elkészülte után a felújított „Foglár”-ból átköltözött a jogiskola, s az épület a jogi professzorok, illetve azoknak a diákoknak az elhelyezésére szolgált, akik meg tudták fizetni. A Telekesy-konviktorokat is itt találja a tanítóképző 1828-as alapítása, de elnevezése megváltozott, hiszen 1784-ben a nemesi konviktusokat eltörölték. Itt volt már az ugyancsak korábban említett zeneiskola és Benkóczy szerint a gyakorlati tanítás céljaira szolgáló fiú- és női normális iskolák. A tanítójelöltek kötelesek voltak az ellátás fejében tanítani a nemes ifjakat, akik gimnáziumi tanulmányokat folytattak. Az épületben közös, de tágas hálósobájuk, egy világos tanuló-sobájuk (Museum), ahol szabad idejükben is tartózkodhattak, s egy külön zenetermük is volt. Külön két tanterem csupán az előadások céljára szolgált.

Az akkori feljegyzések szerint az épület fenntartásával kapcsolatos költségek a következők: a paptanárok fizetése 750 Vft., a világítóké 252 Vft., az 1844/45-ös tanévben benn lakó 8 növendék tartási költsége 880 Vft. [gyógyszerre 7 Vft. 44 kr., a kályhák átrakása darabonként 30 Vkr., két puttongyőpor a padló felsikálására, s a nagytakarítást végző 24 napszamos bére egyenként 70 Vkr. („a nyoszolákat is kiforrázták”), vettek 9 pokrócot 25 ezüst Ft-ért, 1 czirkóles seprőt 12 kr-ért, Motzer Ignác boltjából írónivaló krétát 24 kr-ért, 1 db. spongyát, 1 frt. 48 kr-ért, nyomtattak Nagy Zsigmond nyomdai alintézőnek nyugtája szerint 72 db bizonyítványblankettát, 6 frt. 30 kr-ért, Violet Constant boltjából pedig 1 rizsma „finabb” írópapírt 9 frt 30 kr-ért, 1 rizsma közönségesebb papírost 6 frt-ért. Plank Ferenc könyvkötő uram leszállított 8 pld. Roskoványi-féle katekizmust, darabját 36 kr-ért, 9 db Bibliái történeteket Bamati József által lefordítva, darabját 1 ezüst pengőért számítva; 8 db normális ABC-t, darabját 50 kr-ért, 8 db Gazdasági kis Tükört, darabját 50 kr-ért, 8 db Helyesírást és Szóragasztást 1 frt. 15 kr-ért számítva. Ékes írást darabjáért 12 kr-t számítva. Pongrácz Anna „árjegyzéke” pedig a következő volt: „Árjegyzék az egri Érseki Praeparandia növendékei számára lefolyt 1844 Esztendő, Október, November, és Detzenber hónapokban tett fehér ruhabeli Mosásról. Okt. 7-én Mostam szám szerint 8 ifjak-

nak 8 inget, lábravalót, törülközőt, egytől 8 váltókrajcárokat számítva esik 1 vfrt. 4 kr. Mostam 8 ágylepedőt 6 váltókrajcáróért, összesen esik 48 kr. Mostam, mint fentebb 8 Ifiaknak ugyanazt 6 szor 15 vfrt. 28 kr. Dec. 31, 1844. Pongrác Anna mosóné keze X. vonása. Hogy ezen mosást az alulírt mosóné az intézet számára elvégezte, elismerem. Tegó Ignác, az intézet tanítója. Az intézet bevétele 10,437 Vfrt. 20 kr, kiadása 7584 Vfrt 22 kr Maradvány 2852 frt 98 kr volt.

A növendékek felvételi vizsga alapján, melyet maga az érsek és káptalanja végzett, kerülhettek be. Az alkalmasság kritériumai pedig a következők voltak. Az „iskolamesterben és egyházi énekesben” megkívánt jó tulajdonságok, „különösen testalkotásokra, egésségekre (sic!), írásban, számvetésben és nyelvösmeretekben megpróbáltattak”. Figyelembe vették a zenei előképzettséget is, vagy a korabeli terminológia szerinti fogalmazásban: „a hangászat alapos ösmeretében a csak valamiképpen is bevezetettek, ill. az egri egyházmegyéből származottak” élveztek előnyt. Ez utóbbi szempontok szem előtt tartása mindvégig megfigyelhető maradt a felvételek elbírálásakor. Az első évben, 1828. december 2-től négy külső és ún. belső tanulót vettek fel. A két státus közötti különbség az, hogy a külsőknek fizetniök kellett mind a szállásért, mind az étkezésért. Ez az externista jelleg is a működést hosszan kísérő sajátosság maradt.

A kezdetre elkészült a „Házi Törvény”-tár is, a házirend mai megfelelője, melynek szemléletében napjainkban is követendő lehetne a rövidség és a büntetés-mértékletesség (sic!). „...kevés cikkelyből áll, melyek az iskolai kötelességeket tárgyzazzák, legkevesebb bennük a tilalom és büntetés”⁸ Az első évi tanterv szerint: „doctrina christiana seu catechesis (keresztény hittudomány), história biblica (ó- és újszövetség), értelmes olvasás, szép (ékes)- és helyesírás (orthographia et calligraphia), számvetés szabályai (arithmetica), különféle esedező, kötelező, megnyugtató s egyéb levelek szerkesztése”. Legfőbb tárgy pedig, melyet a nevéndékeknek tulajdonképpen tanulni kell az iskolai tanítás és nevelés tudománya: „amaz kisdedek elméjéhez mérsékelt tanításuk szabályait, emez a gyermekekkel tanítás közben való bánásra, s azokhoz illő nevelésre célzó mutatókat foglal magában.” A másik fontos tárgy, „mint jövendő egyházi énekeseknek, a

⁸ Bárdos i. m. 150.

hangászat (musica) ösmérete: „e célra a clavír (zongora) és orgona il-
lő hangoztatásban, a szoros értelemben vett alaptúl kezdve”. De el
kellett sajátítaniuk az egyházi szertartásokon való aktív részvételhez
szükséges liturgiai ismereteket és a jegyzői ismereteket is. Ez utób-
bival kapcsolatban idézzük Sugár Istvánt a Pyrker-émlékkönyv egyik
szerzőjét: „Mivel legtöbb helységben az adózó nép kímélése tekinte-
téből a jegyzői hivatalt is tanítók látták el, a Heves vármegyei szám-
vevő által kidolgozott utasítást is el kellett sajátítaniuk.”

Erre vonatkozóan szintén sok utalással találkoztunk az intézmény
történetének felderítése során. Állandó problémát jelentett ugyanis a
tanítói, a kántori és a jegyzői hivatásra való felkészítés együttes bizto-
sítása. A túlterhelés elkerülése miatt legelőbb a jegyzői profilt válasz-
tották le a képzés rendszeréről. A két évfolyamos képzésre vonatkozó
fenti összeállítás Rajner Károly nagyprépost, az intézet első igazgató-
jának az alkotása, amint a tanárokat is maga alkalmazta. Az intézet el-
ső tanárai: a már említett Wilt Antal székesegyházi karnagy végzi az öt
„belnövendék” és az egy „külnövendék” zenei tanítását. Azt is meg-
tudjuk, hogy honnan valók: Egerből, Atkáról, Törökszentmiklósról,
(Borsod)Nádasdról és Orosról, ill. a saját költségen tanulók egyike
szintén egri diák. Miután Wilt karnagy nem tudott szabatosan beszélni
magyarul, ezért Rajner igazgató javaslatára ő csupán a zeneelméletet
tanítja, a népéneket, az orgonát és a liturgia tanítását a városi kántorra
bizzák, bizonyos Rudassy Lászlóra. Az eredeti 150 Ft-os fizetés he-
lyett ezért Wilt 100 Ft-ot, Rudassy pedig 60 Ft-ot kap. Az intézet a mai
Kossuth Lajos u. 8. sz. alatt volt található.

A már említett 1834-ben nyomtatott ismertető füzet a felszerelés-
ről és a zenei képzésről is tájékoztat. Eszerint: „A hangászatra nézve
az Intézet egy ingó orgonán kívül bír három kis hangú klavírt, a nagy
fortepianók egymás hangjait összezavarván illy iskolában úgy is al-
kalmatlanok volnának: ezeken kívül majd mindenkinek vagyon egy
saját kised klavirja, mellyen magát minduntalan gyakorolhatja: va-
gyon még az iskolában egy hang betűk (kották) alá vonatolt fekete
tábla, mellyre a Hangász-mester Cadentiákat krétával írni szokott,
mellyeket aztán a Nevendékek magok részére papirosra általtesz-
nek.”⁹

---

⁹Maskovics, 17.

Ugyaninnen van adatunk a tanítási idő és a tanárok közötti munkabeosztásra 1843-ban a két zenetanárt 3., illetve 4. tanárként említik. „Harmadik az orgona tanár.” Az orgonálás és klavikordjáték elméleti és gyakorlati alapjaival foglalkozik. Foglalkozik a gregorián énekléssel, amilyen mértékben ez szükséges az egyházi szertartásokhoz. A negyedik tanár a városi kántor: Az egyházi népénekeket tanítja s azok orgonakiséretét. Az orgonatanár hétfőtől szombatig naponta 10–11-ig, a kántor pedig 1/2 2-től 1/2 3-ig tartja óráit. Az intézet tantermében „íróasztalok”-at helyeztek el a növendékek részére, továbbá „falon függő foglaló táblák” és „számvetésre és krétával való írásra szolgáló viaszos vászonnyal borított fekete tábla” kapott helyet. Az első évben a tanulók „a tárgyak tanulásában foglalatoskodni s előmenetelről félév szerint próbát adni kötelesek.” A második tanévben „minden idejüket az orgona bővebb gyakorlása” töltötte ki. Ennek megfelelően az első évben az oktatás csak a tanteremben folyt, a másodikban már a templom karzatán is. Papírral és írószerrel a tanítójelölteket ingyen látták el.

A tanítónövendékek magas fokú erkölcsi nevelésben is részesültek: „hogy tiszta értelmök jóakarattal párosulva, nemcsak szóval, hanem tettel is tanítsák a reájok bízandó ifjúságot!” Próbatételük után ún. „jóváhagyó bizonyságlevél”-et kaptak. Akik csak tanítani kívántak, azaz csak tanítók akartak lenni, kántorok nem, azok egy év sikeres elvégzése után kapták kézhez tanítói bizonyítványukat. Pyrker érsek kifejezett kívánsága az volt, hogy a tanítói állások betöltésénél az egri intézetben végzetteket pártfogolják, és az előregedett tanítóktól ne engedjék őket „alattomos utakon gátolni”, továbbá, hogy „a kisebb tudású tanítókat ösztökélni kell az intézetbe történő jelentkezésre!”

Az 1829/30-as első évfolyamnak 8, a másodiknak 7 fő növendéke volt. Az azt követő tanévben pedig 19 főből 17 be is fejezte tanulmányait. 1832/33-ban már 21 fős a tanulógarda. Az intézet létszáma Maskovics Mihály szerint (akinek könyvére már utaltunk) 4 év alatt, „az első ugarévet ide nem számítva, 51 nevendék, azon kívül 5 már hivatalban levő kántorok a szükséges próbát kiállván, s így öszvesen ötvenhatan, mint jóváhagyott tanítók szálltak ki az intézet kebeléből, mint megannyi tárogatósa a köznép csinosodásának.”

Az 1830/31-es tanévet követően Maskovics a szemináriumban lett prefektus (felügyelő), később pedig a jogiskola tanárai között tű-

nik fel a neve, többek közt, mint tanárkari jegyző. Máig felemelő érzés olvasni magasztos sorait az iskoláról és annak feladatairól: „...Az ifjúság helyes oktatása sokkal fontosabb dolog, mint némelyeknek látszik! Csak gyermekekből válnak emberek, kik hogy különféle viszonyaikban mint... hív alattvalók, iparkodó polgárok, jó házastársak, szülék és többféle közjóra szerencsés hatással léphessenek fel, oktatás és nevelés által kell kiműveltetniök, s mivel erre a szüléknek sem üdejek, sem elég ügyességek, a szükséges oktatásnak iskolákban tanítók által kell megtörténnie. De vajjon lehet-e illő oktatást várni oly falusi tanítóktul, kiknek egy része mit sem tud egyebet, mint olvasni, valahogy írni, számolni? ... Hogy a kezdő iskolák kívánt gyümölcsöt hozzanak, szükséges azokat alkalmas tanítókkal, kik a jó erkölcsben nemcsak a tanuló ifjúságnak, hanem az egész helységnek példát adjanak, a tanítás szabásaiban jártasak, s ezen kívül egyéb tulajdonuk, úgymint a gyermekkel szíves hajlandóság, béketűrés, szorgalom által ezen hivatalra születtek, és ha egyszersmind énekesek, a hangászi mesterségben gyakorlottak legyenek...”

Pyrker már néhány hónappal Egerbe érkezése után fenti szándékáról értesíti az uralkodót, aki 1828 februárjában javasolja is, minek eredményeként „a Liceumhoz csatolandó tanítóképző intézet” alapítását a király, ill. a Helytartótanács 1828. nov. 13-án engedélyezi: „ezen intézetet kegyesen jóváhagyni, s megerősíteni oly móddal méltóztatott: hogy a mostani és minden követendő egri érsek és az érseki szék üres létekor a káptalani helyettesek az intézet alapítványáról való számadást, valamint a növendékek előmeneteléről készült jelentést egyenesen a fenséges Magyar Királyi Helytartótanácsához (a továbbiakban Htt.) küldeni kötelesek legyenek.

A *praeparandia* egyébiránt az idegen szavak szótára szerint „tanítóképző” jelentéssel bír. Az intézet első igazgatója Rajner Károly, aki annak születéstől 1845-ig nagy lelkiismeretességgel és hozzáértéssel, különös pedagógiai tapintattal vezette az iskola ügyeit. Az érsek átadta neki, miután apátkanonokját intézeti igazgatóvá 1828. február 28-án kinevezte, a szepesi tanítóképzőjének szabályzatát és tanulmányi rendjét, hogy észrevételezze azokat. Rajner március 14-én meg is tette, bár válasza nem maradt fenn. Megismerhetjük azonban az intézet első szervezeti és működési szabályzatát „Regula et Constitutiones Instituti Praearendorum ad Ludi-Magisteria” címen, ami

a szepesi képzőével mutat feltűnő és szoros rokonságot. Legtöbb adatunk azonban a képző egyik legelső tanárának, Maskovics Mihálynak a műve: *A Falusi-Iskolamesteri Hivatalra Készítendő Számára Az Egri Anya-megyében Alapított Intézetnek Rövid Előadása. Az Érseki-Lyceum Betűivel, Nyomtatott, Egerben, 1834-ben.* Ennek fejezetei a következők: Előszó melyben, az Egerben alapított Praeparandia Intézetet a nemzet csinosodása szent ügyének tartja. A következőkben: az 1. Intézet Célja. 2. Alapítványi Tőkéje. 3. Nevendékjei. 4. Erkölcsi Rendezése. 5. Tanulmányi Tárgyak és Pálya, (benne már említi a gyakorlóiskolát¹⁰). 6. Tanítók. 7. Könyvek, Hang-szerek. 8. Nevendékek ki-szállítása [kibocsátása]. 9. Ki-hirdetés (az 1828-ik év Sz. György hava 9-én költ Érseki kör-levél). 10. Leg-felsőbb meg-erősítés. 11. Az Intézet meg-nyitása. 12. Másod-évi folyamata, 13. További Folyamata.

Az Intézet megnyitása

A munka azonos című fejezetéből tudjuk meg, hogy „az már minden ágaira nézve tellyes folyamatban lévén, már egy esztendő haladt meg (sic!), midőn az említett leg-felsőbb Jóváhagyás s Erősítés meg-érkezvén, annak valamennyi Jótevőibe, Előljáróiba, és Nevendékeibe új életet öntött. – Mindenekelőtte az 1828/29-dik iskolai évbe- érkezett volna, Intézeti Igazgatónak az Egri Fő Káptalan kebeléből Méltóságos s Fő Tisztelendő Rajner Károly Választott Vovradai Püspök, Egri Nagy Prépost, s Érseki Helyettes Úr, az Intézet Nagy Méltóságú Szerzője által vala meg-híva, ki e hivatalt elfogadván annál bővebb reményeket nyújtott a kikelő Intézet szerencsés folyamatjához, minthogy érdemes életének jó részét a nevelés Tudomány Tanításában, és gyakorlatában töltötte. – Intézeti Tanítónak Maskovics Mihály, Nagy-Kállói Segéd-Pap, – Hangász-Mesternek Wilt Antal¹¹ az Érseki Egyház hangászati Karzat Igazgatója – ennek segéllésére pedig Rudasy László¹² Városi Énkes rendeltetek.”¹³ A 12. fejezetből pedig kiderül, hogy a szerző, „Maskovics Mihály Úr a Nevendék papság mellé kerül felügyelőnek, s helyét

¹⁰ „Minekutána a Nevendékek ezen szabásokat értelmesen megtanúlták. Tanítójok által a háznál létező nemzeti iskolában vezetettvén ugyan azon szabályoknak használatában gyakoroltatnak.”

¹¹ Szakálnál – nyilvánvaló tévedéssel – Wilt György szerepel. I. m. 35.

¹² A legtöbb forrás szerint Rudassy.

¹³ *Maskovics*, 27.

Tisztelendő Detrich Pál, elébb a' Megyebéli írnok foglalá el. A következő évben pedig Ditrich helyére Háhn György Úr kerül, ki elébb Tisza-Dadai Lelki Gondviselő volt".

Tanulságos összehasonlítani a „részletes tanítástervet”, melyet az intézeti tanárok dolgoztak ki, de az érsek, ill. a Htt. hagyta jóvá. Benkóczy is Maskovics nyomán idézi:

„Azon tárgyak följegyzése, Mellyeket a Nevezett ifiak az 1828/29. Oskolai első fél Esztendőnek elfolyása alatt tanultak. 1. A ker. (keresztény) Tudománybul: A közönséges Katekizmus¹⁴ három Fő Czikke-lyeket a Hitről, Reménységről és Szeretetről. A Szent Históriabul (Biblia történet) az egész Ó Testamentumot. 2. Tanítás tudománybul: a Kissebb Nemzeti Oskolákban lévő Tanítói Hivatalnak becses, hasznos és fontos voltáról. Ezen Oskolákat illető tárgyakról. A Tanulók felosztásáról. A Tanításban bevett különféle Módokrul, nevezetesen Köztanítás, Közolvasás, első Betűk, Mutató Táblák és kikérdeztetés által való Tanításrul. Az első oskolai korban levő gyermekeknek a ker. Tudományra, Betűzésre, foglalásra, Ékes írásra, és Számvetés kezdetére való alkalmas megtanításáról. A második korban levő Tanulóknak a Ker. Tudományban, Olvasásban, Írásban, Iskolai Számvetésben való bővebb Oktatásarul és a Deák-nyelv kezdetéről. 3. Az egyházi Cere-móniákból. Az Egyházi Ceremóniák ösmeretéről és céljáról. A Szent-ségek feladásában az Egyházi Ember mellett való szolgálatról. A keresztésnének pompás kiszolgáltatásáról. A Tanulóknak a Bértálás, Penitencziatartás, Oltáriszentség felvételére való elkészítéséről. A haldoklók Szentségének feladásakor való kötelességekről. Temetések eránt való felvigyázásokrul. Az Esketés eránt némely észrevételekrul. 4. Az Ékes és Helyes Írásból. A Test állásnak, a Kézfekvésnek, Toll-tartásnak szabásairól. A betűknek felosztásarul és Kimondásarul. Az Idegen, Szükséges és Szükségtelen nagy és megduplázott Betűkről. A Szótagok helyes elválasztásarul. A Szóválasztó jelekrul s a Szavaknak azokhoz való alkalmazásarul. 5. A számvetésből. A Közönséges és Római leírott Számbetűk kimondásarul és a kimondottak leírásarul. A Nevezetlen és Megnevezett és Törtt (sic!) Számoknak összeadásarul, kivonásarul, sokszorozásarul és elosztásarul...”

¹⁴ Az egeri képzőben sok egyéb saját tankönyv mellett saját feldolgozású katekizmust használtak.

Még figyelemre méltóbb a „Tanítás Tudományból”¹⁵ elsajátítandó anyag, melyre (de az előzőekre is) igaz, hogy folyamatosan, évről évre fokozatosan bővül.¹⁶

„A Tanító hivatal ösmeretéről, hasznos, szükséges és fontos voltárul a Kissebb Nemzeti Oskolákban. Egy Oskola Mesterben szükséges tulajdonságokrul. A Tanítás Tárgyáról és Formájáról. A Tanulás Formájának közönséges tulajdonságairul. A kikérdezgető Első Betűk szerént, Szóval való, Olvasás által való, a Táblázó Tanítás formájárul.¹⁷ A helytelen tanításmódrul. Az Oskolai Tárgyakban való oktatásrul. Miképpen lehessen a kisdedeket a tanuláshoz előkészíteni? Katekizmusban való oktatás. A Bibliai Szent Történetek Eléterjesztése. Az Evangéliumok Magyarázattya. Az Oskolai Regulákban való Oktatás. Az Olvasásra való Tanításrul: Betűzés, Foglálás, A tagonként való, A folyvást való és értelmes Olvasásrul. Az Írásban való Oktatásrul: Az Ékes, Helyes, a Mondogatás után való Írásrul, Az irományok készítéséről, Az érzéki figyelem gyakorlásárul és a Beszéd Részzeinek alkalmas előadásárul: Pusztá Gondolattal egy példa Különbféle megfejtése. Számjegyekkel a meg és nem nevezett egész, tört számokkal való és Hármás Regulákban való gyakorlás. A Deák-nyelv első szabásairul. Deák Olvasásrul. A Deák nyelv Törzsök Regulák Előterjesztéséről. A Tanítás Segéd Eszközeirul. Az Oskolai Elöljáróságrul. Jegyzőkönyvekrul és lajstromokrul. A Tanulók Fölosztásárul. A fegyelemrül. A Tanítónak Tanítás előtt, után, alatt való kötelességeirul. A Leckehagyásról, Egy Idegeny Tanuló próbálásárul. Ismertetésekrul. Különös és nyilván való Oskolai.”

Eddig az első fél esztendei a következőkben a második fél esztendei anyag.

„Az Oskolai Nevelés Tudománybul: Az Oskolai Nevelés haszna, ösmérete, szükséges volta és tulajdonságai. A testi erők és lelkitehetségekrul, azok fejlődésének természetes rendjéről, Nevendékekben való kiösméréséről, a testi erők épen tartásárul. A lelki tehetségek természetes Rengyek szerént egyenkint való kifejtéséről és tökéletesítéséről. A Vallásos és Polgári Nevelésrül, közönségesen és nevezetesen. A vallá-

¹⁵ Ez már az 1834/35-ös iskolai év I. felére vonatkozik: *Benkőczy*, 39.

¹⁶ Uo., 39.

¹⁷ Itt nyilvánvalóan a Felbiger-féle norma-módszerrel összefüggő táblázatos olvasás-tanítási „tanalak”-ra (= módszerre) utal.

sos nevelésről, Istenről, Emberről, a Lelki Ösméretéről, az Eredeti Bűnről, Isteni kinyilatkoztatásról, a Megváltóról, Anyaszentegyházról, a Földi Viszontagságokról és a Jövendő Életről. A Polgári Nevelésről. A Polgári Társaság kezdetéről, a Világi Elöljárókról. A Földes Urakról. A Katonaságról, Az Adófizetésről. Az Erkölcsi Nevelésnek különös és közönséges Szabásairól nevezetesen: A természetes elevenségről és annak kicsapongásáról. A természetes Restségről és Erkölcstelen követkevéseiről. Hathatos és gyenge ingerelhetőségről és annak különféle követkevéseiről. A természeti jóakaratról és ellenséges hajlandóságról. A rendetlen önszeretet ösztönének gyengítésében való szükséges Vigyázatról. A természeti igazságszeretetről. Miképpen lehet a gyermeket rossz nevelés által különféle erkölcstelenségekre nevelni? Ellenkező esetben pedig a célirányos Nevelés által a jóerkölcsre és emberi Kötelességek teljesítésére vezetni? Az Oskolai Fenyíték Ösmérete. A Tanítónak tekintetéről? Ígéreték és Jutalmakról. Oskolai Intésekről és büntetésekről. A különböző Tanulókkal való Helyes bánásról, amit Szüleikre, Nemekre, Korokra, Testi alkotásokra, Elmebeli Tehetségekre, Indulatjaikra, Viselkedésükre nézve különböznek.”

Toldalék: „Az oskolamesterek különféle Viszonyairól. A Mester különösen a Plebánossa iránt. A Helybeli Elöljárókra nézve. Tanítványainak Szüleire nézve. Praeceptora vagy Segédgye eránt. Mester Társai eránt. A Mester maga üres Óráiban. Mint új Mester. Mint a helység jegyzője s a Maga Házánál miként tartsa magát a Mester?”

Külön is kell szólnunk a szóban forgó, un. „norma-módszer”-ről, ami tulajdonképpen az első intézményes tanítóképzési forma. Az egyik e tárgyban alapvetőnek tekintett munka, Szakál János „A magyar tanítóképzés története” szerint, illetve annak terminológiájával élve a rendeleteken nyugvó tanítóképzés időszakában, a berlini reális-kolában tanulta Ignatz János Felbiger a későbbi ságani apát, a róla saganinak, vagy normamódszernek elnevezett „tanításalakit”. A tervszerű tanítóképzés az ő, illetve Mária Terézia királynő közbenjárásával terjedt el hazánkban. „.... Minden dicsérete mellett is a normális (sagani) módszer nem terjedt abban az arányban, mint azt lelkes barátai hitték. Sem Erdélyben, sem a protestánsoknál nem érvényesült, tkp. csak az I. Ratio hatókörében, az állami és a rk. kiemelt anyanyelvi iskolákban alkalmazták.”

1844-ben Pyrker ismét át-, pontosabban: újjászervezi az egri tanítóképzőt. E szerint 1843/44-ben már két rendes tanára van az intézetnek, a tanítási tárgyak elosztása pedig Benkóczy szerint az I. éveseknél: hittan, szertartástan, bibliai történetek, magyar nyelvtan, Magyarország története, (tanította Tego Ignác I. rendes tanár), általános és részletes tanítástan, mégpedig a betűzés, szótagolás, olvasás, helyesírás, szépírás, számolás (négy alapművelet) földrajz, természettan, (tanította Mester István II. rendes tanár). A II. évfolyam növendékei tanulták a hittant, szertartást, magyar írásmódot, egészségtant, úrbért, nevelést és bibliai történeteket. Tanáruk: Tego Ignác volt. A részletes oktatást, ebből a természetrajzot, gazdaságtant, műszertant, számadást törtekkel és az arányokat. Tanáruk: Mester István volt. Ezeken kívül pedig oktatást nyertek „az Orgonálásban és Gregoriánumban”, egyházi népénekekben, rajzolásban, gyümölcstermelésben és selyemhernyó-tenyésztésben.

Benkóczy azt is megjegyzi, hogy ekkor már számos képző működik az egykori úttörő egri mellett, s azok létesítésekor is az egri tanításterve szolgált zsinórmértékül, és amikor a Bezerédj-Mednyánszky tervezetek után a reformországgyűlések hatására királyi rendelettel hoztak létre a Tanulmányi Alapból¹⁸ 1840-ben öt állami képzőt: Pest, Szeged, Miskolc, Érsekújvár, Nagykanizsa székhellyel, azok is az egri képző mintáját követték. Egészen pontos hivatkozással: „Az újonnan állított képzőknek két évfolyamuk volt s a Tanításterv- tervezetét a Helytartótanács leküldötte Pyrkerhez hozzászólás céljából. A Mednyánszky báró aláírásával ellátott leiratból látjuk az új képzők tanítási tárgyait I. és II. évfolyamra elosztva: „Schema Tradendorum in Scholis Praeparandialis, Anno I. 1. Methodologia theoretica. 2. Methodica Specialis et ex hac: a) Litterisatio. b) Sillabisatio. c) Lectio. d) Orthographia. e) Calligraphia. f) Arithmetica quas. Specialis. g) Geographia. 3. Catechetica. 4. Historia Biblica. 5. Lingua Hungarica. 6. Pulsus Orgoni. 7. Cantus Sacer et Lithurgia. Anno II. 1. Paedagogia. 2. Methodica Specialis et ex hac: a) Historia Naturalis. b) Physica. c) Aeconomia. d) Technologia.(kézműtan) e) Arithmetica; Regula schola et functiones. 3. Catechetica practica. 4. Regula Medendi. 5. Lingua Hungarica. 6. Explanatio Urbarii. 7. Pulsus Orgoni. 8. Cantus Sacer et

¹⁸ Létesült az 1773-ban felosztatott jezsuita rend vagyonából (többek között).

Liturgia.” Ezzel együtt – s a lényeg ez – a Helytartótanács arra kéri Pyrkert, hogy az egyöntetűség kedvéért ezt a tanítástervet fogadná el intézete számára is (1845. márc. 26.)! Mindez Pyrkert olyannyira nem találta készületlenül, hogy már 1844-ben átszervezte intézetét. Benkóczy ezt úgy értelmezi, hogy az új intézetek tanításterve Pyrkernak már túlhaladott volt.¹⁹

„Az intézet második szervezése és működése az Organisations Entwurf kihirdetéséig” című fejezetben Benkóczy leírja, miben áll az átszervezés, illetve megtudhatjuk, mennyiben tér el a tanításterv a másik öt állami képzőcétől.²⁰

Az új képzők magyarul tanítják (az 1843/44-es országgyűlés népnevelési-bizottsága javaslata 38. §-a alapján) a következőket: 1. Hit- és erkölcstan. 2. Szívet és észtképző s erkölcsöt és ízlést nemesítő beszélek, mondatok, énekek és történetek, s ezekből gyakorlatilag kivont okszerű gondolkodási mód. 3. Olvasás- és helyesírás, s a szépírás mestersége. 4. Magyar nyelvtan s a nyelvben mind szó-, mind írásbeli fogalmazásban gyakorlat. 5. Világtan, jelesen a) Világalkattan, b) Természettan, c) Természetleírás, különös tekintettel az Embertanra, d) Földleírás, e) Történetírás. 6. Államtan (statistica). 7. Urbéri, mezői, rendőrségi és a nép egyéb viszonyait érdeklő törvényeink ismerete. 8. Mértan: ide értvén a fej- és írásbeli számtant, a földmértant, és jelesen az alaktant is. 9. Okszerű gazdálkodás elemei, kivált a gyümölcs- és selyemtenyésztés s gazdasági műtan. 10. Kisdédová. 11. Nevelés-, tanítás- és módszertanok. 12. Hangászat, különösen éneklés és orgonálás. 13. A római katolikusokat és görögöket illetőleg a templombeli s más egyházi szertartásoknál szolgálat. 14. Életveszély eseteiben és tetszhalottak körül orvos érkezéséig kívántató rögtöni segély szabályai. 15. Rajzolás. 16. Testgyakorlás. Ezeken kívül egyéb hasznos tudományok is taníttathatnak. A tanfolyam itt is kétéves (39. §). A felvétel feltétele: kik a teljes gimnáziumot jó eredménnyel elvégezték, de mindenkinek jogában áll magát tanítóul kiképeztetni segélyezés nélkül. (40. 41. §§)

¹⁹ Benkóczy, i. m., 43.

²⁰ Ezek, a Tanulmányi Alapból létesített: érsekújvári, miskolci, nagykanizsai, pesti, szegedi kir. kath. tanítóképzők. Kivülük működik még Pécsen (1831-ben alapítja b. Szepeessy Ignác), Esztergomban és Zágrábban, valamint Rozsnyón, Csiksomlyón és Brassóban.

Az abszolutizmus a tanítóképzés színvonalát csökkentette, már az első intézkedése által is, miszerint a felvételi előképzettség feltételeit módosította. Eddig az egri tanítóképzőbe általában teljes gimnáziumot végzettek jelentkeztek, sőt nem kevesen olyanok is, akik jogi, vagy filozófiai főiskolát végeztek. Az 1854-ben, 21931. szám alatt kiadott helytartói rendelet felhívja az igazgatóságot arra, hogy a frissen alapított verseci állami tanítóképző szervezéséhez és tanítástervéhez kell alkalmazkodnia. A felvételi követelményeket pedig az alábbiak szerint módosította: 1. az alreáliskola II. osztályának, vagy az algimnáziumnak az elvégzése. 2. A 16. életév betöltése. 3. Kifogástalan erkölcsi élet. 4. Testi alkalmatosság. 5. Bizonyos zenei előismeretek, különösen az ének és orgonajátékban. Az utóbbi alól az igazgató előterjesztésére a Helytartóság mentesítheti a felvételért folyamodót.

A tanulmányokat érintő változást pedig a 12533/123. sz. rendelet tartalmazta. A két évfolyamú tanítóképző intézetek tantárgyaira nézve: a növendékek a főelemi iskola három osztályára előírt tantárgyakban teljesen kiképezendők a tanítás és fegyelem vezetésére. Jó methódust sajátítsanak el, melyet tanítással, példákkal, gyakorlással tanuljanak meg, továbbá illedelemre és vallásosságra szoktattassanak. Erre vonatkozólag a pedagógiai tárgyak sorába a következő tárgyak vétessenek fel: 1. Vallástan, bibliai történelemmel. 2. Általános nevelés és oktatástan. 3. Nyelvtanszakma, (olvasás, nyelvtan, fogalmazás) 4. Szám-tan. 5. Szép és folyóírás. 6. Rajzolás. 8. Ének és Orgonajáték. A vallástanból a hit- és erkölestan tanítsák meg összekötve a bibliai történetekkel, a ceremóniák és misei szertartások magyarázatával. Cél a jelölt vallásos és erkölcsi jellemének kiképzése.

A nevelés és oktatástanban az a cél, hogy a fiatal tanítók azt tanulják meg, miként kell a gyermeket vallásossá, erkölcsössé és pedagógiailag hasznossá nevelni. A lélektan és testtan fontosabb szakaszait példák által kell megvilágítani. A képezdésnek megmagyarázandó, hogy mi a tennivalója mint nevelőknek, hogyan kezelendő eredményesen az iskolai fegyelem s általában hogyan kell viselkedniük mindazokban a helyzetekben, amelyekbe mint tanítók kerülhetnek. Felvilágosítandók a növendékek az iskolák különféle nemeiről is (osztott, osztatlan) és a tantárgyak ottani beosztásáról és kezeléséről. Általános módszertan nincs a tanítóképzőkben, hanem az egyes tantárgyak kezelésénél figyelembe veendő, hogy a növendékek azzal

a különös módszerrel, amelyeket minden tantárgy természeténél fogva kíván, megismerkedjenek. A szépírás célja pedig a fürge és szép német, latin kézírás elsajátítása.

A földrajz, történelem, természetrajz, fizika, gazdaságtan nem kezelhetők külön tantárgyként, de mégis sajátítsák el azokat, ami belőlük a hazai viszonyokra vonatkozik: olvasás által. Ne tegyük ugyan a növendékeket félműveltekké, ébresszük fel bennük az igyekezetet a maguk önképzésére.

Zeneoktatásból annyit merítsenek amennyi szükséges nekik az iskolában, továbbá a templomban, mint orgonistáknak. (Orgonajáték, cadenciák, praeludiumok oktatandók.)

Gazdaságtan, építészet, geometria, stereometria, mindig alkalmilag oktatandó, s ezekben is magánképzésre utasítandók.

A gyakorlati kiképzés abból álljon, hogy al- és főelemi tanítók oktatásánál jelen legyenek, és az ott tapasztaltakról jegyzetet, készítsenek. Dolgozatokat írjanak, amelyekből kitűnik a helyes gondolkodás és módszer. Itt kell gyakorolni a polgári ügyiratok készítését is. Igazgató a tanítók bevonásával próbaleckéket rendezzen, amelyeken a jelöltek tanítanak, s azokat meg is bírálják. Az órabeosztás akként történjen, hogy az első évben több elméleti óra legyen, mint gyakorlati, a második évben pedig megfordítva.

Bartakovics érsek nem sokat törődött a tanítóképzés új állami szervezetével, amelynek elfogadása intézetére nézve visszafejlődést jelentett volna. Egy-két életrevalóbb pontját elfogadta ugyan, de a régi tanítástervből – a német nyelv bevezetését kivéve – és az intézet régi szervezetéből nem engedett. Dr. Haás Mihály iskolatanácsos és főfelügyelő révén azonban a felügyelet olyan szigorú lett, hogy az intézet bezárásának veszélye nélkül az Organization Entwurf rendelkezéseit figyelmen kívül hagyni nem lehetett.

Az intézet által kiadott tudósítvány szerint az 1853-as tanév átmeneti évnek tekinthető a Liceumba való átköltözés miatt. Nagyjából ugyanazt tanulták, mint az előző korszakban, de most már nem jegyzetekből, hanem a bécsi kormány által elrendelt és előírt iskolai könyvekből. A könyvek jegyzékét a budai helytartóság 1857-ben kiadott 31194. sz. rendelete tartalmazta. Könyvek és tanszerek, melyek a kath. tanítóképezdeknek megszerzés végett ajánlatnak: A) Minden, az elemi iskolák számára előírt tankönyvnek azonnali

használattal, a tanítójelöltek oktatására. B) Segédkönyvek, melyek részint a tanítók által használhatók, vagy pedig a tanítójelölteknek adatnak kézbe otthoni tanulmányozás végett.

Ezek között jó néhány egri vonatkozású is akad. Mint korábban már említettük, saját katekizmust használtak az ún. Egri katekizmust vagy Roskoványi-féle katekizmust, amely Roskoványi Ágoston messterkanonok, székesegyházi főesperes, országgyűlési követ megyei papnevelő intézeti kormányzó alkotása. Találunk ezen kívül több Szvorényi-könyvet is, aki egri ciszter tanár s egyben irodalomtörténész volt. (Olvasmányok, Kalauz, A Magyar Szókötés szabályai), illetve a híres Tárkányi-féle egri Énektár. A legfőbb konfliktusforrás az intézet autonómiájának folyamatos csorbitására való törekvés a bécsi császári és királyi közoktatásügyi minisztérium részéről. Megszüntetni ugyan nem tudták, de szűk határok közé szorították az egyházmegyei főhatóság rendelkezési jogát. Például a tanárok kinevezése, illetve megerősítése kérdésében is az udvar döntött. Benkóczy szerint, jó hogy az öt királyi tanítóképzőhöz hasonlóan az intézetet nem törölték el. Ez utóbbi intézkedésnek kettős hatása is lett az egri képzőre. Az ennek riválisaként számon tartott miskolci kir. kath. tanítóképzővel kapcsolatban pedig megállapítja „Magyar szempontból igen, de pedagógiai szempontból nem nagy kár volt érte, mert hiányoztak életfeltételei”. Elhelyezkedése, szervezése, de tanárai szakértelme tekintetében sem állott hivatása magaslatán. Illusztrálásként például azt is felemlíti, hogy egyik tanácskozmányi jegyzőkönyvüket azon megrovással küldte vissza a Helytartótanács, hogy abban „több grammatikai és orthographiai hibák találtattak”. Még névtelen feljelentgetések is történtek néha az egri képző kárára, bevádoltatván, hogy az onnan kicsapott 60–70 ifjak felsőbb engedelem nélkül befogadtattak és magánvizsgálatra bocsájtattak a miskolciban.

Bartakovics érsek természetesen hevesen tiltakozott az intézetet ért többszöri jogfosztás miatt, de ennek következtében a császári kormány azzal fenyegette meg, hogy magánintézetnek minősíti az egri képezdét, s beleköt az érsek minden rendelkezésébe. Nagy Zsigmond tanár esetében ez be is következett, akit beszédhibája miatt nem tartott alkalmasnak tanárnak. Végül ezzel kapcsolatos kompromisszummal zárul a vitákkal teli időszak. Az érsek 1857 októberében változó egészsége miatt felmenti Nagy Zsigát, a kormányhatóság pedig 1858 febru-

árjában rendeletileg erősíti meg az intézet nyilvánossági jogát. Ez per-sze (ti. Nagy Zs. felmentése)²¹ alkalmat adott egyben a képző átszer-vezésére, mert az személyi változásokkal is együtt járt. Vohler Alajost a nevelés, tanítástan, magyar nyelv s iránytan tanárát igazgató-tanárrá, Mindszenti Gedeont hittanárrá, Stephanovszky Sándort földrajz, törté-nelem s természetrajz tanárrá, Derszib Rudolf főelemi tanítót számtan, ütenyírás²² tanárrá és intézeti jegyzővé, Stephanovszky Alajos főelemi tanítót német nyelv és gazdaszat tanárrá, a Zsaskovszky-testvéreket zenetanárokká nevezte ki. Az újonnan kinevezettek mellett a tanárkar tagjai még Türk Ferenc, a lycumi rajziskola rajztanára, illetve Rudassy László, aki népéneket tanított.

A cs. kir. Helytartótanács nem teljesen nyugodott bele az átszer-vezésbe, de – jogaihoz ragaszkodva és jórészt formálisan – a kineve-zéseket maga is megtette, voltaképpen megerősítette azokat. A kor-mányzat meg akarta rendszabályozni a képzőkön kívül a népiskolai tanítókat is. Képesítési okmányt követelt mindegyiküktől, és aki ok-levél nélkül tanított, azt rendkívüli tanfolyamra külön e célra kijelölt képzőkbe utalta. Közéjük tartozott az egri is.

Időközben megtörtént a költözködés. Az egri praeparandiáról „Jelen állása és szerkezete” címen a Religio és Nevelés c. kath. fo-lyóiratban 1845 novemberében tartalmas cikk jelent meg. Igaz, szer-zője anonimitásához ragaszkodott, aláírás helyett keresztet tett az írás végére. Szakmai-pedagógiai vonatkozásban is tanulságos: „háromfé-lé ágazik az intézeti tanulók nevelése, tudniillik: értelmi, erkölcsi és neveléstani (intellectualis, moralis et paedagogica).” „Az értelmi ne-velésben főelvül az szolgál, hogy a leendő néptanítók rendszeres tu-dománnyal bírjanak a tanítandó tárgyak mindazon szakairól, melyek a népnevelésben hasznosak és szükségesekül nézethetnek. Nem ke-vesebb gond fordítatik a tanulók erkölcsi kiképzésére. Az értelmi képzéssel összeköttetik a tanulók neveléstani képzése, (formatio pae-dagogica); mit az illető tanítók annál könnyebben intézhetnek, mivel az intézeti iskolának azon szerencsés helyzet jutott, hogy összekötte-tésben levén az elemi iskolákkal, mit elméletileg a tanulók előtt ma-

²¹ Nagy Zsigmond Pyrker egyik kedves embere volt, nyomdai alintézőnk, Bartakovics érseksége idején tanít és tanárkari jegyző is. Ő fordította le Pyrker: Szent hajdan gyöngyei c. művét.

²² Ütenyírás: Írástanítási módszer, melynek során a tanulók betűket, ill. a szavakat vezénylésre (azaz a betűelemek nevének, számának v. irányuknak a hangoztatására) írták.

gyarázna, ugyanazt az elemi iskolában gyakorlatilag azonnal megmutathatják, hogy így a többszöri ismétlés és folytonos gyakorlat után egész készséggé váljék a tanítási módszer.”

Az elhelyezésre vonatkozóan: „Intézetünk a foglári nevelőház egyik szárnyépületében vagyon. Fölvételre csődület tartatik, minden második évben, s a csődülők közül nyolczan, kiknek iskolai s egyéb bizonyítványaik, valamint testi lelki képességeik legtöbb reményt nyújtanak, az intézetbe fölvételnek, s abban – a ruházatot kivéve – minden szükségük ellátatnak; a többiek tulajdonukból élven, a városból járnak a rendes órákra.” Megtudjuk azt is, hogy eddig ez intézetből rendes bizonyítvánnyal ellátva, a népnevelői tisztas pályára már 182 egyén lépett ki. Ez ugyan magában szép szám, de ha tekintetbe vesszük a szükségét az egészen pótolva, csak e megyében is soká lesz: hol 340 elemi népiskolában 23.000 tanuló neveltetik, mely iskoláknak eddig fele sem láttatott el kiképzett tanítókkal. Továbbá, hogy: a tanítói kar eddig 3 egyénből állott, egy egyházból ki az elméleti, nevelési s tudományi szakon kívül az intézet közvetlen felügyelője volt, s két világból, kik az egyházi hangászatban s éneken adának oktatást: de miután az év kezdetével az egész intézet bel-ügye újabb rendezést nyert, a tanárkar két egyénnel nőtt. Egy egyházzal, ki a tanítási tárgyakat az előbb említett egyházi tanítóval megosztva tanítja, és egy világgal a kertészeti és selymészeti osztályra. Szerkesztői megjegyzésből tudhatjuk meg a cikket olvasva, hogy Lévay Sándor kanonok érdeme és jótékonyága az ügyes kertészek- és selymészekké kiképzendő tanítók ügye, „bár mi még csak – mondja – a kertészettel még csak a méhészetet óhajtanók összekapcsolni”.

Az 1848-49-es események az egeri képző fölött sem múltak el nyomtalanul. Az 1847-es évre összesen 34 tanuló, 1848-ban 31 tanuló, az 1849-i tanévre már csak 14 tanuló iratkozott be, de ezek is odahagyták a Líceum falait a haza hívó szavára. 1848 március 19-én még ott vannak azon a népgyűlésen, ahová Eger egész ifjúsága felvonult, meghallgatni a pesti ifjak 12 pontját, majd rá négy napra el távolították az „osztrák sasokat” a középületekről. Ugyanazon év őszén pedig már mint fiatal honvédek szanaszét szóródva harcoltak a hős honvédszászlóaljokban.

1848. december 9-én megalakult Egerben a 26. honvédszászlóalj, főleg egeri, Heves megyei és debreceni fiatalokból. Intézetünk növen-

dékeinek jó része is csatlakozott. A névsorban több növendék neve is megtalálható: Mezei József örmesteré pl., aki a szolnoki és nagyszalói csatában vett részt, vagy Fodor Pálé, aki Hatvannál és Isaszegnél harcolt. Ez utóbbi a szabadságharc leverése után egy ideig bujdosott, majd ismét beiratkozott a képzőbe. További nevek: Balla János hadnagy és Zelei Gyula tizedes.

A 26. honvédszászlóalj 1200 emberének tűzkeresztsége a kassai csata volt 1489. január 4-én, ahol az osztrák Schlick tábornok seregétől vereséget szenvedett. Reményüket és bizalmukat nem veszítették el, január 10-én megmaradt erőit Klapka György I. hadtestéhez osztották be, akinek vezetésével kivették részüket a dicsőséges tavaszi hadjárat összes csataiból. Az 1849. évi téli hónapokban – főleg februárban – Eger felvonulási terület lett. Ismeretes, hogy Kápolna – ahol 1849. február 26-27-én ütközött meg Dembinszky honvédserege Windischgrätz csapataival – csupán 22 km-re van Egertől. Klapka György 1849. február 22-én vonult át Egeren 8000 fős seregével. A zeneszóval felvonuló honvédek üdvözlésére az egész város kivonult. Görgői február 25-én járt Egerben, sőt innen ment lovas fogaton Kápolnára.

Még a kápolnai csata előtt 1848. december 18-án Szemere Bertalan – mint Felső Magyarország teljhatalmú biztosa – elrendeli, hogy Egerben és Miskolcon tábori kórház alakuljon. Repetzky Ferenc, Heves vármegye kormánybiztosa, Szemere rendelete után szöveget intézett a megye, de különösen Eger honleányaihoz, hogy a sebesültek ápolásával segítve, legyenek méltó utódai a dicső Dobó-korabeli egri nőknek. Az egri tanítóképző épületében a tantermekből és tanári szobából is kórtermeket csináltak, ahol szakszerű kezelésben és jó ellátásban részesítették a kápolnai csata sebesültjeit. Az itt elhaltakat az egri Hatvani (Fájdalmas) temetőben helyezték örök nyugalomra. Később emlékoszlopot is állítottak nekik. Rüdiger orosz tábornok 20.000 orosz katonával 1849. július 24-én vonult át a városon. Szeptember 11-én a gyűlölt osztrák rendszer tisztviselői az összeszedett Kossuth-bankókat a Liceum kapuja előtt elégették.

Ebben az időben is – mint mindig – a tanév „Veni Sancte”-vel kezdődött, október 1-jén, amit megelőzött a mindenki általi (teológia, jog, filozófia kar és a tanítóképző) ún. összeírás, mely általában két napig tartott. Az évnyitót Egerben alig néhány nap múlva egyhetes szüreti szünet követte, majd az I. félévi leckék befejeztével januárban

tantárgyankénti vizsgálatok következtek osztály szinten, egészen február 18-20-ig. A félévi szünet 8-10 napos volt. A II. félévi előadások július elején fejeződtek be, melyet a közvizsgák követtek egészen július végéig. Augusztusban, szeptemberben volt a nagy vakáció. A növendékek fegyelme eléggé tűrhető volt Benkóczy szerint. Valószínűleg része volt ebben, hogy a növendékek otthoni és városban való viselkedését rendszeresen ellenőrizték. Igaz a pedellus általi ellenőrzés nem igazán vált be, hisz természetes volt a barátkozás és ugyancsak az ezt felváltó kurátor vagy szenior diákok felügyelete sem lehetett kellően szigorú. Igen sok fegyelmi eset található mind a tanárkari tanácskozmányok, mind a városi önkormányzat feljegyzéseiben, főleg az éjszakai rendzavarások tárgyában. E tekintetben nem tapasztalható kirívó különbség az egyes iskolanemek diákjai között. Feltűnő szigorral büntette meg pl. Eszterházy püspök a kispapokat kisebb kicsapongásukért egyik szokásos apátfalvi ünneplésük alkalmával, amikor is még a zenélést is eltiltotta hosszabb időre tőlük.

Az 1852-es liceumi beköltözésre visszatérve meg kell említsük a Foglár-intézet megváltozott funkcióját, s hogy a képezdészeket kísérték a az elemi iskola tanulói vagyis a gyakorlósok. A kiürült épület átalakítás után a Bartakovics érsek által Egerben letelepítet „Angolnők” vagy „Angolkisasszonyok” vették birtokukba.²³

Az októberi diploma elsősorban a protestáns intézményekre vonatkozóan érezte (autonómiájuk növelésével) hatását, de jelentkezett a közoktatás irányításában is, jelesül a tanítóképzőében, növekedett a centralizáció, amint az folyamatos volt az önkényuralmi korszak kezdetétől. Új tanítástervet is bevezetnek, melynek fő elemei a rajzoktatás és mértanoktatás, illetve a gyakorlati orientáció. Problémát okozott, hogy egyre többen kerültek be nem teljes 3-4 gimnáziumi vagy alreáliskolai végzettséggel, minek következtében az első évben a felzárkóztatás, szintre hozás lett a fő feladat.

Az 1863. évi 17923-as rendelet módosítja a képesítési szinteket egyszersmind bonyolítva s némiképp összezavarva azokat: 1. Elemi főtanodában főtanításágra; 2. Elemi főtanodában altanításágra; 3. Altanodában tanításágra; 4. Altanodában altanításágra alkalmas fozkozataival.

²³ Történetét Breznay Imre dolgozta fel, s fennmaradtak az intézet évkönyvei is.

1864-től az intézet felügyelete a kassai tankerületi főigazgatóságra kerül át. A kiegyezéshez közeledve kezdenek ismét visszaszállni az iskolafenntartókra a régi jogok. 1865-ben például már ismét az érsek engedélyezi egy jelöltnek tanképesítő-vizsgálatra bocsátását, nyilván magántanulóról lehet szó.

Lássunk egy órarendet is az 1863/64-as tanév idejéből!

Ó r e n d

	Hétfő	Kedd	Szerda
8-9.	I. Róm. karének	Magyar	
	II. Orgona	Gazdászat	Népének
9-10.	I. Neveléstan	Figyelés	Neveléstan
	II. Hittan	Irálytan	Számtan
10-11.	I. Számtan	Német	Hittan
	II. Tanítás		Természettan
2-3.	I. Orgona	—	Orgona
	II. Karének	—	
3-4.	I. Földrajz, történet	—	Figyelés
	II. Tanítástan	—	Tanítás
	Csütörtök	Péntek	Szombat
8-9.	I. Rajz	Római karének	Népének
	II. —		Orgona
9-10.	I. —	Magyar	Neveléstan
	II. Rajz	Hittan	Német
10-11.	I. —	Földrajz	Történet—
	II. —	Ütenyírás	Tanítás
2-3.	I. —	Orgona	Orgona
	II. —	Karének	Karének
3-4.	I. —	Ütenyírás	Hittan
	II. —	Főelemiben figyelés	Olvasókönyv kezelése

Bertha Zoltán:
A pataki vörös sipkások

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

Tóth Pál és „a Tótpál” Egy elfeledett miskolci pedagógus, 1843–1903

A „növevelés apostolának” nevezték egy köszöntőbeszédben, ami némiképp szónoki túlzás, de tény, *Tóth Pál* jelentős pedagógiai és szervezői tevékenysége révén lendült előre a miskolci leánynevelés ügye. Mivel édesanyám is a később már egyszerűen csak „Tótpálnak” nevezett intézményben tanult, szerettem volna ennek okán a névadóról szólni a Comenius Társaság 2013. november 6-i felolvasó ülésén.

Az előadásra készülve észrevettem, hogy Tóth Pálnak kerek tízes – születésének 170., illetve halálának 110. – évfordulója van. Ez a tény megnyugtatóan növelte a vele való foglalkozás aktualitását. Készülés közben a Kossuth rádió műsorát hallgattam, amelyben a miskolci Lévy Józsefről elnevezett középiskoláról volt szó. Az iskolának diákotthona is van. Ez az intézmény Tóth Pál egykori leánygimnáziumi igazgató nevét viseli. A rádióműsorban a névadót meg sem említették, amikor a kollégium szóba került. Ez a kis közjáték világos tanúbizonysága annak, hogy a kettős évfordulón meg sem emlékeztek a miskolci felsőbb leánynevelő intézet felfejlesztő igazgatójáról, a nagy hatású pedagógusról, pedagógiai és szépíróról, ismeretterjesztő-

ről, a miskolci közélet egykor ismert és elismert szereplőjéről. A kutakodásom elején rá kellett döbbennem arra is, hogy néhány rövid szócikken kívül még a miskolci helytörténet is keveset foglalkozott személyével, tevékenységével. Akár az *elfeledett* jelzőt is a neve mellé lehetne illeszteni. A felejtés hamar elkezdődött, de semmi nyomát nem találtam, hogy ennek valami személyes, hivatalos vagy ideológiai oka lett volna. Inkább beszélhetünk a korabeli hivatalosság mulasztásáról, illetve méltó elismerés máig érvényes kerüléséről.

Tóth Pál élete

Miskolcon született 1843. december 6-án. Apja tímármester volt, aki korán árván hagyta családját. Biztosan erős ambíció fűthette a tanulni vágyó gyermeket, hogy nehéz körülményei ellenére Miskolcon elvégezte a gimnáziumi osztályokat, majd Sárospatakra ment, hogy a kollégiumban folytassa tanulmányait. Vélhető – bár igazoló nyomát nem találtam –, hogy a kor szokásainak megfelelően tanulóévei alatt Nyilas Misi módjára egészítette ki azt a sovány keresetet, amire Zsuzsika nővére varrással tudott szert tenni. Sárospatakon egy év bölseletet és három év teológiát végzett. Ezeket a tanulmányokat követte Erdélyben Bethlen Sándor családjánál háromévi nevelősködés, mint ahogy ez is szokásban volt abban az időben. Ez a tevékenység érdeklődését a tanítás felé fordította. Egy évet még ennek érdekében a pesti egyetemen magyart és latint tanult. Pataki tanulmányai során Erdélyi János, Pesten Toldy Ferenc köréhez csatlakozott. A pataki tanulmányok, a nevelősködés és a pesti egyetem után tanári állást vállalt Szatmáron, ahol meg is nősült, egyik tanárkollegájának lányát, Nagy Kornéliát¹ vette feleségül, s ez szintén megfelelt a kor szokásainak. Gondoljunk csak a Patakon többszörös rokonsággal összefűzött tanárdi-

¹ Egykori tanártársáról, apósáról nekrológot írt: Nagy Áron emlékezete. Sárospataki Lapok (a továbbiakban SL) 1888. 7. évf. 51. sz. 926–8.

nasztiákra! Négy gyermekük született, családi életük példaszerű volt. Az instruktorkodás mellett a szatmári tanárság rövid két esztendeje is megerősítette abban, hogy eredeti célját, a papi pályára törekvést megváltoztassa, és egész életére elkötelezze magát a neveléssel, nevezetesen a nőnevelés kérdésével. 1903. december 6-án bekövetkezett haláláig a Miskolcon működő egyházkerületi leányiskola szorgalmas szervezője, igazgatója maradt.

A Miskolcon folyó leánynevelés történetéről

Mostanában (azaz jóval a pataki felolvasó ülés után) egy szülőfalumból, Felsőnyárádról származó volt miskolci tanítványom, Bátori Gábor jóvoltából (aki helytörténeti kutatásokat is végez Felsőnyárádot és a környéket érintve) jutottam egy érdekes adathoz, ami ha nem is az első, de korai nyoma leányiskola-nyitás szándékának Miskolcon. Tudniillik egy általa megtalált per iratai között olvashatunk arról, hogy Darvas Gedeon hitese felesége, *Horváth Cecília* asszony már 1830-at megelőzően foglalkozott a gondolattal, hogy Miskolcon kislányok tanításával tenne szert némi jövedelemre. A periratokból nem derül ki, hogy ebből a kezdeményezésből, amelynek anyagi megtámogatására és nem kis mértékben az erőszakos és számító asszony ösztönzésére Darvas Gedeon úr pénzt adott a feleségének, és az sem derül ki, hogy a terv mennyire haladt előre, illetve egyáltalán megvalósult-e. Idézem az egyik jegyzőkönyvből, hogy „Ötödik Tanú Tóth Mária 47. esztendő s Ágostai vallástételt követő Bóldvai lakos le tett hite alatt így vall: Magától Darvas Gedeon Úrtól hallotta, hogy a' Gömör Panyiti Tardnai, Mályinkai, Jósága árából segítette fel Horváth Cecília Asszonyt a' Miskolczi Leányok Oskolája felállításában”.²

A köztudatban az él, hogy a miskolci leánynevelés megindítása *Karacs Teréz* nevéhez fűződik, de látjuk, hogy ennek gondolata már jó másfél évtizeddel korábban felvetődött. Az említetthez hasonlóan a Karacs Terézé is magánkezdeményezés volt, aki nagy anyagi nehézségek közepette próbálta fenntartani az intézményét (egy adat szerint 56 leányka tanult az iskolájában), de végül az jelentette a megoldást, hogy a tiszáninneri egyházkerület – átvéve Karacs Teréz iskoláját – vállalta fel a nőnevelés programját. 1844-ben gróf Vay Ábrahám az egyházi

² Darvas Gedeon Úr részére kivett Tanú vallások. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára IV. 501/e. 1519.1831.

közgyűlésen határozattá emelte, hogy „Miskolczon egy református felsőbb leánynevelő intézet állíttassék”,³ ami 1847-ben valósult meg Karacs Teréz vezetésével,⁴ majd 1859-ben az egyházkerület saját kezelésébe vette az iskolát, már csak azért is, mert a korábbi intézményt Karacs Teréz anyagi okok miatt nem tudta fenntartani.⁵ Ekkor lett az iskola igazgatója *Dóczy Gedeon*, aki Miskolcon született, Sárospatakon végzett felsősokú tanulmányokat, 1859-től 72-ig a miskolci, később a debreceni leánynövelde igazgatója volt. Dóczy vezetése idején a magánháznaknál folyó tanítás kiváltására egy három helyiségből álló iskolát terveznek. Míg ez fel nem épül, egy éven át az igazgató lakásán van az iskola, az internátus és a család is. Dóczy Debrecenbe távozásakor hívta haza Miskolcra az egyházkerület a szatmári református gimnázium fiatal tanárát, *Tóth Pált*, aki haláláig, 1903-ig volt az igazgató. Négyosztályos iskola és internátus jelentette az intézményt, amikor 1872-ben Tóth Pál személyében választottak – akkori kifejezéssel – vezértanárt az intézmény élére.

A miskolci felsőbb leányiskola negyvenéves fennállásának tanévnyitóján számol be Tóth Pál igazgató⁶ arról, hogy 1859-től (mióta a felügyeletet az egyházkerület gyakorolta), az iskolának 2072 növendéke volt. Működött benne négyosztályú, jól berendezett elemi leányiskola és négy felsőbb osztály, de már az említett iskolai évben hatosztályosra bővült [ez a bővülés nem a négy felsőbb osztályra,

³ Az adatokat *A tiszáninneni ev. ref. egyházkerület miskolczi Felsőbb Leánynevelő Intézetének és az ezzel kapcsolatos, a miskolczi ref. egyház felügyelete alatt álló elemi leányiskolájának Értesítője* alapján adom meg. A továbbiakban Ért. és a megfelelő iskolai év megadásával hivatkozom. Ért. 1887-8. 10.

⁴ Az 1887-8-as iskolai értesítőben Tóth Pál igazgató számol be a negyven éves jubileumát ünneplő intézmény sorsáról. Az idézetek ebből az igazgatói beszédből valók. „Jól eső érzéssel mondom ki, hogy egyházkerületi leánynevelő intézetünk nevelési elveiben alkalmazkodni igyekezett a nő egész lényének természetéhez” (7.), a vallás, vallásosság és a vallásos kedély és a nemzeti érzelmek alapján (uo. 8).

⁵ 1900-ban, igazgatásának 30 esztendőjére visszatekintve Tóth Pál méltatja Karacs Teréz kezdeményezését, aki 1846-ban érkezett Miskolcra, és „a ki egy Kossuth, egy Deák, egy Vörösmarty, Fáy András, Bajza, Kisfaludy Károly, – egy Teleky (!) Blanka, Brunsvick Teréz ismeretséggel, barátságával dicsekedett.” (Végül szegényen halt meg, a békési temetőben a szegények parcellájában, jeltelen sírba temették.) Karacs Terézt a nőnevelés kérdésében – szemben Brunsvick Teréz felfogásával – a nemzeti eszme vezérelte. 1859-ben a sikertelen kísérlet után szegényen, lélekben megtörve hagyta el Miskolcot. Tevékenységét Kolozsváron, majd Budapesten folytatta. *Elmélkedés a miskolci kerületi felsőbb leányiskola múltja és jövője felett*. Vezércikk, SL 1900. 19. évf. 195.

⁶ Ért. 1887/88..

hanem valószínűleg az elemi osztályokra vonatkozik!]. Megnehezítette a működését más iskolák indulása, „az r. cath. zárda és a polgári iskola megpróbálták életképességét”.⁷

Dóczy Gedeon igazgatása első korszakában az egyház erkölcsi támogatása ellenére az intézménynek még nem volt saját helyisége. 1865-ben Pálóczi Horváth Mária, majd Bakos Ferencné Szeremley Császár Zsuzsanna öt-, illetve kétezer forintos alapítványa tette lehetővé, hogy a „Deésy-féle fundus” birtokához jussanak.⁸ Jótékony célú társas összejövetelek bevétele, a tanulók tandíja biztosította, hogy minden húsz növendék után ingyenes helyet tudjanak adni egy rászoruló tanulónak.

Már Tóth Pál igazgatása alatt a Miskolcot sújtó nevezetes árvíz is megnehezítette az 1876 és 1880 között az iskola amúgy is súlyos anyagi helyzetét. A megsegítésre Kun Bertalan püspök és báró Vay Miklós főgondnok vezetésével gyűjtést szerveztek. Ragályi György 10.000 Ft-os alapítványa tette lehetővé a tápintézet felállítását.

1886-ban felvetődött a két Tiszán inneni protestáns testvérfelekezet együttes felügyelete és segélyezése alatt szervezendő felsőbb leánynevelő intézet gondolata.⁹ Debreczeni Bertalan világi jegyző egy előterjesztésben csakhamar elkészítette a református és evangélikus közös leányiskola tervét és költségvetését. Most Debreczeni Bertalan említett cikkéből idézek, akinek gondolatai egybevágóak Tóth Pál törekvéseivel. Szükségesnek látja egy olyan négyosztályú elemi leányiskola felállítását, amely a város központjában egyetlen épületben működne (nem szerteszét, mint az adott helyzetben), mert az igényesebb családok érdekeit szem előtt kell tartani. Ez az iskola legyen a város kezelésében. Bentlakás és konviktus felállítása jogos pedagógiai igény. „...ezen iskola felügyelő-bizottsága újra alakítás-sék s abba nők is vétessenek be nemcsak azért, mivel e körülmény az iskola iránt több-több rokonszervre ébreszti a közönséget, hanem főleg azért, mert a nőnevelést ellenőrizni a nők hivatása.”¹⁰

Tóth Pál, aki szorgalmasan cikkezett a nőnevelés és az igazgatása alatt álló intézmény érdekében, egy nyílt levélben az iskolai oktatás át-

⁷ I. h. 13.

⁸ I. h. 11.

⁹ Tóth Pál (Zelenka Pál evangélikus esperessel együtt): Emlékirat... SL 1886. 12. sz. 180–8.

¹⁰ I. h. 455. SL 1886. 27. sz. 451–5.

szervezésére panaszkodik, mert szerinte „...a közel jövő olyan középiskolát terem, melyben a sablon, a paragrafus lesznek az uralkodók, ezer és ezer ifjú, a haza, a nemzet reményei, magasabb eszmény, szellem nélkül neveltetnek, kikben sem a vallás, sem haza iránti ama magasabb lelkesedés nem tápláltatik, amely nélkül az iskolát, bármily palota, palotában bármily felszerelt, katedrája bármily és bármennyi diplomával bíró legyen is az, olyannak tartom, mint a zengő ércet és a pengő cimbalmot”.¹¹ A sok adminisztratív feladat a lényegtől, a gyermektől vonja el a figyelmet. Nagyon ismerősnek tűnik ez a felismerés.

Az igazgató szervező munkája elérte, hogy 1880-ban az iskola egyházkerületi főleánynevelde lett öt évfolyammal.¹² 1888-ban Debreczeni Bertalannak beszámolójából tudjuk, hogy ekkor az internátushoz húsz növendéknek tudtak helyet biztosítani.¹³

Az 1887/88-as tanév rendkívül fontos a leánynevelő életében. Az adományok és a szervezés eredményeképpen újraalakításról lehet beszélni. Tóth Pál beszámolójából tudjuk, hogy „egy női convictus számára már fedél alatt áll az oly díszesnek ígérkező épület és a negyedik tágas tanterem.” A miskolci ref. filléregylet Szathmáry Király Pálné vezetése alatt az évenkénti adományokból és néhány alapítványból feladatának tekinti „szegény, különösen leánygyermekeket iskoláztatni, neveltetni”.¹⁴ Az elemi leányiskola építését 3000 forinttal támogatják. Viszonzásul négy olyan leánytanuló ingyenes oktatását kérik, akiket a filléregylet választ ki a rászorultak közül.

1900-ban már 200 növendék van [az nem világos, hogy összesen vagy csak bentlakó; de inkább összesen]. Ez az iskola 1900-ban még mindig csak „4 [felső] osztályú, így másodrendű; holott éppen ez az életképessége, nagy múltja, fokozatos fejlődése, tanítványainak érdeke, életkérdése, Miskolc szerencsés helyzete, kulturális haladása, népesebbé, mind-mind egy alap, melyre az ötödik és hatodik osztályt nemcsak föl lehet, de föl is kell építeni, hogy leánynevelő intézetünket első fokú, első rendű felsőbb leányiskolává emeljük”. Innen a 6. osztály elvégzése után lehetne a tanulmányokat a tanítóképző 3. évfolya-

¹¹ SL 1886. 19. sz. 318.

¹² Névkönyv 1880. 57. A tiszáninneni evang. reformált egyházkerület Névkönyve az 1880-ik évről. Sárospatak. 1879.

¹³ SL 1888. 33. sz. 603–5.

¹⁴ I. h. 41.

mán folytatni, amihez az intézet főleg a szegény sorsú képzősöknek további bentlakást biztosítana.¹⁵ Ugyanebben a lapszámban¹⁶ az *Iskolai ügy* rovatban Tóth Pál részletesen is kifejti a hatosztályos iskolának a korai kenyérkereset és a továbbtanulás terén nyújtott előnyeit. Az aug. 13-i lapszám¹⁷ (682) azonban már az 5-6. osztály részletes költségvetését is közli, osztályonként 20-20 tanulóval számolva. Ebben a költségvetésben egy rendes tanár [évi? havi?] fizetésére 2400, egy rendes tanítónői fizetésre 1600 koronát számít (valószínűleg Tóth Pál), egy szolgálóra 100 koronát. A nevelés apostola jó nagy különbséget hagy egy rendes tanár és egy rendes tanítónői fizetés között!

A hatosztályos képzés csak 1916-ban valósult meg! Az 1920-as évek első felében már érettségire készülő bentlakói is voltak a „Tótpálnak” (édesanyám, Batta Lenke visszaemlékezése alapján).

Tóth Pál nevelési elvei és munkásságának területei

Az 1887/88-as Értesítő igazgatói beszédében összefoglalja a nevelésről vallott elképzeléseit: „A nő nevelése, képzése oly fontos, hogy az művelt világunk gondolkozóinak elméjében, a művelt világ nagy kérdésévé vált”.¹⁸ „Míg a férfínál a gondolkodó ész, értelem, bíráló tehetség a túlnyomó: a nőnél az érzés, érzelem uralkodik”.¹⁹ A nő nevelésének három fő tényezője van: vallásos és hazafias nevelés, ezekhez harmadikként társul „a munkásság gyakoroltatása, kötelességérzet, háziasság”.²⁰ Szerinte leginkább a háziasság kérdése szenved csorbát. A nők hivatásának a házi tűzhely őrzését, a gyereknevelést és a világban küzdő férfi családi hátterének biztosítását tekinti.

Leánynevelésünk és a női gimnázium című írásában²¹ rosszalja, hogy a nő „a házi tűzhelytől elűzetett”²² (vagyis sok nőnek a családon kívül kell a megélhetéséhez munkát vállalni), de a harc a külső világgal ellentmond rendeltetésének és természetének. A szerző – meghajolva a kor kényszerítése előtt – segíteni szeretne, hogy a nők tanulhas-

¹⁵ I. h. 196. *Tóth Pál*: Elmélkedés a miskolci kerületi felsőbb leányiskola múltja és jövője felett. Vezércikk a SL 1900. 11. számában.

¹⁶ Emlékirat... 653–6.

¹⁷ I. m. 682.

¹⁸ I. h. 4–5.

¹⁹ Uo. 6.

²⁰ Uo. 8.

²¹ SL 1896. 4. sz. 65–70.

²² I. h. 65.

sanak, és a családon kívüli körülményekre fel legyenek készítve. Vagyis kompromisszum árán enged a körülmények szorításának: „Külön egyetemet kívánok a nőknek. Mint tanárok képeztessenek úgy, hogy csak felsőbb leányiskolák, polgári leányiskolák és tanítónőképzők tanárai lehessenek”.²³ A felkészítő külön egyetemen a nők mellőzhetnék a görög és latin nyelvet, valamint a matézist, mint számukra nehéz tárgyakat. Bár Tóth Pál tapasztalata szerint a leánytanulók szorgalmasak, és a tananyagot általában könnyedén sajátítják el.

Iskolaszervező munkájával megalapozta érettségít is adó, a továbbtanulást lehetővé tevő felsőbb leánynevelő intézet későbbi létrehozását, de csak nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a nők a család köréből kilépjenek a világba.

Tóth Pál munkásságának területei az iskolaszervezésen, igazgatáson, az oktatói munkán és a nőnevelés kérdéseivel való foglalkozáson is túlmutatnak.

a) Tudományos tevékenysége.

A Történelmi Könyvtár sorozatban „élet- és jellemrajzot” tett közzé *Lorántffy Zsuzsanna* címmel (1886). Nem alkotott maradandót, mert többet foglalkozik a sárospataki kollégium nagy támogatójának, az erdélyi fejedelem feleségének feltételezett belső életével, vallásosságával és vallásgyakorlásával, mint a történelmi tényekkel.

Magyar nemzeti irodalomtörténet (Tan- és olvasókönyvül. Miskolc, 1883) című műve – híven Erdélyi János és Toldy Ferenc tanítványához – úgy fejeződik be, mintha Arany János után/mellett a magyar irodalomban említésre méltó szerző, esemény nem is fordult volna elő.

Magyar iránytan (1891) című művéről Sz. G. (valószínűsíthetően Szinyei Gerzson sárospataki tanár) írt óvatos, de bizony sok kifogást elősoroló kritikát.²⁴ Az iránytan nyelvtani, stilisztikai, helyesírási, verstani, irodalmi ismereteket összefoglaló tankönyvnek készült polgári és felsőbb leányiskolák számára.

b) Mint *szépiró* verseket közölt a Sárospataki Lapok több számában. Ebből egy példát, a *Peng a kasza* című verset mutatom be illusztrációképpen a *Tárca* rovatból: „Peng a kasza / Tiszta búzát aratnak / Ünnepe van / A szegény jó magyarnak. / Minden kalász / Bol-

²³ Uo. 70.

²⁴ SL 1891. 10. sz. 225–6.

dogsága, öröme: / Verejtéke / Hüllt érte a göröngyre.²⁵ Verselése, témaköre nem hoz újat. Az idézett sorok akár egy fél évszázaddal korábbi Arany-vers kezdősorai is lehetnének. Közreadott elbeszéléskötetet²⁶ szinte illusztrálva az általa óhajtott és dicsőített önfeláldozó női eszményt. Fiatal protestáns leányoknak és hölgyeknek szánta imádságos könyvül a *Gyöngyvirágokat* (1881).

Kortársi és halála utáni elismertsége

1897-ben Tóth Pál 25 éves tanári és igazgatói működéséről egyúttal az intézet jubileumáról *h. – a.* aláírással megemlékezett a SL.²⁷ A korabeli sajtóviszonyok dicséretére jegyzem meg, hogy az ünnepséget október 12-én tartották, s az október 18-i lapszámban már megjelent az elismerő tudósítás: „Tóth Pál: nem név, fogalom, eszmévé magasztosult már.” Mint „a nőnevelés apostolát, író és költőt”²⁸ Kun Bertalan püspök köszöntötte a jubilánst, aki ezen a napon ünnepelte házasságának 25. évfordulóját is.

A Vasárnapi Ujságban aláírás nélkül, de fényképes írásban köszöntik Tóth Pál igazgatói működésének 25 éves jubileumát.²⁹ „A miskolci felsőbb leányiskola, mikor Tóth Pál annak igazgatását átvette, még csak fejlődésnek indult intézet volt, mely bennlakó növendékeivel egy szűk épületben szorongott és egyébként is a megélhetés nehézségeivel küzdött. [Az igazgató] Alapos képzettségével, ritka sikerű tanításával, tapintatos buzgólkodásával annyi barátot és pártfogót hódított intézetének, hogy az egyszerű nevelőintézeti állapotából mai szabású felsőbb leányiskolává fejlődhetett.”³⁰ Az iskola egyre fokozódó elismerés mellett működött, s a miskolci ev. ref. főleánynevelőt már életében egyszerűen Tóth Pál intézetének nevezték. A cikk méltatja pedagógiai (tankönyvírói) és szépirodalmi munkásságát: az ifjúsági irodalom terén kifejtett működését, költeményeit, „melyekben hit és család az uralkodó eszmék”.³¹ Halálakor dr. Tüdös István miskolci lelképásztor (későbbi püspök) méltatja Tóth Pál „lázas”, eredményes éle-

²⁵ 1902. 30. sz. 676–7.

²⁶ *A tűzhely körül.* Elbeszélések az ifjúság számára. 1897.

²⁷ SL 1897. 42. sz. 730–4.

²⁸ I. h. 731.

²⁹ Vasárnapi Újság, 1897. 44. sz.

³⁰ I. h. 735.

³¹ Uo.

tét halála alkalmából.³² „Mint igazgató, a szigorú fegyelemnek volt a barátja, de lehetőleg mérsékelve a szelídség által, amelyet kartársaival s a növendékeivel szemben soha sem tévesztett szem előtt [!]. Voltak nem egyszer az én jelenlétemben is erős, sőt viharos kitérősei s tudom azt is, hogy a nevelőnőknek a vasárnapi ember mellett a hétköznapi is volt alkalmuk megismerni s a növendékek sem tagadhatták, hogy az édes, a kedves igazgató szigorú és hajthatatlan bírós.”³³

Szuhay Benedek papköltő verset közölt: *Tóth Pál halálára*.³⁴ A halott nevében fogalmazza meg élete küzdelmeit. Az utolsó versszak a költő jóslata, utalással *Gyöngyvirágok* című, ifjú hölgyek és leányok számára készült imakönyvére.

*Óh nagy halottja bús, kopár mezőnek,
Hozzád hasonló nincs; Te szív valál!
Ifjú leányok majd mesébe szőnek,
Hiába vitt el az irigy halál.
Emléked itt ragyog, mint égi csillag,
Vonzó neved hat, alkot, élni fog:
Míg a mezőn „Gyöngyvirágok” nyílnak,
E honba’ míg egy női szív dobog!*

Tóth Pál korai haláláig végig aktív vezető, közéleti szereplő volt. Megnyerő személyisége, kiváló pedagógiai érzéke elismerést váltott ki a közvetlen környezetében is. Tanítványai rajongó szeretetét és tiszteletét jól mutatja az a kislányos hevülettel – bizonyára felnőtt, akár családi biztatásra – írt levél a Sárospataki Lapokhoz, amelyből idézek a szerkesztői reagálással együtt: „*Tóth Pál emlékének megörökítése ügyében* már régebben kaptunk egy kedves levelet” – kezdődik a levél közlésének indítása –, amelyben Simon Anna, a miskolci leánynövelde IV. osztályú tanulója rajongva hódol Tóth Pál emlékének, és gyűjtést kezdeményez: „...az az én gyermeki vágyam és óhajtasom, hogy a mi halhatatlan Igazgatónknak egy hatalmas szobor örökítse meg nyájas szelíd arcát, mely Miskolcz főterén felállítva lenne az nekünk egy szent kálváriánk, melynek zsámolyához elzarándokolva, hirdetné minden népeknek, hogy ő nem halt meg,

³² SL 1903. 43. sz. 1009–12. Nekrológ.

³³ I. h. 1011.

³⁴ SL 1903. 44. sz. 1036–7.

hanem él örökké”. A szerkesztő megkérdezte válaszában a tanulót, hogy nem volna-e jobb egy bentlakó ingyenes helyre vagy tandíjfelengedésre gyűjteni és megelégedni egy mellszoborral az intézet udvarán. Együttal felajánlja a Sárospataki Lapok közreműködését a gyűjtés szervezésében.³⁵

Németh László *Gyász* című regényének szavaival élve, hamar „megkezdődött a felejtés lassú, hegesztő munkája”. „1993. december 6-án volt Tóth Pál születésének 150. évfordulója. Arra, akinek emléket egykor szoborban kívánta megörökíteni a város, ezen az évfordulón már senki sem emlékezett (...) Igazán szép feladat lenne pedagógiai munkásságának, a helyi sajtóban megjelent írásainak, ünnepi megemlékezéseinek és búcsúbeszédeinek számbavétele, életművének feldolgozása... Az iskola »névadások« idején Tóth Pál nevét a pedagógusok figyelmébe ajánlom.”³⁶

Gondolom, hogy Dobrossy István „ajánlásának” a következménye, hogy az az oktatási intézmény (amelyet mint rádióhallgatási élményemet idéztem) kapta az egykor olyan jelentős iskolaszervezési feladatokat vállaló, a nőnevelés terén hathatós munkásságot kifejtő, egykori leányneveldei igazgató nevét. A névadáson túl azonban a Dobrossy István által kijelölt feladatok továbbra is érvényesek.

A *Tóth Pál iskolája* vagy egyszerűen „a Tótpál” elnevezés már közzsájon forgott a 19. század végén. A hivatalosság ezt csak 1938-ban szentesítette, és az államosításig érvényben volt. Arról nincs tudomásom, hogy milyen ünnepség keretében folyt le a névadás, illetve névváltoztatás. Csak egy rövid hírben olvasunk az eseményről:

„*Névváltoztatás.* Miskolci református leánygimnázium igazgatótanácsa elhatározta, hogy az iskola címét a következőre változtatja: »A Miskolci Tóth Pál Református Nőnevelő-Intézet Leánygimnáziuma és Liceuma«. Nőnevelő intézet azért lesz, mert felső tagozatában gimnázium és liceum s az ilyen kettő tagozatú iskolák felvehetik ezt a nevet az új 1938. XIII. t. c. szerint. A Tóth Pál nevet pedig azért kapja, mert egyik legnagyobb igazgatója volt Tóth Pál, aki 31 éven keresztül állt ennek az iskolának az élén s ez alatt országos nevet szerzett az iskolának, biztos alapokra fektette, fejlesztette és felvirá-

³⁵ SL 1903. 43. sz. 1134.

³⁶ Dobrossy István: Miskolc város írásban és képekben. 1994. 184–5.

goztatta. Elődeink Tóth Pál iskolájának hívták az iskolát, s mi most hálából és tiszteletből, hivatalosan is felvesszük nevét s halhatatlanná tesszük ezáltal emlékét.”³⁷

Mivel engem a Tóth Pál életútjával való foglalkozásban családi és pataki kötődésű szempontok is vezettek, de a pályakép még nagyon is hiányos maradt, a feladatot – az életmű körültekintő és lehetőleg teljes feldolgozását – tovább testálom valóban miskolci érdekeltsgű pedagógus társaimra. Szép feladat lehetne egy pedagógiából, pedagógiatörténetből szakdolgozó miskolci egyetemistának is szakdolgozati témaként Tóth Pál élete és munkássága.

Személyes érintettségem

A „Tótpál” nevét először édesanyámtól hallottam ebben az összevont formában, és gyerekkoromnak egyik gyakori igaz meséjévé alakult az ő története. Az utazások nehézségei édesanyám falujából, Felsőkelecsényből Miskolcra, az intézeti kötelező felszerelés biztosítása kézzelfogható közelségbe kerültek. A tanárok közül gyakran emlegette a történelmet tanító Márczinét (sajnos többet eddig nem tudtam róla kinyomozni), akitől nagyon félt, a jóságos Budaker Károly némettanárt, akinek jó véleménye alapozta meg, hogy a nagyanyám egyévi bécsi tanulásra küldte az 1924/25-ös tanévben. Az internátusi jó barátok közül ma is név szerint emlékszem Böhm Irénre és az emődi származású Hammer Pannira. Az internátusban két nyolcadikos lány készült az érettségire nagy izgalmak és a kisebb lányok irigykedő elismerése mellett. Emlékezetes egy műsoros est „meséje” is. A Kék Duna keringőre és egy magyar szerzeményre kékbe öltözött lányok és árvalányhajás kalappal a fejükön fiúnak öltözött másik lánycsoport „eltáncolták” a Duna és a Tisza találkozását.

Édesanyámat kilenc évvel idősebb nővére még magántanulóként előzte meg a „Tótpál”-ban. A hozzáférhető iskolai évkönyvekben több szülőfalumból származó növendék nevével is találkoztam, akik nyilvános vagy magántanulóként szintén ott tanultak – általában a gimnázium alsó négy osztályát végezve el –, bár már akár érettségit is tehetek volna. De ezek a tanulók bizonyos fáziskéséssel kapcsolódtak be a tanulásba, mintha a Tóth Pál korábbi leánynevelési eszményét akarták

³⁷ Sárospataki Református Lapok. 1938. 37. sz. 184. Jogutód a miskolci Zrínyi Ilona Gimnázium. Igazgatójának, Kovácsné Szegedi Ildikónak köszönöm a nyújtott segítséget.

volna megvalósítani. S meg kell mondani, hogy a 20. század első felében falusi körülmények között felnőtt lányok ambíciója sem terjedt tovább a „négy gimnáziumnál” és a korai férjhezmenetelnél.

Végző összegzésként mondom, hogy a Tóth Pál életútjával való foglalkozásomat egyaránt motiválták értelmi és érzelmi tényezők.

FORRÁSOK:

Sárospataki Lapok, Sárospataki Református Lapok, Vasárnapi Újság idézett évfolyamai.

A tiszáninneni evang. reformált egyházkerület Névkönyve az 1890. évre (nagyapám, Batta József felsőkelecsényi ref. lelkész hagyatékából).

A tiszáninneni ev. ref. egyházkerület miskolczi Felsőbb Leánynevelő Intézetének és az ezzel kapcsolatos, a miskolczi ref. egyház felügyelete alatt álló elemi leányiskola értesítője az 1887–8-ik iskolai évről (1888): Igazgatói beszéd: Tóth Pál igazgató visszatekintése az intézmény 40 éves történetére. A szövegbeli hivatkozás: Ért.

Dobrossy István: Miskolc város írásban és képekben. 1994.

Dobrossy István–Eszenyi Miklós–Zahuczky László: Miskolci életrajzi lexikon. 2008.

Sajnos nem tudtam feldolgozni a Tóth Pál sárospataki diáksága, majd iskolaigazgatói idejéből származó pataki és miskolci iskolai évkönyveket, mert a DEENK (a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára) állományában a sorozat nem teljes. Sárospatakon pedig a Nagykönyvtár felújítása miatt az állomány az előadásra készülésem idején hozzáférhetetlen volt.

Bertha Zoltán:
Testvérek

JASKÓNÉ GÁCSI MÁRIA

A Kaffka Margitot megihlető iskolák világa

Kaffka Margit életrajzi adatainak, néhány művének, valamint azok motívumainak értelmezésével az iskolák világát a kiegyezés utáni magyar iskolatörténet összefüggéseiben próbálom feleleveníteni. Munkám itt közölt részletében Kaffka élményeinek tanügyi hátterét foglaltam össze. Kaffka minden regényében, elbeszélésében saját élete valamelyik sorsfordító szakaszának valóságos gondjaival, átélt élményeivel nézett szembe. Személyes sorsának emlékezetes és felejthetetlen szereplőit keltette életre. Így született meg a *Levelek a zárdából*, a *Soror Annuncia*, a *Kisasszony*, a *Csonka regény* és a *Hangyaboly* is. Ezekben az írásaiban a megélt zárdai tapasztalatait összegzi. Egy másik regényében, a *Mária éveiben* is az általa megélt tapasztalatokból merítve ifjúsága élményeit rögzíti. A tárgy történet feldolgozását ugyan a modern irodalomtudományi irányzatok nem igénylik, mert mindenekelőtt önelvű elemzésre törekszenek, de a művek írói gondolatmenetében megjelenő iskolák poétikai szerepe csak akkor ítéltető meg hitelesen, ha azok neveléstörténeti összefüggéseit bemutatjuk.

A *Páli Szent Vincéről elnevezett Szatmári Irgalmas Nővérek Társulata* az első magyar alapítású női szerzetesközösség. „1. A Páli Szent Vincéről nev. Szatmári Irgalmas Nővérek Társulatát 1842. augusztus 29-én alapította Hám János szatmári püspök, aki az első nővérek nevelését a Bécs-gumpendorfi Szent Vincés Irgalmas Nővérekre bízta.”¹ Tehát az alapító szatmári püspök egyházmegyéje elha-

¹ *Irsik Ferenc*: Boldog életű Hám János szatmári püspök élete. Szatmár, 1894. 17.

nyagolt állapotának láttán született az elhatározás, miszerint egy olyan rendet hoz létre, mely közösség hivatása a tanítás-nevelés, és amely szociális-karitatív szempontok alapján éli mindennapjait. Így egy női szerzetesközösséget alapított meg a városban. Többször járt Bécsben, és ott ismerte meg az Irgalmas Nővérek munkáját, akik a Páli Szent Vince szabályaitól vezérelve éltek és szervezték mindennapjaikat. Éppen ilyen nővérekre volt neki is szüksége, de kérésére azt a tanácsot kapta, hogy küldjön leányokat, akiket majd kiképeznek a szerzetesi életre és az említett feladatokra. Hat leányt küldött a rendbe, és amíg kiképzésük folyt, a püspök felépítette az anyaházat a Hild József tervezte templommal, melyet 1842-ben a Szatmárra visszaérkezett leányok birtokba is vettek. (Lásd képünkön!)

Munkakörük, a nevelés, tanítás mellett még a kórházban és a szegényházban is tevékenykedtek. Tették ezt alázattal, szeretettel és teljes odaadással. A Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek Társulatának jelmondata: *„Csillogó tettekre elég munkást talál Isten, de még sok olyan munkásra van szüksége, aki feltűnés nélkül dolgozik.”* E gondolattól fűtve a rend alapítójának elképzelései szerint *„a közösség célja: a nőnevelés, az irgalmasság testi és lelki cselekedetei, a szegények és betegek szolgálata. Az irgalmas nővérek Krisztust látják minden rászorulóban.”*² „9. A szentvincés lelkiséget jellemzi a józan realizmus és az Istenbe vetett határtalan bizalom.” 11. ... „Szent Vince mondta: ‘A nővérek tekintsek bérelt szobájukat cellájuknak, a plébániatemplomot kápolnájuknak, a város utcáit kolostorfolyosónak’.”³

Fontos volt a szerzetesi képzés: a képzés egy év jelöltidővel kezdődött, ezt követte két év noviciátus, hat év ideiglenes, majd örök fogadalom. Hivatástudatukat a rendi szellemiséget megőrizve alázatosan, egyszerűen, szeretetben gyakorolták.

² Puskeley Mária: Keresztény szerzetesség. Bp., Bencés Kiadó, 1995. 956.

³ Drahos János: A szerzetesi élet szépségei. Szatmári Irgalmas Nővérek, Bp., 1948. 34.

Az 1842-es alapítás hamarosan behálózta az egész országot. Már 1866 óta a nővérek különféle iskolatípusokat működtettek óvodától a tanítóképzőig, árvaházakat és internátusokat tartottak fenn a leányifjúság nevelésére. Az anyaház Szatmárnémetiben, a magyarországi központ pedig Esztergomban volt. Gyulafehérvárra, a felvidéki Rózsahegyre és még Pekingbe is érkezett misszió. Magyarországon 1950-ig több mint ötszáz nővér végzett áldozatos munkát 23 intézményben. 1989 után újra megkezdték a szolgálatot. Esztergomban, az egészségügyi szakközépiskolában és kollégiumban, Székesfehérváron, Budapesten, Adonyban és Miskolcon is.

A szatmári és a miskolci zárda történetéhez, annak szabályzatához nagyon kevés adat állt rendelkezésemre. Azonban a Rolla Margit által összegyűjtött levelekből – melyeket Kaffka Margit harmad-unokatestvérének írt – némiképp rekonstruálható a zárdai élet. Az iskola a válásra tekintet nélkül mindenkit fogadott. 1889-ben az egri érsek elhatározta egy négyéves felsőbb leányiskola beindítását a polgári leányiskolák számára kiadott tanterv szerint. Emellett szükséges volt, hogy a hatosztályos népiskolai oktatás is folytatódjon, sőt a felsőbb iskolát folytatni akaró lányok számára egy négyosztályos előkészítő tanfolyam is induljon. A tanítás ebben a tanrendszerben folyt 1907-ig.

Miskolcon 1878-ban jött létre a rend, melyet dr. Samassa József egri érsek alapított. A rend vezette az Érseki Leánynevelő Intézetet, a leányliceumot, a tanítóképzőt, a polgári és elemi iskolát és az internátust. Az intézeti élet során a nővérek megismertették a gyermekekkel Isten bölcsességét, nagyságát, szeretetét. Ha a katolikus pedagógia sajátos értéktöbbletét keressük, akkor egyértelműen az erkölcsi tartalmak felé kell fordulnunk. Az erkölcsöt az élet alapfeltételének tartják, mely még ma is kikezdzhetetlen és fontos kortól és divattól függetlenül.

Ebben az időszakban Lubrich Ágost, a neveléstudomány és neveléstörténet első hazai összefoglalója, a neveléstudomány korszerűsítésével foglalkozott. Pedagógiája konzervatív katolikus jellegű. A neveléstudomány szerves részének tartja a pszichológiát. Nagy gondot fordít a nevelés antropológiai, anatómiai-biológiai kérdéseire. Felfogásában a nevelés célja és eszköze maga az ember testestől, lelkestől. „A lélek földi állapotában testi szervekhez vagyon kötve, ahonnan létének két sarka vagyon: az egyik a föld felé irányul, a másik pedig

föl az örök világhoz törekszik.”⁴ Erre a dualisztikus lélektani felfogásra alapozva bontakozik ki pedagógiájának jellegzetessége, a valóságosság. Ennek értelmében, katolikus szellemben fejti ki a nevelés tárgyát. Az elsődleges kérdés annak megállapítása, hogy mi lehet az ember rendeltetése. Megfogalmazásában az ember földi feladata nem más, mint az, hogy az isteni törvényeket betartsa. Alapvető érték az igazság, szépség, engedelmesség. Ennek szellemében szerinte a nevelés definíciója: „A nevelés alatt a nagykorúak tudatos, szándékos hatását értjük kiskorúakra, hogy azok a keresztyény tökélyesedéseket önállóan eszközölhessék.”⁵ Lubrich alapműve növendékekkel és nevelőkkel kapcsolatos eszközöket fogalmaz meg. Fontos szempont, hogy mennyire hitelesek a nevelő tettei, szavai, jelleme hogyan szolgálja a növendékek testi-lelki épülését. Lubrich úgy vélte, hogy fontos támpont és egyben főfontosságú elv a keresztyénység példaképe Jézus Krisztus, akiben – személyisége erkölcsi tartalmaiban és tetteiben – minden fontos nevelési feladat összponstosul. Így hát fontos pedagógusi személyiségjegynek tekinti a keresztyény nagykorúságot (az érett személyiséget), a gyermekszeretetet, a hivatástudatot, a szakműveltséget, a nevelői tekintélyt (amelynek alapja a nevelő példamutató élete), a rátermettséget, a tapintatot és a nevelő egészséges testi megjelenését (arányos testalkat, beszédkézség, mentes legyen a feltűnő testi hibáktól). A nevelés célja Lubrich szerint a növendékek természetes tehetségének kibontása és fejlesztése. A tanítástan részben azt tárgyalja, miként lehet a növendékekkel az ismereteket elsajátíttatni, tehetségüket a tanítási törvények és módszerek segítségével a helyes irányba terelni. Neveléstudománnyal foglalkozó műve e korszak igen nagyszabású pedagógiai összefoglalója, mellyel megerősítette a nevelhetőségbe vetett hitet.

Szavakkal, tettekkel és nagy szeretettel segítették a növendékeket. Arra törekedtek, hogy a gyermekek tisztelettel viseltessenek szüleik, előljáróik iránt, szeressék és kövessék őket. Hajadonként istenfélők és tiszták legyenek, asszonyként erős, buzgó, vallásos és a család összetartására képes családanyákká váljanak. Egyszerűsége, tisztaságra, nyíltságra és takarékoszágra tanították a növendékeket. A

⁴ *Garamszeghi Lubrich Ágost: Neveléstudomány. Első könyv. Általános neveléstan. Bp., 1878. 204.*

⁵ *Lubrich i. m. 205.*

hazafias és valláserkölcsei nevelés ugyancsak lényeges, fontos részét képezte az intézeti életnek. A divat szélsőséges hóbortjai ellen a kor ízlésének megfelelő, szolid egyenruha viselését tették kötelezővé. A lányok levelezését az előljáráóság felügyelte; minden gyermek hetente egyszer írhatott hozzátartozóinak. A bennlakó diákoknak egy évre, előre meghatározott díjat kellett befizetniük. A tankönyveket, munkakellékeket, gyógyszereket külön kellett fizetni. Minden növendéknek az alapvető ellátáshoz szükséges eszközöket és többrendbeli váltotórúhat is magával kellett vinnie a beköltözés alkalmával. Az iskola ilyen szervezetben működött egészen 1927-ig. Majd a másodfokú felsőbb leányiskola nyilvános jellegű négyosztályos polgári leányiskolává alakult át a vonatkozó tanterv értelmében.

Ötvös törvényjavaslatával öt állami tanítóképző létesült. Trefort Ágoston a meglévő tanítóképző mellé *Polgári Iskolai Tanítónőképezdének* a megszervezésére kérte fel Zirzen Jankát. A szervezés eredményeképpen 1873-ban megalakult az első hazai magasabb fokú nőnevelő intézet. Erre azért volt szükség, mert a polgári iskolákat is képzett tanárokkal szeretnék volna ellátni. A polgári iskolai képző kezdetben kettő, majd hároméves lett. Két szakcsoportban folyt a képzés. Az egyikben a nyelv és történelemtudományi ismeretek domináltak a másikban a mennyiségtan és természettudomány volt hangsúlyosabb.

1875-ben Zirzen Janka Trefort felkérésére tanulmányozta a külföldi ipariskolák működését. Kérte ezt a miniszter abból a megfontolásból, hogy ne csupán tanítónőket képezzen Zirzen intézménye, hanem „házas és munkás leányokat” is. A külföldi tanulmányutak meghozták az eredményt. Így az iparoktatáshoz szükséges gépek és felszerelések megvásárlásával lehetővé vált, hogy a tanítói oklevél mellé iparostanítói oklevél is társuljon. 1888-ban megnyitotta kapuit a Felső Tanítóképző. Itt a tanítónő-képezdek és a felsőbb leányiskolák számára képeztek tanárokat.

Zirzen Janka 1896-ban vonult nyugdíjba, és az igazgató Lázárné Kasztner Janka lett. Ekkor az intézetben létező szervezeti egységek a következők voltak: működött polgári iskolai tanítóképezde, hatosztályos felsőbb leányiskola, mely a tanítónő-képezde gyakorló iskolája volt; nevelőnőképző és négyosztályos elemi iskola; tomatanárnő képző, nyelvmesternő képző tanfolyamok.

Rendelkeztek emellett több mint száz fő befogadására képes internátussal. „Iskolánk 1898-ban I. Ferenc József apostoli király ő felsége engedélyével nyerte az Erzsébet-Nőiskola nevet Erzsébet királyné emlékére. Ez az elnevezés azonban nem pusztán a kegyelet szülötte, nem pusztán passzív hála és tiszteletnyilvánítás a nagy királyné iránt, hanem az intézet tevékenységének irányát jelöli meg azzal, hogy ideáljául Erzsébet királynét, mint női erények mintaképét választja.”⁶ (Az épületet lásd a fenti régi képeslapon!)

Zirzen Janka a kor haladó szellemű személyisége volt, aki felmérte a neveléssel kapcsolatos társadalmi igényeket, és ezen a téren tett változtatásokkal sokoldalúságát bizonyította. Ennek elismeréseként koronás arany érdemkeresztet kapott. 1904-ben halt meg. Wlassics Gyula kultuszminiszter azt írta róla, hogy: „Önnek neve az intézettel azonossá vált.”⁷ Ismeretes tény, hogy az országban valóban *Zirzen Intézet* néven volt ismeretes az *Erzsébet Nőiskola*. 1898-tól 1950-ig bezárólag viselte ezt a nevet az intézmény.

Ebben az időben a nevelési célkitűzések megfeleltek annak az igénynek, hogy a művelt középosztály gyermekeit tágabb körű műveltségben részesítsék. E falak között tanult Boncza Berta, Mórícz Zsigmond Virág nevű gyermeke, Benedek Elek lányai, és itt készült bentlakóként a pedagógus pályára *Kaffka Margit* is. Az iskola értesítőjében az 1900/1901. iskolaév nyelv-történettudományi szakcsoport második osztályának névsorában szerepel az író nő neve is.

⁶ Iskolánk elnevezése. Az Erzsébet Nőiskola Évkönyve, 1942-43. iskolai évről. 12.

⁷ Iskolánk múltja. Uo. 13.

Az értesítőben olvashatjuk, hogy az internátusi nevelést részesítik előnyben. Az intézetben a növendékek nevelését külön munkaidő beosztásával a bennlakó tanítónők végezték. Ők együtt étkeztek és aludtak a növendékekkel. A nappali és esti felügyelet felváltva történt. Az intézet rendszabálya szigorú volt, kiterjedt a növendékek kimenetelére, látogatók fogadására, korrepetálásra, zeneórákra, sétákra, étkezésre, levélírássra. „16. Minden bennlakó növendéknek van egy ruhaszekrénye, a melynek rendben tartása az ő kötelessége. Szekrényét bármely pillanatban tartozik ellenőrzés végett a hálóteremben felügyelő tanítónőnek és a ruhatárosnak bemutatni. 18. Az előcsarnokban álldogálni, a folyosóablakokon kihajolni, az utcára nyíló ablakokon kinézni, szigorúan tiltva van. 19. A félbennlakó növendékekkel levelet kiküldeni általuk üzenetet, vásárlást közvetíteni, vagy bármely ügyet elintézni szigorúan tiltva van. 26. A hazulról kapott leveleket és csomagokat a növendékek között vacsora után az esti felügyelet alkalmával osztják ki a tanítónők. Az irodában levél, csomag után kérdezősködni, általában az irodában ok nélkül, hívás nélkül megjelenni, ki és bejárni szigorúan tiltva van.”⁸

A növendékek kimenőjére vonatkozó szabályok között szerepel, hogy a képzőiskola növendékei havonta a második és negyedik vasárnapon mehetnek ki. Akkor is csupán a szülőkhöz, rokonaikhoz. A kimenetel szigorúan dokumentált szabályok szerint történt. Látogatók fogadására szombaton nyílt lehetőség; délután kettőtől öt óráig. „1. Vasárnap délután 15-ig a levélírás ideje. A növendékek kivétel nélkül tartoznak felváltva magyar, német és francia nyelven írni, még az esetben is, ha a levelet nem küldik el. 4. A leveleket egy füzetben megfogalmazzák és miután a tanítónő átolvasta, írják le tisztába. A boríték hátsó oldalára ráírják nevüket, és nyitva adják át a levelet a levéljavító tanítónőnek.”⁹ Természetesen, ha valamelyik növendék vasárnapi napon valamilyen oknál fogva nem tudott levelet írni, akkor kötelesek voltak azt pótolni korrepetálás keretein belül. Vasárnapokon, ünnepnapokon a templomi szertartás előtt a tanítónők felügyelete alatt az osztályokban tetszés szerint tolthették idejüket olvasással, vagy más munkával. Templomból csak akkor hiányozhatott a növendék, ha

⁸ Általános szabályok. Az Erzsébet Nőiskola Értesítője, 1899-1901. 46.

⁹ Levélírássra vonatkozó szabályok. Uo. 53.

egészségügyi problémája volt. Vasárnap délután öttől este fél nyolcig és vacsora után rajzollhattak, zenével foglalkozhattak. A tanítónők felügyelete alatt társasjátékokkal, zongorázással tölthették az idejüket.

A hétköznapiakon az esti órákban vacsora után nyolc óráig az ebédlőben együtt töltötték az időt, majd tanítónő vezetésével mehetek zeneóra, tornaterembe, esetleg rajzolni. Esti felügyelet alatt játszhattak, táncolhattak a növendékek. Este fél kilenckor vonultak a hálótermekbe, természetesen csakis tanítónők vezetésével. Közös ima után térhetek nyugovóra legkésőbb este fél tízkor. A hálóteremre vonatkozó szabályok tartalmazzák, hogy mikor és hogyan kell ágyat vetni; a tisztálkodással kapcsolatos általános és mindenki számára kötelező szabályok pedig kiterjednek a ruházat rendben tartására is. A rendszabály ezen belül kitér arra is, hogy a növendékeknek mikor kell fehérneműt váltani és tiszta ágyneműt cserélni.

Az intézet sikeres működését biztosította a rendszabályokban megfogalmazott általános és egyéb követelmények szigorú és következetes betartása. A fegyelem kialakításában nagy figyelmet fordítottak a növendékek erkölcsi magatartására. Legszigorúbb büntetések a négy szemközti megintés, valamint osztály előtti megdorgálás voltak. Nagy gondot fordítottak a vallásnevelésre. Ez azonban nemcsak a vasárnaponkénti templomlátogatásra korlátozódott, hanem az intézetben is az esti és reggeli imák pontos betartására. Tehát növendékeik vallásos szellemben való nevelésére a tanárok minden alkalmat felhasználtak a tanítási órákon kívül is.

Az intézeti élet szép feladatai közé tartozott és kiemelten fontosnak tartották a hazafias és nemzeti irányú nevelést. A hazafias érzelem ápolásáért több ilyen irányú ünnepélyt tartottak az intézet falain belül. Lelkesen tanították a növendékeket a magyar nemzet történelmére, alkotmányára és földrajzára. Hasonló irányú felolvasások, vagy ünnepségek, rendezvények látogatásával igyekeztek „lelkes hazaszerető honleányokat” nevelni. A tanítási fegyelem betartása szintén az intézet zavartalan és békés működésének elengedhetetlen követelménye volt. Erről pontos beszámolót készített az intézet akkori igazgatója; Lázárné Kasztner Janka. Lényeges volt minden tanévet ünnepélyes keretek között megnyitni. Fontos és szigorú elvárása volt az intézménynek, hogy évről évre megszakítás nélkül teljesítsék a tanévekre előírt tananyagot.

N. LAKATOS ZOLTÁN

Evangélikus tanítóképző Miskolcon

A miskolci tanítóképzés története mintegy 170 évre nyúlik vissza, és az evangélikus egyházhoz kötődik. A tanítóképző iskola gyökerei azonban jóval régebbiek. Jelenlegi neve *Kossuth Lajos Evangélikus Általános Iskola, Gimnázium és Pedagógiai Szakközépiskola*. Az 1838-as évre tehető, amikor a rimaszombati egyházkerület közgyűlése Hunfalvy Pál és Németh Pál indítványozására evangélikus tanítóképző felállítását határozta el. Csaknem tíz év telt el a határozat után, amíg Nyíregyházán megnyílt a két évfolyamos tanítóképző 1847. október 1-jén. Egy év múlva, az 1848-as szabadságharc eseményei és az ezzel kapcsolatos anyagi nehézségek miatt a képzőt be kellett zárni, és ismét tíz évnek kellett eltelnie, míg a konszolidáció után, 1858-ban újra megnyitotta kapuit.

15 év múltán úgy látta a vezetőség, hogy az intézmény működése, fejlődése és főleg az utánpótlás biztosítása a Felvidéken alkalmasabbnak látszik, ezért a tanítóképzőt az akkor már fejlett evangélikus iskolai hagyományokkal rendelkező Eperjesre költöztették.

Eperjest ekkor már századok óta mint iskolavárost tartották nyilván Magyarországon, és az általános művelődésben játszott szerepéből adódóan *Tarca-parti Athén*nek is nevezték. Már 1550-ben volt latin középiskolája, evangélikus kollégiumát 1667-ben alapították, mely az idők folyamán jogakadémiát, teológiát, végül polgári leányiskolát foglalt magába. Eperjesen volt jogász Kazinczy Ferenc, Eötvös József, Országh Pál (Pavel Hviezdoslav), gimnáziumába járt Kossuth Lajos. Petőfi 1845-ben látogatta meg az itt nevelősködő Tompa Mihályt s a helybeli születésű Kerényi Frigyes, és itt írták az

erdei lakról szóló költői vetélkedőjüket. 1663-ban ebben az iskolában játszotta el egy latin nyelvű iskolai színdarab Imre királyát a 13 éves Thököly Imre, és szavalt latin és magyar verseket.

Tehát itt, Eperjesen, ebben a nagy múltú iskolai együttesben kezdte meg működését a tanítóképző intézmény 1873. szeptember 1-jén. A képző kollégiumot kapott, melynek patronálója szintén az evangélikus egyház volt, ehhez termeket és szertári felszerelést bocsátott az ifjúság rendelkezésére, és biztosította a tanulók köztartását. Az egyházkerület két épületet engedett át örökös használatra a képzőnek. Tekintélyes pénzadományokkal támogatták az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő iskolát. 1897-ben az intézmény már saját gyakorló-iskolával rendelkezett, és 1905-ben a képzést négy évfolyamúvá fejlesztették.

Az első világháború eseményei, közeli harcai azonban megzavarták az iskola működését. A tanárok nagy részét behívták katonának, a közeli harcok akadályozták a tanítást, amely később csak a cseh megszállók ellenőrzése mellett folyhatott. Így 1918-ban csak nagy nehézségek árán lehetett a tanévet befejezni. A tanítóképző helyzete tarthatatlanná vált.

1920 februárjában az iskola vezetősége felkereste Miskolc város polgármesterét, aki ígéretet tett arra, hogy a tanítóképző intézet részére megfelelő elhelyezést, a tanároknak pedig alkalmas lakásokat biztosít. A trianoni békekötés után a Tiszai Evangélikus Egyházkerület és a Miskolci Evangélikus Egyházközség elnöksége úgy határozott, hogy a képzőt a tanárokkal együtt Miskolcra költöztetik. Az intézet főhatóságának engedélyén túl ehhez a vallás- és közoktatási miniszter is hozzájárult. Az áttelepülés legerősebb támogatója Geduly Henrik evangélikus püspök és Gerhardt Béla, a képző akkori főigazgatója volt (egyéb-ként 30 éven át volt az intézmény vezetője). Miskolc megértette őket, és befogadta az iskolát. Sajnos, a megváltozott viszonyok miatt a város kezdetben nem tudott ígéretének eleget tenni, így a tanítóképző intézetnek ideiglenesen a Kun József utcában működő állami elemi iskolában szorítottak helyet. Tehát csak hosszú, fáradtságos munka eredményeképpen sikerült megindítani a tanítást Miskolcon.

Az Egyházkerület elnöksége kezdettől fogva arra törekedett, hogy ez a nem megfelelő elhelyezés minél hamarabb megszüntethető legyen, és a tanítóképző intézet kizárólag a saját céljait szolgáló, és minden követelménynek megfelelő épületbe költözhessen át.

Hat éven keresztül minden küzdelem eredménytelen volt. 1926-ban az evangélikus egyházközség a volt evangélikus elemi iskola épületének átengedésével némileg segítette a nehéz helyzetet. Az átengedett, és a város részéről biztosított 105 millió korona segélyből rendbe hozott épület csak három osztálynak az elhelyezését tudta biztosítani, két osztály továbbra is előbbi helyén, a Kun József utcai állami elemi iskolában maradt. Ez a kétlakiság hosszabb távon tarthatatlanná vált, annál is inkább, mivel a tanításhoz nélkülözhetetlen egyéb helyiségek is hiányoztak. Mindez arra kényszerítette a fenntartó hatóságot, hogy mielőbb vegye tervbe egy önálló intézeti épület kialakítását. A fáradozások eredményeként Miskolc város közönsége közgyűlési határozattal átengedte a tanítóképző intézetnek a Dayka Gábor utcai telket azzal a megszorítással, hogy azon egy éven belül modern épületet emelni tartozik. Az építési költséghez pedig 24 000 Pengő városi segéllyel járul hozzá.

1929. szeptember 11-én Geduly Henrik evangélikus püspök ünnepélyesen felavatta a Dayka Gábor utcai épületet. Nehéz, de szent feladat volt ekkor egy olyan intézet gazdájául szegődni, mellyel szemben hatalmas követelményt támasztott a kor szellemisége, vagyis hogy olyan tanítókat neveljenek-képezzenek, akik képesek egy megroppant gerincű nép ifjúságát felkészíteni a magyar jövő számára. Az is közismert, hogy ebben milyen pótolhatatlan, igazából semmiféle mércével nem mérhető szerepe volt mindig is a magyar pedagógia legendás szegénylegényeinek, a néptanítóknak. Az intézet itteni első igazgatójának, Gerhardt Bélának kiemelkedő érdeme, szerepe volt az intézet létrehozásában. Teljes odaadással, és diákjaival együtt – szó szerint a két kezével is – építette, teremtette az iskolát.

Ez az épület már mindenben megfelelt a kor követelményeinek. Korszerűen felszerelt szertáraival, könyvtárával, tornatermével és saját gyakorló iskolájával hosszú időre adott otthont az ekkor már öt évfolyamú tanítóképzésnek. Egyidejűleg az épületen belül internátus is létesült, mely több mint ötven diáknak tudott bentlakást és mintegy hetven diáknak étkezési ellátását biztosítani.

Az intézmény első évkönyvét az 1935-36-os tanévben adták ki, melyben szerepelt minden tanuló év végi osztályzata, a tanévben történtek részletes leírása, a nevelési rendszer elemzése, a tanárok névsora, órái és még sok egyéb tudnivaló. A szegény sorsú, de jó előmenete-

lű és jó magaviseletű diákoknak tandíjmentességet, a bentlakóknak internátusi segélyt, illetve köztartást biztosított a fenntartó egyház.

A békés építkezés évei voltak ezek, amelyekre mindig meleg szívvel gondoltak vissza az iskola öregdiákjai. Sok-sok anekdota, vers, korabeli fénykép maradt fenn ezekből az időkből, melyeket közös kirándulások, társas együttlétek, kultúrműsorok tettek színessé.

Az iskolában természetesen a vallásoktatás is folyt. A növendékek között nemcsak evangélikus diákok voltak, hanem reformátusok, görög és római katolikusok is, ezért mindenki a saját felekezetének megfelelő hitoktatásban részesült heti két alkalommal. A felekezetek többször nyilvános ünnepségeket rendeztek, melyeknek bevételét általában szegény gyermekek segítézésére használták fel.

A II. világháború újabb történelmi akadályt jelentett az iskola életében. Az intézményt igazán súlyosan az 1943-44-es tanévben érintette a háború. Ezt a tanévet a katonai behívások miatt csak késéssel lehetett indítani, majd a német hadsereg katonai kórháznak foglalta le az épületet. 1945 januárjáig nem is kerülhetett sor az újrakezdésre.

Szomorú tény, hogy a szovjet megszállást követően dermesztő feladatok vártak a diákságra. A MOKAN Komité eleinte burgonyavagonok tolására, sírásásra és erősen oszlott hullák elhantolására vette igénybe az iskola tanulóit. Az intézményi épület 1945-ben a németek után a szovjet hadsereg számára is hadikórházként működött. Ezért a tanítás ideiglenesen a Görgey Artúr utca 20. szám alatt folyt, a képesítő írásbeli vizsgákat pedig az evangélikus templomban tartották. 1946-ban az intézet visszaköltözött a Dayka Gábor utcába. Az épületben keletkezett háborús kár mintegy 15 %-os volt, de sok különböző berendezés és a könyvtár teljes egészében megsemmisült.

1948-ban, mintegy 100 évvel az iskola létrehozása után, néhány kivételtől eltekintve az egyházi iskolákat államosították. Így a miskolci Evangélikus Tanítóképzőt is, melynek az államosítás utáni új neve Állami Tanítóképző Intézet lett. Az államosítási oklevelet a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola levéltárában őrzik. Az 1949-ben végzett ifjú tanítók tablóján már ez a név szerepel, s egyben ez az évfolyam volt az utolsó végzős tanítóképzős évfolyam.

A következő tanévben a képzőt átalakították a Pedagógiai Gimnázium tanítói tagozatává, és át kellett költöznie az Állami Léway József Gimnázium épületébe. 1950-ben határozat született ennek a

gimnáziumnak a megszüntetésére is, ahol 1951-ben végzett az utolsó fiúosztály, és ezzel lezárult a miskolci tanítóképzés története.

Közben a Miskolcra telepített Nehézipari Műszaki Egyetem a jelenlegi Földes Gimnáziumban nyert átmeneti elhelyezést, így azt a gimnáziumot a kiürített Dayka Gábor utcai volt tanítóképzőbe helyezték át. Az Egyetem végleges elhelyezésével és a gimnázium visszaköltöztetésével 1952-ben üresen maradt a Dayka Gábor utcai épület. Alkalmasnak látszott viszont arra, hogy továbbra is oktatási célokat szolgáljon, így városi összefogással három évfolyamos óvónőképzőt létesítettek benne. Ez az új iskola rendkívül nehéz anyagi körülmények között kezdte meg munkáját, hiszen az épület teljesen üres volt. Berendezését végül Kazincbarcikáról, az ott lévő internálótáborban elraktározott iskolaszerekből sikerült elfogadható módon biztosítani, így 1952. szeptember 1-jén megkezdődhetett a tanítás. Az iskola megmenetelésében és újraindításában elvülhetetlen szerepet játszott Sárközi Andorné, aki több mint 30 évig volt ezt követően az iskola igazgatója.

A városnak egyébként ekkor már hosszú múltja volt az óvodai ellátásban. 1842-ben Kossuth lapjában, az akkori Pesti Hírlapban vezércikket jelentetett meg, amelyben felszólította a vármegyéket, hogy angol mintára szervezzenek kisdédóvó intézeteket, úgynevezett példányóvodákat, amelyek mintájára országos hálózatot kell kialakítani, és az óvónőképzést is be kell vezetni. Miskolc városa meglehetősen fogékony-sággal reagált Kossuth felhívására, így már 1842. szeptember 1-jén egy Major utcai házban 35 gyermekkel megnyílt a „példányóvoda”. Kossuth a turini száműzetésében is kapcsolatot tartott a várossal. Mindezekre tekintettel, minisztériumi engedéllyel az 1952-ben létesített óvónőképző Kossuth Lajos nevét vette fel.

1957-ben a középfokú óvónőképzést központilag megszüntették, de az időközben kialakított gimnáziumi képzés megmaradt az épületben Kossuth Gimnázium néven. 1973-ban az úgynevezett demográfiai hullám következményeként a Művelődési Minisztérium elrendelte az óvónőképzés újbóli beindítását Kossuth Gimnázium és Óvónői Szakközépiskola néven. A kilencvenes évek elején fokozatosan megszüntették a szakközépiskolai óvónőképzést, így a Kossuth Gimnáziumban 1994-ben végzett az utolsó óvónői osztály. Ezzel párhuzamosan 1991-ben a Művelődési Minisztérium engedélyezte pedagógiai szakközépiskola kísérleti beindítását, mely képzés azóta is folyik.

Veczán Pál (1968 és 2004 között miskolci evangélikus lelkész, illetve esperes) az 1990-es rendszerváltást követően egyre aktívabban vett részt Miskolc város életében. 1998 és 2002 között önkormányzati képviselőként elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy az iskola visszakerül-

jön jogos tulajdonosához, az evangélikus egyházhoz. Sok küzdelem és buktató után Miskolc város közgyűlése 2001-ben határozott az iskola visszaadásáról, és az immár *Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium és Pedagógiai Szakközépiskolát* 2001. augusztus 28-án szentelte fel dr. Szebik Imre püspök úr, s 2010-ben visszakapta általános iskoláját is.

Fellegvári Zoltán a régi-új egyházi iskola igazgatója nagy energiával látott hozzá az iskola külső és belső felújításához. Az új tantermek, jobb felszerelés, és megújult külső is segített visszavezetni ahhoz a szellemiséghez, amelyhez az iskola a történelem viharai ellenére korábban is tartozott, és továbbviszi a pedagógiai képzést is.

HAUSER ZOLTÁN – KELEMEN JUDIT

A Comenius Kar az Eszterházy Károly Főiskola szervezeti keretében

A „Pataki Képző” 2013. július 1-jén csatlakozott az egri székhelyű Eszterházy Károly Főiskolához, annak önálló karaként működve tovább. A csatlakozást követően az Eszterházy Károly Főiskola képzési portfóliója a Comenius Karral a pedagógusképzés teljes vertikumát – újra indulhatott az egri tanítóképzés – magában foglalja a csecsemő- és kisgyermekneveléstől a doktori iskoláig.

A Comenius Kar számára a több mint 150 éves múltra visszatekintő tanító szak, valamint az utóbbi esztendőkből egyre népszerűbbnek bizonyuló óvodapedagógus szak mellett az Eszterházy Károly Főiskola képzési kínálata is elérhetővé vált. A pedagógus diplomával rendelkezők (először a Kar történetében) mesterképzéseken tanulhatnak tovább Sárospatakon. A csecsemő- és kisgyermeknevelés, továbbá a turizmus-vendéglátás felsőoktatási szakképzéseink is az új szervezeti keretben történő működéssel váltak elérhetővé (Sá-

A Comenius Kar főépülete
KEMECSEI BALÁZS FELVÉTELE

rospatakon ez utóbbi szintén először). A régió lehetőségeit és munkaerő-piaci igényeit figyelembe véve jelenleg további fejlesztések folynak.

A televíziós műsorkészítés (szoros partnerségben a Zemplén Televízióval) és a nemzetstratégiai törekvésekhez illeszkedő borászati képzések kidolgozása és beindítása formálja közeljövőre vonatkozó terveinket. A Sárospatakon tanuló hallgatók számára bővültek a rugalmas lehetőségek a képzési szintek közti átjárhatóságban, hisz a felsőoktatási szakképzésekben végzett tanulmányok azonos profilú alapszakokon folytathatók, az alapszakok után pedig mesterképzésen lehet egyetemi szintű diplomát szerezni.

Az erősödő Eger–Sárospatak és más hazai mobilitáson (hallgatók és oktatók egyaránt) túl a felsőoktatási nemzetköziesedés területén is számottevő az előrelépés.

Eger és Sárospatak több száz éves oktatástörténeti tradíciója, mindkét város kulturális üzenete megsokszorozza közösen cselekvő erőnket a múltunkhoz méltó sikeres jövő építéséhez!

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Comenius néhány szellemi örökösének hatása Sárospatakon kívül

Évek óta foglalkozom a sárospataki neveléstörténeti hagyomány társadalmi hatásmechanizmusának vizsgálatával. Az öregdiák-mozgalommal kapcsolatos újabb publikációim¹ mellett az utóbbi időben a „pataki szellem” ideológiai és szociológiai összetevőinek Sárospatakon túlmutató jelenségeit is kutatom.² Jelen írásomban két, világviszonylatban ismert tudós életútjának sárospataki kapcsolódását mutatom be. *Heller Ágnes* filozófus³ és *Huszár Tibor* szociológus⁴ sem

¹ Vö.: Szempontok a Sárospataki Iskola történetének kutatásához. Comenius és Kazinczy szellemében. Bibliotheca Comeniana XIV. Sárospatak, 2009. 191–198.; Adatok a pataki öregdiák-mozgalom történetéhez. Uo. 203–208.; Közéleti személyiségek pataki diákemlékei az 1920–40-es évekről. Sárospataki Füzetek, 2010. 1. sz. 121–128.; A sárospataki öregdiák-mozgalom közművelődési dimenziói. *Erdei Gábor* (szerk.): Andragógia és közművelődés. Acta Andragogiae et Culturae 23. Debrecen, 2011. 121–125.; A sárospataki öregdiák-mozgalom, mint egyháztörténeti forrás. *Confessio*, 2012. 2. sz., 126–129.

² Mátrai László és a sárospataki neveléstörténeti hagyomány. Zempléni Múza, 2012. 1. sz., 92–95.; Iskolaalapítási évfordulós ünnepségek a pataki gimnáziumban (1860–2006). Széphe-lom 22. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaújhely, 2012. 553–560.; Konszolidált hagyomány. Iskolaalapítási évfordulós ünnepségek Sárospatakon, 1956–57. Sárospataki Füzetek, 2013. 3. szám, 105–109.

³ Heller Ágnes (1929) filozófus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, 1977 és 1989 között külföldön élt.

származásuk, sem iskoláztatásuk, sem szakmai pályájuk során nem kötődtek a városhoz, ugyanakkor indulásukban, későbbi fejlődésükben *konkrét pataki hatások* mutathatók ki.⁵

Heller Ágnes 1998-ban tette közzé emlékiratait.⁶ A könyv objektivitásra törekvő igyekezettel megformált személyes fejlődés- és szakmatörténet, sok életbölcsessel és rendszerkritikával. A nemzetközi híré filozófus számára a pesti bölcsészkaron töltött évek meghatározóak voltak későbbi pályája, érdeklődési területének, szellemiségének kialakulása szempontjából. Ebben – természetesen Lukács Györgyön kívül, akinek Heller a filozófia iránti érdeklődést köszönhetette – két személy bírt különös jelentőséggel: az egykor pataki diák és tanár *Erdélyi János* filozófus,⁷ valamint a volt pataki diák *Király István* irodalomtörténész.⁸

Király 1931-től 1939-ig volt a Kollégium, azon belül is a Klebelsberg által alapított Angol Internátus diákja. Mint utóbb megfogalmazta, számára Patak három dolgot jelentett. Egyrészt a múltban gyökeredző egészséges puritanizmust, amellyel a munka szeretetére nevelték. Másrészt a szabadságharcos hagyományokat, a történelmi levegőt. S végül, de nem utolsósorban, a jórészt demokratikus tanár-diák viszonyt.⁹ A pataki évek alapján vált meggyőződésévé a minőségelv, a tehetséggondozás, a jó értelemben vett elitképzés fontossága.¹⁰ Fiatal egyetemi oktatóként nagy hatással volt Heller Ágnesre, aki az 1940–50-es évek fordulóján járt az ELTE magyar-filozófia szakára. „Magyar irodalomból Király Istvánt szerettem, és sokat tanultam tőle. Személyes viszonyt alakított ki minden értelmes hallgatóval, amit nagyon kevés embernél láttam az egyetemen. [...] Király

⁴ Huszár Tibor (1930) szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja.

⁵ A Magyar Comenius Társaság 2013. november 6-án, Sárospatakon rendezett, *Comenius szellemi örökösei* című tudományos felolvasó ülésén elhangzott előadás szerkesztett szövege.

⁶ Heller Ágnes – *Köbányai János*: Bicikliző majom. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Bp. 1998.

⁷ Erdélyi János (1814–1868) költő, esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja.

⁸ Király István (1921–1989) irodalomtörténész, szerkesztő, kultúrpolitikus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja.

⁹ Berecz Lilla: Interjú dr. Király István akadémikussal. Dobay Béla (szerk.): A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve, Sárospatak, 1981. 239.

¹⁰ *Király István*: Az intellektuális város: Patak, a szellemi nevelő. Borsodi Művelődés, 1981. 3. sz., 87–90.

volt Lukács mellett a fénypont az egyetemi életben”¹¹ – emlékezik Heller. A tanár-tanítvány viszony azonban később teljesen átalakult, hiszen Király a Révai-féle és az aczéli kultúrpolitikában egyaránt meghatározó szerepet játszott, míg az ellenzékivé vált Hellert – ismert körülmények között – az ország elhagyására kényszerítették. Ennek ismeretében nem érdektelen Heller további jellemzése: „Király nemcsak bolsevik volt, hanem magyar nacionalista is. [...] Gyönyörű lakása volt, a Parlamentre nézett. Ittunk, ittunk, s az ivás mindig veszekedéssel végződött. Politikai veszekedéssel – Király Pista szerette a politikai veszekedést. [...] Szerette, ha mások mondják ki, ahogy ő érez, amit ő sose mondhatott ki önszántából.”¹²

Heller számára az egyetemi tanulmányok lezárása újabb sárospataki szellemi hatásnak adott teret. „Szakdolgozatomat Erdélyi Jánosról írtam – írja. – Magyar filozófust akartam választani, akiről még nem írtak. [...] Magyar hegelianus és utópista szocialista volt. Olyan ember, akinek a kultúrája kilométerekkel haladta meg a korabeli Magyarország általános kultúráját. [...] Tökéletes elfogulatlansággal szólt a magyar irodalomról. [...] Kitűnőeket írt filozófiai témákból, és mai is helytállóak a recenziói. Gyulai Pálnál, akinek nem sok tehetség adatott, mindig kevesebbre értékelték. Gyulai Pál örökölte a Petőfi-hagyatékot, mert sikerült feleségül vennie Szendrei Júlia húgát, s ezzel megkaparintania az örökséget. Közepes írásaival ő lett a magyar kritika istene. Erdélyi Jánost a kutya sem ismerte, ő csak szépen énekelt a gyerekeinek Sárospatakon. [...] Számomra Erdélyi János jelentette a kompromisszumot nem tűrő, tisztességes magyar embert, aki a világ gondolkodásának centrumában dolgozik. [...] Népköltészettel is ő foglalkozott először. [...] A legmaibb kifejezéssel: ritka Európa-konform elmének számított. [...] Ténylegesen én fedeztem fel, kiadtam egy kis kötetet¹³ tőle, és írtam hozzá előszót. Nem volt visszhangja, mert Erdélyi János valójában csak engem érdekelt. [...] Utóéletében is pária volt, kálvinista pária, ezért választottam.”¹⁴

Heller Ágnes indoklása és jellemzése elgondolkodtató.

¹¹ Heller Ágnes – *Köbányai János* i. m. 75.

¹² Uo. 171.

¹³ *Erdélyi János: Válogatott esztétikai tanulmányok.* Összeállította: Heller Ágnes. Művelt Nép Könyvkiadó, Bp., 1953.

¹⁴ Heller Ágnes – *Köbányai János* i. m. 95–96.

Erdélyi János – aki 1824–37 között volt pataki diák – a 19. század második felében, különösen az autonómia visszaszerzése után, a Sárospataki Református Kollégium meghatározó személyiségévé vált.¹⁵ 1851–68 közötti bölcsészeti, tanári, tanszék- és intézményvezetői erőfeszítései mellett nevéhez kötődik a *Sárospataki Füzetek* elindítása, az 1859-es Kazinczy-ünnepség kezdeményezése, 1860-as iskolaalapítási évfordulós ünnepség megszervezése, és az ő szavait idézi az iskola jelmondata mind a mai napig: „Három fátylám ég: hit, haza, emberiség”. Ennek a mentalitásnak a felvállalása, követendő példának tekintése olyan értékválasztást tükröz, amely világosan mutatja, hogy a hazai tudomány történetében lényegesen kisebbek az – akár évszázadokat átívelő – szellemi szakadékok, mint az első ránézésre, felületesen szemlélve látszik.

Huszár Tibor a hazai szociológia kialakulásának, fejlődésének megkerülhetetlen személyisége. Memoárja 2010-ben látott napvilágot.¹⁶ A mű igen informatív, de tárgyilagos stílusát és tematikus szerkesztét látva minduntalan azt az érzést kelti az olvasóban, mintha szerzője saját pályáját tekintette volna kutatási témának. Mindez persze semmit sem von le információs értékéből. Sőt, éppen a rendszerezett mondanivaló miatt talán könnyebben is kezelhető. A Huszár tudományos karrierjére hatást gyakoroló, illetve azt segítő személyek sorában, egykori pataki diákok közül, hárman különösen hangsúlyosan szerepelnek: *Kőrösi József* szerkesztő,¹⁷ *Nagy János* diplomata¹⁸ és *Kiss Sándor* emigráns politikus¹⁹ – mellettük a kötetben megjelenik Berecz János, Fekete Gyula, Lázár István, Vitányi Iván, Újszászy Kálmán is.

¹⁵ Vö.: *T. Erdélyi Ilona*: Erdélyi János Sárospatakon. *Berecz József* (szerk.): A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1981. 229–244.; *Dobay Béla*: Erdélyi János és kora. Zempléni Múzsza, 2008. 4. sz. 87–93.

¹⁶ *Huszár Tibor*: Metszetek nyolc évtized magántörténelméből. Corvina Kiadó, Bp., 2010.

¹⁷ *Kőrösi József* (1928–1997) 1958-tól a Valóság szerkesztője, 1971–91-ben főszerkesztője.

¹⁸ *Nagy János* (1928) diplomata, nagykövet, 1971-től külügyminiszter-helyettes, 1980–85-ben államtitkár.

¹⁹ *Kiss Sándor* (1918–1982) közíró, politikus, 1945 után a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség elnöke, majd a Magyar Parasztszövetség országos igazgatója, 1947-ben koholt vádakkal letartóztatták, 1949-ig börtönben ül. 1956-ban elhagyta Magyarországot és az amerikai magyar emigráció egyik szellemi vezetője és szervezője lett.

Kőrösi nyolc évig volt pataki diák (1939–47) Számára az iskola elsősorban közösségformáló erőt jelentett, továbbá kitűnő angol nyelvi képzést és liberális, toleráns szellemiséget.²⁰ Kőrösi a *Valóság* szerkesztőjeként vált egyszemélyes intézménnyé, ahogy Huszár – az egykori *Nyugatra* utalva – nevezi, ő lett „a *Valóság* Osvát Ernője”.²¹ Neve összefonódott a folyóirattal, amelynek belső munkatársai között Huszár közel harminc éven át helyet foglalt. A *Valóság* nem csupán egy volt a hazai társadalomtudományi folyóiratok között. A szellemi műhelyként működő szerkesztőség szakmai és erkölcsi tartása, a lap közvéleményt formáló tematikája, kényes témák iránti érzékenysége, az adott körülmények között, máig hatóan eredményesen funkcionált. Kőrösi puritán személyisége, protestáns erkölcsisége és konstruktív, „bevállalós” lapszerkesztői felfogása mély benyomást tett Huszárra.

Huszár az 1970-es évek közepén, értelmiségkutatói programjának keretében, tervbe vette a nyugati magyar politikai emigráció feltérképezését, mélyinterjúk formájában. Bár a pártapparátusban fenn tartásokkal kezelték az ötletet, a kormányzati támogatást a kulturális tárca részéről Rátkai Ferenc, a Külügyminisztérium részéről Nagy János miniszterhelyettesek megadták.

Nagy János életében pataki diákságának nyolc éve (1939–47) meghatározó élmény volt. A tehetségvizsga jelentette a belépőt, jó emlékei közé tartozott a közösségi, internátusi élet és a tanári kar kollektív felelőssége a tehetséges diákok fejlődéséért.²² A népi származása és a kiváló angol nyelvtudása szinte predesztinálta, hogy 1948-ban az új államrend külügyi apparátusába kerüljön, s alig egy évtized múltán djakartai, később új-delhi, végül washingtoni nagykövet legyen. Innen tért haza miniszterhelyettesnek, s került kapcsolatba a hozzá forduló Huszárral. „A külügyminiszter-helyettest korábban nem ismertem, viszont már első beszélgetésünk során kiderült, hogy sárospataki diák volt. [...] Leendő interjúalanyaimat – mindenekelőtt az USA-ban élőket – jól ismerte, diákkorában ő is szorgalmas olvasója volt a falukutatóknak. [...] Segítőkészségét az is ösztönözhette, hogy kollégiumi társa volt Kőrösi Józsefnek” – emlé-

²⁰ Vö.: Kőrösi József: Harminchárom év a Valóság rabságában. Huszár Tibor interjúja. Kőrösi József emlékkönyv. Scholastica Kiadó, h. n. (Bp.), 1998. 16–26.

²¹ Huszár Tibor i. m. 197.

²² Nagy János: Visszapillantás. Borsodi Művelődés, 1981. 3. sz. 91–93.

kezik Huszár.²³ Nagy János kifejezetten praktikus tanácsokat adott, felajánlotta segítségét az út megszervezéséhez, és felhívta a figyelmet a beszélgetések várható kényes momentumaira. „A későbbiek folyamán Nagy minden ígéretét teljesítette, sőt az elkészült interjúk hazaszállításában is segített” – zárul a visszatekintés.

Az amerikai interjúk helyi szervezésében Huszár sokat köszönhetett Kiss Sándornak, aki 1932–37 között járt a sárospataki református tanítóképzőbe, ingyenes diákként. Kiss, önéletrajzában, ennek külön fejezetet szentelt. Mint írta, öt év alatt, amíg ott tanult, egyszer sem hallotta, hogy őt az ún. „úri középosztály” tagjává képeznék, s hogy erre készüljön fel. Az iskolában az értékrendszert a tehetség és a tanulmányi eredmény alapján ítélték meg a tanárok, akik a szorgalmat, a lelkiismeretességet és a kötelességtudást helyezték előtérbe. Kiss szerint Sárospatak a valódi népi és demokratikus társadalom építője volt.²⁴ Ennek ismeretében nem meglepő, hogy amikor Huszár azt firtatta, hogyan lehet valaki egyszerre harcos, elkötelezett emigráns politikus és türelmes, megértő, hívő ember, Kiss így válaszolt: „Nézd, én Sárospatakon Újszászy Kálmán tanítványa voltam. Ő adta a kezembe először Karl Barth műveit. Tőle tanultam, hogy ne minősítsünk mindenkit pogánynak, aki másként hívő.”²⁵

Huszár interjúi több fordulóban láttak napvilágot. Az MSZMP KB Titkársága először csak rövidítve, ún. zárt terjesztésű kiadványszerűként engedte megjelenteni.²⁶ Az 1983-as nyilvános kiadásban a Londonban élő Cs. Szabó László, a Párizsban lakó Fejtő Ferenc, a New York-i Gombos Gyula, Kovács Imre és Püski Sándor, valamint a Washingtonban élő Kiss Sándor és Nagy Ferenc szerepelt.²⁷ A 2005-ös kiadvány ezek mellett a Londonban élő Szabó Zoltánnal készített interjút, továbbá három budapesti beszélgetést (Bibó István, Donáth Ferenc, Illyés Gyula) is tartalmaz.²⁸

²³ Huszár Tibor i. m. 229–230.

²⁴ Kiss Sándor: A magyar demokráciáért. Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör, New Brunswick, USA, 1983. 11–12.

²⁵ Huszár Tibor i. m. 241.

²⁶ Huszár Tibor: Beszélgetések. (Kossuth Könyvkiadó), h. n. (Bp.), é. n. (1981).

²⁷ Huszár Tibor: Beszélgetések. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1983.

²⁸ Huszár Tibor: Találkozások. Beszélgetések a két világháború közötti magyar szellemi-politikai mozgalmakról. Corvina Kiadó, Bp., 2005.

A közleményemben sorra vett motívumokat azzal a szándékkal mutattam be, hogy további adalékokkal szolgáljak a sárospataki neveléstörténeti hagyomány társadalmi hatásmechanizmusának működéséhez. A fentiek alapján aligha vitatható, hogy az ún. „pataki szellem” áttételesen is érvényesült. A tanulmányaikat, illetve oktató munkájukat komolyan vevő, pataki diákemlékekkel vagy tanári tapasztalatokkal rendelkező személyek ugyanis, pályájuk során, akaratlanul is pozitívan befolyásoltak olyanokat, akik egyébként más módon nem kötődtek a városhoz.

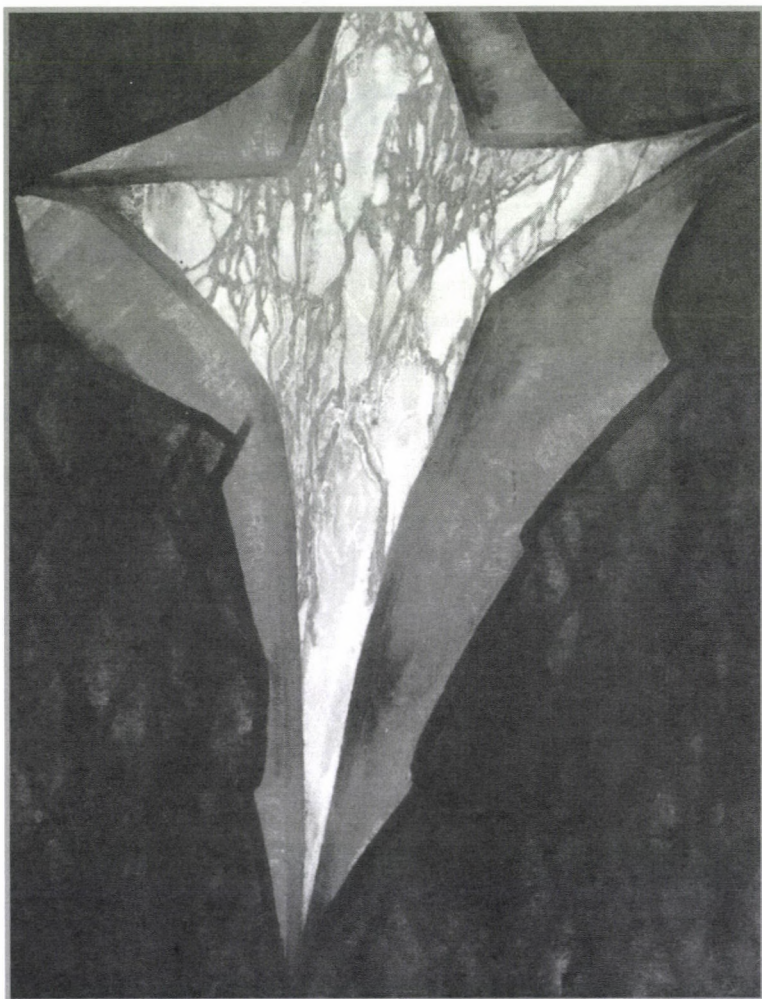
Bertha Zoltán:
Őrtálló

II.

Comenius és a művészetek

Bertha Zoltán:
Tavaszi I. (Kitörés)

VITÉZ FERENC

Comenius és a grafika

Értelmezési perspektívák a képes (nyelv)tankönyvtől az emblematikus világképalkotáson keresztül a „beavató” labirintuskönyvig

Régóta természetesnek tekintjük, hogy az ábécéskönyvek (illetve alapvető ismereteket közlő gyermekenciklopédiák) a szöveges információkat képek segítségével teszik érthetőbbé. Bár voltak előzményei, Comenius képes tankönyve/nyelvtankönyve ebben a tekintetben egyszerre számított alap- és alapozó műnek egész Európában.¹ Századokon keresztül volt mérce és hivatkozási pont,² noha a számos kiadás során a képanyag és a tartalom egyaránt sokat változott.³ Az 1658 óta

¹ Az enciklopédikus tudást, általános műveltséget oktató iskola (*Schola pansophica*) 1651-es vázlatában Comenius már említette egy olyan képsorozat tervét, amellyel tantermek falait vagy tankönyvet is lehet illusztrálni, így a képek nézegetése közben a tanulás is kellemes időtöltés. Az *in natura* (természetben) vagy *picturis* (képekkel való) szemléltetést egyaránt fontosnak vélte.

² Híres művészek és tudósok vallották gyermekkoruk egyik legszebb és meghatározó emlékének; a kutatók kiemelik közülük Goethe, Herder, Leibnitz vallomásait. (*Geréb* 1959. 55.)

³ Comenius életében is több kiadást ért meg a tankönyv: az 1658-as első kiadást 1659-ben már javította, s az 1662-es harmadik kiadás tekinthető az előző változaton alapuló végleges formának. Az ettől való eltérések csak a későbbi évtizedekben voltak jelentősek. Vizsgálódásainkat az immár véglegesnek szánt háromnyelvű (latin, német és magyar) 1669-es kiadás, az eredeti mű megjelenésének 300. évfordulójára megjelentetett reprint változat alapján folytatjuk.

eltelt több mint 300 évben több mint 300 kiadásban jelent meg,⁴ de a könyvészeti és tudományos célú kiadásokat leszámítva is, az 1658 és 1910 közötti két és fél évszázadban, 22 nyelven mintegy 250 kiadásáról lehet tudni.⁵

Minden új kezdeményezés alapoz a korábbi tudásra, a már meglévő ismeretanyag „új sorrendisége” szintén új tudást eredményezhet – amint Németh László írta kritikai ars poétikájában:⁶ új terv szerint új arányba kell állítani a régi világ elemeit, hiszen az alkotás elsősorban kompozíció, „az a belső terv, amely a mű minden elemét egy képzelt központ felé irányítja”. Az *Orbis pictus* szintén felhasználta a korábbi, a képek alkalmazására irányuló didaktikai törekvéseket, és alkalmazkodott a korabeli ikonográfiai hagyományokhoz. A mű első végleges verziójának kialakítása során és a későbbi évszázadok modernizációs folyamatában olyan változások figyelhetők meg, amelyeket az ismétlődéselv, az ekvivalencia szabályoz. Varga Emőke szerint „az ábécés-könyvek szöveg-kép viszonyformáinak és e viszony értékeinek történetiségét [...] felfoghatjuk a legtágabb kulturális területeket érintő ismétlődések [...] részeként, nevezetesen a mediális változásokat is magukba foglaló különböző kulturális formák újra és újra megtapasztalható felbukkanásainak jelenségeként.”⁷ Mivel pedig az *Orbis pictus* újdonsága a szöveg-kép viszonyok alkalmazásában volt a 17. század közepének didaktikai gyakorlatában, a mű megszületése egy fajta mediális fordulatot, mondhatni, a könyvnyomtatással bekövetkező „nyelvi fordulat” után két évszázaddal egy újabb „vizuális fordulatot” jelentett a saját korában.

Hornyik Sándor a vizuális kultúra spektrumai felé közelítve, figyelmeztet arra, hogy a Mitchell által az interdiszciplináris diskurzusba bevezetett „képi fordulat”⁸ egyrészt a nyelvi fordulatot követi, másrészt megelőzi a „mediális fordulatot”. Ennek következtében „a nyelvi és képi elemek visszafordulnak azokhoz a médiumokhoz,

⁴ Dömötör Ákos (1996) még Piltz 1967-es Comenius-bibliográfiájára hivatkozott.

⁵ Nagy Károly Zsolt (2010) az 1910-es lipcei megjelenést azért tartja határvonalnak, mert feltehetőleg ez még az oktatást szolgálta. Az 1658-as nürnbergi és az 1910-es lipcei megjelenés között eltelt 252 évben tehát 246 különböző kiadásban (formáját és tartalmát többször modernizálva) jelent meg az *Orbis pictus*, kifejezetten oktatási célt szolgálva.

⁶ Németh 1968. 138–139.

⁷ Varga 2012. 145.

⁸ Mitchell 2008. 2010.

amelyeken keresztül azok kommunikálnak felhasználóikkal”.⁹ A művészettörténeti és vizuális jelenségeket „nyomozó” tanulmánykötetnek ide vonatkozó lábjegyzetében említ egy klasszikus festményt (Velázquez *Udvarhölgyek* című képét), ahol nem elég arra összpontosítani, hogy „miként tükrözi az a korabeli diskurzus rendjét, [...] miként képezi le kora vizuális kultúráját”. Arra is figyelni kell, „miként teszi ezt a festészet eszköztárán keresztül, és a végtermék mennyiben függ attól az anyagtól, amelyből készült, és attól a médiumtól, amelyet használ.”¹⁰ Esetünkben a korabeli diskurzus rendjét, illetve a 17. század vizuális, tárgyi és szellemi kultúráját egy (nyelv)-tankönyv képezi le, amely médium elemeit a tankönyvi szöveg, a szemléltető ábrák következetes és egységes rendje, s az új ismeretek elsajátíttatásának módszere és kerete adják.

A sokféle lehetséges (kép- és szöveg-) vizsgálati területből csupán néhány bemutatására vagy jelzésére van módunk. Kitérünk a szemléltető ábrák kompozíciós felépítésére, a szöveg és kép referenciáinak, egymásra vonatkozásainak kérdéskörére, a vizuális toposzok, az ikonográfiai tradíciók követésének szándékára. Külön is részletesebben lenne érdemes vizsgálni a világgép-közvetítés „világ-mint-kép” elvének érvényesülését, valamint a képkalkuláció és a reformációi képfogalmának kapcsolatát.

Szemléletesség és esztétikum

Comenius a *Didactica magná*bán szólt arról a tervéről, hogy a szemléletesség elvét enciklopédikus tananyag keretében valósítsa meg, arra törekedve, hogy az ismeretek rögzítése mellett esztétikai élményt is nyújtson,¹¹ így a gyerek megkedvelje az olvasást, s ez ál-

⁹ Hornyik 2011. 10.

¹⁰ Hornyik 2011. 10–11.

¹¹ Comenius úgy vélte, hogy a tanult anyagot oly módon lehet tartósan rögzíteni, ha már magának a tanulásnak a folyamata is élményszerű, és nem válik külön a hétköznapi tapasztalatoktól, a szemléltetés gyanánt felhasznált képeknek életszerűen kell visszaadni a tárgyak alakját. A kép mellett a drámai forma, illetve – amint azt az „*Előljáró beszéd*” kiemeli – a gondolat beszéd és cselekvés (az okoskodni-bölcsekedni, cselekedni és szólni) hármas egysége segíti az ismeretek hiteles átadását. Mindazt, amit az *Orbis pictus* képekben is ábrázolt, a *Schola ludus* élményszerű dramatizálásban közvetítette és dolgozta föl. A *Schola ludus* bevezetőjében olvasható a fölvetés, hogy az ismeretlen dolgokat a tárgyról készült modellek és képek segítségével lehet megnevezni és a növendékek elé tárni. A képek könyv és az iskoladráma tehát szorosan kapcsolódott össze ebben a pedagógiai gyakorlatban. (Geréb 1959, 8–9) Nagy Károly Zsolt az emb-lémművek hatása mellé sorolja az iskoladramák komoly oktatási szerepének comeniusi ér-

tal a tanulás is könnyebb legyen számára.¹² Az elmélet gyakorlattá formálódása Comenius sárospataki működése alatt (1650-től) vált lehetővé. Kezdetben nem talált ügyes fametszőt a maga rajzolta ábrák sokszorosításához,¹³ az első ívet azonban már öt évvel az 1658-as első kiadás előtt kinyomtatta. Az esztétikai igényességet egyébként sohan valóban másodlagosnak vélték, a képek didaktikai fontosságát jelentősebbnek érezve a művészeti értéküknél.¹⁴

Az esztétikai igényt természetesen nem lehet számon kérni egy olyan fametszet sorozaton, amelynek eleve funkcionális volt a célja (például az illusztrációkba berajzolt számok, az ún. „számjedorító böjtök” könnyítették meg a szöveg – szintén indexekkel ellátott – helyeinek azonosítását, ezzel az új tárgyi ismeret rögzítését). A sorozat viszont tagadhatatlanul szép és gondos mestermunka volt, melynek néhány sajátosságáról érdemes külön is szólnunk. Bár valóban a 17. század mindennapi tárgyi és szellemi kultúráját rögzítő, a kor civilizációjának egy fajta vizuális lenyomatát adó didaktikai képeskönyvét látjuk, a metszetek közül számos kompozíció autonóm grafikai lapként is megállná a helyét, az egyes témák ábrázolásánál követve nemcsak a 17. századi, hanem a jóval korábbi klasszikus ikonográfiai toposzokat, gondolva például a tárgyi attribútumok mellett az absztrakciós fogalmak, elvonatkoztatást igénylő jelenségek és tulajdonságok emblemikus megjelenítéseire. Ugyanitt kell említeni a bibliai vagy hitéleti vonatkozásokat, ebből *A körösztyén vallás* (CXLVII.) hat részre osztott képtáblájának jeleneteit is azonosítani tudjuk, a következő időrendi sorrendben: Angyali üdvözlés (Jézus születésével egy táblán); Jézus megkeresztelése; Az utolsó vacsora; Krisztus halála és feltámadása, Jézus mennybemenetele, végül a Szentlélek kitöltetése. A jelenetek mindegyike jól ismert volt a képzőművészeti ábrázolásokról.

---

telmezését. „Az iskoladráma a korszakban az oktatás és művelődés kiemelkedően fontos médiuma úgy a katolikus, mint a protestáns közösségekben. Bár használatának célja és módszere eltéréseket mutat, mindkét felekezet iskoladrámái az allegorikus gondolkodás jegyeit hordozzák, csakúgy, mint a környezet, melyhez kötődnek.” (Nagy 2010. 58)

¹² Geréb 1959. 5–6.

¹³ Dömötör szerint a nürnbergi nyomtatáshoz fadúccokat készítő Paul Creutzenberger és Comenius elképzelései között sem volt meg mindig a kellő összhang, ez az ellentmondás azonban hozzájárult a sikerhez – példaként emelve ki az állatok tulajdonságainak emblemikus értelmezését. (Dömötör 1996, 172)

¹⁴ Geréb 1959. 52–53.

Az autonóm értékre kiemelem példaként *Az ember* (XXXV.) című lapot, amelyen Ádám, Éva és a kígyó, valamint a Paradicsomból való kiűzetés egész középkori, reneszánsz ikonográfiája (továbbá a *Biblia Pauperum*ok képi világa) köszön vissza. Szépen komponált *A képírás* (LXXVIII.) fejezet lapja, ahol egy műtrembelsőt látunk, a festő előtt pedig szobormo-

XXXV.

Homo.

Der Mensch.

dellek állnak, ellenben a fatáblán éppen egy tájkép készül – ez már önmagában is izgalmas a művészi reprezentáció, a látható modell és a rajta keresztül kifejezett allegorikus tartalom szempontjából. Az ember és a táj összhangját mutatja *Az úton járó* (LXXXII.) és *A lovas* (LXXXIII.), bizonyos, az elhelyezkedés vagy a kéztartások miatt drámai hatásokat ébreszt *Az ítélet (törvénytétel)* című (CXXIV.) képtábla. A városi élet (foglalkozások) és a szabadidős tevékenységek, földműves munkák stb. ábrázolásánál az ekkor divatos német és lengyel kalendáriumi illusztrációk hatása fedezhető föl, s újabb párhuzamként a gonosztevők büntetésének ábrázolása (CXXV.) a korabeli alkalmi nyomtatványokon vagy az újságleveleken volt népszerű téma.

Végül egy apró, ám sokatmondó jegyre hívom föl a figyelmet ebben a sorban: *A szüléknek állapotjok (az házasságbéli társaság)* című (CXX.) fejezet képtábláján egy nagycsaládot látunk egyetlen helyiségben, mintegy végigkövetve a gyerek növekedését is. Az erkölcsi (vagy V. parancsolati) intelem után – „A magzatok tartoznak a szüléknek böcsülettel és szolgálattal” – így zárul a szöveges leírás: „Az atya el-tartja a gyermekeket munkájával”,¹⁵ s az apa munkája pedig nem más, mint a képfestés: festőállvány előtt ül, kezében palettával. Ez autore-

¹⁵ Comenius 1959 [1659] 229.

ferenciális utalás magára a tankönyvre is, amelyben kiemelt szerepet kapott a kép, egyúttal Comenius tudatosítja, hogy a művészeti tevékenységet is a tisztességes polgári foglalkozások sorába tartozik.

Dömötör Ákos hívta föl a figyelmet arra a kutatásra, amely a realista képhez fordulás igényét hangsúlyozta. Robert Alt 1970-es munkájából idézte, hogy míg a középkori kódexek régebbi típusú képi ábrázolásaiban például az ábrák dekoratív célokat szolgáltak és a legendai-mondai elképzelések összekötéséhez járultak hozzá, a realista ábrázolás megjelenésével a kép didaktikai funkciója bontakozott ki. Alt szerint Comenius határozott törekvése volt az egzaktságra és egyértelmű, a valóságot hűen tükröző képek megalkotása.¹⁶

Óvatosan jegyzem meg, hogy véleményem szerint Alt tévedett, mikor a középkori kódexekről, illetve a régi típusú képi ábrázolásról szólva csak a dekoratív funkciót emelte ki – hiszen a román és a gótika világát is egészében áthatotta a szimbolika, majd a késő gótikától kezdve az újszerű természetszemlélet szintén utat tört magának¹⁷ –, Dömötör Ákos is inkább egyetért Wolfgang Harms elemzésével. Ebből kitűnik, hogy „Comenius tankönyvében a dolgok empirikus-természeti és emblematisztikus-szignifikáns ábrázolásának keveredésével állunk szemben”, ami pedig azt jelenti, hogy a szavakhoz kötődő emblematisztikus dologi értelmezés a különböző elvont tulajdonságok felidézésére szolgál az *Orbis pictus*-ban; s ezzel átmenetet teremtettek a modern szemléltető kép felé.¹⁸

Már meg sem lepődünk azon, hogy itt is a fent említett ekvivalencia nyomainak érhettek tetten, s amikor arról beszélünk, hogy a tankönyv-ábráknak – a didaktikai szemléltető funkción túl – kulturális értékük van, azt is értjük alatta, hogy az értékközvetítéssel a szemléletformálást, a gondolkodást segítik elő: egy fajta rendszerben látásra is ösztönöztek a képek. Egyértelműnek tekinthető, hogy a népszerűség oka a

¹⁶ Dömötör 1996. 171.

¹⁷ Umberto Eco a *Művészet- és szépség a középkori esztétikában* című értekezésében külön is vizsgálta a szimbólumok és allegóriák szerepét. (Eco 2002. 104–157.) A szimbólumok világa – ahol a dolgok értékét nem a mibenlétük határozta meg, hanem az, hogy mit jelentettek – csak a késő középkorban adta át helyét a „természetes” világegyetemnek. Ennek az új szemléleti légkörnek a hatása először az allegóriák iránti fogékonyság egyik csúcspontját jelentő gótika figuratív művészetének az ányékában jelent meg, amikor a szimbolikus tablók mellett már az olyan ábrázolási megoldásokkal is kísérleteztek, melyek a friss természetszemléletről és a dolgok alapos megfigyeléséről tanúszkodtak. (Eco 2002. 156.)

¹⁸ Dömötör 1996. 172.

képek alkalmazásában, az újszerű képfunkció fölismerésében rejlett, fölfedezhető viszont a képfunkció újdonsága mellett egy rejtettebb, s legalább ennyire forradalmi hatás. Dömötör Ákos fogalmazta meg, hogy Comenius ugyan a latin nyelv tanításának hatékony módszerét akarta kidolgozni, közben azonban felfedezte a nemzeti nyelvek oktatásának alapvető lehetőségét is – a két-, illetve háromnyelvű kiadások már e lehetőség alkalmazásának korai felismeréséről tanúskodnak.

S további közvetítőszerepet kapott az *Orbis pictus* modellje abban, hogy előkészíthette „az eltérő földrajzi régiókban küszöbön álló nyelvújítást”, ezért a *Látható világ* nem pusztán egy mű, egy tankönyv, hanem „küzdelmes eszmélési folyamat”, amely vall alkotójáról és problémájáról.¹⁹

A „látható világ” megismerése beavatás a láthatatlan tudás megszerzéséhez

Nagy Károly Zsolt (2002) veti föl azt az izgalmas problémát, hogy – mivel Comenius pedagógiai munkáinak értelmezési keretét nemcsak az 1638-ban megjelent *Didactica magna* adja, hanem a valószínűleg 1620–27 között írott és 1631-ben megjelent *A világ labirintusa és a szív paradicsoma* című labirintusregény is –, az igencsak szerteágazó labirintus-szimbolikából kiemelve a beavatás-motívumot, tankönyve a tudás rejtelmeiben való barangolás, végül a tudás megszerzésének monumentális tablóban megfogalmazott allegóriája is lehet.²⁰ Az *Invitatio (Megszólítás)* párbeszédben a Mester a következőket mondja: „Általviszlek tégedet mindeneken: megmutatok neked mindeneket: megnevezek tenéked mindeneket.”²¹ A megnevezéssel tehát birtokba is lehet venni a (látható) világot, illetve mindazt,

¹⁹ Dömötör 1996. 169.

²⁰ Nagy 2002. Nagy Károly Zsolt a tudásba való beavatás-allegória, a nyelv labirintusában való eligazodás mellett a világ útvesztőjének „kvázidantei pozíciójára” is ráirányítja a figyelmet, amely értelmezésben egy olyan helyzetet jelöl, amelyben „az alapokhoz kel visszatérünk, a dolgok megnevezéséhez, hogy tudjuk: mi micsoda.” (Nagy 2000) További párhuzamot jelent a labirintusregény és az *Orbis pictus* között az úgynevezett intencionáltság: mindkét esetben ugyanazon cél, a szív paradicsoma (a boldogság) felé igyekszünk, a bölcs és kegyes életet szeretnénk megvalósítani. S szintén rokon vonás a vándorút, a zarándoklat – a tanulás maga is egy fajta zarándokút, melynek elején köszönti a Mester a tanítványt, a végén elbúcsúzik tőle, s minden új tudás új mestereket nevel ki –, s a zarándoklatban ugyanúgy megvan a ciklikusság, mint az útvesztő-mitológia számos allegorikus megnyilvánulásában.

²¹ Comenius 1959. [1669] 75.

ami mögötte van. Az ábécé pedig önmagában is többre-
tegyű jelentéshordozó: a szö-
vegbe zárt világ rendszere-
zésének alapja, kulcs a vi-
lághoz. Ennek megismerése,
az olvasás „beavatás: a szo-
cializáció egyik fontos esz-
köze, mely megadja annak
lehetőségét, hogy az egyén
értő résztvevője legyen a

társadalom különböző szinterein zajló diskurzusoknak (‘drámáknak’),
értse, mi folyik körülötte, és megtanulja olvasni magát a világot is,
mely egyetlen hatalmas allegóriaként őt magát is körülveszi.”²²

A beavatás – a labirintus középpontjába való eljutás, ott pedig an-
nak a képességnek a megszerzése, hogy megtalálja a beavatott a kive-
zető utat – három fokozata jól nyomon követhető Comeniusnál is: a
tanulás után a természetfeletti való találkozás, majd egy új státusz
elnyerése. (Sőt, a tanulás közben sem nélkülözheti a diák a természet-
fölöttivel kapcsolatos ismereteket, az egész könyvet a teremtet világ
gondolata foglalja egységbe: az első lecke az Isten, majd a tananyag az
Utolsó ítélettel zárul.) Mindennek az alaphelyzete Nagy Károly Zsoltot
erősen emlékezteti a 16–17. századi „bemutatás-festmények” szituáci-
ójára,²³ tehát itt is egy létező tradícióhoz, egy működő ikonográfiai
kódhoz kapcsolódik nem egyszerűen az ábrázolás, hanem az általa
megfogalmazott spirituális jelentés. Nem beszélve arról, hogy – újabb
útvesztőként – nyelvkönyvről lévén szó, a nyelv labirintusában is úgy
lehet mind jobban eligazodni, ha értelmezi is az ember az olvasottakat
és a mondottakat, tehát képes az elmélkedésre is. Comenius mestere
ezért hívja a gyereket a nyelvtanulás mellett a bölcselkedés (illetve az
„egész bölcs ékessen szólás”) megtanulására is, mely alapja „minden
okos, erre az életre tartozandó cselekedeteknek”.

Dömötör hívta föl rá a figyelmet, hogy az *Orbis pictus* képi vilá-
gán észrevehető a főtebb már említett kalendáriumillusztrációk hatá-

²² Nagy 2010. 59.

²³ Nagy 2000.

sa, az általa bemutatott konkrét párhuzamok azonban véleményünk szerint többnyire csak a szimbolikus ábrázolásokat illeti, noha ez is utal a szekvencia meglétére. Izgalmasabbak azok az összefüggések, melyek az egyes képek, a hozzáfűzött szövegek és a korabeli prédikációs exemplumok között állnak fenn, illetve ugyanilyen figyelemre méltó lehet az egyes képekben kimutatható szakrális képzőművészeti hatás.²⁴ Utóbbira elemzi példaként Dömötör „*Az embernek hét ideje*” című (XXXVI.) fejezetet. A vallásos képzőművészetben ugyanis hosszú hagyománya volt annak, hogy az emberi életkorokat három, hét vagy éppen tíz részre tagolva ábrázolják, ahol „a megfelelő életkorok jelképes megszemélyesítésekkel vagy meghatározott szimbólumokkal jelentek meg”.²⁵

Az elvont fogalmak képi ábrázolása szintén tradíciókövetés eredménye – a Comenius által is alkalmazott „Y” jel sokrétű jelentéshálójának föltárása során megfogalmazható, hogy – a tankönyv „képei történetiségükben és történeti létrejöttükben bizonyítják, [...] hogy az emblémák nagyon sok burkolt jelentést hordoztak magukkal formafejlődésük során. [...] A tankönyvi képek emblematikus megformálása gyakran az emberi agyban meghúzódó, lappangó tudattartalmakat mozgósított azzal, hogy hatására ösztönös gondolati folyamatok indultak el és szabadultak fel.”²⁶

Érvek az Orbis pictus emblémajellege mellett

Az *Orbis pictus* előkészítését és kiadását vállaló nürnbergi Endter család szerepét emeli ki Nagy Károly Zsolt, amikor megállapítja, hogy az ő tevékenységük Európa-szerte fontos szerepet játszott az allegorikus gondolkodás terjesztése szempontjából. „Az általuk készített emblematikus-allegorikus metszetekkel bőségesen illusztrált tankönyvek – köztük Comenius *Orbis pictura* – és a kalendáriumok [...] közvetlenül vagy közvetve a társadalom széles rétegeihez eljutottak”, s egyes kalendáriumok „történeteinek nyomait a kutatók kimutatták a korszak protestáns prédikációirodalmának exemplumai között”.²⁷ Márpedig azt el kell ismerni, hogy az emblémaképek a társadalom

²⁴ Dömötör 1996. 178.

²⁵ Dömötör 1996. 178.

²⁶ Dömötör 1996. 181.

²⁷ Nagy 2010. 51.

szélesebb rétegeiben (az olvasni tudók és olvasni nem tudók köreiből egyaránt) ismert ikonográfiai nyelv részét alkották. Ezek még a barokk idején is érvényes kidolgozása megkezdődött a X. században (Cluny stílus), folytatódott a gótikában, majd az egymásra utalások, ó- és újszövetségi referenciák egészen széles rendszere létrejött a *Biblia pauperum*ok univerzumában, ahol az egyes lapokon az ó- és a vele párhuzamba állítható újszövetségi jelenet volt látható.²⁸

Nagy Károly Zsolt szerint²⁹ az egyes fejezetek szerkezete is az emblematika hármastagolásának szabályai szerint építkezik, minden esetben „egy összetett leíró és értelmező szöveggel van dolgunk, melyben vagy egyszerűbb praktikus vagy magasabb szintű erkölcsi konklúziókat, tanácsokat, tanításokat is találunk”. S természetesen elsősorban azokra a fejezetekre kell koncentrálnunk, ahol az adott tartalom szorosabban kapcsolódik az embléma kifejezésrendszerét alkalmazó erkölcshez vagy az erények részletezéséhez. A CIX. szócikk „*Az erkölcsökről tanító tudomány*”, s a következő részekben (CX–CXVII. szócikk) találjuk az okosság, a szorgalmatosság, a mértékletesség, a bátorság (az elme erőssége), a békesség türe (szenvedés), az emberség, az igazság és az adakozás erényeit. A válaszüton álló Herkules „Y” példájára – mint az erkölcsi döntés szemléletes érzékeltetésére – már Dömötör figyelmeztetett.³⁰ Nagy észrevétele, hogy az erkölcsös viselkedés illusztrálására Comenius beemelte az ellentétes fogalmakat is, a mértékletességgel szemben a mértéktelenségre utaló képi elemeket.³¹ Így szerepelnek a grafikai táblán a „tobzódók” és tántorgók, akik „hánnak és okádnak”, vagy a „kurvázkodó latrok”, akik „ölelgetéssel és táncolással” mutatják ki mértéktelenségüket. A „szorgalmatosság” érzékeltetésére használja a „szöcskő”, a „ptücsök” ellenpéldáját, valamint kiemeli, hogy a szorgalmas ember „nem is éneklí a holló énekét” – s a példák tovább sorolhatók.

A Comenius-kutatások szerencsés módon igen széleskörűek, és egyre több diszciplínát képesek összekapcsolni. Csupán az *Orbis pictus* – különböző vetületű történeti jelentősége miatt – elsősorban a pedagógiai perspektívát kívánja meg, de fontos a művelődéstörténeti,

²⁸ Barbier 2006.

²⁹ Nagy 2010, 69–71.

³⁰ Dömötör 1996. 180–181.

³¹ Nagy 2010. 71.

irodalom- és természettudományi, filozófiai és teológiai nézőpont is, a benne foglalt, az ember magasabb erkölcsiségén alapuló etikai üzenetek a pedagógiát a művelődési anyagon keresztül kötik össze a teológiával. A számunkra is releváns szöveg-kép viszonyok értékeléséhez az irodalomtudomány és művészettörténet határmezsgyéjén formálódó kritikátörténet ikonográfia-kutatásainak tanulságai járulhatnak hozzá.³²

Az Orbis pictus szöveg-kép viszonyai

Tudatosan megtervezett vizuális rendszert kínált az *Orbis pictus* – „mindegyik kép téglafelületén a világ egyik kis 'alrendszere' tanulmányozható”, s amikor ezek a kockák egy egész képrendszert alkotnak a gyermek tudatában, a megismerés mellett a biztosabb eligazodást is elősegítik.³³ Comenius azonban nem kitalálta, hanem minél gyorsabban és minél szélesebb körben alkalmazni kívánta a 17. század közepén érvényes – a 16–17. század fordulóján kialakult³⁴ – képelmélet újításait. Figyelmeztetnénk ugyanakkor rá, hogy ennek gyökerei szintén korábbra nyúlnak vissza (egészen az ókori retorikáig, az ekphrasziszok szerepének hangsúlyozásáig), az 'új' elv azokat a 'rég' tanokat ötvözi, melyek a kép és a mesterséges emlékezés (vagy az *ars memoriae*) szoros kapcsolatát tárták föl. Ez az elmélet abból a felismerésből fakadt, hogy a világ dolgai, analogikus alapon, képszerűen elrendezhetők, az ember pedig képes arra, hogy észrevegye a hasonlóságokat. Korábbi tapasztalataink felidézésében tehát a legnagyobb hasznát a képek előhívása jelentheti. Comenius egyik rejtélye is „a mesterséges emlékezés gyakorlati megvalósításában” van.³⁵

³² Varga 2012. 146. Varga Emőke ismerteti a legfontosabb, a klasszifikálás igényével született írásokat, melyek az *Orbis pictus*-kiadások szöveg- és képváltozataival foglalkoznak, nyomon követve a képvariánsok történetét az 1653-as sárospataki próbanyomattól és az első teljes kiadástól (a nürnbergi latin-német nyelvű 1658-as alpműtől) a korabeli variánsokig és a 19. századi utánnomásokig. Az első magyar nyelvű kiadás 1675-ben készült el Brassóban, hat évvel a háromnyelvű kiadás után. Varga is kiemeli ebből a sorból Bakos József, Mészáros István, Nagy Károly Zsolt munkáit; a nemzetközi szakirodalomból Robert Alt, Wolfgang Harns vagy Ayers Bagley kutatásait.

³³ Mészáros 2006. 27.; Varga 2012. 147.

³⁴ A korabeli képelmélet kidolgozásában az irodalom számos nevet megemlít. Minden bizonnyal Alstedt gyakorolta a legnagyobb hatást, aki Comenius tanára volt (később a gyulafehérvári akadémián is tanított), s a fiatal Comenius már segíthetett Alstedt enciklopédiájának összeállításában. (Nagy Károly Zsolt 2000.)

³⁵ Dömötör 1996. 181.

Mindegyik kis képtábla egy oly módon, a klasszikus mnemonikus technikák alkalmazásával tudatosan berendezett tér, hogy azok – az ókori „emlékezet palotáihoz” hasonlóan – segítsenek a tárgyak térbeli elhelyezkedésének reprodukálásával rekonstruálni egy folyamatot. Az ókori szónokok technikájának alapját egy képzeletbeli, szabályozott tér (palota, épület) alkotta; abban olyan tárgyakat és szimbólumokat helyeztek el, melyek részben önmagukat jelentették, részben saját tárgyjelentésükön túlmutattak, és kulturálisan meghatározott tartalmat kaptak. A szónok a tér bejárása, illetve az abban elhelyezett virtuális tárgyak megsejmlélése révén memorizálta a mondandóját.

S ennek a technikának a szerepváltozása éppen a 15. századtól kezdődő újításoknak tudható be, mikor az új sokszorosító grafikai eljárások kezdtek teret hódítani. Különösen a nyomdászat felfedezése a 15. század közepén, és nem sokkal később a fegyverkészítő mesterektől különváló rézmetsző, illetve a rézkarcoló mesterek/művészek térhódítása a 16. és 17. században befolyásolhatta ennek a virtuális emlékezettechnikának a szerepét. A virtuális terek és a kulturálisan kódolt tárgyak, jelentések a sokszorosított lapokra és könyvekbe kerültek, ugyanakkor a módszer alapja, a tér megalkotása és berendezése alapjaiban nem változott. A technika instrumentuma tehát nyilvánvalóan más lett, viszont a világ szimbolikus (vagy metaforikus, allegorikus) olvasatának a szükségessége továbbra is megmaradt, sőt, kiszélesedett.

A sárospataki (de nürnbergi nyomtatású) képes tankönyv keletkezéstörténetéből átfogó képet kapunk az *Orbis pictus* lehetséges előzményeiről, illetve azokról a kiadványokról, törekvésekről, melyek mintaként szolgáltak (szolgálhattak) Comenius számára. Az összegzést Dömötör Ákos elvégezte (1996), s innen kiderül, hogy már a 16. században is voltak ilyen minták, illetve 1630-tól több olyan ábécés-könyv, képes tankönyv látott napvilágot, ahol a szöveget képillusztrációk kísérték.³⁶ A több formában is kibontakozó alapgondolat tehát már csak egy szintetikus megvalósításra, magának a rendszernek a tel-

³⁶ Petrus Jordan 16. századi ábécés-könyvében alkalmazta az ábrákat és a hozzáfűzött magyarázó betűjeleket; Olearius 1630-as *Német nyelvmestere* szövegét képillusztrációk kísérték, a magyarázó szövegekbe épített betűjelek utaltak az illusztrációk egyes részleteire; Evenius 1637-es *Keresztény képes iskolájában* a bibliai történeteket számozott képekkel kísérve mutatta be; Saubert kisgyerekeknek szóló, 1639-es német olvasókönyve ugyancsak számozott képekkel kísérte a történeteket. (Dömötör 1996. 169.)

jes kidolgozására várt. Comenius hangsúlyozta ugyan, hogy a tanulás folyamatának nem szabad különválnia a hétköznapi tapasztalattól, komolyan vetődik föl azonban a kérdés, hogy a *Látható világ* illusztrációi (szemléltető ábrái) vajon empirikus alapúak voltak-e, vagy valóságon alapuló képi konstrukciók, illetve az antik vagy a középkori hagyományokat átörökítő vizuális toposzok, az ikonikus tradíciók új kontextusban való alkalmazásai?

Az úgynevezett mesterséges emlékezés tudománya (vagy az emlékezés művészete), mint láttuk, azon alapult, hogy egy névhez (szóhoz, verbális tartalomhoz) mindig egy képet kellett kapcsolni, a képi és a szöveges elem tehát egymásra referált. Comenius „számjeddőbötű” segítségével kívánta elérni ezt az azonosítást. Tehát a reprezentációnak egy korábbi analóg módját képzelte el, és metódusával megelőzve a még napjainkban is fölmerülő – a mai kutatók számára is igen izgalmasnak mutatkozó – kérdésföltevést, miszerint: „a nyelvi megfogalmazás lineáris rendjét és logikáját helyettesíthetjük-e a látási megismerés logikájával”?³⁷

Előljáró beszédében Comenius az új, az iskolákat segítő eszközként az alábbi módon definiálja a szöveg és kép közötti megfeleltetéseket: „*Minden ez világon lévő legderekasabb dolgoknak, és ebben az életben való cselekedeteknek leábrázolása és neveken való megnevezése!*”³⁸ A „neveknek előlszámláltatása” még nem teljes a „dolgoknak megíratásával”, képekkel foglalja azt a szerző „rövid summába”. Az útmutató kitér a szöveg és a kép egymásra utalásának rendjére is. „II. A ’ megnevezések, a’ minden képek fölébe helyezettett föllyül való írások avagy titulusok, melyek az egész dolgot közönséges névvel ki mondják s jelentik. III. A’ megíratások, a’ képnek részeként s oly saját nevekkal való megmagyarázási avagy megfestési, hogy az a’ számjeddő bötű, a’ melly a’ képnek minden része és annak neve mellé vagon téve, mindenkor meg-mutattya miként szolgállyon eggyik a’ másikra.”³⁹ Reprezentációelméletileg természetesen nem lehet a kép és a szöveg egymásnak pontos és maradéktalan megfelelője, viszont Comenius következetesen ragaszkodott a tankönyv példaanyagának egészében ahhoz az elvhez, hogy „a név egyenlő a képpel, vagy hogy

³⁷ Varga 2012. 148.

³⁸ Comenius [1669.] 1959. 66.

³⁹ Comenius [1669.] 1959. 67.

a nyelviileg kifejezett cselekvés vagy tárgy egyenlővé tehető a mozduolat, illetve a dologi környezet vizuális ábrázolásával”.⁴⁰

Külön kell azonban választani ettől a didaktikai érvényességet. Noha a jelrendszerek soha nem feleltethetőek meg egymásnak maradektalanul (ezért a szöveg és a kép sem), „Comenius munkája e kérdéssel kapcsolatban rendkívül célratörő [...] a mű koncepciója a jelrendszerek közti viszonyok kérdésének leegyszerűsítése következtében, meglepően produktív.”⁴¹ Nagy Károly Zsolt hipotézise szemben áll ezzel: ő úgy véli, ennek a mnemotechnikai módszernak a szigorúan értelmezett, gyakorlati pedagógiai haszna megkérdőjelezhető, „hiszen a betűk megtanulása túl a referenciák memorizálása is külön energiát követel a tanulótol”.⁴² Annak azonban, hogy ez a „kétlépcsős eljárás” fennmaradt a 19-20. század fordulójáig, az lehet az oka, hogy „... ha maga az ábécé nem is, de – egy, az ábécéhez társuló új jelentésréteg, a ’világ allegorikus olvasásának’ alapelemei valószínűleg hatékonyan továbbadhatók, taníthatók voltak”.⁴³

Látászólag nehezítette továbbá a referenciák megteremtését az a tény, hogy nemesak a megnevezett tárgyakat, hanem fogalmakat és cselekvéseket is reprezentálni kellett, ugyanakkor az ismeretanyag enciklopédikus sokszínűsége mellett jellemezte a munkát a redukativitás, tehát a tankönyv az olvasni tanuló diákokat igyekezett nem túlterhelni egy-egy szócikken belül a túl sok új ismeretanyaggal. Bár ezt néhány esetben nem – vagy csak nehezen – sikerült elérni, tizenöt vagy húsznál több indexpont ugyanis már zavaró lehet, a figyelmet is meglehetősen terheli, márpedig a táblák legalább feléhez ennyi vagy több új információ kapcsolódik.

Illusztráljuk néhány példával az egyes tanegységek számbeli felosztását: *Az Isten* bevezető szócikknél nincs számjelzés, megjelenítése a kiábrázolhatatlanság miatt eleve szimbolikus. Szintén szimbolikus ábrázolás *Az ember lelke*. Nincs itt sem jelzés, noha a szöveg megnevezi és részletezi az értelmet, akaratot és az elmét.⁴⁴ Ezeket a fogalma-

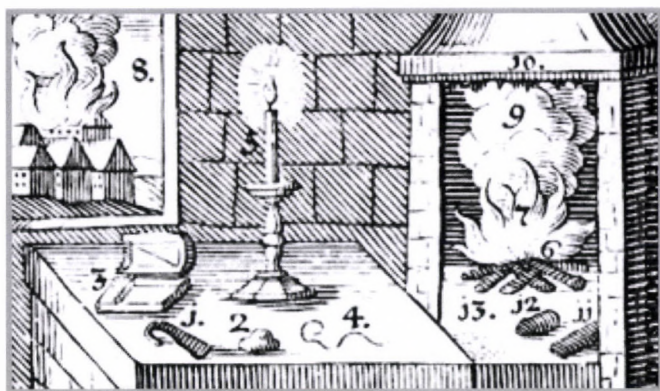
⁴⁰ Varga 2012. 150–151.

⁴¹ Varga 2012. 152.

⁴² Nagy 2010. 61.

⁴³ Nagy 2010. 61.

⁴⁴ Az értelem alapján különbséget tudunk tenni jó és rossz, az igaz és hamis között; az akarat sajátja a választás, a vágy, a megvetés és a megismerés; az elméből pedig a remény, a félelem, a kí-

A tűz

kat vizuálisan csak szimbólumokkal lehet megjeleníteni, vagy az egyes tulajdonságokat jelző cselekedetek felsorolásával lehet epikus rendszert alkotni. Lássuk előbb a kevesebb szöveg-kép referenciát, majd az egyre növekvő számú megfeleléseket bemutató fejezeteket:

Kételtűek; Az ország és a tartomány; Az úszás (5 „szájdező bötű”). A föld; Az ember. Az isteni gondviselés; A könyváros bolt (6). Halászás (7). Ragadozó madarak; Barmok; Fenevadak; Mézgyűjtés (8). Sörfőzés, A varga (9). Négy lábú háziállatok (10). Csúszó-mászó állatok (11). Virágok, Vadállatok, Madarászat, Vadászat (12). A tűz; A kövek; Az ember hét ideje (13). A köröstyény vallás (14). A fa gyümölcsei; A könyvnyomtatás (15). A víz; A házi madarak; Mezei és erdei madarak; Kenyérkészítés, Szüret (16). A ház részei (17). A mészárság (18). Az erek és csontok; A kertművelés; Jószággondozás; Az hadirend és az harc (19). A gonosztevők megbüntetése (20). A szoba ágyasházzal; A város (21) – a város további belső részei (20). A fej és a kezek (25). Szántás-vetés, földművelés; Vendégség (28). Az embernek külső tagjai; A ház (29). A szakács-ság; Muzsikáló szerszámok (30). A vitéz, katona, fegyveres (35).

Bizonyára ezeknek az arányoknak a fölmérése is hiteles képet ad az életmódról, érdeklődésről, értékrendről, a korabeli aktuális és hasznos ismeretekről, világképről. Ám a fent említett reduktivitást az

---

vánság és irtózás, a fájdalom és szenvedés, a tudomány, tévelygés, vélekedés és a kétségbe vonás képessége származik.

eredményezi, hogy a mondatok a leggyakrabban egyszerűek vagy meléndelőek, nagy számban szerepelnek főnevek, magas a tárgyak és határozók aránya, a képek pedig empirikus vagy szimbolikus módon csakis a szöveg által „előírtakat” jelenítik meg. „Szinte soha nem szimulálnak teret, a síkbeli elrendezés a meghatározó, ezért a képek jobban meg tudnak felelni a szövegben jelzett, egyszerű mozgásfolyamatok reprezentálása feladatának. A tárgyi környezetből csak annyit engednek látni, ami a szöveg szerint indokolt [...] a képek akkor sem szcenizálnak, akkor sem hoznak létre szituációkat, mesélnek el történeteket, ha ezt a figuraviszonyok egyébként lehetővé tennék.”⁴⁵

Ugyanakkor érdemes fölfigyelnünk a kint és a bent viszonylatokra. Ritka az olyan metszet, amely három vagy annál több részre osztja föl a *látható világ* éppen aktuális szeletét. Gyakoribb viszont a kétpólusú ábrázolás, mely nem feltétlenül a láthatóra és láthatatlanra vonatkozik, hanem az adott jelenség- vagy tevékenység-együttes megjelenésének valós színtereire. Tűz ég például a kandallóban, s az ablakon kinézve füstöt látunk egy másik házból fölszállva. A kövek ott vannak a hegyekben, mellette az ékszerkészítő műhelyében (és ugyanígy a fa gyümölcsei a kertben, majd a konyhaasztalon). S szinte mindegyik mesterség bemutatásánál látunk kinti és benti vagy eltérő benti helyszíneket (állattenyésztés, szüret, mézszárság, fazekaság, a len művelése, feldolgozás, kötélgyártás, őrlés, papírkészítés stb.). Ennek a szerepe sem elsősorban kompozíciós, hanem didaktikai, nemcsak a tevékenységek folyamatábrázolását tudja követni a gyerek, hanem a rajzok a további analógiás viszonyok fölismerését és rögzítését is segítik.

Amikor Nagy Károly Zsolt az *Orbis pictus* és a labirintusregény közötti rokon vonásokról értekezik (2002), a labirintusvilág sűrített jellegére is fölhívja a figyelmet, a sűrített világ pedig olyan konstrukció, amelyet a valóság ismert elemeiből állítanak össze. A sűrítettség nem mond ellent a reduktivitás elveinek, ráadásul társul mindez a meghökkentés motívumával is, mely ugyanúgy kiemel a hétköznapiságból, mint az allegorikus képek sora. Úgy vélem, hogy az *Orbis pictus* noha mindvégig azt sugallja, hogy természetű és életszerű, a realitáselv dominálja, azonban a tömörítésben, a sűrítés-

⁴⁵ Varga 2012. 153.

ben, az enumerációban, a meglepetésben és allegóriában folyton a képzelőerőt szólítja meg, a dolgok elképzelésében nemcsak a valóságot reprodukálja, hanem a fantáziát is mozgósítja.

Szinte csak megerősíti mindez azt a gondolatot, hogy az *Orbis pictus* (elsősorban) képi világa a 17. század közepének általános gondolkodását és világképét közvetítette, amelyben jól megfér egymás mellett a fantasztikum és a Descartes Cogito-tana által bevezetett tudományos világképi ismeret, a humanista, keresztyén értékek és a természettudományos gondolkodásmód, hiszen az átmenetiség, a régi és az új tudása egyaránt része a pansophia enciklopédikus látásmódjának. Ezért nem is kell csodálkozni azon, hogy a tudomány és a mítosz, az értelem és a babona oly nemes egyszerűségben és természetességgel keveredik, mint például a korabeli népszerű olvasmányokban, a kalendáriumokban. A vadállatok közt szerepel az egyszarvú, sőt, „az álatokról szóló fejezetek tanulmányozása során gyakorlatilag az állatöv valamennyi szereplőjére rátalálunk, s a többi élőlény is számos emblémakönyv visszatérő alakja” – állapítja meg Nagy Károly Zsolt,⁴⁶ ebben is annak bizonyítékát látva, hogy a valós világ önmagán túlmutató értelemmel történő felruházása az allegorikus világszemlélet alapvető sajátossága.

Comenius a nyelvi és a képi megformálással egyaránt azt a hatást kelti – a kompozíciók zárt szerkezete is ezt szolgálja –, hogy „pontosan annyit tudunk meg a dolgokról, amennyi szükséges, s mivel a szöveg a képre, a kép a szövegre utal, szimulálva a pontos megfelelést, a kör bezárul, s a tudatunkban megképződő 'pontosan annyi' egyre inkább az egésszel, a teljessel lesz egyenlő.”⁴⁷ Ezért nem is pontos az illusztrált tankönyv megnevezés, mert a kép és a szöveg egymással egyenrangú. Az úgynevezett *sámjedor böltük* jelenléte továbbá nemcsak összehangolja a szöveget és a képet, hanem pontról pontra lehet azonosítani a szekvenciákat. Varga Emőke kiemeli, hogy Comenius eleve képben gondolkodik, „Egy kinetikus folyamat tesz láthatóvá, szegmentálja azt az időrend szerint, s csak azután képezi le ('le-ábrázolja') nyelvileg”.⁴⁸

⁴⁶ Nagy 2010. 72.

⁴⁷ Varga 2012. 152.

⁴⁸ Varga E. 2012. 154.

További izgalmas vizsgálódási felület lehet annak a szándéknak a megnyilvánulása, hogy Comenius nemcsak az elmélkedést kapcsolta össze a képek szemlélésével, hanem a látható mellett a láthatatlant is reprezentálni kívánta. Kálvin *Institutió*jának útmutatásait követve, amikor a kiábrázolhatatlant szimbolikusan fejezte ki, a látható világ képeit pedig világképformálásra és oktatásra használta föl.

IRODALOM

- BARBIER, Frédéric (2006): *A könyv története*. Osiris, Bp.
- COMENIUS, Johannes Amos (1959 [1669]): *A látható világ*. A háromnyelvű kiadás magyar szövege alapján és fámetszeteivel közzétette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: GERÉB György. Magyar Helikon, Bp. (Bevezetés: 5–56.)
- DÖMÖTÖR Ákos (1996): Az Orbis pictus keletkezése. *Magyar Pedagógia*, 96. évf./2. sz., 169–184.
- ECO, Umberto (2002): *Művészet és szépség a középkori esztétikában*. (Ford.: Sz. Márton Ibolya. Európa, Bp.
- HORNYIK Sándor (2011): *Idegenek egy bűnös városban. Művészettörténetek és vizuális kultúrák*. L'Harmattan, Bp.
- MÉSZÁROS István (2006): *A való világ Comenius szemével. Gondolatok egy régi sikerkönyvről. A pozsonyi 1978-i négy nyelvű Orbis pictus hasonmás kiadása elé*. In: COMENIUS, Johannes Amos: *Orbis pictus* (hasonmás kiadás). Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- MITCHELL, William. J. Thomas (2008): *A képek politikája. W. J. T. Mitchell válogatott írásai*. JATE Press, Szeged
- MITCHELL, William. J. Thomas (2010): *A képi fordulat*. In: BLASKÓ – MARGITHÁZI (szerk.): *Vizuális kommunikáció*. Typotex, Bp. 171–197. In: Uő, 2008, 131–153.
- NAGY Károly Zsolt (2002): Metamorphosis mundi. A világkép reprezentációi Johannes Amos Comenius Orbis Sensualium Pictus című művében s annak különböző kiadásaiban. *Egyháztörténeti Szemle*, 3. évf. 1. sz., 69–82.
- NAGY Károly Zsolt (2010): *A látás iskolája. A vizuális tudásátadás elemi szintje a 17–18. századi ábécéskönyvekben*. In: BERTA Péter (szerk.): *Ethno-lore*. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXVII., Bp., 47–83.
- NÉMETH László (1968): *Ars poetica*. In: *Kiadatlan tanulmányok I*. Bp.
- VARGA Emőke (2012): *Comenius látható világa. Az Orbis sensualium pictus szövegkép viszonyáról*. In: Uő: *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban*. L'Harmattan, 145–156.

MOLNÁRNÉ ÖTVÖS TÜNDE

Vizuális közlési módok az *Orbis Sensualium Pictus* alapján

Az *Orbis pictus*t mint pedagógiai művet és mint a későbbi századok szemléltető oktatásának az első jelentős munkáját sokan méltatják, de a könyv képi anyagának átfogó értékelése elmaradt.¹ Ez véleményem szerint annak köszönhető, hogy a 20. század elején, mértékadó művészettörténészek bizony eléggé lekicsinylő módon nyilatkoztak az *Orbis* képeiről. Takács Zoltán például az 1679-es löcsei kiadás kapcsán a következőt írja: „Egyáltalán az *Orbis Pictus* illusztráció anyaga minden németor-

szági kiadásban egyforma. A képek alkotója ismeretlen. A keze alól kikerült munka, amennyire gondos és céljának megfelelő ép annyira művészi érzés nélkül való. Fölötte jellemzi korát, melynél szomorúbbat a német grafika nem ismert. Ezt a képsorozatot másolta Bubenka Jónás hazánkfia eléggé értelmetlenül és hanyagul, csekély rajztudással

¹ E közlemény része egy nagyobb tanulmánynak, amely a vizuális közlési módok valláspedagógiai jellemzőit elemzi Comenius *Orbis Pictus* című munkája alapján. Tanulmányomhoz egy olyan kiadvány képanyagát használok, (*John Amos Comenius: Orbis Pictus. A facsimile of the first English edition of 1659.* London, Oxford University Press, 1968), amelyben az eredeti nürnbergi *Orbis Pictus* kiadásnak a képanyagát részletekbe metszették. Így a képek kontúrjai, vonalai sokkal élesebbek, az erről készült faksimile kiadvány jól használható.

és technikai készséggel.”² Pavercsik Ilona ehhez hasonlóan ezt írja: „az *Orbis pictus* legtöbb fametszete zsúfolt, száraz, didaktikus szemléletű, nem vall művészi kvalitásokra, de azért van köztük néhány sikerültebb, életképszerű alkotás is...”³ 1902-ben, Tóth Ervin a következőt írja a régi löcsei magyar fametszőművészetről: „A legtöbb névtelen, tömegmunka, művészietlen másolatok, javarészt német munkákról. Értéküket még az is rontja, hogy itt is szélkében használt szokás: több könyvet díszítettek ugyanazzal a fadíccal.”⁴

Azt hiszem az ilyen és hasonló megítélések miatt nem fessegettek különösebben az *Orbis pictus* képeinek problematikáját. Miért érdekesek mégis ezek a képek? Azért mert – bármilyen különös – ezek a képek komplex módon tükrözik a 17. század vizualitását. Azt, hogy egy-egy téma milyen asszociációs lehetőségeket rejt magában és ezt a többrétegűséget, hogyan jeleníti meg. Mivel ez egy didaktikus mű rendkívül informatív lehet, ha a képeket olykor a szöveggel együtt is értelmezzük. A mi számunkra azért is fontosak ezek az illusztrációk, mert nem sokkal a reformáció után egy több száz évig meghatározó protestáns képiséget is definiálhatunk általuk.

A könyv nyitó képén⁵ az előtérben egy gyermek látható mentés ruhában, kicsit hátrébb, de még mindig az előtérben a mester látható lengyel palástszerű köpennyel a vállán, kucsmaszerű süveggel a fején.⁶ Egyik kezében bot látható, mint aki úton van, vagy vándorútra indul, a másik kezét pedig intón emeli fel az égre mutatva. A háttérben a gyermek felől egy táj részlete látható fákkal, bokrokkal a mester mögött pedig egy város látképe figyelhető meg. A különböző leírásokból tudjuk, hogy, biztonsággal nem állapítható meg, hogy mely város látképe ez, de minden esetre meghatározza a közeget, amiben az a képzeletbeli párbeszéd elhangzik, amit alább olvashatunk:

Mester: Jöszte ide, gyermek, tanulj okosodni, bölcselkedni!

Gyermek: Micsoda ez bölcselkedni.

Mester: Mindeneket, valamelyek szükségesegek igazán megértenyi, igazán cselekedni (véghez vinnyi), igazán kimondanyi.

² Takács Zoltán: Bubenka Jónás és az *Orbis Pictus* képei. *Archeológiai Értesítő*, Új folyam, 32. k. 1912. 3. sz. 284–286.

³ Pavercsik Ilona: A löcsei könyvillusztrálás a 17–18. században. *Művészettörténeti Értesítő* 31. évf. (1982.) 195–206.

⁴ Tóth Ervin: A régi magyar fametszőművészet története. Debreceni Szemle, 1940. 14. évf. 12. sz.

⁵ Lásd jelen kiadványunk 124. oldalán! (A Szerk.)

⁶ Komenský, J. A.: A látható világ. *Orbis sensualium pictus*. Magyar Helikon, Bp., 1959. 75–76.

Gyermek: Kicsoda tanít meg engemet erre?

Mester: Én, Isten segítségével.

Gyermek: Micsoda formán? (Miképpen?)

Mester: Általviszlek tégedet mindeneken: megmutatok néked mindeneket: megnevezek tenéked mindeneket.

Gyermek: Íme jelen vagyok! Vezessen kegyelmed engemet Istennek nevében!

A képre alapvetően egy átlós komponálás jellemző, amennyiben a fejek vonalát tekintjük, hiszen a két fej és a Nap egy átló mentén helyezkednek el. Természetesen a Nap fénye a mester feje irányában hosszabbodik meg, ezzel is jelezve, hogy ami felülről jön a tanító szellemiségén (fején) sugárzódik tovább a gyermek felé. Szimbolikusan így is jelezve, hogy az a tudás, amit a mester átad az égi fényességből származik. Jellemző továbbá, hogy a két alak aránytalanul nagy a kép perspektívájához és a háttérhez képest. A bot és lakott városon kívülség jelzi szavak nélkül is, hogy itt egy vándorútról lesz szó. A két alak horizontálisan több vonalból kirajzolódó hullámozó, illetve hullámozni látszó felületen állnak. Ez egyfajta dinamizmust ad az egész képnek. Ha csak ezt látná az ember akár még azt is gondolhatná, hogy egy folyó ábrázolását látja. Ez pedig minden szimbolikus típusú képnél azt jelképezi, hogy az esemény vagy történés egy időfolyamon valósul meg. Ebből a néhány gondolatból is látható, hogy egy olyan összetett képjelet láthatunk, amely magában foglalja, egyfelől a középkori ábrázolások szimbolikusságát, a reneszánsz térábrázolását és a 17. századi ábrázolások emblematicusságát is. Ezek a jellegzetességek végig követhetők az *Orbis pictus* képein.

A bölcsesség átadásának vándorútja a könyv logikájának megfelelően, egy táblázattal folytatódik, ahol az abc betűit egy-egy állat képéhez rendeli Comenius. (A lúd gágog, ga ga, G g stb.) Ezek a képek mentesek minden szimbolizmustól. A kor enciklopédikus szemléletének megfelelően inkább realistának mondható.

Ezután három olyan kép következik, amelynek egyik különös jellegzetessége az, hogy körmezőben vannak. A három kép címe: *Az Isten, A világ, Az ég*. Számomra ezek a képek a középkor végén gyakran előforduló ábrázolási tradíciót idézik, nemcsak azt, hogy a világ „kerekek”, hanem azt is, hogy a világot a szemünkkel vesszük birtokba, vagyis a szemünkkel érzékeljük, így ezek a kör alakú képek egyben a pupillánk analogikus képei is.

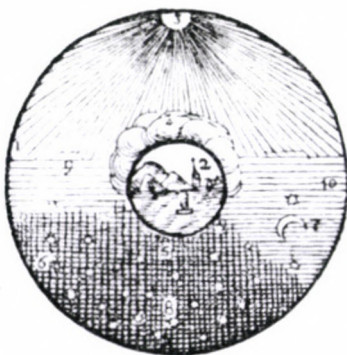
Ennek a gondolatnak az analógiáját láthatjuk jó száz évvel korábban *Hieronymus Bosch*-nál is, aki a híres gyönyörök kertje szárnyas ol-

Hieronymus Bosch: A hét főbűn és a négy végső dolog⁷

tár képeit a szem anatómiai szerkezetével építi fel és így ezen keresztül értelmezhető. Külön érdekesség, hogy az Ég című kép geocentrikus világképet tükröz. Ennek magyarázatát Comenius a Didactica Magna XXIX. fejezetében a következőképpen fogalmazza meg: „A kozmogónia (a világ keletkezésének tana) alaptételeit is tanulják meg, mégpedig azt, hogy az égbolt kerek, hogy a föld ennek közepén függ...”

Az ég (képünkön, balra) a három kör mezőben megjelenő kép közül az egyetlen, amely a későbbi kiadásokban is kör mezőben jelenik meg. Ez természetesen a filozófiai szemléletváltozásokkal magyarázható. A világ alapelemeit bemutató képek: 1. A tűz, 2. A le-

⁷ Baranyai Miklós: Bosch és az emberi szem. Művészet, 1978. 6. sz. 36.

vegőég, 3. A víz, 4. A föld.

Ezek közül *A le-
vegőég* címűt emelem
ki, mert a világkép
szempontjából több
dologra is rámutat. A
cím megtévesztő, hi-
szen itt tulajdonkép-
pen a szélről, mint
alapelemről, őselem-
ről van szó. A képen

a felső világból jövő erő jelenik meg, megszemélyesített formában. A bal felső sarokban van a jelenés „kulminációs” pontja, innen indul ki az az erő, ami szél formájában erőt, még hozzá negatív erőt mozgósít. S mint ilyennek arca, emberi tekintete van. Ez az ábrázolás a rene-
szánsz mestereknél is látható. (Például Dürernél.) Lehetséges, hogy itt az animációnak egy korai változatát láthatjuk, de az is lehet, hogy ez Comenius világában egy alaptétel: mindennek lelke van, illetve ez a népi műveltségben ma is jól ismert tradíció, amikor sok mindent ant-
ropomorfizálnak. Szinte szó szerint értelmezi azt a kifejezést, hogy „fúj” a szél. Ezen a képen az előtér és a középtér összeolvad. A háttér pedig gyakorlatilag nem jelölődik. A kompozíció vertikális, átlós irá-
nyokat hangsúlyoz, ami viszont ténylegesen valami fenyegető erőt su-
gároz.

Végezetül tehát azt láthatjuk, hogy egy szimbolikus üzenet is meg-
jelenik a képen „realista” módon. Ezt a képet azért emeltem ki, mert itt is érzékelhetjük azt, amit a bevezetőben is jeleztem, hogy ha egy gye-
rek megnézi ezt a képet, akkor a szövegben azt olvashatja ugyan, hogy: „*A szellő gyengén fújdogál.*”, melleleg azonban képileg rögzül benne, hogy a szélnek van szeme szája orra, olyan mint egy ember, és mint ilyen valamiféle akarattal is rendelkezik. Ha akar, rombol stb. „*A tudatküszöb alá szorult jelentéstartalmak adták meg a didaktikus képnek szinte megmagyarázhatatlan varázsát, amellyel a szemléltetés Comenius szavával »autopsiává« alakult.*”⁸

⁸ *Dörmötr Ákos: Az Orbis pictus keletkezése. Magyar Pedagógia, 1996. 96. évf. 2. sz., 182.*

Az élőfa

Comenius komplex világképére jellemző, hogy a láthatókból következtethetünk a láthatatlanokra is. Ezt szépen leírja *Didactica magna* című munkájában hosszasan elemezve a természet törvényein keresztül a tanítás feladatait és törvényszerűségeit. „A természet csekély nagyságú, de hatalmas erejű alapokból teremt mindent ... a fábármekkora legyen is, termésének magjával és ágainak csúcsával egyetemben benne foglaltatik az oltógallyban: ha ezt a földbe helyezzük, belső hatóereje folytán ismét csak egész fa fejlődik ki belőle.

Kimondhatatlan mennyit vétenek ezen szabály ellen iskoláink. Legfőbb tanítónk azon igyekszik, hogy magvak helyett egész növényeket, palánták helyett kész fákat ültessenek; amennyiben alapeleme helyett különböző kész tételeknek, sőt teljes szövegeknek tarka összevisszaságát nyújtják növendékeiknek. Pedig éppúgy, ahogy a világ négy alapelemből áll (noha ezek sokféleképpen kapcsolódnak egymáshoz), ugyanígy bizonyosan a tanítás anyaga is nagyon kevés alapelemre épül fel: ezekből (hacsak ismerjük a megkülönböztetés módját) a következtetések határtalan mennyisége vonható le; ahogy a fánál is, a jól megeredti gyökérből százsámra fakadhatnak az ágak, s ezersámra a levelek, virágok és a gyümölcsök. Ó bárcsak megkönyörülne Isten a mi századunkon, és megnyitná valakinek a lelki szemeit, hogy helyesen tekinthesse át és közölhesse másokkal a dolgok összefüggéseit!”⁹

Így értelmezhetjük Az élőfa című fejezet ábráját. A kép előterében kicsiny, majd egyre nagyobb palánták, jövések mentén jutunk el a kifejlett fa kezdeményekig, majd csemetéken, bokrokon keresztül a ki-fejlődött fáig, amely a kép bal oldalán látható. A jobb oldalon pedig egy látszólag meghalt fa kettétört, élettelenül elterült képét láthatjuk. A kép direkt didaktikai üzenete az, hogy a növények magokból apró fäzi-

lyg értelmezhetjük Az élőfa című fejezet ábráját. A kép előterében kicsiny, majd egyre nagyobb palánták, jövések mentén jutunk el a kifejlett fa kezdeményekig, majd csemetéken, bokrokon keresztül a ki-fejlődött fáig, amely a kép bal oldalán látható. A jobb oldalon pedig egy látszólag meghalt fa kettétört, élettelenül elterült képét láthatjuk. A kép direkt didaktikai üzenete az, hogy a növények magokból apró fäzi-

⁹ Comenius: *Didactica magna*. Seneca Kiadó, Pécs, 1992. 136.

Fa motívum ábrázolása a csarodai templomban

sokban növekednek fává, majd kiteljesedve elhalnak, de a kettétört fához kapcsolódó verbális közlés az, hogy a fa kérgének a metszetén beletekinthetünk a törzs belső részeibe. „A cölönke (törzsök) levágtatott tőke ágak nélkül való, és vagyon héja és hárttyája (belső héja), fája és béli.” Ebből két nagyon fontos következ-

tetést vonhatunk le. Az egyik az, hogy Comenius az élet folyamatait fázisszerűen ábrázolja, illetve ábrázoltatja. Egy folyamatról van szó, mégis „feldarabolja” az élet folyamatosságát. Ez kimondottan enciklopédikus szemléletre vall, ugyanakkor a magyarázó szövegben leírja, hogy itt a fa életének teljességéről van szó. Ez azért érdekes, mert korabeli és máig megtalálható organikus népi műveltségünkben az élet folyamatosságát nagyon szép, egybeírt „életfás” képjelekből ismerjük.¹⁰

Látható viszont az is, hogy Comenius maga is ugyanolyan organikusán gondolkodik az életről, mint az analógiaként idézett életfás képi üzenet. Ez a második következtetés. Ő is a természet egészéből kiindulva jut el a gyermeknevelés módszertanáig. Ez csak úgy lehetséges, ha az élet teljességéről úgy gondolkodik, ahogy a pansophikus gondolkodásban elképze- li.

Nagyon érdekes, hogy az elemzett kép összhatásában túlmutat egy szigorúan vett tankönyvi illusztráció hatásán, és feltétlenül megidézi az élet és halál dialektikáját is. Így jutunk vissza Comenius alapgondolatához, hogy „a természet semmit nem alkot alap, illetve gyökér nélkül... A nevelők a tanításnak nem adják meg az alapját, ha nem fá-

¹⁰ Lőrincz Zoltán – Hapák József: „Tedd templomodá Istenem”. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Bp., 2002. 24.

Az embernek hét ideje

radoznak azon, hogy a tanulókat előbb tanulékonyná és figyelmesebbé tegyék.”¹¹

Az előfa ábrához hasonló szemléletet láthatunk az emberi élet ciklusait megjelenítő képnél is. „Az ember legelőször csöcsemő,

azután szőlő-gyermek, továbbá nevedékeny-(fölsördült) ifjacska, ennekutánna ifjú, következendőképpen ember-(férfi-)korrá jutott, ezekután vén (koros) ember, ezekután lehorgadt vénember. Eképpen a másik nemben is vadnak a kis bábgyermek, a leánka, a kisasszony (szűz-leány), az asszony, a vénasszony, az ag kofa (vénanyós, baba, agnő).”

Az ember életfázisait egy hét lépcsős pódiumon láthatjuk megjeleníteni. A pódium negyedik fokáig értelemszerűen emelkedik a lépcsőzet, majd lassan az öregkorig eljutva újra a kiindulási szintig jut vissza az ember élete. Itt is érzékelhetjük, hogy rajzilag és didaktikusan nehéz megjeleníteni, hogy minden ember életének ugyan úgy része a születéstől az öregségig minden életfázis. Az, hogy ennek a pódiumnak a legmagasabb fokán az ifjú áll azt jelenti, hogy Comenius úgy vélte, a legtöbb életlehetőséget és életenergiát adó életkor az ifjú kor. Az ábrázolás tehát itt is hasonló az előfa képhez; magból kis palántácskák végül nagy, terebélyes fa és az elmúlás zárja a sort. Ezeknél a képeknél az egymás utáni fázisok egyben az időfaktort is hivatottak megjeleníteni. Az időbeliség jelölése a képi ábrázolásokon nagy témája a képzőművészetnek. Ezt a középkortól kezdve a térbeliség problematikájával is összekapcsolják.

Kép és emlékezet

A középkortól kezdve a reneszánszon keresztül általában jellemző – és az Orbis Pictusra különösen is –, hogy a szöveg és kép szorosan összefügg: a kép kiindulópontul szolgál a megértéshez, sőt a tanulás-hoz is. A képek nem csak képi értelemben fejlesztik a vizuális szem-

¹¹ Didactica magna, 146.

Az isteni tisztelet

léletét az olvasónak, hanem segítségül szolgálhat egy új világkép megértésében és az ismeretek memorizálásában is. A képek úgy szerveződnek, hogy tanulhatóvá teszik a tudomány, az új ismeretek igazságait. Ezzel

a témával a különböző korok mnemotechnikáit ismertető művek foglalkoznak. Esetünkben az *Orbis pictus*nak mint tankönyvnek a célja az ismeretek megtanulása, gondolati rögzítése, tehát nem kerülünk messze a témától, ha felidézzük a reneszánsztól közsismert mnemotechnikák fogalmát. A memóriát általában a retorika részeként tárgyalják, mint a beszéd megtanulásának mozzanatát. A memória egyik fajtája a *memoria artificiosa*, a mesterséges emlékezet. Ennek két fajtája van: emlékezhethünk képek vagy szavak segítségével.

Számunkra a képek segítségével való emlékezet a fontos. Ha lerajzoljuk a képet és a helyet eleve egy allegorikus ábrázolás születik, amelyet verbálisan ki lehet fejteni. A „megtanulandó” dolgok és a képek közötti viszony megfelel az allegória két síkja közötti viszonyoknak, és így egyfajta struktúráként lehet szemlélnünk az ábrázolást. Comenius könyvében jól értelmezhetjük ezt *Az isteni tisztelet* című kép és szöveg egységen. Itt egy templombelsőt látunk, reneszánsz, egy iránypontos perspektívával ábrázolva.

Amikor először rátekinünk a képre, azt gondolhatjuk, hogy egy valóságos belső teret látunk. Ha jobban megfigyeljük, azonban érzékelhetjük, hogy a képen ábrázolják mindazokat a fontos elemeket, amelyek az istentisztelet szükséges kellékei, nemcsak tárgyi, hanem teológiai értelemben is. A kép egy bazilika típusú oszlopos belső teret, egy mellékhajós csarnoktemplomot ábrázol. A templom középső főhajójában, az előtérben majdnem középen egy féltérdre ereszkedett, imádkozó alak látható, aki „*az Istent imádja alázatosan*”. A szövegből tudhatjuk meg, hogy ez az alak „*a kegyesség a jóindulatoknak királynéjok*”. Tehát egy allegorikus, megszemélyesített figura ő, aki megis-

mervén az Istent imádja Őt. Megismerte az Istent, egyrészt a „természetnek könyvéből” (mert a munka – mű – dicséri mesterét). Ennek ábrázolására jelképesen a világ teljességét szimbolizáló *világvirág* vagy más néven *napvirág* látható. Ez minden bizonnyal a panszophikus gondolkodás jelképe is. Másrészt megismerhette Istent a Szent Írásnak könyvéből, ennek jelölésére, egy állványra fektetett kinyitott könyv, a Biblia látható. A világvirág fölött a két kőtábla látható, a tízparancsolatra utaló kétszer ötös római számozással. Erről azt olvashatjuk, hogy az Istent imádó személy *„megemlékezik parancsolatiról, melyek bé vannak foglalva a tíz igékbe (a törvének könyvében)”*. Az imádkozó alak lába alatt alig kivehető módon jelölődik a kígyó mint az isteni bölcsesség ellen fellépő erő szimbolikus alakja. Erről ezt olvashatjuk: *„az ellene mondó (ti. az isteni bölcsesség ellen) okosságot letiporván, elhiszi és jóvá-(reá) hagyja az Istennek igéjét és segítségül hívja aztot mint segedelem nyújtót az inségben.”* Az *elhiszi* szóhoz az imádkozó alak kezében tartott és arca elé emelt corpus nélküli keresztet rendeli. A felfelé tekintő arc homloka fölött láthatunk egy 8-as számot, ami a szöveg értelmezése szerint az imádkozó Istent segítségül hívó gondolataira hívja fel a figyelmet. Itt is láthatjuk, hogy Comenius a láthatatlan dolgokat is a láthatókkal azonos módon valóságként jelölteti.

Azt gondolom, hogy itt is láthatjuk, tetten érhetjük Comenius személyes hitvallását is, hogy az Isten előtt minden valóságos és azzal egyenrangúak azok a dolgok is, amelyeket az ember – különösen a nem hívő ember a szemmel nem láthatók, tehát nem léteznek téves gondolkodás miatt – egyszerűen megpróbál kiiktatni az lét valóság elemeiből. Ezután a szemlélő továbbhalad a templom további belső tere felé: *„az isteni szolgálat leszen (végbe vitetik) a templomban, amellyben vagyon az éneklő kar az oltárral, a segrestye, a prédikálló szék, a székek (ülő helyek), a karok és a körösztlő kő. Hogy legyen valami isten, azt minden emberek megérzik, de nem mindnyájan isméri meg az Istent igazán. Innénd támadnak a különböző vallások, mellyek kiváltképpen négyen számláltatnak mostan.”* Ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy Comenius szándéka szerint ebbe a virtuális térbe behelyeztek minden olyan, a keresztyén hitgyakorlathoz feltétlenül fontos elemet, amelyek meghatározott struktúráként állnak előttünk. Tárgyi szempontból a templombelső elemeiként, teológiai érte-

leben pedig a hitgyakorlás spirituális feltételeiként. Mindezeket az elemeket gondolatban további asszociációkkal lehet bővíteni. Például a kígyót lábával taposó hívő alakjához gondolatban odakapcsolhatjuk az ismert Igét: *„Íme hatalmat adok nektek, hogy kígyókon, skorpiókon tapodjatok és az ellenség minden erején, és hogy semmi se árt-hasson nektek...”* mondta Jézus.¹²

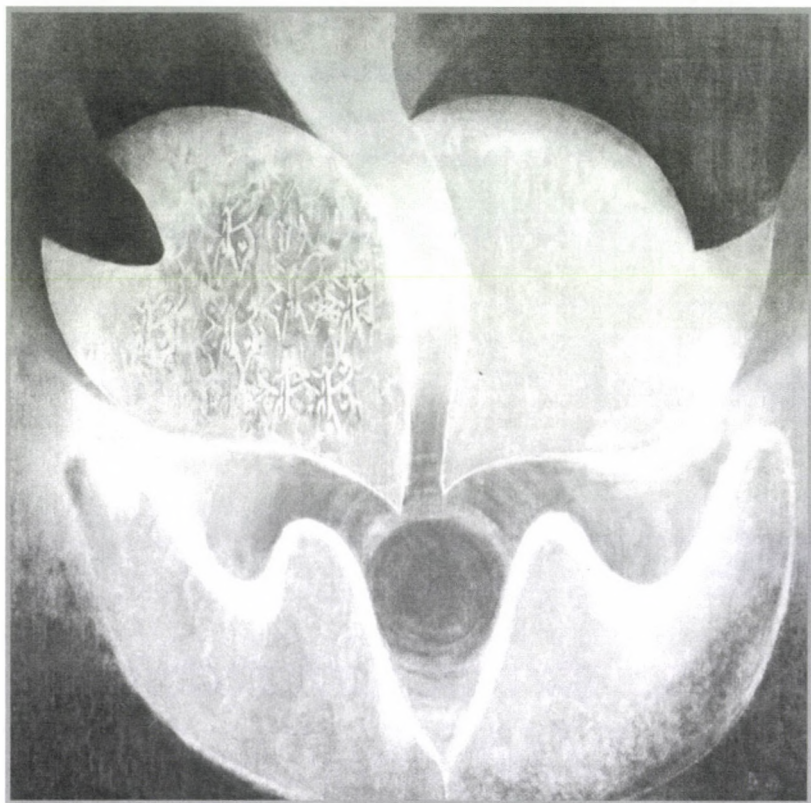
Nyilván a gyakorlatban ehhez a struktúrához minden ponton kapcsolhatók további igei, morális vagy allegorikus magyarázatok. Ugyanakkor lehetséges a hely értelmezése a szöveg hozzákapcsolása nélkül is. Így láthatjuk, hogy tulajdonképpen a kép és a szöveg önmagában is értelmezhető, de ahhoz, hogy a mű egységes egészet alkosson, minden elemhez egyértelmű ugyanakkor a rendszeren belül tovább gondolható jelentést kell rendelni.

Az elemzésből kitűnik, hogy nemcsak a kép magyarázza meg a szöveget, hanem kölcsönösen értelmezik egymást, és ez fejezi ki azt a magasabb mondanivalót, amit Comenius fontosnak tartott.

---

¹² Lk,10:19.

Bertha Zoltán:
Nyár (Teljesülés)

HALÁSZI ALADÁR

A tudomány és művészet határmezsgyéje Comenius életművében

*Ha alakítani akarsz a világon,
eszközeid ne csak hatékonyak, de szépek is legyenek!*

I.

Híres tudósok, művészek, politikusok életműve tanulmányozásakor legtöbbször arra keresem a választ, mi a hatékonyságuk titka, ami miatt korukban és az utókor értéktételezésében fennmaradt a nevük, művük egygé olvadt az egyetemes kultúrával. Névadónk esetében is az érdekel választott témám kapcsán, hogy a tudós, pedagógus, szépirodalmi alkotások szerzője, teológus, lelkész, filozófus Comenius hogyan alkalmazza együtt a tudósi és művészi képességeit, amelynek eredménye a halhatatlansága. Elképzelek egy mezsgyét a tudománya és a művészete között, ahonnan láthatóvá válik, miként közeledik, távolodik e két terület, vagy éppen hogyan fedik egymást. Mindez csak azért érdekes, mert itt kell keresnünk és megtalálnunk halhatatlansága titkának fölfedését.

Hogy kora legnagyobb pedagógusa volt, azt fényesen igazolják meghívásai, felkérései különböző helyekről, köztük Sárospatakról is. Művészi, szépirodalmi képességeit akár egyetlen alkotásával is igazolhatjuk: *A világ útvesztője és a szív paradicsoma*. Nem lehet véletlen, hogy a cseh nemzeti irodalom máig legjelesebb alkotásának tartják sokan a morvaországi, de az ereiben magyar vért is hordozó szerző művét. Teljesebb képet és képletet kapunk, ha a sokoldalú Comenius tevékenységi körét kiszélesítjük az általa ismert, művelt tudo-

mányokkal, művészeti ágakkal. A pedagógia mellett – attól elválaszthatatlanul – a filozófia, a logika, a grammatika, a retorika stb. művelője. A művészetek közül a szépirodalmi alkotásain túl az esztétikai nevelés tevékenységi formái között a festést, agyagozást, hímzést, színielőadást, versírást, ékesszólást, zenét ajánlotta. E művészeti ágaknak nemcsak a fogalmai jelentek meg egy-egy tudományos alkotásában, de fölhasználta, beépítette illusztrációként,¹ megjelenítő módként, vagy éppen szépirodalmi eszközöket használt, például alakzatokat.² Irodalmi igényű és szintű írásaiban pedig számos alkalommal hivatkozik a tudományokra, követve azok szókincsét, terminusait, véleményt formálva a különböző ágak művelőiről, módszereiről.³ Nehéz tehát a mezsgyét egyenes vonallal megrajzolni, hiszen betüremkedik egymás területére e két tevékenységi kör.

A tudomány és a művészet egyébként is egymást részben fedő fogalmak, amelyek definíciói is egy irányba mutatnak, hiszen kialakulásuk, fejlődésük történetében nem mindig húztak éles határvonalat köztük. Egy-egy terminus technicus mindkét területen használatos. Például ha a *mester* fogalmát nézzük, akkor az a szakmájában, tudományában, hivatásában legtöbbet tudó, a legjobb minőséget nyújtó tudósra, művészre, mesteremberre érvényes. A művészet fogalma tágabb értelemben minden alkotó célú emberi igyekezetre vonatkoztatható, általános fogalomként használjuk minden teremtető akaratra, amit emberi törekvés hoz mozgásba. Képességek, mesterségek, amelyekkel különböző emberi termékeket, jelenségeket hozunk létre, vagy a környeztünket alakítjuk, formáljuk. Ilyen ágai fejlődtek ki: fémművesség, konyhaművészet, testdíszítés, harc-, kertművészet stb.

A görög *techné*, technika és a latin *ars* fogalmak fedték a művészet tartalmát, amelyet az alkotó tevékenység tágabb értelmében használták, és ide sorolták a logikát, grammatikát is. Comenius idején más tudományokat is ide értettek, például a szabad művészeteket,

¹ Például az *Orbis Pictus* illusztrációi.

² Minden tudományos írására, beszédére jellemző, hogy a retorikai eszközökön túl szépirodalmi megfontolásai is tetten érhetők.

³ A világ útvesztője és a szív paradicsoma című művében hosszasan elidőzik a tudósok, tudományok témakörében. Magát a tudósok közé sorol(tat)ja a kísérőjével: „a tudósok közt a helyed, az ő életüket hiszed gyönyörűségnek, könnyűnek, békésnek és az elmét is hasznosan foglalkoztatónak”. Comenius Á. J.: világ útvesztője és a szív paradicsoma. II. kiadás. Biblia-iskolák Közössége, Bp., 1990. 51.

Artes Liberales. Közöttük a *Septem Artes Liberales* a bölcsészeti fakultás tananyaga a középkori egyetemeken, amelynek része a *trivium* (grammatika, retorika, dialektika), illetve a *quadrivium* (astronomia, aritmetica, geometria, musica). Majd kiegészülnek a fejlődés igényeit követve a fizikával, a mechanikával és az ökonómiával.

A korabeli kategorizálás is jól mutatja, hogy bárhol húznánk meg a képzeletbeli mezsgye vonalát, ha egyenesen mennénk rajta, nemcsak érintenénk a tudományt és a művészetet, hanem a területükön is járnánk. Lehet a tudomány és a művészet közös nevezője az emberi tevékenység legmagasabb szintje, amelyet a két terület egymást segítve ér el sok esetben. Már az ókorban elvárták a bölcséktől, alkotótól, hogy művük egyedi, kreatív legyen, bár Platon szerint a művészet utánzás. Véleménye ellenére kell az eredeti, új a jó művész részéről, de a tudóstól is, bármilyen nézőpontot foglaljon is el alkotása során. Herakleitosz szerint, aki először használta a *philosophos* (bölcse) fogalmat: „nagyon sok dolgot kell saját kutatásuk alapján tudniuk a bölcsességszerető férfiaknak”.⁴

A tudomány és a művészet befogadásában is lehet azonosság, különbség: például mindkettő kelthet esztétikai, erkölcsi érzelmeket, emóciókat; a művész föl kutatja az emberi érzelemfajtákat, amelyek révén utat nyit műve vonzalmához. Az irodalomtudós Fried István úgy nyilatkozott előadásáról, művei befogadásáról: „Nem bánom, hogy nem szórakoztat, gyönyörködtet írásom, nem is töreksem rá, hogy másképp legyen. Nem az a célom, hanem pontosan leírni a valóságnak a tárgyalt szeletét”.⁵

Egy másik elképzelés szerint a tudományt közvetlen, szórakoztató, egyszerű nyelven kell közel vinni az emberekhez (pl. Öveges professzor). Marx György törekedett szép nyelvezettel előadni. A képszerűség, a szép nyelv segít a tudománynak a lélekbe hatolni, és ez cél is. Itt vagyunk újra a tudomány és művészet mezsgyéjén. Kazinczy javasolta, hogy bizonyos nyelvi vagy egyéb tudomány szabályait versbe szedve tanítsák, úgy jobban megjegyezhető a szöveg a tanítványok számára. Comenius a dramatizálás művészeti mozzanataival igyekezett támogatni a pedagógia tudománya vonatkozó részeinek,

⁴ Herakleitosz: Törödékek. B. 35.

⁵ Fried István professzor 2014 tavaszán a sátorlajújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeumban tartott előadásában mondta ezt.

gyakorlatának megértését, amikor színpadra vitte tanítványaival alkotásait, illetve azok egy-egy részletét. A tanulás lélektana e kérdéskörre nézvést kísérletileg is igazolva látja, hogy például a szövegek tanulásakor jobban megragad az az ismeret, amely ritmusba, rímbe szedve, tehát valamiféle versként válik tanulhatóvá. Erre az eredményre jelentés nélküli szótagokból álló szövegféle tanulása, bevésése, emlékezetben megtartása során végzett kísérletekkel jutottak.

Tehát a tudomány és művészet már a befogadás felől nézve is egymás mellett, sőt egymással ötvözve hat. Ha valaki jól választja meg tanítóként, tudósként, elméleti alkotóként a tudomány és a művészet arányait, akkor közlése, tanítása eredményesebb lesz. Itt talán már nem is mezsgyéről beszélhetünk, sokkal inkább az alkotás, tanítás magasabb fokáról, amely a tudományosság szintjét megtartva arról is gondoskodik, hogy könnyebben befogadja a hallgató, néző. Mi más lehetne a kommunikáció célja e tekintetben, mint az adó és a vevő közötti együttműködés, mely során nem veszíti el hamar az érdeklődését a vevő, sőt tevőlegesen részt vesz a folyamatban, mint Comenius esetében is, ahol „színészi” mozzanatokkal erősítettek meg erkölcsi vagy mentális tartalmakat mind a játszóban, mind a nézőben, hallgatóban.

Besorolhatjuk akár a metanyelvi kategóriák közé, mégis megmarad részben művészi, részben tudományos elemként a dramatizált előadás. Ha a művészet központi magvát nem is érintik az efféle összeházasítások, a mezsgyéjük azért szemlélhető, a tanító számára szemléltethető, amely jegy Comenius életművének esszenciájához tartozik, akár a pedagógia tudományának fejlesztéséhez, terjesztéséhez, az emberi minőség növeléséhez, az egyéni és közboldogság állapotának eléréséhez eszközül szolgál.

A tudomány és a művészet szempontjainak érvényesítése során is a hasznosságot tartotta szem előtt. Minden lépésében ez az életelv munkált. Amely művéről a cseh irodalom legszebbjeként szólnak, abban is köztes jelleget találunk Comenius célja szerint. „Nem törődöm vele, hogy elmés-e munkám; csak azt adja az Isten, hogy épületes legyen magamnak és felebarátainknak”.⁶

Mint Dante Vergiliusszal, Faust Mefisztóval, Ádám Luciferrel járta a való és virtuális világot, úgy Comenius is efféle cselekmény-

⁶ A világ útvesztője és a szív paradicsoma. I. m. 10.

keretben kelt útra, hogy lásson. Hozzá is szegődött kísérő, kettő is, akik igyekeztek a világnak mind a színét, mind a fonákját láttatni pártfogoltjukkal. Korabeli, de korábbi és későbbi irodalmi példák is igazolják – ha nem is direkte – Comenius szépírói célját, teljesítményét.⁷ Ha a tudomány és a művészet egymáshoz közeli voltát bizonyítania kell az arra vállalkozónak, akkor ez a sajátos regény nem hanyagolható el sem témája, sem stílusa, sem műfaja, de még szereplői megválasztása miatt sem. Így nem is a mezsgyén találjuk magunkat olvasása közben, hanem a művészet legmélyebb tartományában, amelynek azonban vannak elágazásai a tudomány felé, hiszen korábbi és jelen kora tudósainak munkájáról mond véleményt, többnyire hiábavalóságukat kárhóztatva. Mindezeket nem a pesszimizmusa mondatja vele, hanem a pontos megfigyeléseinek, elemzéseinek eredményét rögzíti így. A megnyugvást, a boldogság állapotát keresve csakis Istenéhez, a végső tökéletesség felé haladva járhat jó úton. Az érzelmi, erkölcsi nevelés tartalmának is csak ezt az utat adja, hiszen minél közelebb kerül az ember Istenhez, arcának hasonlatosságához, annál tökéletesebb lesz az alkotása, az élet lényegének, a boldogsághoz vezető útnak az ismerete, vagyis teremtő társává válhat Urának. Ehhez az életprogramhoz nem alkímiára, szofisztikára, spekulálásra, áltudományok kimódolására van szükség, mint művében olvasható is,⁸ hanem az igazság útjának megtalálására, az azon való járásra a cél felé. Az az irány nem a mezsgyén haladást igényli a vándortól, az embertől, hanem a boldogság, boldogulás útjára való rátalálást. Kell az ismeret, a tudomány, hogy ne tévedjen el az életben, saját dimenzióiban, a fonák szemüveg se tévessze meg, amelyet Comenius kapott útjára Bódulattól, hogy megtapasztalja saját világát a Bölcsesség tolmácsának és Fürgelábnak segítségével.

⁷ Francois Rabelais (1490–1553) legjellemzőbb tulajdonságát adta névül óriás hőseinek szatirikus regényében: Gargantua és Pantagruel (Tágtorok és Mindentszomjazó); Jonathan Swift, (1667–1745) ellenutópiaszzerű példázatában, a Gulliver utazásaiban szintén bírálja a tudós társadalmat, mint előtte Comenius *A világ útvesztőjében*; Voltaire *Candide*-ja és Goethe *Faustja* szintén kísérővel keresi az élet, a boldogság útját a világban, akárcsak Madách művében Ádám.

⁸ *A Világ Terét* szemlélve Comenius torzulásokat lát, képmutatást, haszontalan dolgokkal való foglalkozást (például a kör négyszögesítése), csalást, civakodást a tudósok közt, kicsinyesség, vérre menő vita folyik a kizárólagos igazságukért. Szatíra ez a legtöbb emberi tevékenységről, melyek közt a papokra is jellemző a csalás, meg tévesztés: „Szájuk vallással, szemük meg bujasággal van tele”. I. m. 94.

A görög félistenekhez vagy a keresztény angyalokhoz hasonló kísérők a világ megmutatásakor nem tudták Comeniust, az embert kimozdítani eredeti álláspontjából nézeteit illetően, mert újra és újra a tudományok hiányosságai, hiábavalóságai bizonyítására szolgáltatnak ismereteket, amelyek csakis az isteni világ felé, a tökéletesedés irányába hatóan érhetnek valamit, különben csak hívságok, emberi gyarlóságok maradnak. Kölcsynek a Vanitatum vanitas című verse veti föl ugyanezeket a kételyeket, amelyek az emberi alkotás, tevékenység hívságos jegyeit ragasztják bélyegként történelmi utunkra:

*És ti bölcssek, mit hozátok,
Ami volna szép s jeles?
Mámor birta koponyátok
Plato s Aristoteles.
Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítvány
Mindenféle tudomány.*

A valóság vagy a virtuális világ felől jövő impulzusok így újra csak az Úr felé terelték figyelmét, amelyet – szenzualista lévén – saját tapasztalatai, tudománnyá nemesedő, majd pedig gyakorlattá váló, cselekvéssé emelkedő életprogramjává tett. Az irodalom, a művészet magasa így emelte magához a pedagógia tudományát, hasznos eszközévé válva az életprogram megvalósításának. A tudomány, a művészet így olvad össze, válik hatékony eszközzé Comenius művében, amelyben mottóként sűrűsödik össze a Soli Deo Gloria.

II.

Értékei sorában az értelmi, erkölcsi nevelés előrébb áll az esztétikainál, de semmiképp nem elhanyagolva a szépség tudományát, hanem hasznosságát hangsúlyozva, éppen a másik két feladat támogatásában. A képzeletbeli mezsgye közöttük húzódik, de a mindkét területről építkező írásműveknek kanonizált műfajai is lehetségesek: esszé, tudományos-fantasztikus regény, de maga a Biblia is, Comenius legfőbb, legtöbbet forgatott, idézett könyve, amely igényt tarthat mind a tudományos, mind a művészi, azaz szépirodalmi minősítésre. A Szentírás sokáig – Comenius korában is – „egykönyvű” foglalatául szerepelt a tudományoknak, de egyes művelt olvasói szépirodalmi erényeit tar-

tották nagyobb értékének, mint Spinoza is.⁹ Több ok mellett ennek is szerepe volt abban, hogy eretneknek bélyegezzék és kiátkozzák.

A barokk idején – sokszor ma is – éppen a Bibliából kiindulva, vagy hozzá visszakanyarodva igyekeznek levezetni akár tudományos tételeket is. Erkölcsei törvényeket mindenképp. Comenius rá hivatkozva igazolta pedagógiai elveit, céljait, bizonyította állításait az emberi tevékenységre, a társadalmi viszonyokra, erkölcsre, sőt az egész világra nézvést. Mindezt tehát a bibliai példákkal, párhuzamokkal, emelkedett stílussal, annak alakzataival végezte, vagyis eszközzé, tételeinek elfogadását és azok szerint való élést céllá, saját műveinek hivatkozási bázisává tette a Szentírást, amely egyszerre tudományos és szépirodalmi mű az szemében. Birtokává is lett. Életművének alaphangot, stílust, alkotásainak sokszor témát, keretet, szókészletet, látásmódot adott. Így a mezsgyén átvetett két lábbal egyszerre áll a tudomány és a művészet területén. Arra vállalkoztam, hogy e mezsgyén jobbra-balra tekintve életművében meglássam és láttassam, hol válik szélesebbé, esetleg gyepevé ez az elvileg kiterjedés nélküli mezsgye a tudomány és a művészetek között Comeniusnál.

Nemcsak azért tartom nagy tanítónak, mert e sokszor művészi mesterség természetes módon együtt sorakoztatja föl a tudományos és művészi eszközöket, hogy a világot megismertesse a tanulókkal, és ő ezt tette, hanem azért is, mert hatékonyan, szuggesztív módon, tudatosan, meggyőződésből, szabad ésszel, erkölccsel alkotta. A pedagógiai haszon módozatait kereste minden lépésében, minden nevelési, oktatási helyzetben. Ezt az utilitarista szemléletet érhetjük tetten a legtöbb esetben, amikor különböző művészeti ágakat iktat be a nevelési folyamatba. A festés, agyagozás, hímzés, versírás, színdarabok előadása mind-mind az eredményesebb, szemléletesebb, jobb minőségű ismeretszerzést célozta, és mint szenzualista, igyekezett a művészetekkel tárgyasítani az elvont fogalmakat, szemléltetni a tárgyakat, a megismertetni szánt folyamatokat, összefüggéseket a világból, világról. Nem unaloműzés céljával iktattak be vitadélutánokat a programba Patakon, hiszen ott mind a tudományok ismeretét, mind az egyéni képességeket magas szintre emelhették gyakorlásuk révén.

⁹ Baruch Spinoza (1632–1677) korának és utókorának filozófiai gondolkodására erősen hatott a felvilágosodás előfutáraként is tisztelhető panteista filozófus, akit zsidó hittársai kiátkoztak forradalmian újszerű világlátása miatt.

De nem csupán a retorikát, logikát fejlesztették a disputákkal, hanem a nevelés többi fő feladatait, területeit is. Ehhez segítőleg társult a dramatizált tananyag előadása.

Egyik-másik művét, például a Januát, vagy azok részletét, a tananyagból szabályokat színpadi előadásra alkalmassá tett, dramatizált, hogy tanítványai ne csupán verbálisan sajátítsák el a legfontosabb elveket, gyakorlatokat, hanem mozgással, a közlés megfelelő metanyelvi megtervezésével, beszédgyakorlattal mélyítsék el az ismeretet. Így a színielőadás sem öncélú magamutogatás volt csupán, hanem pedagógiai hasznot hozó eljárás, amely mind a nézőkre, de a szereplőkre is reveláló erővel hatott. Segített rögzíteni, elsajátítani a Comenius által legfontosabbnak tartott elveket, ismereteket könnyebben, játékosan, eredményesebben. Ezt Patakról búcsúzásakor is méltó formának tartotta, hiszen Lorántffy Zsuzsanna, a kultúra nagy mecénása is megtisztelte érdeklődésével, jelenlétével.

Az iskola mint játékszín című, az iskolafelügyelőnek szánt írásában meg is magyarázza, miért használja eszközként a színpadi megjelenítést: *„ily módon hasznosan és kellemesen, a példák és a versengés révén rávehetjük az ifjúságot arra, hogy megfigyelje a helyzetek sokféleségét, a változatos helyzetekre a körülményeknek megfelelő válaszokat adjon, mozdulatait illően rendezze el, arkifejezését, kézmozdulatait s egész testét a helyzetnek megfelelően irányítsa, egyszóval tisztességgel játsszon minden szerepet, szokjon hozzá a fesztelen viselkedéshez”*.¹⁰ E vélekedése, meggyőződése jegyében írta a Januát, a Tirocinium harmadik fejezetét. A Vestibulumban megszólít, katekizál, ennek során a tanítvány kérdez, a tanító felel, azaz párbeszéd, dramatizált részletek íródtak: *„Ki fog erre megtanítani engem?” „Istennel együtt én.”* A megszólítás talán a leggyakoribb alakzata Comeniusnak, hiszen mind a tanítónak, mind a gyerekeknek, de még az iskolák felügyelőinek is pontokba foglalt ismeretet, arra felszólítást nyújt át: *„az iskolavezetők dicsérjék meg a tanárok és a tanulók buzgalmat, és biztassák őket, hogy ilyen sikeresen haladjanak előre tovább”*.¹¹

A retorika tudománya, a szó művészete, a színielőadás, a megszólítás és ezek közben alkalmazott metanyelvi megfontolások, alak-

¹⁰ Comenius: Az iskola mint játékszín. Bibliotheca Comeniana VII. Comenius és a magyar iskola. Sárospatak, 1999. 79.

¹¹ Comenius: Schola ludus. Az iskola mint játékszín. I. m. 89.

zatok a beszélt nyelv stílusát erősítik írásaiban is. Ez a fajta előadásmód szinte kiiktatja a művet az író és a néző-hallgató-olvasó közül, mely eljárás közvetlenebbül hat, jobb megértést biztosít. A szenzualizmus apostola ráerősít tételei hatására a katekizáló módszerével is, hogy bevonja a kérdezőt vagy a felelésre felszólítottat gondolatai menetébe. Így hasznosabb, kihasználtabb a tanulásra fordítható idő is, könnyebben, játékosabban sajátítják el az ismereteket. Saját kezűleg készített rajzaival is az elvont dolgok tárgyiasítását végzi, vagy éppen a tárgyak lényeges tulajdonságait szemlélteti, hiszen tanítványainak is ismerniük kell saját társadalmi, technikai dimenziójukat. Az *Orbis pictus* illusztrációi nemcsak könnyed rajzolgatások Comenius részéről, hanem a tárgyalt, definiált fogalmak lényegi elemeinek megmutatásai is. Így áll a tudomány és az alkotó képzőművészet egymás mellett, kiiktatva közülük a mezsgye, amelyen járva mi is megsejlelhetjük mindkét telek részét.

Egy korábbi vizsgálódásom során, esztétikai értékrendjét elemezve mutattam meg, milyen stíluselemeket használ, amelyek a szépirodalom, a művészi nyelv felé viszik stílusát. Tudomány, művészet egymást erősítve jelenik meg írásaiban. E tekintetben a legfontosabb tudományos műveiből gyűjtöttem a stíluselemeket (alakzatok, trópusok, képalkotó eszközök), melyeknek itt csak a sorrendjét említem meg a gyakoriságuk szerint: példázat, hasonlat, párhuzam; felsorolás, halmozás; metafora; kérdés; ellentét; ismétlés; figura etimologica; fokozás; megszólítás; metonímia; allegória; aforizma. Az is tanulságos lehet, hogy különböző művészeti ágakra milyen gyakorisággal hivatkozik, azoknak e szerint mi a sorrendjük: festészet; zene; színpadi játék; irodalom, ékesszólás; szobrászat.¹²

III.

Ha nem is az esztétikai nevelés áll életműve középpontjában, azért maradandót alkotott, a legkényesebb szépirodalmi igényeknek is megfelelően. A világ útvesztője és a szív paradicsoma című művével. Mint fentebb utaltam rá, bekapcsolódott a korabeli európai irodalom legfőbb áramába a műfajjal, stílussal, tartalommal. A pedagógiát pedig a tudományok közé emelte, rendszerbe foglalva mindazt a

¹² Bibliotheca Comeniana XIV. Comenius és Kazinczy szellemében. Sárospatak, 2009. 68–69.

tapasztalatot, kísérletet, amelyet e téren szerzett és végzett addig a tudományos világ. Benne volt az igény a teljességre, az egyetemesiségre, az összes tudománynak történő megfeleltetésre, amelyet az enciklopédizmus vágya hajtott. Egy évszázaddal utána öltött testet, tárgyasulva a diderot-i Enciklopédiában.

A tudomány és a művészet határvonalát már az ókorban megpróbálták egyenes vonallal kijelölni, de nem sikerülhetett, mert közös nevezőjük szorosan összetartotta, néhol egymásra is rakta egyes területeiket. Mindenekelőtt a hatékonyságuk közös, amely a befogadók részéről nyilvánulhat meg, másfelől a hasznosságuk, amellyel az emberiség fejlődéséhez hozzájárulnak: a világ jobb megismerésével, a pedagógia folyamatai által a megismertetésével, a művészetek által pedig az érzelemre, értelemre, erkölcsre hatva az emberi minőséget javítva, az alkotó kedvet, képességet fokozva segítik a fejlődést. Így a határokat ma sem tekinthetjük tisztázottaknak, de lényegesebb ennek mérlegelésénél a minőség, mint jellemző jegy és cél. Comenius látásmódjában a világ valósága és képzelt lényege úgy tükröződött műveiben, hogy határozott irányt vett az isteni lényeg felé, hogy minél hasonlatosabbá váljon a tanítvány, az ember az isteni archoz, hiszen csak akkor lesz képes az Úr alkotótársává emelkedni saját jellemét, szűkebb és tágabb környezetét építve.

Akkor sem válik szét teljességgel a két alkotási terület, ha a tudományt teremtő képzelet és a művészi alkotást létre hozni igyekvő akarat, ihlet látszólag elkülönülnek egymástól, mert egymás érvényesülését, hatását, így minőségét javítják, növelik. A különböző művészeti ágakat tudatosan építette be a pedagógiai lépéssorokba, mert megismerte hatásukat, hasznosságukat. Szépirodalmi igényű és szintű írásai-
ban viszont a tudományokat, mint eszközöket iktatta be. A retorika, amely önmagában is hordozza mindkét terület jegyeit, a filozófia, a grammatika, a dialektika (logika), a történelem, az aritmetika, a mértan stb. tudományát mind megidézte irodalmi művében, de mint Arisztotelész, ő is az isteni lényeg felé terelte az emberi fejlődést, fejlesztést.¹³

¹³ Arisztotelész logikájában három fő fogalom köré rendeződik a valóság: az *anyag*, amely a lehetőséget hordozza; a *forma* a dolog valóságát mutatja, amelyben benne van a cél és a mozgató ok; a *mozgás* a lehetőség megvalósulása; a mozgató maga az istenség, az anyagtalan tiszta forma, a tökéletes létező, a lét betetőzése; önmagát elgondoló ész, a legfőbb jó, amely felé minden törekszik, tőle függ, ő teremti meg a világ rendjét.

Ő maga is abba az irányba törekedett. Bejárja az ókort, megnevezi tudósait, tevékenységüket, és ítéletet mond fölöttük, többnyire lesújtót. Nem kér belőlük, csak a bibliai Tarszoszi Páltól való idézet nyugtatja meg: „A bölcs bolonddá legyen, hogy bölcsé lehessen. Az Úr ismeri hiábavaló gondolataikat.” A szimbólumok, a barokk legkedveltebb képei uralják művét: a Világ Terén a nagy fa, amelynek nehezen föltörhető héjú gyümölcse terem, bár kérkednek feltörése tudományával; a szemüveg, amely Comeniust segítené a dolgok mélyére látni; a diákok által „megevett” könyvek, a nagy kő, amely „nem egyéb, mint az élet magva, az örök élet titka,” mind-mind a tudomány mímelt tartozékai, amelyekből nem kér. Szatirikus megjelenítése ez a világnak, benne a tudományoknak, mely művi formát akkori divat szerint szívesen alkalmaztak a szerzők.

Keresztmetszetét és folyamatait adja a világnak szemléltetésül, hogy megtalálja tanítványa, olvasója a helyét benne, és a haladásának a helyes irányát is. Tudomány és művészet egy lapon, egy akaratban, egy cél érdekében összefogva, egymás érvényét igazolva, támogatva. A megszgye? Ha félnénk a két területen járni, akkor cikcakkos haladásra számítsunk, és ha elszámítjuk az irányt, akkor logikai bakugrás lesz belőle, amellyel nem haladhatunk előre Comeniusszal. Mint ahogyan Dante haladt Vergiliusszal, Ádám Luciferrel, Candide Pangloss-szal, Comenius is úgy járta a világot, amelynek forgószínpadán minden erény és bűn elébe került. De míg ő és Dante a Paradicsom felé vették az irányt, Voltaire hőse a munkában találta meg a nyugalmit, boldogságát: „Vár rám a munka a kertben”. Mi lenne más célja a tudománynak, művészetnek, mint a boldogság állapotába juttatni az embert? Ehhez a tudomány és a művészet nyújt segítséget, de megmutatja a látónak, hallónak az irányt is, amely nem feltétlenül párhuzamos a megszgyén való haladással.

Tanítványi kérés

Most is, mint máskor, Téged emlegetlek,
 másokat is kérek, figyeljenek Rád;
 mint gyermek a tanítót, úgy szeretlek,
 tudásért, jó szóért megyek el Hozzád.
 Mondd, mért van árnyékban már a katedra?
 Parancs szerint kell ott ezt-azt megtennünk.

Mögötte nem is ismernél magadra,
mintha az Istened se volna velünk.
Pedig képét hordjuk szebbik magunkon,
tanítványaid így gyúrtad egykoron,
hogy egyre jobban hozzá közelítsünk.
Megyünk ma is, bár végtelen az utunk,
hisszük, hogy egyszer Hozzá is jutunk.
Segíts az úton, hogy Téged kövessünk!

FODORNÉ NAGY SAROLTA

A Biblia és Rembrandt művészete

Comenius (1592–1670) és Rembrandt (1606–1669) kortársak voltak, sőt közel egy időben születtek, és majdnem egy időben haltak meg, s mindketten Amszterdamban. Találkozhattak, ismerhették is egymást. Rembrandt Comeniust le is festhette, bár ugyanannak a képnek más-más címével találkozhatunk: „Comenius”, „Egy öregember portréja”, „A rabbi” (1664/65).

Témánkat időszerűvé teszi nemcsak a napokban megnyílt budapesti

Rembrandt-kiállítás, hanem az is, hogy a reformáció ünnepe után tartja ülését e tudományos konferencia, amellyel a reformáció 500. évfordulójára készülő emlékévekbe léptünk. A Lorántffy-udvar lelki rokonságot ápol a reformáció nyugat-európai erősségeivel, és a fejedelemszszony Comeniust is ennek szellemében hívta ide: „hogy a mi tudós férfijaink [...] rektorok és tanítók abban az óhajtott reformációban minél előbbre haladjanak.”¹ Ugyanaz a lelkiség formált itt egy iskolát „pataki kollégiummá”, mint ami Németalföldön egy festőtehetséget „Rembrandttá”. Rembrandt ugyanis nemcsak tehetségének, de kálvi-

¹ Dienes Dénes: A Sárospataki Református Kollégium története, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 37.

nizmus(á)nak² is köszönhetően vált azzá, aki: festőóriássá. Rendszeresen olvasta a Szentírást, ennek emlékét őrzi sok bibliai témájú képe. Értette az igét, emiatt mélyre látott, és a művészet nyelvén közkinccsé is tudta tenni. Baráti kapcsolat fűzte keresztyén teológusokhoz éppúgy, mint jeles rabbihoz. Az amszterdami zsidó negyed mellett lakván, Rembrandtra nagy hatást gyakorolt a zsidó világ a maga mély, ki-jelentés-történeti, bensőséges látásmódja. Minél tovább nézzük a képeit, annál több „logoszt” – „igét” – ismerünk fel bennük mi is, Bibliával a kezünkben. Ez a belső tartalom vonzza tekintetünket, és nyújt egyszerre értelmi-erkölcsi és esztétikai élményt, azaz az igaznak, a jónak és a szépnek ősi hármas értékrendszerét. Parányi morzsaként ebből kinnál ízelítőt két képének alábbi elemzése. Egyik kevésbé ismert: „A pásztorok imádása”, a másik közismert: „A tékozló fiú hazatérése.”

A pásztorok imádása (vö.: Lukács 2,8-18)

(1646) 65,5 x 55 cm. The National Gallery, London

A reformáció a művészetnek nemcsak új *szemléletet*, hanem új *küldetést* is adott. Bibliai hősokeket festett meg, de nem a templomok számára, hiszen onnan „kiselejtezték a szentképeket és szobrokat”³ – Lyka Károly művészettörténész szavaival élve –, hanem a családi otthonok számára. Rembrandt kora kedvezett is ennek, hiszen a frissen felszabadult holland polgárság gazdasági élete megélénkült, jóléte lehetővé tette műalkotások megrendelését, valóban aranykort teremtve a képzőművészet számára. Mivel a polgárság legszívesebben olvasott könyve a Biblia volt, szívesen láttak otthonuk falán olyan képeket, amelyek kedves bibliai jelenetet örökítettek meg. A bibliai kép lett a legkapósabb műfaj.

Rembrandt művészetében a megközelíthetetlen eszményt felváltotta az örök emberi. Rembrandt a déli népek ideális, szent hőseiből hús-vér embereket formált. Szakít az itáliai renaissance képzőművészet szabályaival: centrális elhelyezésével, felbontja a jobb és baloldal szimmetriáját, nem akar azonosulni azzal a művészettel, amelynek szentjei egy tökéletesnek ábrázolt világ alakjai, akiknek csak szépnek szabad lenni, akik finoman arányosak, minden részük tökéletes, hul-

² Perlove, Shelley – Silver, Larry: Rembrandt's Faith. Church and Temple in the Dutch Golden Age. Pennsylvania State University Press, 2009. 18.

³ Lyka Károly: Rembrandt. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Bp., 1962. 8.

lamosan lendülő körvonalak veszik körül, harmonikus, nemes minden mozdulatuk, de ilyen alakokkal sohasem találkozunk a mindennapi életben. Raffaello – éppúgy, mint Leonardo, Bartolomeo – éteri távolságokba festi Jézust és Máriát. Rembrandt megőrizte belső alkotói szabadságát korának kísértően uralkodó stílusirányzatai között. Független tudott maradni a flamand Rubenstől is, aki pedig kortársa és félig-meddig honfitársa is volt, és akinek híre és stílusa uralta Angliától Spanyolországig a nyugati ízlést. Rubens jezsuita neveltetése, nagyvilági élete, arisztokratikus körökben való jártassága idegenné tette művészeti stílusát Rembrandt számára. Azzal a barokkkal nem tudott azonosulni. Dél deleje, az olasz művészeti iskolák nagy népszerűsége nagyobb kísértést jelentett, s a kortársak közül sokan hatása alá kerültek. Rembrandt azonban kivétel maradt. „Köszönhető ez részben mesterének Pieter Lastmannak is, aki noha megjárta Olaszországot, nem vált a »romanista« mozgalom tagjává. Rembrandt a maga útját járta. Eredetisége a legnagyyszerűbb értékei közé tartozik. Képeinek tartalma és megjelenítése mindig szerves egységben jelenik meg, eltérve az olasz renaissance kompozíciójától, amely lényegében formális, független a kép tárgyától.”⁴ Amikor „A pásztorok imádása” c. festmény üzenetét keressük, akkor is az eredetiség ragad meg bennünket, amely felszabadít, sodró erejével magával ragad, s amely abból a „logosz”-ból („igéből”) ered, amely Rembrandt lelkét táplálta.

„A pásztorok imádását” 1646-ban festette Rembrandt, négy évvel felesége, Saskia halála után. Kicsiny fiacskája, Titus ekkor öt éves volt. Előtte három gyermekét már eltemette. Mintha az elvesztett család melegségét igyekezne újra megteremteni. A szent család alakjaiban ő nem távoli idillt fest, hanem a Megváltó „jászolbölcsőjének” közösségteremtő erejét jeleníti meg, amely a vérségi családi kapcsolatot át-hatja, és ezáltal felértékeli, esetenként pedig pótolja. Ő maga így vall erről: „Saskia halála után kezdtem ráébredni, hogy sem a mi büszke hollandus világunkban, sem egyáltalán a világban [...] rejlik a megtartó erő, hanem egyes-egyedül az igazán megújult, megtért lelkek közösségében. Ezért kezdtem Jézus szüleit, vagyis az ő hármass együttesüket ábrázolni. A születéstörténet számomra nem az itáliai mesterek érzelmes beállítása, hanem egynehány ember mély, belső összetartozása.

⁴ Lyka Károly i. m. 29.

*A meghitt félhomály, a belülről kibontakozó és szétáradó világosság, az egyszerű taglejtések mind-mind ezt kívánják megpecsételni.*⁵

A kép kisméretű. Mintha ezzel is a meghittséget jelenítené meg. A kép eszmei középpontja az a fényforrás, amely a gyermek Jézusból árad. Olyan természetfeletten erős és tiszta fény ez, hogy azonnal értjük: itt isteni fénysugárról van szó, nem csak ünnepi megvilágításról. Olyan fehér, mint a nap, de több is, mint amit bármely világítóttest okozhat, mert ez „doxa”, Isten dicsőségének ragyogása. *„A világosság a sötétségben fénylik...”* (Jn 1,5) – írja János apostol, és festi Rembrandt. A Jelenések könyvében már a megdicsőült Krisztusról hirdeti János, hogy úgy ragyogott, „mint amikor a nap teljes erejével fénylik” (Jel 1,16). Létezik olyan világosság, ami nem fizikai fényforrásból árad. Isten a teremtés első napján a világosságot szétválasztotta a sötétségtől, s csak a negyedik nap alkotta meg a világítóttesteket. A világosság az élet alapelve, princípiuma, feltétele. Más ez a fény, ami életet hozott, mint amit égítest vagy mesterséges fényforrás ad. Ez a fény „megvilágosít minden embert” (Jn 1,9), megvilágosítja az emberek arcát – értelmét, tekintetét, szavait, de még az otthonát is. Az egyiptomi tíz csapás során a kilencedik a sötétség volt, amikor az „emberek nem látták egymást, és három napig senki sem tudott kimozdulni a helyéről. De ahol Izráel fiai laktak, mindenütt világos volt” (2Móz 10,23). Ezt a rögtönzött otthont, az istállót, ahol a Megváltó megszületett, beragyogja az ő természetfeletti fénye, és az istállóból valami természetfeletten dicsőséges, és mégis meghitten kedves hajlék lesz. Ez a glória nem öncélúan ragyog, hanem máris szolgál: összehozza, és egyúttal megvilágítja a körülötte összegyűlteket, mégpedig az imádás révén, amit a belőle áradó dicsőség kivált az emberekből.

Jézus fénye Mária arcán tükröződik, akinek nincs külön glóriája, hanem a gyermek dicsfénye kölcsönöz neki fényt. Arca nem műtermi szépség, hanem anyai mivoltából árad. Kettejük fölött magasodik József alakja, úgy, ahogy a sátor szokta oltalma alá vonni védeceit. Férfiúi jelenléte biztonságot jelent a törékeny asszonynak és a gyermeknek. Itt kissé háttérben marad – mint az evangéliumokban –, de máskor ő az angyal által megszólítható, feladattal terhelhető

⁵ *Reisinger János: Mit, miért, hogyan rajzoltam és festettem. Rembrandt Harmenszoon van Rijn. A tékozló fiú keresése 1606-2006. BIK Könyvkiadó és az Oltalom Alapítvány. Bp., 2006-2007. 117.*

fél (Mt 2,13-15; Mt 2,19-23). Egyikük szerepe sem alávalóbb a másikonál. Így teljes a család. Előttük térdel egy pásztor. Így egy háromszöget alkotnak. Az első karácsony máris nem csak egy házaspár ügye. Az ő hármasságuk máris gyülekezetté szélesül, mert Jézus az „övéi közé jött” (Jn 1,11), és már megszületésével magához vonja az övéit.

„Az ige volt az igazi világosság, amely megvilágosít minden embert” (Ján 1,9) – mondja János az evangéliumban. Ez jelenik meg a Szent Család mellett közvetlenül állók arcán. Két asszony egy kisgyermeket emel fel, hogy lássa Jézust. Ott térdel mellettük egy pásztor, akinek az *arca annyira „átlényegül” a ragyogástól, hogy saját vonásait szinte elvesztette. Krisztus „ábrázolódott ki”* (Gal 4,19) rajta lelkiképpen „Élek többé nem én, hanem Krisztus” (Gal 2,20) – mondja Pál apostol. Ők heten (!) alkotják Jézus körül a legközvetle-

nebb kört. Heten, ami szent szám, az isteni teljességet fejezi ki. Közöttük Isten van jelen. De ez a szám tovább bővül tizenkettes (!) körre, a háttérben egy karon ülő kisgyermeket is beleszámolva.

Mellettük áll egy férfi, kissé hátrább. Rá is vetül a fényből. *Kezében lámpást tart.* Az idők őrállója a vén, vagy talán a próféta, aki szavával ébren tartotta a reményt eddig a pillanatig, amíg megszületett a Messiás. Lehet ő maga az agg Simeon is, aki várta Izrael vigasztalását (vö. Lk 2,25 kk). Mintha áldásra emelné kezét, mint a bibliai agg Simeon. Reménysége beteljesedett, Krisztus megszületett. Megláthatta az üdvösséget, amelyet Isten elkészített „minden nép szeme láttára, hogy megjelenjék világosságul a pogányoknak és dicsőségül népednek, Izraelnek” (Lukács 2,31-32). A prófétai szó évszázadokon át lámpásként világított. Így tudhatták meg az új és új nemzedékek, hogy kit várnak, hogyan várják, merre menjenek. Az agg ember a képen éppen a gyermek elé világít! Lámpásának fénye azonban meg sem közelíti azt a fényt, amely a Gyermekből árad szét. A háttérben áll még két, alig kivehető alak, talán ők is egy gyermekkel? Ők is jönnek, de még távolabb vannak, s ezért „sötétben” vannak.

A kép jobb alsó sarkában egy *kisfiú közeledik a kutájával.* A kisfiú talán az akkor éppen ötéves körüli fia, Titusz lehet?! Érdekes, hogy *a fiúcska Máriával éppen egy magasságban van.* „Ha olyanok nem leszték, mint a kisgyermek...” – cseng fülünkben az ige. Mária ilyen gyermeki alázatban fogadta az angyal üzenetét, s válaszolta: „Ímhol az Úrnak szolgálója; legyen nékem a te beszéded szerint” (Lukács 1,38). *A kisfiú kutája pedig a gyermek Jézussal (!) kerül egy magasságba – vagy „alacsonyságba”, az istállónak is az aljára!* A kutya tisztátalan állatnak számított. A Megváltó a tisztátalanokért jött, a világba. Ezért született meg istállóban. Az istállóba szabad a bemenetel, ott nem kell belépődíjat fizetni, nem áll őrséget senki. Jöhet a tisztátalan is. Imádatunkra valóban méltó Jézus, aki vállalja a bűnösök társaságát. Erről szól születése, egész élete és halála. A kutya hűségesen elkíséri kisgazdáját. Nem kényszerből, hiszen ők egymásnak játszótársai is. (Erre még alább visszatérünk.) De mindenképpen jön „a” gyermek, aki mindig különös vonzalmat érzett Jézus iránt. A felnőttek az evangéliumokban igyekeztek megfékezni a gyermekeket, s visszatartani Jézustól. Jézus azonban szívesen fogadta őket: „Bizony mondom nektek:

aki nem úgy fogadja az Isten országát, mint egy kisgyermek, semmi-képpen sem megy be oda” (Mk 10,15).

Ezt a képet néha *megcsonkított* formában közlik, éppen csak a kép alját, ahol az embereket látjuk, a megszokott karácsonyi idillt. A kép felső részét szükségtelennek tartják, „csak foglalja a helyet.” Aféle ráadás. Karácsonyainknak és ünnepeinknek csak az emberi földi megjelenítése érdekli a tömegeket, az „ember fölötti” nem! Az, ami látható az ünnepből, ami érzelmeket ébreszt, s ami eladható, azzal tudunk mit kezdeni. Pedig az ünnep lényege a láthatók mögött, a sötétben bontakozik ki, a kép felső részén! Az a bizonyos mély látás a kép további részeiben rejlik.

A jobb felső sarokban a gerendázatból *kereszt* rajzolódik ki – erre a londoni National Gallery képelemzése hívja fel a figyelmet.⁶ A kisgyermek a kutyával *a kereszt alatt játszik!* Ennek is mély összefüggései vannak: a kereszt alatt az lehet az ember, aki: szabad, gyermek, „játszhat”. Nem kell az élet terhétől összeroppannia. Eszkhatologikus ígék jutnak eszünkbe a jövőendő békeidőről ezzel kapcsolatban: „Ak-kor majd a farkas a báránnal lakik, a párduc a gödölyével hever, a borjú, az oroszlán és a hizott marha együtt lesznek, és egy kisfiú terelgeti őket. [...] A csecsemő a viperalyuknál játszadozik, és az alig elválasztott gyermek mérges kígyó üregébe dugja a kezét” (Ézs 11,6k). Vagyis az eljövőendő békességes világban „játszhat” az ember, nem lesz, ami fenyegetsen, veszéllyel riasszon. Valami hasonló szabadság után kiált József Attila is: „játszani is engedj szép, komoly fiadat!”

Jézus születésétől kezdve a kereszt felé néz! Tekintete a keresztre szegeződik! Így született meg, a nagypénteket látva maga előtt, és vállalva ezt a perspektívát, életének ezt a kimenetelét. Rembrandt képén karácsony már nagypéntek fenyegető árnyát is megidézi.

A gyermek fölötti *gerendák X alakot formálnak*, középen egy függőleges szárral. Jelszerűen utalnak ezek a vonalak Krisztus monogramjára: XP (khí, ró, „Chrisztosz - görögül”). A Krisztus monogramra esik egy nagy *falt*. Mi lehet ez? Ahhoz túlzottan szem előtt van, hogy ne tulajdonítsunk neki jelentőséget. Ez a falt valami rejtély, titok, „üresség.” Talán a húsvéti üres sír?! Talán nem elvetemült gondolat

⁶ National Gallery, London, <http://www.nationalgalleryimages.co.uk/ImageDetails.aspx?q=NG47&ng=NG47&frm=1> 2014. nov. 7. 17.30^h

azt a „foltot” a húsvéti üres sír jelének tekinteni. Amorf alakzat, köldök formájú. Ezékiel próféta szerint Jeruzsálem a föld köldöke (Ez 5,5; 38,12). A köldök a föld kozmikus közepét jelzi. Az antik világkép szerint a föld egy tányér-szerű képződmény, amely egy függőleges tengelyre szűrődik. Fölötte az ég kupolája, alatta az alvilág. A függőleges tengely, amely *az eget a földdel összekapcsolja*, az „axis mundi”, a világfa. Ezt cédrusfának is szokták ábrázolni. Ahol ez a függőleges tengely átszúrja a földet, ott van a „föld köldöke”, a világ közepe. A „föld köldöke” címért a legkülönbözőbb helyek szálltak versenybe, így pl. Delphi Görögországban és Cusco Peruban, de valószínűleg a samaritánusok is ezzel az igénnyel tekintettek a Garizim hegyére.⁷ A rabbinikus hagyomány a föld köldökét Jeruzsálembe helyezte. Ennek megfelelően a középkori térképeken az ún T-O ábrázolásokon („orbis terrarum”) a föld országai Jeruzsálem körül csoportosulnak (vö.: Ézs 19,24). Rembrandt éppen a fent említett kulturális közeg miatt, amelynek közelségében élt, jól ismerhette ezt a felfogást. Jézus kereszthalála Jeruzsálemben történt, és feltámadása is, tehát a köldökformájú folt az üres sírt, Jeruzsálemet idézi. Érdekes, hogy földrajzilag is Jeruzsálem „alatt” helyezkedik el Betlehem, a születés helye. *Az „üres sír a Krisztus monogramban” azt üzeni, hogy a „föld köldöke”, a világmindenség közepe „nem itt vagy amott” van (vö.: Jn 4,21!), vagyis nem földrajzi hely, hanem spirituális dimenzióban keresendő.* A földnek és egyúttal az univerzumnak a közepe Krisztus, aki *feltámadt!*

A születés, a nagypénteki kereszt és az üres sír motívum egy *háromszöget* zár be, ami Isten szimbóluma, s így Jézus Krisztus istenségről tanúskodik. De ebbe a háromszögbe belekapcsolódik *József feje – amint lefelé néz*, a gyermekekre. Jelképe az atyai tekintetnek, amely előtt zajlik mindvégig Jézus földi élete.

A képen tett körút végén visszaérkezünk a kiindulópontához, de mélyebbre látunk. József mögött a háttérben egy *ökör* vonalai körvonalazódnak. Érdekes, hogy míg József csak a 6. századtól szerepel a képeken, az ökör és a szamár kezdettől fogva. Ábrázolásukat Origenész (†254) Ézsaiás próféta szavaival kapcsolja össze: „Az ökör ismeri gazdáját, és a szamár az ő urának jászlát; Izráel nem ismeri, az én népem nem figyel reá!” (Ézs 1,3). Nyssai Gergely (†394) szerint

⁷ Zimmerli, Walter: Ezechiel II. 2., Aufl., Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 956.

az ökör a jászol mellett a *zsidóságot* jelképezi, amely a törvény igájában van, amelyet megköt a törvény.⁸ Az ökör nyakán azonban *nincs iga* – szabad! Új idő következett el. A járom, vagyis a törvény igája a falon függ! A gazda levette az ökör nyakáról. Hagyományosan számár is szokott szerepelni a karácsonyi jászol-képeken. Itt nem látható, vagy nem határozottan látható, de ha valaki keresi, az ökör mögött sejtheti. Nyssai Gergely szerint a *számár a pogányságra utal*, amely a bálványimádás terhét viseli. Így találkozik a jászolbölcshőnél a két nép, akiket Jézus egyként megszabadít.

A kép legmélyén, hátul még egy *létra* magasodik az ég felé, az *angyalok „lábnymát” őrzí*, ami Jákób lajtorját juttatja eszünkbe. Jákób Bételben egy létrát látott álmában, amelyen angyalok jártak le s föl (1Mózes 28,10 kk). Azt mondta neki ott Isten: „én veled vagyok, megőrizlek téged, akárhova mégy.” Ez a „Veled vagyok” – az Újszövetségben Jézus neve lett: „Immánuél”, azaz „Velünk az Isten”. Amikor reggel Jákób felébredt, azt mondta: „Milyen félelmetes ez a hely! Nem más ez, mint Isten háza és a menny kapuja!” A menny ajtaját kitarva látta. Az Bétel volt, ez Betlehem. A menny ajtaja Jézus inkarnációjával, testet öltésével kitarult, összenyílt a menny a földdel! Ez istenfélelmet is ébreszt bennünk, és vigasztalást is jelent. Ezért énekeltek az angyalok a sötét éjszakában: „Ne féljetek, mert [...] született néktek ma a Megtartó, ki az Úr Krisztus, a Dávid városában.” (Lk 2,11.) Aki nézi a képet, megérzi annak összetett, mégis egyszerű üzenetét. Megérti a hangtalanul hívogató hangot: „Jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok és meg vagytok terhelve, és én megnyugvást adok nektek” (Mát 11, 28).

A tékozló fiú hazatérése (vö.: Lukács 15,11-32)

(1669) 262 x 205 cm Ermitázs, Szt. Pétervár

„A tékozló fiú hazatérése” közismert Rembrandt-kép. Mély teológiai értelmét azonban kevesen veszik észre. Föltétlenül el kell olvasni a Bibliában, ha érteni szeretnénk. (Lásd a fent jelölt igehelyen.)

Ezt a képet a halála előtti évben festette Rembrandt. Ez az utolsó képe. Valószínűleg az ő saját „hazatérését” is megfestette benne. Szamadásra készül: mit kezdett az életével, az atyai örökséggel, azzal

⁸ Jézus születése. In: *Seibert, Jutta* (szerk.): *A keresztény művészet lexikona*. Corvina Kiadó, 3. kiad. Bp., 2004. 149.

a páratlan képességgel, a tálentumaival, amelyet kapott, s mit visz belőle az Atya elé? Rongyos életét? Koldusruhában? A bűnbánat jegyében, porban és hamuban? Mégis abban az atyai szeretetben bízva, amely nagyobb nála, és amely őt átöleli?

Vannak kívülállók, akik így vagy úgy „lesik”, mi történt a nagy Rembrandtval. Lehet, hogy tisztos polgárok maradtak mindvégig, mégis kívül maradnak abból a ragyogásból, amelyben a bűnbocsánatot átélő ember részesülhet. A kép alapjában véve *statikus*, mozgalmasság egyedül az Atya részéről tapasztalható, de az is a csendes, mély boldogság mozdulata inkább. Az öröm, az üdvösség állapota, ami nem a tétlen unalmasság, hanem valami mély, tiszta boldogság. A tékozló fiú a megadásával mozdulatlan, mint a halálban, a többiek a tanácstalan vagy várakozó figyelmükkel, esetleg szemrehányó ma-

gatartásukkal, amelyet csak merev távolságtartásukban juttatnak kifejezésre. Egyedül az atya az, aki cselekszik. Amit tesz, elsősorban a lélekben megy végbe: feltétel nélkül megbocsát, s ennek külső jegyei csak gyengéd mozdulatokban jelenhetnek meg a vásznon.

Az atya idős kora ellenére is *erőt és méltóságot sugároz*. Ezt nem csak alkata, hanem a mélyvörös köpeny, és az aranyszínű szép, míves ruha jeleníti meg. *Az aranyszínű ruha a tékozló fiú rongyos ruhájával azonos színárnyalatú*. Ebben kifejezésre jut, hogy léte lényegébe vonja fiát, miközben mégis végletes ellentétet áraszt az atya szép ruhája és a fiú koldusrongya. Az, hogy eggyé olvadhatnak, az atya szeretetének, mondhatnánk „arany szívének” köszönhető.

Az Atya kezei különbözők. *A jobb kéz gyengéd női kéz, a bal erős, markáns férfikéz*. Hasonlóképpen az arc jobb oldala egy idős női arc, göndörödő hajtincsekkel, a szakáll prémgallérnak is tekinthető. A bal orca férfi arc. Ezzel a zseniális ábrázolással azt mondja el Rembrandt, hogy Istennek anyai és atyai vonásai is vannak. Úgy szoktuk szólítani, hogy Atyánk, de ő gyengéd is, vigasztal is. Ézsaiás próféta beszél így Istenről: „Ahogyan az *anya* vigasztalja fiát, úgy vigasztallak én titeket! (Ézs 66,13). De erős kezével – amit a férfikéz jelenít meg – szabadít, és hatalmas dolgokat visz végbe „karjának erejével” (Lk 1,51). Teremtő és újjáteremtő erő van benne, aki a halálból is feltámaszt.

A tékozló fiú az atya öléhez hajtja a fejét, mint kisgyermek korában. Ott biztonságban érezhette magát. *Feje pelyhes, mint az újszülötteké*. A héber nyelvben az „anyaméh” és a „szeretet/irgalom” szava („*rh̄m*”) megegyezik. A tékozló gyermek az atya szeretete által újjászülethet.

Lábáról leesett a kopott *saru*, az élet saruja. Németségföldön a halottakról levették a cipőt, amikor meghaltak. A levett – vagy leesett? – saru tehát a halál jelképe. Ez azt, amit a példázatban az atya így mond: „Ez az én fiam meghalt és feltámadott, elveszett és megtaláltatott” (Lukács 15,24). Oldalán ott a *fegyvere*, egy rövid kard. Ez emlékezteti még hajdani önmagára, rangjára, s arra, hogy valaha volt valaki. Most a fegyvert is az atya lábai elé teszi.⁹ Ő már nem a lázadó, követelőző fiú, aki mértéktelenül akarja habzsolni az életet, és az atyai

⁹ *Proimos, Constantinos*: Forgiveness and forgiving in Rembrandt's Return of the Prodigal son. In: *Jose Alcaraz – Matilde Carrasco et al*: Art, Emotion and Value. 5th Mediterranean Congress of Asthetic, Cartagena, Spain, 2011. 293.

házat csak akadálnak látja vágyai valóra váltásában. Ady Endre verse jut eszünkbe:

Két rohanó lábam egykoron
Térdig gázolt a vérben
S most nézd, Uram, nincs nekem lábam,
Csak térdem van, csak térdem.
Nem harcolok és nem csókolok,
Elszáradt már az ajkam,
S száraz karó a két karom már,
Uram, nézz végig rajtam.
Uram, láss meg Te is engemet,
Mindennek vége, vége.
*Béki*ts ki Magaddal s magammal,
Hiszen Te vagy a Béke.

A kép jobb oldalán áll *a nagyobbik testvér*, aki szemrehányást tesz az apának, amiért feltétel nélkül visszafogadta fiát, tiszta ruhába öltöztette, gyűrűt húzott az ujjára, sarut a lábára, sőt vigasságot rendezett, levágatta a hízott borjút. *Köntöse ugyanolyan színű, mint az apáé.* Ebből tudhatjuk, hogy kapcsolatban van az atyával, nem csak mellékszereplő. De ő csak külsőleg azonosul az atya lényével. Magára vette az atyai ház rendjét, törvényét, mint egy ruhát, amit azonban le is vethet bármikor. *Karjait összefonta, csakúgy, mint a háttérben ülő szolga.* A testbeszéd értelme: kizárja magát, elzárkózik. Ezzel szemben az atya keze nyitott, fiai vállán nyugszik, mint amikor bátorítólá tesszük valakinek a vállára a kezünket. A képen nagyjából azonos életnagyságban látjuk a két testvért – a néző bármelyik fiúval azonosíthatja magát. A nagyobbik fiú mesterséges emelvény (önigazsága?) segítségével nő a testvér fölé, ahonnan „lenézhet” rá. „Status”-a szilárd. Mégsem ő lesz a középpont. A tékozló fiú térdel: „nincs saját igazságom” (Fil 3,9).

A nagyobbik fiú mégsem tudja maradéktalanul kivonni magát a látvány hatása alól, hiszen *arcán visszatükröződik az a fény*, ami az atya és kisebbik fia öleléséből árad. Irigylí? Bosszantja? Jogos a haragja? S mire megy most vele? Miért nem tudunk örülni a másik haza találásának? Jobb a „testvért” a disznóvályú mellett látni? Mert addig különbnek gondolhatjuk magunkat? Az atya személye azonban felszínre hozza a szív rejtett indulatait: nem csak a megbánást, ha-

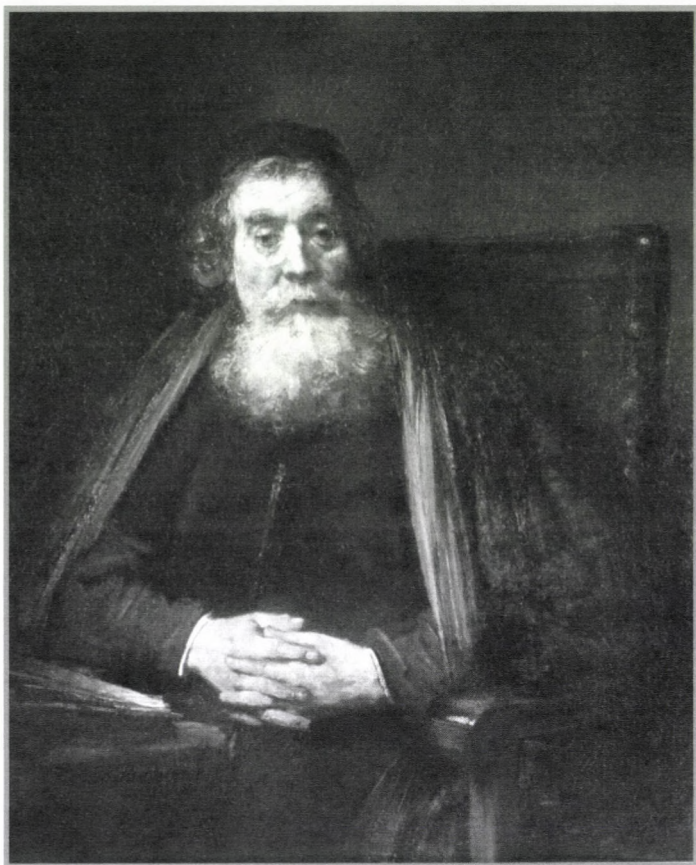
nem a szív keménységét is. A Rembrandtra annyira jellemző fényárnyék végül mégis az apa és fia egybeolvadó alakjára vonja búcsúzó tekintetünket, s hála ébred a szívünkben: köszönjük, Atyánk!

Aki kifogásolja, hogy a kép nem pontos ábrázolás a bibliai példázatról, hiszen a nagyobb testvér nem is volt jelen, amikor a tékozló fiú hazatért, az nem érti, hogy nem esemény-dokumentációt festett Rembrandt, hanem *lélekrajzot*, miképpen sok más képén is. Ez pedig megengedi az egyidejű ábrázolást akkor is, ha időbeli eltolódással történtek az események.

Rembrandt talán legutoljára vette kezébe az ecsetet, amikor ezeket a vonásokat megfestette. Ez lett a búcsúszava, a testámentuma.

Rembrandt ecsettel prédikált. „Prédikációi” érthetők mindenki számára, de még jobban érthetők Bibliával a kezünkben.

Rembrandt: Comenius
(1665 körül)

Az alkotó nem nevezte meg a képen ábrázolt személyt, „Egy idős ember arcképe (A rabbi)” címen tartották számon. 1914-ben egy cseh történész, Karel Chytil mutatott rá, hogy a kép valószínűleg Comenius portréja. 2005-ben Ernst van de Wetering, Rembrandt műveinek egyik szakértője megállapította, hogy ez a vélekedés igazolható. *(A Szerk.)*

KELEMEN JUDIT

Művészeti nevelés és tehetséggondozás a Comenius Karon

A tehetséggondozás hosszú évtizedek óta kiemelt fontosságú feladata a Comenius Kárnak. Ennek megfelelően nagy odafigyeléssel és törődéssel kezeljük a valamely területen tehetségesnek mutakozó hallgatók tevékenységének segítségét, szakmai és emberi támogatását. A tehetséggondozás két színterén, a művészeti és a tudományos tevékenységekben kiemelkedő teljesítményt mutató hallgatók mentorálásának

bemutatása jelen írás feladata. Bár az Eszterházy Károly Főiskola Comenius Kara dékánjaként kaptam felkérést a téma körüljárására, szeretném hangsúlyozni, hogy elsősorban a (2010-ig önálló tanszékként működő) Művészeti Nevelési Tanszék oktatójaként, az elmúlt negyed évszázad eseményeinek részeseként tudok reális képet adni a tanszék művészeti tevékenységéről.

Comenius a művészeti nevelés szerepét és fontosságát írásaiban többször kiemelte. Comenius szellemi örököseiként a Comenius Kar oktatói évtizedek óta tudatosan törekednek hallgatóik művészeti tehetségének kibontakoztatására, magas szintű gondozására.

Oktatóink körében a művészeti nevelés mindig hangsúlyos szerepet töltött be, de tevékenységünk túlmutat a tanításon. Felsőoktatási intézményhez méltó módon a különféle művészeti ágakat magas szinten művelő, a város és a régió kulturális életében aktívan közreműködő, lehetőségeinkhez mérten országos és nemzetközi szinten is megjelenő, elismert képző- és iparművészek, bábjátékosok, a hangszeres és kórusművészet valamint a táncpedagógia elhivatott képviselői közül kerültek ki oktatóink. A művészeteket hitelesen közvetíteni is csak úgy lehet, hogy a tudást átadó maga is napi rendszerességgel gyakorolja hivatását. Jóformán „belakjuk” az egész várost, hisz a Sárospataki Képtartól az Új Bástya Rendezvénycentrumon át a Művelődés Háza kiállító-, pódium- és színházterméig, a Szent Erzsébet Háztól a Bazilika Minoron, a református templomon és imateremen át a Rákóczi-vár lovagterméig és kápolnájáig mutatkozhattak be tanszékünk oktatói magas szintű művészi alkotásaikkal, produkcióikkal. A művészetek komplex megközelítését sem csupán oktatói összetételünk mutatja, hanem számos rendezvényünk vagy szakmai, továbbképzési anyagunk, amelyek mind-mind a komplex művészeti nevelést erősítik.

Hosszú évek óta mind a tanító, mind az óvodapedagógus alapszak általános képzésén belül – a kötelező szakmai ismeretek körében – szerepelnek azok a stúdiumok, amelyek során a pedagógus hivatáshoz szükséges művészeti jellegű tantárgyak oktatására sor kerül. A vizuális neveléshez és az ének-zenei neveléshez kapcsolódó tanegységek mellett tantervi keretben kapnak helyet a drámapedagógia, a bábjáték és a néptánc témaköréhez sorolható tananyagtartalmak. E tevékenységek kiindulási alapként szolgálnak az oktatók számára, hogy a magasabb szintű előképzettséggel rendelkező hallgatók érdeklődése és megnyilvánulásai szerint kezeljék az arra érdemeseket. Mert hallgatóink művészi tehetségének kibontakozását szinte kivétel nélkül mentortanárok segítették és segítik egyéni és csoportos foglalkozások formájában. E tehetséggondozás a Comenius Kar valamenyny diákja számára elérhető.

Előadóművészi területen tehetséges hallgatóink rendszeresen szerepelnek kari és városi, regionális és országos rendezvényeken hangszeres zenével, énekkel, tánccal, bábelőadással, vers- és prózamondással.

A nyolcvanas években nagy sikerrel működő, országos hírű GONG színjátszó csoportunk és PUCK báb-együttesünk fellépései a Művelődés Háza mellett a környező települések kulturális rendezvényeinek is kiemelt eseményei voltak. Az amatőr művészeti csoportok működtetése mellett a drámapedagógiai szakcsoport oktatói színjátszó-és rendezői tanfolyamokon képezték az érdeklődő pedagógusokat. Az idősebb generáció még jól emlékszik a nyaranta rendszeresen megszervezésre kerülő tanfolyamokra, a Tanítók Nyári Akadémiájára (TANYA). Diákszínpadunk mai tevékenységét is folyamatosan nyomon követhetjük kari ünnepségeinken.

A nyolcvanas években nagy lendületet kapott a bábjáték tanítása, vezetőjük életre hívta a „Zsákomban a bábom” nemzetközi bábfesztivált, amely 1987-től 2011-ig két évente került megrendezésre. A bábszínházi előadásokhoz nyolc alkalommal társult művészetpedagógiai konferencia is. E hagyományok jól mutatják, hogy a Pataki Képző és a város hosszú évtizedeken át kéz a kézben szervezte a napi oktatási tevékenység mellett a kulturális eseményeket és a kapcsolódó pedagógus-továbbképzési lehetőségeket.

Magas szintű zenei előképzettséggű hallgatóink számára szereplési alkalmakat biztosítunk hangversenyeken, különféle kari rendezvényeken, lehetőségeinkhez mérten további országos rendezvényeken. A korábbi években országos kórusfesztiválok, hangszeres és énekes kamaramuzsikáló napok rendszeres résztvevői voltak hallgatóink. Jól működő külföldi kapcsolataink eredményeként négy alkalommal küldhettünk hallgatói csoportot a lengyelországi Krosno városában működő, *Panstwowa Wyzsza Szkola Zawodowa* nevű pedagógiai intézményben megrendezésre kerülő Nemzetközi Diákfesztiválra (2009-től évente, alkalmanként 12-15 hallgató részvételével). 2012 tavaszán e nagyszabású nemzetközi rendezvénynek a Comenius Kar adott otthont, lehetőséget biztosítva a lengyel hallgatók képzőművészeti kiállítására is.

A Comenius Kar hallgatói a képzőművészet területén is rendszeresen bemutatkoznak. A hallgatói tehetséggondozás e színterén is a nyolcvanas években kezdődött meg a folyamat: művészeti szakkör keretében készítették fel oktatóink a rajztanári szakra továbbtanulni szándékozó hallgatókat. Jelenleg szabadon választható kurzus keretében van mód a képzőművészet iránt érdeklődő hallgatók számára kiteljesedni. Évente több alkalommal rendeztek és rendeznek szakte-

rületeikhez kapcsolódó, ill. egyéni törekvéseket bemutató kiállításokat. Az oktatási épület főfolyosóján félévente megtekinthetjük a rajz választott műveltségterület hallgatóinak alkotásait, akik nem csupán a stúdiumokhoz kapcsolódó munkáikkal szerepelnek, hanem a kiállítás egészének teljes folyamatát is ők szervezik és végzik a meghívók készítésétől egészen a képaláírások elhelyezéséig. Neves hazai és külföldi festőművészekkel közös akciófestészen vettek részt hallgatóink tavaly a TDK fórumrendezvény keretén belül. A „Festészet Napja” városi rendezvény résztvevői között oktatóink mellett találjuk hallgatóinkat is. Művészeti alkotásaikkal országos képzőművészeti rendezvényeken több alkalommal is kiérdemelték a zsűri vagy a közönség különdíját.

A pedagógushivatáshoz kapcsolódóan is tevékenyek hallgatóink: tanszéki kiadványaink sorozata biztosított hallgatóink számára publikálási lehetőséget, ma pedig a legjobb munkák – pl. egy jó tanítás, óraterv vagy feladatmegoldás – a kar vagy a város honlapján is nyilvánosságot kapnak.

Az egykori tanítványok művészi pályájának nyomon követésére szép példa a PrepArt elnevezésű, ötévente megrendezésre kerülő kiállítás, mely fantáziánévnek megfelelően az egykori prepásoktól a napjainkban diplomát szerzett hallgatókig kínálja öregdiákjaink számára a megnyilatkozási lehetőséget képzőművészeti alkotásaik bemutatása által. Várakozáson felüli érdeklődéssel és sikerrel zajlottak az eddigi kiállítások, országhatárainkon túlról is szép számmal érkeztek kiállítók és festmények.

A XXI. századi technika a digitális filmkészítés iránti érdeklődést hozta magával. Jelenleg szabadon választott stúdium keretében ismerkednek hallgatóink a filmkészítés elméleti alapjaival, a technikai és gyakorlati alkalmazások első lépéseivel. Terveink közt szerepel a témához kapcsolódó, magasabb szintű képzések indítása is.

A magyar felsőoktatási rendszer hungarikuma az az egyedülálló tehetséggondozás, tudományos és művészeti utánpótlás-nevelés, amely immár hat évtizedes múltat tekint vissza, s tudományos diákköri mozgalom néven vált ismertté. E mozgalom részeként a művészeti diákköri versenyekre évről évre benyújtott hallgatói alkotások számosságukat és minőségüket tekintve is imponálóak. Három alkalommal vettek részt hallgatóink az *Országos Tudományos Diákköri*

Konferencia művészeti és művészettudományi szekciójában. Teljesítményüket a zsűri egy első helyezéssel és egy különdíjjal értékelte.

Ugyanakkor a TDK-tevékenységek sokszínűsége mutatja a Comenius Kar hallgatóinak széleskörű érdeklődését, oktatóink nyitottságát és elköteleződését a hallgatói kutatások támogatása és népszerűsítése iránt. Hallgatóink tudományos tevékenységét az utóbbi néhány esztendő eseményeiről rendelkezésre álló adatok segítségével tudom bemutatni.

A Comenius Karon folyó tehetséggondozó munkát erősíti regisztrált tehetségpontunk (Comenius Tehetségpont), amelyet 2010-től működtetünk. BA képzésű hallgatóink tehetséggondozási aktivitása főként a tudományos és művészeti diákköri tevékenységre irányul. Az Első EU TehetségNap alkalmából a Magyar Géniusz Program felhívásának eleget téve 2011 tavaszán elkészítettük a Comenius Tehetségpont összefoglaló bemutatóját, amelyben a fent leírtakat képekkel-filmekkel szemléltetjük. A PPT elérhető a kari honlapunk Tehetségpont rovatában is.

Az utóbbi évekhez kapcsolódó eseményekként említhető meg, hogy Tudományos és Művészeti Tehetséggondozó Műhelyünk működését 2009 és 2012 közt kari pályázatokhoz kötődő pénzüsszeg segítette (NTP-OKA-XXII-092 és NTP-OKA-XXII-093 sz. pályázat, 22 hallgató részvételével), egy hallgatónk 2011-ben kari pályázat segítségével (NTP-OKA-VIII.-A) szerepelt angol nyelvű előadásával a Budapesten megrendezett InSEA világkonferencián.

Egy másik, befoglaló intézményi pályázat finanszírozta 2011-2013 közt a TDK/TDV tevékenységet (TÁMOP 4.2.2/B-10/1-2010-0008, 30 hallgató részvételével). Ez utóbbi pályázat révén két hallgatónk külföldi kutatási ösztöndíjat kapott, ketten nem TDK-hoz kötődő szakmai konferencián is bemutatkozhattak, három hallgató számára pedig publikációs lehetőség nyílt a Miskolci Egyetem „Diáktudomány” nevű kiadványában.

Nagy elismerés, egyúttal komoly kihívás, hogy az Országos Tudományos Diákköri Tanács a *32. alkalommal megrendezendő országos verseny* Tanulás- és Tanításmódszertani-Tudástechnológiai Szekciójának megrendezését az Eszterházy Károly Főiskola Comenius Karára bízta. 2015 áprilisában határainkon innen és túlról egyaránt várunk versenyzőket.

A Comenius Kar 2013 júniusában konzorciumi partnereként sikeresen pályázott a Visegrádi Alaphoz, és egy tanéven keresztül részt vett az *English for V4 Countries Heritage Promotion* elnevezésű nemzetközi projektben.¹ A visegrádi országok és Ukrajna partneregyetemei, főiskolái a helyi múzeumokkal kooperálva a kulturális örökség nemzetközi megismertetését segítették elő fordítások, angol nyelvű ismertető anyagok készítésével. A résztvevő intézmények szakmai, kulturális és baráti kapcsolatának kialakítása és ápolása mellett a fordítást végző hallgatók három nemzetközi workshopon vettek részt. A projektben négy hallgatónk vett részt.

Tehetséges hallgatóink képességei évről évre országos szakmai rendezvényeken is megmérettetésre kerülnek: mesemondó-, szavaló- és szónokversenyek, tanítási versenyek, informatikai és matematikai feladatmegoldó versenyek szép eredményei mutatják hallgatóink magas színvonalú szaktantárgyi felkészültségét.

„A tehetség is a természet azon értékei közé tartozik, amely gondozást kíván. Nem kapálást, nyírást, permetezést, csak dús termőtalajt, odafigyelést és szabadságot a növekedéshez.” (Gyarmathy Éva)

---

¹ A projektben az alábbi intézmények vettek részt: *University of Presov* (Szlovákia), *Masaryk University, Brno* (Cseh Köztársaság), *State Higher Vocational School in Krosno* (Lengyelország), *Bronislaw Markiewicz State School of Higher Vocational Education in Jaroslaw* (Lengyelország), *Uzhorod University* (Ukrajna) és EKF Comenius Kar, Sárospatak (Magyarország).

CSATLÓSNÉ KOMÁROMI KATALIN

A sárospataki Művelődés Háza művészeti tevékenysége

Tisztelt Felolvasó Ülés! Kedves Jelenlévők!

Köszönöm a megtisztelő felkérést és a lehetőséget, hogy a nagy múltú Comenius Társaság ülésén ma nem csupán vendégként, hanem előadóként vehetek részt. Témám: a szomszédos *A Művelődés Háza és Könyvtára művészeti tevékenysége*. Az intézmény munkája sokak számára ismert, talán az előadás nélkül is beazonosíthatók azok a tevékenységek, amelyek a művészeti területhez csatlakoznak. Néhány kulisszatitokra

azonban szeretném felhívni a figyelmüket, az előadás végén pedig visszakanyarodok Comenius máig ható gondolataihoz is.

A Művelődés Háza és Könyvtára egyik fontos stratégiai célkitűzése az egyetemes és nemzeti kulturális értékek megismertetése és átadása. Sajátos eszközeinkkel pedig új értékek teremtése. Kezemben tartom a 2014. évi novemberi műsorfüzetünket, amely 17 rendezvényt tartalmaz, közülük 9 művészeti esemény.

Az átadás folyamatának legismertebb eszközei: színházi előadások, koncertek, kiállítások, író-olvasó találkozók, irodalmi és pódium előadások. Nézzük meg ezeket részletesen!

A színházi bérletes sorozat közel húsz éve szerepel az intézmény kínálatában. Évadonként 250-300 fő bérletes vendégünk van. Az elő-

adások kiválasztásánál a műfaji változatosságra törekszünk, és arra, hogy minél több társulat kapjon bemutatkozási lehetőséget Sárospatakon. Rendszeresen hívunk határon túli színházi bemutatókat is. A színházi tevékenység területén az intézmény saját kezdeményezése volt a Pécsi Sándor-díj létrehozása. A híres színművész pataki diák volt, szobra az iskolakerti szoborsétányon megtalálható, mégis kevésbé ismert a mai korosztályok számára. A Pécsi Sándor arcképét ábrázoló bronzplakettet a Magyar Kultúra Napján adjuk át a bérletes közönség szavazata alapján az előző évadban legjobb alakítást nyújtó színésznőnek és színművésznek. Eddigi Pécsi Sándor-díjasok: Moór Mariann, Esztergályos Cecília, Nyertes Zsuzsa, Koncz Gábor, Szacs-vay László, Kelemen Csaba.

A zenei kínálatunkban évek óta meghatározó programelem az öt előadásból álló kamarazenei sorozat. Idén nagy klasszikus zenészek életét bemutató filmek vetítésével egészül ki a koncertek sora. Eddigi vendégeink voltak – a teljesség igénye nélkül –: Marczy Mariann zongorista, Kokas Dóra gordonka, Várnagy Mihály és Czettner Vera művészpár, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem végzős hallgatói, Megyesi Schwartz Lúcia operaénekes, Rohmann Ditta gordonkaművész. A nemzetközi hírű Zempléni Fesztivál egyik nagy koncertje, a „Megérthető zene” előadásai szintén A Művelődés Háza színháztermében zajlanak évről-évre nagy sikerrel.

A színházi és komolyzenei programok esetében fontos célkitűzésünk az ifjúsági korosztály megszólítása, ezért is örülünk, ha a középiskolák élnek a bérletvásárlás lehetőségével. A diákkori élmények később is meghatározóak lehetnek a műfaji választásban. (Jómagam élesen emlékszem az első operaelőadásra, amelyet gimnazista koromban, az akkor frissen átadott Művelődés Házában láttam. Katona József Bánk bán című darabját a debreceni Csokonai Színház vitte színre.)

Képzőművészeti kiállításokat az Újbástya Rendezvénycentrum Urbán György termében rendezünk, évente 7-8 alkalommal kerül sor új tárlat bemutatására. A Művelődés Háza és Könyvtára galériájában egyéb népművészeti és közművelődési témájú kiállításokat szervezünk. A tárlatokat jó szívvel ajánljuk egy-egy rendhagyó tanítási óra programjának is, ezzel a lehetőséggel változó aktivitással élnek az oktatási intézmények.

A Művelődés Háza és Könyvtára
KEMECSEI BALÁZS FELVÉTELE

A könyvtári intézményegység szervezésében megvalósuló író-olvasó találkozók, irodalmi teadélutánok szintén a művészeti értékek átadását helyezik a középpontba. Tavasszal rendezett sorozatunk hat kortárs szerzőt hozott közelebb a sárospataki közönséghez. Lackfi János, Grecsó Krisztián, Karafiáth Orsolya, Tóth Krisztina az olvasók számos korosztályát szólította meg.

A Mozi intézményegység a mai közfelfogás szerint elsősorban a szórakoztatás színtere. A sárospataki moziban művészfilmek bemutatásával, angol nyelvű színházi közvetítések biztosításával és világhírű múzeumok gyűjteményének digitális láthatásával kívánjuk bizonyítani, hogy más művészeti élményeknek is terepe a filmszínház.

Az értékeremtés legfontosabb színtere a művelődő közösségek munkája. Előadó művészeti jellegű A Művelődés Háza Kamarakórusa, Bodrog Néptáncgyűttes, tárgyalgó közösségeink pedig a Lorántffy Zsuzsanna Himző Műhely, a Rajztanárok Zempléni Alkotó Köre. Évtizedek óta fáradoznak új értékek létrehozásán, bemutatásán.

A Művelődés Háza Kamarakórusa 45 éve működő művészeti csoport. Tagjai között pedagógus, mérnök, népművelő, nyugdíjas, pályakezdő is megtalálható. Repertoárjukban egyházzenei és világi művek egyaránt szerepelnek. A lemezfelvételek, vendégszereplések, minősítő hangversenyek működésük fontos mérföldkövei. Szívesen szerepelnek városi nagyrendezvényeken és kistelepülések templomaiban, művelődési házaiban.

A Bodrog Néptáncegyüttes hatvan év alatt táncos generációkat nevelt a népművészet szeretetére. A mindenkori együttesvezetők nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a táncosok komplex tudása gyarapodjon. Ne csak egy-egy tájegység tánc kultúráját, koreográfiáját ismerjék, hanem a jellemző népi hagyományokat, viseleteket, dallamokat is. Táncos szülőként – kisebbik lányom 12 éve tagja a közösségnek – vallom: a táncos gyerekek mozgása, edzettsége, határozottsága, együttműködési készsége az élet más területén is sokat kamatozik. A kétévenként rendezett minősítő versenyeken elért eredmények a fenntartó Művelődés Háza számára azt jelzik, hogy az együttes működtetése a jövőben is kiemelt feladat.

Lorántffy Zsuzsanna Hímző Műhely tagjai rendszeresen zsűriztetik munkáikat, varrásaikkal kiállításokon, országos pályázatokon vesznek részt. Eredményességüket mutatja, hogy tagjaik közül heten rendelkeznek „népi iparművész” elismerő címmel. A minőségi munka immáron négy évtizede tartja össze az elkötelezett lányokat, asszonyokat.

A Rajztanárok Zempléni Alkotó Köre a tájegységben élő rajzpedagógusok közössége. Egyéni és csoportos kiállításai mellett az elmúlt évtizedekben többen publikáltak pedagógiai módszertani munkákat az eredményesebb iskolai tevékenység érdekében. Nyári táborait Sárospatakon vagy a környező településeken rendezik, megpszditve egy-egy kis falu életét.

A felsorolt értékkeremtő közösségek tagjai belső motiváció hatására vesznek részt olyan folyamatokban, amelyek mások számára művészeti élményt jelentenek. Az intézmény – a szűkülő források ellenére is – zászlóshajóinak tekinti a művelődő közösségeket. Eredményeik, hazai és nemzetközi bemutatkozásaik A Művelődés Háza és Könyvtára, valamint Sárospatak jó hírnevét is öregbítik.

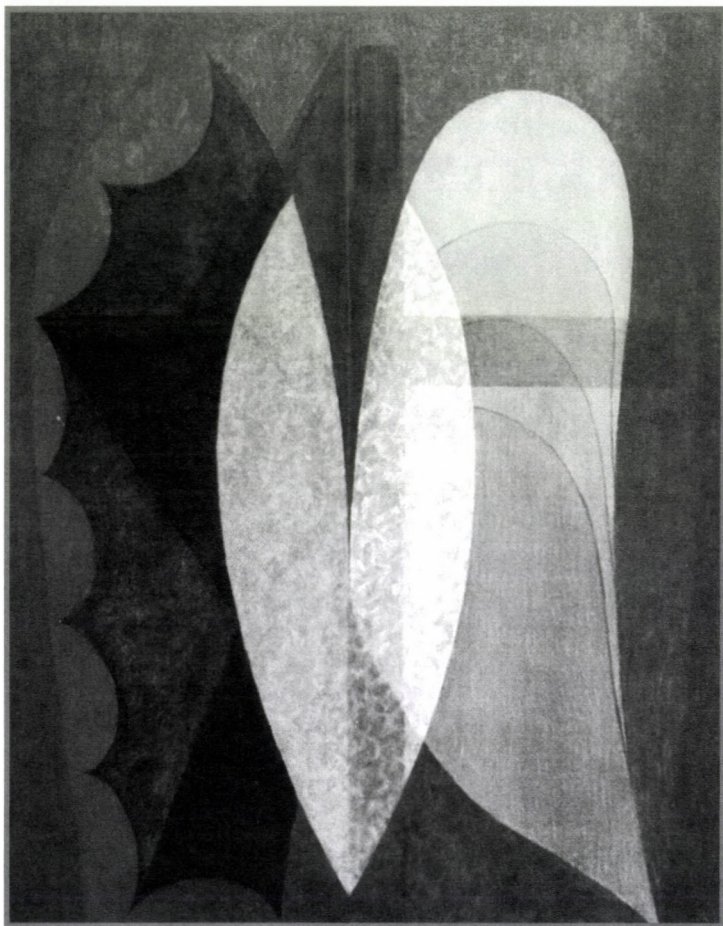
A felsorolt tevékenységeknek otthont adó, Makovecz Imre tervezte A Művelődés Háza épülete önmagában is művészeti alkotás. Az egyedi jegyek, szimbólumok, a meghatározó formavilág a hazai organikus építészet kiemelt szereplőjévé tették a sárospataki házat. Az építőmester mellett Szabó Marianne textilművész, Mezei Gábor belsőépítész, Péterfy László szobrász munkái teszik semmivel össze nem hasonlíthatóvá a város emblematikus jelképét. A művészet iránti tisztelet azzal kezdődik, hogy e falak között méltó módon viselkedünk.

Végül Comenius két fontos gondolata: „Az iskola egymagában nem tudja megoldani a nevelés feladatait, a tanítónak gondolnia kell a külső tényezők, különösen a család nevelő hatásának felhasználására. Fontos: a szülői példamutatás, a hozzászoktatás.” Szülőként és közművelődési szakemberként is az a véleményem, hogy a művészekkel való ismerkedésben kiemelt szerepe van a családnak. A közösen tett színház-, koncert- és kiállítás-látogatások maradandó élményt adnak. A készülődés, a szép ruhába öltözés, a kapcsolódó információk átadása és a közös élmények megbeszélése a hozzászoktatás egy-egy fontos mozzanata. Minél többször, minél több művészeti területen teszünk ilyen közös lépéseket, a művészetek iránt annál nyitottabb, befogadóbb lesz a felnövő gyerek. Ha családi körben nincs mód ilyenfajta alapozásra, az osztályközösségben átélt programok is szolgálhatnak hasonló üzenettel. Ebben van nagy szerepe az iskolának és az intézményünknek is. Ahogyan Comenius írja: „Az a benyomás marad meg, amely zsenge korában hatja át a lelket.”

Munkatársaimmal együtt bízunk abban, hogy A Művelődés Háza és Könyvtára sajátos eszközeivel még sokáig állhat e nemes ügy szolgálatában.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Bertha Zoltán:
Tudathasadás

JÁSZTER BEÁTA

A művészet megjelenése a Zemplén Televízió képernyőjén

Tisztelt Hallgatóság!¹

Izgalommal léptem az emelvényre, mert pontosan tudom, mit jelent ezen a tudományos felolvasó ülésen előadni. Éveken át készítettem az itt elhangzotakból kulturális magazinműsort a helyi televíziónak, így hát találkoztam azzal a szellemi koncentráttummal, esszenciával, amit az előadók és a témák képviselnek. Jogosan merült hát fel bennem az elbizonytalanító kérdés: vajon méltó leszek-e ahhoz, hogy itt, e falak között – ahol velem annyi mindent megtanítottak főisko-

lás éveim alatt a tanítók tanítói – szólhassak arról a munkáról, amelyet a helyi közszolgálati televízióban végzek. A végén majd ez is kiderül.

A szó, az információ nagyhatalom. Ezzel a hatalommal lehet és kell élni, de soha nem szabad vele visszaélni! A tisztességes, hiteles tájékoztatás fontosságát minden újságíróval megtanítják, de hogy egész pályáján hiteles tudjon maradni, ahhoz kell az igazmondás, a bizalom, a szakértelem és a jellem. S csak az tud meggyőző lenni, aki hiteles.

Húsz éve dolgozom a Zemplén Televízióban, eleinte bemondó és műsorvezető voltam, majd 1999-től, mint szerkesztő-műsorvezető végeztem munkámat, kisebb-nagyobb megszakításokkal, hiszen köz-

¹ Elhangzott a Magyar Comenius Társaság tudományos felolvasó ülésén, Sárospatakon 2014. november 5-én.

ben három gyermekes édesanya lettem. Jelenleg a Mecenás című kulturális magazin felelős szerkesztője vagyok.

Már bemondóként nagy hatást tett rám az a szellemi műhely, amely a televízióban működött. Ennek a műhelynek a két meghatározó tagjától, Koncz Ildikótól és Vukovich Lászlótól tanultam ezt a szakmát. Ők voltak azok, akik mint két lábon járó enciklopédiák, mindent tudtak, s amit tudtak, azt nem tartották meg maguknak, hanem örömmel osztották meg velünk, kezdőkkel. Gondolják csak el! Nem volt még internet, minden információért a könyvtárba kellett futni, vagy saját emlékeinkben, olvasmányélményeinkben, műveltségünk tarisznyájában kutakodni. Tőlük tanultuk, hogyan kell kérdezni, jegyzetelni, a sok információból kiválasztani a lényegest, s úgy összefoglalni, hogy az mindenki számára közérthető, de a legfontosabb, hogy hiteles, hogy igaz legyen. Mindketten a televízió kulturális, oktatási, helytörténeti magazinjaiban dolgoztak, s ők feleltek azért, hogy a kultúra, a művészet, a tudomány megjelenjen a képernyőn. Hálás vagyok nekik a sok segítségért, amelyet még kérni sem kellett, mert észrevették, hogy mikor, hol akadtam el, s úgy tettek, mintha csak beszélgetni akarnának velem. Hogy ma itt állhatok, az is az ő érdemük, mert jól kitaposták előttem az utat, „bejáratták” a kulturális műsort, nekem már csak az a feladatom, hogy megtartsam a színvonalát, s hogy egy kicsit a saját képemre formáljam.

A mozgókép s az abból megszülető televízió az emberiség egyik nagy találmánya. A Magyar Televízió 1954-ben kezdte kísérleti adásainak sugárzását, hivatalosan 1957. május elsején indult. Bizonyára sokan vannak a teremben, akik még arról is tudnának mesélni, hogyan gyűlt össze a szomszédság a készülékkel rendelkező családnál, s nézték együtt a filmhíradót. Először egy csatormán, majd a hetvenes évektől már két csatormán nézhettük a műsorokat. A rendszerváltás után pedig megjelent az első magán televízió, majd a kábeltévék, végül a kereskedelmi csatornák. A kínálat hatalmas, a tartalomról pedig döntse el ki-ki, hogy mennyit ér.

A Zemplén Televízió 1986-tól sugároz műsort kábelen, 1992-től pedig a Magyar Televízió körzeti stúdióinak műsoridejében. Éppen húsz éve, 1994-ben stúdióengedélyt, és a hét hat napjára frekvenciát kapott. 1999-ben fontos állomásához érkezett a helyi televízió, hiszen az Országos Rádió és Televízió Testület pályázata alapján 10

évre elnyerte az UHF-50-es frekvencia használati jogát, napi 24 órában, folyamatos sugárzással. Egy év múlva pedig közműsor szolgáltatónak nyilvánították. 12 évvel ezelőtt sikeresen pályázott a televízió az Országos Rádió és Televízió Testülethez, kulturális magazinműsor készítésére. Azóta minden évben elnyerjük a támogatást a *Mecénás* című kulturális magazinműsor gyártásához. Ebben a műsorban jelenik meg a kultúra és a művészet a televízió képernyőjén.

Mecénás kulturális magazinműsor

A Zemplén Televízió vételkörzetében lévő két város, Sátoraljaújhely, Sárospatak és a környező települések gazdag kulturális és művelődéstörténeti emlékekkel rendelkeznek. A televízió kulturális magazinjának munkatársaira hárul, hogy ezeket az értékeket a lehető legszélesebb körben megismertessék a nyilvánossággal.

Kiemelten foglalkozik a műsor a nagy múltra visszatekintő Zempléni Fesztivállal, a Zemplén Nemzetközi Néptánc Fesztivállal, az „Édes anyanyelvünk” országos nyelvhasználati verseny döntőjével, a Magyar Színházak Fesztiváljával, a Zemplén Országos Minősítő Tárastánc Fesztivállal. A televízió térségi műsorszolgáltatási jellegét erősítjük a Hegyközben és a Bodroghözben leforgatott kulturális események bemutatásával, tudósítunk Királyhelmec és Borsi országos jelentőségű kulturális eseményeiről. Rendszeresen beszámolunk a zenei és képzőművészeti alkotótáborok tevékenységéről, irodalmi kiadványokról, helytörténeti előadásokról, színházi előadásokról.

A Petőfi Irodalmi Múzeum Magyar Nyelv Múzeumában s a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában zajló tudományos munka nagy érdeklődésre tart számot, s mi bemutatjuk ezt a nézőknek. Fontosnak tartjuk, hogy megszólaltassuk a művészeti vagy tudományos területen munkálkodó alkotókat. Sátoraljaújhelyen, Sárospatakon, a régióban sorra születtek olyan monográfiák, tudományos igényű- és szépirodalmi művek, amelyek felveszik a versenyt az országos hírű alkotásokkal. Az irodalmi és zenei ismeretterjesztés fontos feladatát is felvállaljuk. Rendszeresen megjelennek a *Mecénás*ban a közgyűjtemények, könyvtárak munkájáról szóló tudósítások. Legfontosabb célunk az értékek megőrzése, átörökítése s új értékek teremtése. A nézők otthonába visszük a művészetet, a kultúrát. S ők ezt azzal hálálják meg, hogy folyamatosan visszajeleznek, javaslataikkal, ötleteik-

kel segítik a munkánkat. Törzsközönsége lett a Mecénásnak az elmúlt tizenkét év alatt.

„Igazi Közvetítő a művészet. Ki a művészetről szól, a közvetítőt akarja közvetíteni, és ebből mégis sok öröndetes fakad számunkra” – írta Goethe. Hogyan segíthet a televízió a művészet, az igazi érték népszerűsítésében? Ha abból indulunk ki, hogy a művészet maga az alkotó emberi igyekezet, a valóság visszatükrözése, az esztétikum megnyilvánulása, mely gyönyörködtet és szórakoztat, ábrázol és megörökít, nemesebbé tesz és továbbgondolásra ösztönöz, akkor nagyon is sokat tehet a televízió abban, hogy közvetítse a Közvetítőt. A művészet misztérium. Hiszem, hogy a művész nagy feladatot kapott, amely eleinte számára is titok. Neki magának kell megszülnie az alkotót, aki alkotásra kész, s talentumait nem rejtí a földbe, hanem megduplázza. Ő mutatja be nekünk a szépet, a jót és az igazat. A televíziós pedig felismeri ezt az értéket, hitelesen mutatja be, s ezzel hozzájárul ahhoz, hogy a nyilvánosság által szélesebb körben is megismerjék, megkapják és befogadják. Így fogalmazódik meg mindenkiben a felismerés, miszerint a művészet életszükséglet.

A művészet megjelenése a Zemplén Televízióban

A Zemplén Televízió magazinműsoraiban bemutatjuk az alkotást és alkotóját: a képzőművészt, az író, költő, színművészt, muzsikust és táncművészt. Személyes vallomásaikból kirajzolódik a néző előtt egyéniségük, pályájuk, hitvallásuk, művészet iránti elkötelezettségük. Láthatóvá tesszük alkotásaikat, hallhatóvá muzsikájukat, gondolataikat. A szerkesztő is a hatásuk alá kerül, így önmagán átszűrve adja át a nézőnek az érzést, a hangulatot. A televízió tehát újrateemt.

A Zemplén Televízióban 2011-ben mutatták be *A botcsinálta doktor* című tévéfilmet, melyet a Balázs Béla-díjas Zsigmond Dezső rendezett. Ez volt az első saját gyártású tévéfilmünk, amely a 42. Magyar Filmszemlén a legjobb 12 alkotás közé jutott, s a zsűri úgy nyilatkozott róla, hogy ez volt a filmszemle legüditőbb alkotása. Az eredetileg Molière által írt komédiát Kazinczy Ferenc – Comenius nagy tisztelője és követője – fordította azzal a céllal, hogy klasszikus darabot adjon az első magyar szintársulat kezébe. Nagy nyelvújítónk azonban nem érte be egyszerű fordítással, magyarította a darabot, és a cselekményt Zemplénbe helyezte. Így a darab szereplői is zempléni figurák.

A harsány komédia főhőse Rigó Dávid hordókészítő, akit felesége – mivel alaposan „meghasábolta”, és mindig a tudománnyal és a nagy eszével hencegett neki – megtréfál. Elhiteti két emberrel, akiket gazdájuk gyógyítóért szalajtott, hogy férje orvos, s még a holtat is feltámasztja. Az erdőben aztán, ahol Rigó éppen a boros kulacsból merít erőt a munkához, győzködni kezdik, hogy menjen velük. Ehhez két, emberes botot használnak, s azzal avatják doktorrá hősünket. Így kerül egy jómódú boltos házába, akinek egyetlen leánykája megnémult, amikor megtudta, hogy a gazdag, öreg és ronda Godához szánják. Az eszes Rigó – mert valóban az, nem csak mondja –, átlát a szitán, s rájön, hogy a lány Paulovics boltos legényt szereti. Segít a lányszóktetésben, majdnem felakasztják, de minden megoldódik akkor, amikor a fiatalok visszatérnek egy levéllel, amelyben Paulovics gazdag örökségéről írnak. Rigó Dávid is kibékül cséphadaró szájú feleségével, s mindenkit elér a boldog vég.

A Zemplén Televízió első tévéfilmjét eredeti zempléni helyszínen, helyi amatőr színészekkel készítette. A szereplők sátoraljaújhelyi, sárospataki, királyhelmeci lakosok, akik között akad pedagógus, népművelő, oktatási szakember, újságíró, diák. Igazi „botcsinál-

ta” filmszínészek ők, s erre nagyon büszkéek. Nehéz feladat elé néztek, amikor Kazinczy ékes magyar nyelvén kellett megszólalniuk, hiszen ez a nyelvezet a mai ember számára nehezen mondható és érthető. Több helyen kellett alakítani a népszínmű szövegén úgy, hogy könnyebben érthető és mondható legyen, de ne veszítse el az ízét.

A botcsinálta doktor különös elegye a színházi előadásnak – ahol a sorokban nézők kacagnak és sírnak a szereplőkkel együtt – és a tévéfilmnek, amely Zemplén gyönyörű tájain játszódik. Ahogyan Rigó Dávidot doktorra „kenték” az erdőben, úgy avatta első filmessé a szereplőket, a Zemplén Televíziót és a munkatársakat ez az alkotás.

A televízió tehát új értéket teremtett, művészi megformálásban mutatta be Kazinczy Ferenc Molière magyaráztát.

A beszéd művészete

„Beszélni nehéz!”, mondta Péchy Blanka, a helyes magyar beszéd szenvedélyes harcosa, akinek rádiósorozatába én is küldtem iskolai csapatunkkal megfajtéseket. Számomra azt üzenté az ő szép törekvése, hogy a művelt embernek igenis foglalkoznia kell a beszédével. A rádiós-televíziós műsorvezető a beszéd, az élőszó művésze.

„A beszéd művészenek munkaeszköze az emberi hangokkal megvalósított beszéd, érzelmi, gondolati és akarati törekvéseinek megközelítően pontos kifejezési eszköze, a formát megvalósító lehetőség. Az egyéniségnek megfelelő és ugyanakkor a mindenkori mondanivalót híven tolmácsoló beszédtechnika kialakítása gyakran hosszú, nehéz és fáradságos munkát igényel. Ajánljuk ennek a fáradságos, de szép munkának az elvégzését mindazoknak, akiknek fontos a magyar beszédkultúra ügye. De fokozottan felhívjuk a hivatásos beszélők figyelmét arra, hogy beszédművészetük döntő mértékben járul hozzá a nemzet beszédműveltségének kialakításához, elmélyítéséhez.” Ezeket a gondolatokat Fischer Sándor fogalmazta meg a Beszéd művészete című könyvében. Szépen, kifejezően, hitelesen beszélni nagyon nehéz. Sok tanulás, olvasás, próba, gyakorlat segíti a bemondót abban, hogy beszéde érthető és kifejező legyen, s a nézők, hallgatók körében tetszést arasson. Kislány koromban az egyik tanárom azt mondta nekem, hogy itt, a mi vidékünkön, Kazinczy szűkebb pátriájában beszélnek a legszebben a magyar nyelvet. Büszkeséggel töltött el a tudat, hogy én már eleve úgy születtem, hogy szebben beszélek, mint más tájegység leányai. Persze később arra is rájöttem, hogy a szép beszéd nem örökölheto, inkább tanulható, s meg is tettem mindent azért, hogy ebben tökéletesedjek.

Hiszem, hogy a televízió képernyőjén megjelenő művészet egyike a beszéd művészetének, s ezt a műsorvezetők, hírolvasók közvetítik a nézők felé. Az igényesen, szép magyarsággal megfogalmazott mondanivaló, mely kellemes hangon, természetesen hangleyjtéssel jut el a nézők fülébe, valóban arra neveli az egész társadalmat, hogy érdemes, és szükséges szépen beszélni. A Magyar Televízióban ezért működik a Montágh Testület. Nálunk, vidéki kis televízióban pedig ezért működik a folyamatos önművelés és gyakorlás.

A művészet egyetemes, a művészet mindenkié. Nem erőszakosan toppan az életünkbe, hanem folyamatosan jelen van körülöttünk. Csak észre kell vennünk egy szóban, egy képben, szoborban, tánclelésben, hangban vagy némaságban, az újságban, rádióban, televízióban, az otthonunkban, egy másik emberben.

A művészetet átadni felelősség, de egyben öröm is. Húsz éves televíziós múltammal vallom, hogy azon kevesek közé tartozom, akik elmondhatják magukról, hogy a munkájuk végzése közben nem fá-

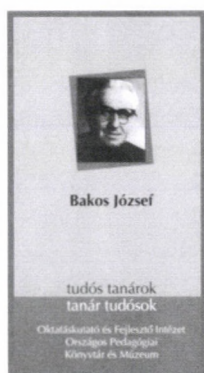
radnak el, nem üresednek ki, hanem tapasztalnak, tanulnak, új élményeket szereznek és feltöltődnek. Én ugyanis a munkaidőmben csinálom azt, amit mások a szabadidejükben, találkozom a művészettel, s még azt is megtehetem, hogy élményekkel feltöltve, önmagamon átszűrve közvetítem Önök felé.

A Zemplén Televízió kulturális magazinjának főcíme

KOVÁTS DÁNIEL

A tudós tanár, Bakos József könyve

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum szép kezdeményezése, hogy „*Tudós tanárok – tanár tudósok*” címmel 2000 óta füzet sorozatot jelentet meg, amelyben bemutatják jeles pedagógusok alakját, munkásságát. A sárospataki szellemi elődök közül *Ködöböcz József* és *Újszászy Kálmán* emlékezetére jelent meg egy-egy kis könyvecske 2003-ban e sorozat keretében, 2012-ben pedig Bakos Józsefet idézte meg egy 100 oldalas kiadvány. Nem véletlenül említjük őt két sárospataki társa mellett, hiszen pályája, munkássága szorosan kötődik a Bodrog-parti Athén szellemiségéhez.

Az abaúji Vilyipusztán született 1912-ben. Pataki diák lett, 1931-ben érettségizett, tudós tanárai példáját követve választotta a tanári hivatást, s szerzett 1936-ban magyar-latin szakos tanári diplomát és bölcsészdoktorátust Debrecenben. Nyíregyházán, Sopronban majd pedig Érsekújváron tanított fiatal tanárként. Miután Érsekújvárról 1945-ben kiutasították, egykori iskolájába, Patakra tért vissza, ahol a Budapestre távozó dr. Harsányi István utódjaként tanított 1947 és 1952 között. Innen az egri tanárképző főiskolába vezetett az útja, ahol 1952-ben átvette Papp Istvántól a magyar nyelvészeti tanszék vezetését. Huszonhét éven át vett részt tudós tanárként magyartanárok képzésében, 1978-ban vonult nyugállományba, de 1997-ben bekövetkezett haláláig lan-kadatlanul folytatta tudományos munkásságát. Bakos József szerte-ágazó szakirodalmi tevékenysége három fő témakörbe sorolható.

Kezdő tanár korától foglalkoztatta a néphagyomány, a helyismeret problémaköre; ezen belül a népi gyermekjátékok gyűjtésében, feldolgozásában szerzett országos szakmai elismerést. Tájegységünk kutatói haszonnal forgatták a Bodroghöz, a Hegyköz és a Hegyalja táj- és néprajzi irodalmát áttekintő bibliográfiáit. Sárospataki tanárként kezdett Comenius életművével foglalkozni, s a legelismertebb hazai comeniológusok közé emelkedett; neki köszönhetjük a magyar Comenius-irodalom számbavételét, új művek és adatok feltárását, közkinccsé tételét. Kandidátusi fokozatot „Comenius nyelvszemlélete” című értekezésével szerzett. Ennek mondandója átvezet harmadik nagy témaköréhez, nyelvészeti munkásságához. Az anyanyelvi nevelés Bakos Józsefnek tanári pályáján a kezdetektől szívügye volt. Már Érsekújváron több publikációja jelent meg a nyelvi alapismeretekről, a nyelv műveléséről, a helyesírás tanításáról, a magyar nyelvtan nevelő erejéről, s itt nyílt meg érdeklődése a tájnyelv iránt; mátyusföldi szólásokat, közmondásokat gyűjtött és tett közzé. Sárospatakon a szőlőművelés műszókincsét vette számba. Az egri katedrára lépve aztán tovább tárgult kutatásainak és elemzéseinek választéka. Meghatározó törekvése a szép magyar beszéd szolgálata volt tanárként és tudósként egyaránt, s 1965-ben egyik fő szervezője lett az egri kiejtési konferenciának, amely nagy lökést adott beszédkultúránk kutatásához, műveléséhez. Emellett foglalkoztatták nyelvtörténeti témák (a magyar tanítási nyelv fejlődése, szótörténeti adatok), stilisztikai kérdések (pl. Gárdonyi nyelve), a tanári beszéd nyelvi formálásának és az előadások nyelvezetének jellemzői, az Eger környéki tájnyelv sajátosságai, s bekapcsolódott a névtani kutatásokba Eger és Felnémet helyneveinek feltárásával, közzétételével. Volt mondanivalója Kazinczy Ferencről is: vizsgálta levéltárosként papírra vetett nyelvészeti glosszáit.

E kis könyv szerény terjedelmén belül jutott hely Bakos József alapos bemutatására, tőle való szemelvények közlésére (közülük kettő Comeniusszal kapcsolatos), emlékezések és egy válogatott bibliográfia beiktatására. *Dr. Szecskó Károly* ügybuzgalmának köszönhető, hogy erről a tartalmas életműről hűséges képet kaphatunk. Ő írta e kiadvány bevezető tanulmányát, válogatta Bakos József szövegeit, összeállította bibliográfiáját. Alapos levéltári kutatással érte el, hogy minden eddiginél teljesebb ismeretünk lehet Bakos József életútjáról, tanári és tudósi munkásságáról. Köszönet érte!

TUSNÁDY LÁSZLÓ

A szív és a lélek igézete Sárospatak ege alatt – Kováts Dániel könyve

A születésnap a karácsony örömét hozza magával. Kováts Dániel tanár úr, kedves kollégánk 1929. december 22-én született, mi hamarabb köszöntjük őt, de ez az alkalom már a nyolcvanötödik év teljességét hirdeti, mert „Sárospatak ege alatt” című könyvét is kézbe vehetjük, olvashatjuk.¹ Én immáron részesültem ennek a könyvnek az áldásában. Van, amit újraolvastam, de éreztem, hogy a betűk vonzanak, továbblapozni ezt a könyvet még akkor sem tudom, ha ismert tanulmányokra bukkanok, mert újra és újra megfog Kováts Dániel irányának (stílusának) költői varázsa, és ezzel újra és újra érdemes találkozni, mert olyan titka van, hogy az új bővületében, igézetében részesíti az embert. A korábbi élmény visszatér, gazdagodik, bővül. Kováts Dániel úgy adja önmagát, hogy általa saját létünkkel is találkozunk, megérezzük azt, hogy segítségével, egész ihletett életével többek lehetünk, mint ahogyan eredetileg gondoltuk, elképzeltük.

Biztosra veszem, hogy aki ennek az életműnek a gyönyörű öszszegezésével találkozik, az valóban igazi, szép és feledhetetlen ajándékot kap. Számára a karácsony fényei ragyognak fel: az örök, a reményteljes születése.

Örömünket fokozza az, hogy Kováts Dániel augusztus 20-án két kitüntetést is kapott – államt és megyeit. A magas szintű elismerés megemeli környezetét. Ezt érezzük mi itt, főiskolánkon. Boldogan

---

¹ Ez az előadás és köszöntő Kováts Dániel: Sárospatak ege alatt című könyvének bemutatóján hangzott el Sárospatakon, a Comenius Kar dísztermében 2014. október 7-én.

mondom, hogy én az ő folytonos jelenlétét éreztem és érzem itt. Folytonosat mondok, és megdöbbenek, ha be kell ismernem, hogy valójában csak hét évig voltunk közvetlenül kollégák, volt nagyon megértő, jószívű főigazgató-helyettesem. Tanszéki munkánk során csodálkozva kellett tapasztalnom, hogy mily kedvesen és következetesen tudta irányítani minden megnyilvánulásunkat, törekvésünket, sőt még vitáinkat is.

Nyelvtanunk tanítása magyarságlétünk egyik pillére. A legfőbb baj az, hogy körülményeink hatalma azt hozta magával, hogy ennek a szent küldetésnek nem alakult ki sziklaszilárd alapja. A nyelv költői magaslata, lehetősége a csillagokig ér, de az elvek, elméletek egyre gyorsuló forgó kerekében sok minden zavarossá, mi több, szürkévé válik. Ez a jó szándékú emberekben is vég nélküli vitákra ad okot. Kováts Dániel végtelenül megértő és türelmes volt. Nem volt olyan ellentmondás, időszakos meghasonlás, amelyet a részéről harag követett volna. Nem a személy, az egyén csetlése-botlása volt a számára a minősítési alap, hanem az illető, a vitázó fél emberi méltósága, s az ő részéről a megértés, a végtelen türelem.

Meghasonlott korunk rendkívüli egyénisége ő azzal is, hogy sohasem úszott az árral: erkölcsi tisztaságát mindig megőrizte. A tévelygőt, a helyes útról letérőt is úgy tekintette, hogy nem az egyént kell bántani, nem szabad megalázni, emberi méltóságát elvenni, mivel az adott kizökkenés csak a kor hordalékából fakad: az emberben végső soron a jó és a szép lakozik, azt kell felszínre hozni. Erre jellemző nyelvvédő munkássága. A „Mondhatná szebben” nyelvvédő sorozata, könyve címében is azt hirdeti, hogy ő tudta, biztosra vette, hogy mindenki kifejezheti önmagát tökéletesen, a benne lévő élményt képes lenne teljességében megszólaltatni, de szellemi restség, a nyelv iránti közöny és a kor nem szerencsés hordaléka – nyelvi fertőzése hozza magával azt, hogy nem törekszik a hozzá méltó teljességre. A hibák bemutatásával nem az „elkövetőt”, a tévelygő egyént akarta megalázni, hanem rá akarta döbbszítani arra, hogy az többre képes.

Korunkban kétféle embert szokás megkülönböztetni: a győztest és a vesztest. Kováts Dániel méltán érezte magát győztesnek, de a kor meghasonlása hozta magával azt, hogy egy időre a vesztesek közé „soroztatott”. Biztosra veszem, hogy ő tiltakozik ez ellen a szürke

minősítés ellen, mert az ő igazi titka nem ebben, a sok esetben hamis, kettősségben rejlik, hiszen ő elsősorban segítő ember.

„Tégy jót, dobd a tengerbe, ha a hal nem tud is róla, Isten a tudója” (Iyi yap, denize at, balık bilmezse, Allah bilir) – hirdeti a török közmondás, és ezzel akarom én felidézni a jócselekedeteknek, jötteknek azt a sorozatát, amely oly nyilvánvalóvá teszi a számunkra, hogy Kováts Dániel velünk van. Áldásos tevékenysége szétfeszíti az idő kereteit. Ezért öröm az ő közvetlen jelenléte, szerkesztői, szervezői munkája. Elég kiadványainkra gondolni, a „Sárospataki Pedagógiai Füzetek”-re, a Comenius társaság kiadványára, az általa szerkesztett és lektorált sok-sok könyvre, jegyzetre. A „Széphalom” évkönyvvel is kötődik intézményünkhöz – intézményéhez. Éppen ez a kötet mutatja meg azt, hogy ő egyszerre tud és tudott jelen lenni itt a főiskolán, és jóval nagyobb közösségben is. Többen szerepelünk a Kazinczy Társaság évkönyvében, és ugyanakkor ez az értékes sorozat nem csupán hazánkat fogja át, hanem az egész magyarság művelődésének is a része.

Eredményeikről beszélek, de tudok-e választ adni arra, hogy kicsoda Kováts Dániel valójában? Nem! Ez lehetetlen. „Minden ember fenség, / Észak-fok, titok, idegenség...” Ady szép szavai rá illenek-e? Az idegenség távol áll tőle, de azt hiszem, azt sem kerülhetjük meg, hiszen igazi arca villan elénk, ha megpróbáltatásaira, szenvedéseire gondolunk. Ezeket némán tűrte, és mintha elűzte volna őket magától, keveset beszélt róluk; főképpen hallgatott róluk.

Ha a tovasuhant idő mélyeibe tekintünk, egy tükör jelenik meg előttünk. Egy kisfiú verset mond a katonáknak, kik a tőlünk elidegenített hazai földön a kisebbségi létbe taszítottaknak az új élet reményét vitték, és nem tudhatták, hogy az öldöklő háború minden természetes emberi rendet kizökkent. Kováts Dániel egész életében jelen van ez a tükör, az épp az élet felrepedésében mutatja meg az iszonyú ellentétet: a Hortobágy-csatornát. Ott szenvedett ő tízezernyi büntelennel együtt, mert egy vétkes rend ezt róttá rájuk. Majd az egyetemen is újabb megpróbáltatások következtek. Így jutott el ő az Értől az Óceánig.

„Fakhri fikri” (a gondolatom a dicsőségem) – hirdeti Kelet bölcsessége; Kováts Dánielre érvényes ez a mondás, de példája, egész életútja azt igazolja, hogy az ő dicsősége ennél lényegesen több, mert

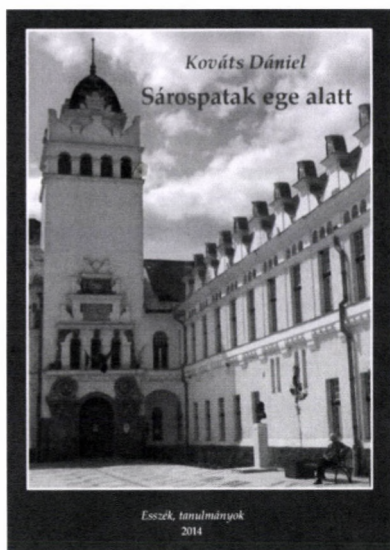

ő nem csupán a saját gondolatait hozta világra, hanem egész valója azt sugallta környezetének, hogy a velünk hozott fényt fel kell ragyogtatni.

A mindenségben tündöklő fehér fénnel ragyog a csillagok egy része. A belőlük áradó hatalmas tündöklés láttán meglepődünk, ha azzal a ténnyel találkozunk, hogy a rendkívüli erőhöz képest aránylag kicsi égitesteket csodálunk. Ugyanakkor láthatunk az égen rozsdaszínben pislákoló vörös óriásokat is. Ezek összeomlott, kiégett napok, olyan gázhalmazok, amelyek roppant kiterjedését akkor tudjuk elképzelni, ha arra gondolunk, hogy mekkora idomtalan gáztömeg lenne akkor, ha a mi napunk meghalt volna, és földünket is magába emésztette volna. Ilyen az Arkturusz csillag is, szomorúan pislákol az Orion-csillagkép egyik tagjaként. A vörös óriás Kováts Dánielt is el akarta nyelni. A Hortobágy sarába dobta. A kényszermunkatábor őrei az ártatlan rabok fülébe üvöltötték: „Veletek fogjuk megszírozni a földet”. Az ifjúra további rabság várt: Dobogókőn nyolc hónap. Mintha a sors arra ítélte volna, hogy lélekben azonosuljon Mesterével, Kazinczy Ferencel. Őt követi, róla beszél, az ő szellemében cselekszik. Bármerre jár, oly áhítattal érinti meg a magyar földet, mint Kazinczy Ferenc, mikor hosszú idejű külhoni rabság után végre hazaért – még rabként, de boldogan csókolta meg azt az áldott röögöt, melyből testünk vétetett. Kováts Dániel főképpen őt követi, ápolja az emlékét, de leginkább azt cselekszi, amit a széphalmi Mester tenne, ha közöttünk élne.

Sárospatak testvérvárosainak a vezetői, küldöttei gyakran részesülnek olyan élményben, hogy boldogan hirdetik városunkról a lehető legszebbet: a nagyvilágban sok olyan város van, amelynek szelleme ereje a külterületekig sem jut el, Sárospatak viszont velük ellentétesen a határokon túl is felragyogtatja a szellem napvilágát. Úgy vélem, ezt elsősorban az ide kötődő nagy szellemiségeknek, Patak igazi, fényes csillagainak köszönhetjük, közéjük tartozik Kováts Dániel is. Egyetemes létét, tevékenységét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy Sárospataknak és Sátoraljaújhelynek is a diszpolgára.

Kis vödörrel nem lehet az óceán vizét kimeregetni, ezért kérek most mindenkit, hogy önmagában egészítse ki szerény szavaimat. Idézzé fel magában mindazt, amit a Tanár Úrról szívesen elmondana! Az emlékek megragadásában a legnagyobb segítség az új könyv:

„Sárospatak ege alatt”. Kováts Dániel Mórícz Zsigmondot idézi, a fölöttünk elfutó felhőket, mert azok, bizony, a magyarság felhői. Kováts Dániel egész életműve azt a hitet táplálja, mely szerint a történelmi felhők csak időszakosak, az igazi és örök a tiszta, a ragyogó kék. Ezt a boldogító életreményt találja meg ő az általa bemutatott nagy személyiségekben. Arcképeket tár elénk, de munkája olyan, mint a festőé, akarva-akaratlanul megjelenik előttünk az ő tiszta, bátorító arcképe is – távolból, szerényen, de annál bátorítóbban. Hirdeti, hogy érdemes,

egy meghasonlott korban is hinnünk kell a bizonyosságban, mert „a bizonytalanság a pokol.”

Megsárgult lapok pihennek gyűjteményeinkben. Jön a tudós. Áhítattal olvassa a megfakult sorokat. Összegezi az ősökben elégett idő üzenetét, és látjuk, hogy nem hamu maradt csupán a hajdani korból, hanem gyémánt fénye tündöklök fel előttünk. Ezt tárja elénk Kováts Dániel a számunkra örök tanúságul. A modern ember többet tud, mint elődei, de ezeknek a világában jelen volt a bizonyosság. Kováts Dániel a sárospataki oktatás, tanítás történetében is ezt keresi. Tanulmányait olvasva boldogan fedezzük fel, hogy a tanítás nagymesterei polihisztorok voltak. Példájukat, ihletésüket kell továbbadnunk tanítványainknak.

A tanítójelölt főiskolai éve alatt a polihisztor-lét szépségeit megsejtheti. További tehetsége, szorgalma és körülményei döntik el azt, hogy milyen szinten tud a nagy elődök nyomdokain haladni. Segítenünk kell minden téren. Én mégis a zenei nevelést emelem ki, mert ezen a téren jó ideje elég sok a panasz. Pedig a zene olyan kulcs a szívhez, a lélekhez, amely által talán a leginkább lehet megérezni a bizonyosságot. Kováts Dániel a Szalkai-kódexre hivatkozik. Már 1489-ben fontos volt Sárospatakon a zenei nevelés. Az említett kó-

dexben szerepel Nagy Szent Gergely pápa nyilatkozata, meghatározása: a zene sejteti meg a legsajátságosabban a túlvilági lét lényegét. Így lett a zenei képzés a pataki iskolák egyik szilárd alapja, pillére. Jelen volt Comenius gyakorlatában is. Nyomdokain haladva vált fontossá az, hogy a tanítvány jusson el arra a szintre, amelyen a saját erejéből képes a kotta alapján elénekelni a dalt, és azt másoknak is tudja megtanítani.

Legyen kíváncsi a tanító mindenre, ami szent és nemes. Hajoljon le az áldott humuszig. Vegye észre azt, hogy annyi viszály után azért tudott megmaradni népünk, mert hitt a magasabb minőségben. Tisztelte hagyományainkat, és azokat átadta a következő nemzedékeknek. A bizonyosság tudata áradjon belőle! Ne önösen, ne büszkén, hanem azzal a tiszta szándékkal, hogy másban is fel tudja ébreszteni a bizonyosság hitét. Azt a reményt, hogy az ifjú döntse el bátran, hogy ezt a hitet akarja terjeszteni, árasztani egész életében, ahol csak van, mindenütt a világon. Így juthatunk ki a mindenség nagyságú útvesztőből az igazi és tökéletes emberi teljességhez – a boldogsághoz. Nem önös érdekeink lesznek a fő mozgatóink, hanem így munkálkodhatunk mások javára.

Egy gazdag könyv számtalan árnyalt mozzanata egy összhangba olvad össze. Általa jutunk közelebb Sárospatakhoz: múltjához, jelenéhez és jövőjéhez – végső soron önmagunkhoz. Gyökereinket, megtartó erőnket így tárja elénk Kováts Dániel. Ezen a szép ünnepen hála-lásan köszönjük meg neki mind azt a szépet és jót, amelyben minket részesített.

Főiskolánk képe van előttünk: Kováts Dániel legújabb könyvével is hazatér közénk, mert itt dolgozott, munkája itt teljesedett ki főképpen. Mindez igaz, bár úgy érzem, hogy ezt a kijelentésemet árnyalnom kell, hiszen a szerző, kedves kollégánk folyton közöttünk van, bárhol tevékenykedjen hazánkban, vagy alkot, előadást tart, akár külföldön is.

Iskolánk ott van a címlapon. Kováts Dániel tanár úr innen indul el, innen járja be városunkat, innen halad tovább közeli és távoli helyszínek felé, mind térben, mind időben. A számára minden út idevezet. Szíve velünk van, elméje értünk munkálkodik. Értünk ag-

gódik, ha súlyos, tarjagos felhők nehezednek ránk, ha látja, hogy szűk folyosó vezet a jövőnkbe. Ez a könyv a maga szellemi sugárzásával igyekszik fényt vetni létünk homályos zugaira, hogy áradjon be a mindnyájunkhoz a ragyogás. Iskolánk ablakai figyelő emberi szemekre hasonlítanak: a szívünkbe tekintenek. Megmutatják azt, hogy ott az élet örökös kívánsága repes fel. Magyarságlétünket semmi sem roppanthaja össze, mert az ég kárpitja hasad meg, és világunkra zúdul a könnyörtelen jeges űr.

Sárospatak Kováts Dániel egyik városa, de minden más kincsünk tagadása helyett örömmel mondhatjuk, hogy az ő számára is ez a nagybetűs Város, szellemi életünk terén az Urbs. Ha ezt kimondjuk, nem a féktelen dicsekvés fakad fel ajkunkon, hanem az öröm repes fel, a küldetésnek az a hatalmas tudata, hogy nekünk is, mint eleinknek annyiszor szinte a lehetetlenre kell vállalkoznunk. Feleletet kell adnunk a sors kihívásaira tettekkel, áldásos cselekedetetekkel. Ami tehát meddő dicsvágy lenne, az valójában az elképzelhető legnagyobb teher. Sárospatak ege alatt ez vár ránk, és ezért érdemes élni.

A könyv olvasása során időutazásra indulunk. Megszólalnak a kövek előttünk. Porosodó, szinte feledésre ítélt föliánsokról szertelegben mindaz a homályosító réteg, mely rájuk rakódott, és titokzatos fénnel izzanak fel. „Honnan ez a ragyogás?” – kérdezzük kíváncsian. „Csak a holt tekerésekről-e, vagy attól is, aki szóra bírja őket?” Bizony mindkettőtől. Ez adja ennek a könyvnek a varázsát, ígétetét.

Szígeten vagyunk. A főiskolánk is az, városunk is és környéke is az. Megdöbbenünk, hogy mily kicsi szelete ez annak a nagy hazának, amely hajdan a miénk volt. Bizony, bizony töredéke. A nagy, a dél felé eső részen az iszlám hatalmi vágya tobzódott. Nyugatról a Habsburg birodalom nyújtogatta csápjait. Keleten Erdély őrizte még a hajdani lángot. Mígnem a Felvidékkel együtt a történelem börtönébe, kelepcejébe, útvessztőjébe, igazságtalanság-barlangjába került. Ez a mi töredék részünk, kicsi területünk a legkevésbé elidegenített része hajdani szép hazának.

Móricz Zsigmond jogosan figyelte az itteni felhőket. Véres fátylat vont ezekre is a történelem, de a magyarság gyökerét az irtatlanul nagy időben itt tépdesték, cibálták a legkevésbé a történelem viharai. Más veszély ólálkodott itt: a maghasonlás szelleme. Ezt is, mint a kinti veszélyeket, a szív és az értelem erejével, a magasabb minőség

egységesítő tisztaságával sikerül feloldani, békés, örvendező összhangba hozni.

A szélsőséges szenvedélyeknek, a tobzódó lelki viharoknak a megfékezése nem mindig könnyű. A világ rengéseit érzi a magaslati tengerszem is. A Megyeri-tó irányából nézve még inkább látszanak a ködös távlatok. Amit a szem elől a homály eltakar, amint a szó a meg nem értés falába ütközik, fel kell csendülnie az éneknek, a dálnak. Ez eléri a meghasonlott szíveket, háborgó lelkeket. Orpheusz lanthúrrja szól újra. Kováts Dániel lelkéből árad ez a dal. Akár a pataki nagy személyekről beszél, vagy lehajol a szent humuszig, és arra kíváncsi, hogy első megnevezői milyen névvel illeték azt a röögöt, melyből testük, testünk vétetett. Festők jelennek meg a könyvben, gondolkodók: tanítók, tanárok és tanulók – tanítványok elsősorban. Értük szól az ének, értük van minden, amivel ki tudunk hajolni az esendőség-lét keretei közül, minden hétköznapi tett végső kicsengései ők, és értük van minden olyan tettünk is, amely örök.

Minden tárgy lényeges, de kulcs nélkül, észrevétlen lelki „nyitó-eszköz” nélkül az emberi lélek legnagyobb mélységeit nem lehet kitárni. Kováts Dániel munkájából kiderül, hogy mily hosszú útja van Patakon ennek a gyakorlatnak, a léleknyitás gyönyörű mesterségének. Szinte lenyűgöző az, hogy az újítás szelleme nem homályosíthatja el a régi, igaz és örök fényeket, ezért hivatkozik a szerző a Szalkai-kódexre. Kisvárdai János tanításában jelen volt a reneszánsz iskoláknak az a szemlélete, amelyben a természet és az ember összhangja határozta meg a gyermeknek, az ifjúnak a fejlődését. Valami hasonló volt itt, Patakon jelen, mint Guarino mester iskolájában, Ferrarában. Az 580 évvel ezelőtt született Janus Pannonius hasonló dolgokban részesülhetett, mint azok az ifjak, akik Patakon tanultak még akkor, mielőtt hazánk a történelmi szakadékba zuhant volna. A világ egyik óriási csodája az, hogy onnan, abból a feneketlen mélyből fél évezred során semmi se tudta népünket annyira kiemelni, mint a zene. Ezért illő és üdvös, hogy én most erre hivatkozzam a sok nagy, méltó és örömdetes példa mellet, mert éteri hangokkal szeretném köszönteni a nagyszerű könyvet és magát a szerzőjét.

1489-ben a Szalkai-kódex rögzítője, jegyzetelője Nagy Szent Gergely pápát hívja tanúul: „Semmi sem jellemzi sajátosabban a túlvilági lét lényegét, mint az Istent dicsőítő lények dalolása”. Változás

történt jócskán a mi glóbuszunkon is, de ez az ősi gyökér szilárd és rendületlen, mert ember voltunknak a legszebb lényege. Mégpedig oly módon, hogy semmilyen értéket nem akar pusztítani, nem akar a semmi szakadékába taszítani, hanem felemel: *sursum corda* (emeljük fel a szívünket)! Comenius ugyanezt az elvet vallotta. Gyakorlatban ezt vitték tovább hívei, követői. Ha közművelődésünknek, egész nemzeti létünknek nem lettek volna vargabetűi, akkor ma már valóban a szellem napvilága ragyoghatna minden ház ablakán.

Nem így van! Ezért óriási értékmentés mindaz, amit Kováts Dániel elénk tár. A magyar közoktatás nyers és durva átalakításának a krónikáját onnan folytatja, ahol Kődöböcz József abbahagyta, illetve szerénységből vagy egyéb körülmények miatt túl szűkszavúnak kellett lennie. Így derül ki, hogy a szocialista rend a hajdani gyökerekből vajmi keveset hagyott meg. Az élet folytatásához viszont kell a biztos alap, nélküle csak Don Quijote kezdheti el különös és sok mosolyt fakasztó utazását.

Kováts Dániel oda tér meg vissza, ahonnan a címlap felmutatásával elindult: főiskolánkhoz. Kémleli a fölöttünk elfutó felhőket, és szeretne belőlük biztató üzenetet átadni elsősorban a felnövekvő nemzedéknek, de valójában mindnyájunknak. Az nem lehet igaz, hogy a szellemi életnek az itteni rendje akár külső zűrzavar, akár belső meg hasonlítás miatt kizökkenjen. Marad tehát a megőrzés és a gyarapodás. Ha ezt számbeli és minőségi tényezők alapján gondoljuk, akkor mimagunk kerülhetünk Don Quijote sorsára. Ezt senki sem kívánhatja magának. A szív és a józan ész egyet követelhet meg: mégpedig az erő, ellenerő elvét. Ebben a nagyobbnek kell győznie. Ez pedig mellettünk szól, mert olyan magas minőség van a háttérben, amellyel sok-sok szerencsés nemzet, közösségnek látszó „gazdasági társulás” nem rendelkezik.

Kováts Dániel könyve alapján úgy látom, hogy éppen a hagyományápolás, az anyanyelv tudatos védelme az a nagy lehetőség, amely kikövezheti a jövő esetleg ingoványos útjait is a számunkra. Meghasonlott világunkban a kicsinységünk tudata nyomaszthat, de látva a hatalmas „tömbök” lelki szegénységét, őket sajnálva, boldogan sóhajthatunk fel: „Áldott ez a mi szellemi gazdagságunk.”

Ennek kimeríthetetlen tárháza ez a könyv. Egy szerény összefoglaló nem adhat többet, csak annyit, amennyit a rendeltetése biztosít:

„Harmatcseppben csillagfény rebben.” Az is jó, ha az olvasás elején ezeket a harmatcseppeket gyűjtjük. Lassan jövünk rá, hogy már tiszta forrás vize simogatja bőrünket. Patak vizének a csörgedezését, folyónak zúgását halljuk. Közben felsejlik előttünk egy legyőzhetetlen, sorscsapások ellenére is reményt tündököltető tünemény: a magyarság életfája. Előtte zarándokolunk mi, ha belemélyedünk ennek a könyvnek a betű-óceánjába. Lemossa rólunk korunk hordalékait, segít felemelkedni önmagunk magasabb minőségébe, mert így tudunk többek lenni önmagunknál, így vagyunk képesek példát mutatni a felnövekvő nemzedéknek.

Pilléreket emeltem ki. Köztük folyik, mint valami szellemi Bodrog, létünk áradó, apadó, de életvizet szolgáltatni akaró folyója. Ebben a lelki áradásban tiszta víz van. Szomját oltja mindazoknak, akik az itteni szellemi nagyokhoz méltók akarnak lenni. Érdemes-e ezért fáradozni? Nem jobb-e helyette a média ajánlotta szennyes árral úszni? A választás jogi kérdés, mert a szabadság nagy lehetősége, de minden döntésünkkel magunk ítéletét mondjuk ki, és azt viszont nem csak az emberi lét hirdeti, hogy a folytonosság az élet egyik alaptörvénye.

Ezt találjuk meg a mi szeretett szűkebb hazánkban, eredeti, itteni kincseinket birtokolva, nem akarunk versenyre kelni a nagyobbakkal, hanem azt akarjuk gazdagítani, mert az elvárja tőlünk a további iparkodást: a mi rendkívüli, megadatott gyökerünk is kötelez.

Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey, Fáy András, Tompa Mihály, Szemere Miklós, Jókai Mór, Kazinczy Gábor, Ady Endre, a közel múlt nagyjai és sok kortársunk szólít meg egy szép és értékes könyv lapjairól. Intézmények, irodalmi társaságok kötődnek Kováts Dánielhez, és ő kapcsolja össze őket Sárospatakkal. A főiskolától indítja gondolatainkat, de hidat épít minden olyan irányba, amely felé áldásos élete során eljutott. Macerátában híres kutatók elé tárja a mi Comeniusunk kevésbé ismert titkait, Collegnóban sok-sok pedagógus előtt a honismeret, a helytörténeti kutatás lényegéről beszél. Most ezen az ünnepen itt van előttünk. Az elismerés főhajtásával tisztelgünk előtte. Egy képtől, címlaptól indultunk el, és eljutottunk öhozá, az emberhez. Lassan döbbenünk rá arra, hogy ennek az ismeret-ségnek katarikus ereje van. Minket is egyre inkább megtisztít az ő jelenléte, a munkája.

Dicsérő szavak szóltak róla – méltán. Én elsősorban egy könyvről, a legújabbról akartam beszélni, de látom, hogy ez a könyv is a tiszta, a megértő olvasás jegyében hozzájárul a laudációhoz, mert ez magában is, az egész életművel együtt egy rendkívüli ember értékeit tárja a világ elé: felemeli a lelkeket. Lehet, hogy maga a szerző nem mindig örül a dicsérő szavaknak, mert a számára a munka fontosabb volt az elismerésnél. A magvető a termésre gondol, az aratásra, és nem az aratóünnepre. Ezért térek én most vissza a könyvhöz, annak utolsó fejezetéhez: „Sárospataki magyar nyelvkönyv kezdőknek” – mily szelíd és kedves záróakkordja ez egy tanulmány- és esszé-szimfóniának! A kezdet örömeivel olvassuk ez a könyvet, abban a reményben, hogy lelkesedésünk a szerzőt folytatásra serkenti – minden olyan téma kapcsán, amely közel áll a szívéhez.

Bertha Zoltán:
**Simándi István bemutatja különleges fizikai szemléltető eszközeit
II. Rákóczi Ferencnek**

III.

Emlékezés és laudáció

Bertha Zoltán:
Hommage a Kodály

KOVÁTS DÁNIEL

250 éve született Vályi András, az első anyanyelv-pedagógus

1791. június 14-én Bécsben a Hadi és Más Nevezetes Történetek című lapban a következő híradás jelent meg: *„Amiről élesztő reménységet nyújtottunk volt, hogy t. i. a' Magyar Nyelvnek és a Stílusnak közönséges taníttatása minden órán el fog kezdődni a' Pesti Universitásban: immár bé tellyesedett. E' folyó hónapnak 7-dikén iktattatott bé, az e' végre ki rendelt Tanító N. Vályi András Úr hivatalába, kinek hazafiúi tüzétől, s esmeretes szép tehetségeitől sokat várhatunk.”*

Ki is az a Vályi András, aki ebből az ünnepi alkalomból – amint az újságból értesülünk – *„ébresztő és meg győző Magyar Beszédet mondott, a' Magyar Nyelv mivelésének hasznos, és szükséges voltáról”*? Ritkán emlegetjük, pedig munkássága a Felföldhöz is szorosan kapcsolódik. Most születésének 250. évfordulója ad ürügyet és alkalmat, hogy szóljunk róla. 1764. november 30-án, Miskolcon született, s 1801. december 2-án halt meg Pesten. Sokoldalúság jellemezte: az utókor statisztikusként, földrajztudósként, pedagógusként, a pesti egyetemen a magyar nyelv első tanáraként tartja számon, sajnos azonban mindössze 37 életév adatott neki, hogy megfussa pályáját.

Talán azt is mondhatjuk, hogy a tehetséges ifjú Kazinczy felfedezettje volt. Löcsén találkoztak először, ahol Vályi András Miskolcon elkezdett iskolai tanulmányait folytatta, mégpedig kiváló képzettségű tanárok irányítása mellett, s olyan eredménnyel, hogy 1784-ben tanítással bízták meg a 20 éves fiatalembert. Különösen fogé-

kony volt a nyelvek elsajátítására; latinul, németül, tótul, franciául és olaszul is beszélt. Tanárai között kiemelkedő szerepet játszott Efraim Osterlamm, akinek híres német nyelvtana használatban volt szerte az országban, s akinek apja, Johann Karl Osterlamm (1759–1840) lelkesként tevékenykedett Lőcsén majd egy fél évszázadon át. Ő hívta fel Kazinczy Ferenc iskolafelügyelő figyelmét a tehetséges ifjúra, s Vályit Kazinczy indította el sikeres pályáján azzal, hogy 1787-ben kinevezette Kassán a normaiskola tanítójává.

Kassa fontos szerepet játszott Vályi András fejlődésében. Ottani munkássága arra az időszakra esett, amikor Baróti Szabó Dávid, Kazinczy Ferenc és Batsányi János szövetségkötése észrevehető szellemi pezsgést hozott. Vályi minden bizonnyal Kazinczy ösztönzésére kezdett irodalommal foglalkozni; tudatos munkájának eredményeként sikere volt pedagógusként is. Kazinczy örömmel újságolta barátainak, hogy Gessner-fordításának hatására többek között Vályi András is ösztönzést kapott, hogy fordítson Christoph Martin Wieland énekeiből, s *Orpheus* című folyóiratában pártfogoltja egy versét és egy prózai írását (fordítását) közzé is tette.

Vályi pályája azonban nem íróként, hanem nyelvpedagógusként bontakozott ki. Kazinczy elismeréssel nyilatkozott róla egyik, 1788 novemberében írt levelében: „*Professor Vályi András Uram egy Magyar Munkán dolgozik. Azt adja ki benne, hogy miből áll a' Normalis Methodus; ez a' könyv igen hasznos munka lesz: kívált midőn de dato 11ae Septembris 1788 ki adódott az a' Parantsolat hogy ad Sacrum Ministerium senki se eresztessen, ha elébb a' Norma tudása felől Testimoniálist nem mutat. Ő különben is egy hasznos Tagja a' Társaságnak.*” Ez a munka Kassán jelent meg 1789-ben ilyen címmel: *A Norma és a levélíró, azaz a nemzeti iskolák mivolta, tulajdonsága, érdeme, haszna, a nemzeti tanítók megkívántató tehetségei, normális tanítás módja, a különbféle levelek nemeire fel-segéllő szabások, példákkal világosítva: utasító levelek, vagy assignatiók, quietantiák, recepiszék, tört-levelek, testamentumok írására vezető rövid utmutatás.* E műve a II. József-féle iskolapolitika szolgálatában állt ugyan, mégis nagy a jelentősége, mert a korabeli szakirodalom felhasználásán túl a saját gyakorlati tapasztalataira építve szól fontos módszertani kérdésekről. Ír a népiskolák típusairól, tananyagáról és a Felbiger-féle normamódszerről, utóbbit jogos kritikával illeti. Itt

most csak a tanítókkal szemben támasztandó fő követelményeket idézzük munkájából.

Ezek a következők: 1. „kegyesség, szép erkölcs, mértékletesség”, 2. „a tanítványokhoz hajlandó szeretet”, 3. „békességes türés, szemes rendtartás, fenytékkal illő idejekor való bánás, annak szorgos kike-rülése”, 4. „a vidámság, az elme friss elevenése”, 5. „megelégedés”, 6. „szorgalmatosság”, 7. a tanító legyen „paedagogusi írásokban for-gott”, vagyis a szakirodalomban járatos. Támogatta az ún. „közös is-kolák” szervezését, szorgalmazta a különféle vallású tanulók együtt tanítását, mert – mint írta – a „vallásbéli gyűlölség” rettenetes és káros. A könyv második része pedig az első magyar nyelvű útmutatás a leve-lezés gyakorlatához, ezzel – mint egyik ismertetője rámutatott – nagy szolgálatokat tett a kereskedelmi életnek.

„Vályim”-ként emlegeti őt Kazinczy Horváth Ádámnak Regmec-ről 1789. augusztus 21-én keltezett levelében, s a központi előírások alapján szervezett úgynevezett normaiskolák védelmében megjegyzi: *„Ne hidd, hogy a' Normalis oskolák Institutuma ellenkezik kedves nyelvünkkel. Sőt inkább Bálintfit és Vályit megditsértettem a' Consis-toriummal a' Magyar nyelv tanításáért.”* Felettese is annyira elégedettek voltak Vályi tanítói tevékenységével, hogy Kazinczy beosztottjaként iskolafelügyelővé nevezték ki főszolgabírói rangban, 600 forint fize-téssel, s 1789 végén Miskolcra költözött. Borsodon kívül Gömör és Torna vármegye iskolái tartoztak alá.

Ebből a tisztségéből azonban – akárcsak Kazinczyt – II. József ha-lála után fölmentették, miután az új rendelkezés szerint protestánsok nem tölthettek be efféle közhivatalt. Vályi András rövid ideig kegye-lemkenyéren élt, azután áttért a római katolikus hitre, s így újra meg-nyílhatott előtte az érvényesülés útja. Kazinczyban ez csalódást keltett, s ettől kezdve egyre inkább a kritikai hangvétel jellemzi a Vályival kapcsolatos megnyilatkozásait. Meglehetősen negatív képet rajzol róla *Magyar Parthenon* című munkájában. Nem értett egyet a vallásceseré-vel; *„Wályi, azt hallom, Pápisztává lett – írja Döme Károlynak 1790 decemberében Regmecről –. Ezen nem tsudálkozom. ... 100 Convertita között nints eggy, a' ki vagy magát, vagy azokat a' kikhez állott, vagy mindkettőjüket meg ne tsalná.”* Egy hónap múlva újra megerősíti: *„Wályi tehát tsakugyan catholicus. Jó! bár tsak azt ne beszélné, hogy*

tudja, hogy én is a' leszek. Nem Barátom! én az maradok, a' mi születtem."

A birtoktalan Vályi számára azonban csak így, katolizálással adódhatott kedvező lehetőség felkészültségének megfelelő feladat vállalására. Elnyerte olyanok segítségét, akik révén Batthyány József bíboros hercegprímás, esztergomi érsek jóindulatát, támogatását élvezhette. Pethő Jakab helytartótanácsai referens, a budai gimnázium igazgatója, őt már korábban a legkiválóbb tanerők között említette, nem volt véletlen, hogy 1791. április 24-én kinevezték a pesti egyetem újonnan alakult magyar nyelvi tanszékére. Kazinczy Vályi székfoglaló beszédével kapcsolatban hiányérzetét jelezte Édes Gergelynek 1791. augusztus 17-én írt levelében: *„Vályinak Inauguralis orációját látta-e az Úr? A Magyar nyelv hathatóságáról akart szólni, 's az egész oratióban egy sorotska sinsz róla; és olly homálly, hogy ezt érteni tellyességgel nem lehet. De ennek békét hagyok, hogy valamelly igazságtalan ítélő azt ne mondja, hogy pápistává léte miatt boszankodom rá."* „A' magyar nyelvnek hathatóságáról mondott beszéd" nyomtatásban is megjelent Kassán 1791-ben. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Vályi feladata voltaképpen a magyar mint idegen nyelv tanítása volt, hiszen az 1791. évi XVI. törvénycikk így jelölte meg a célt: *„azoknak, akik ezt a nyelvet nem tudják, és meg akarják tanulni, vagy pedig ezt a nyelvet valamennyire már ismerik, és magukat benne tökéletesíteni akarják, alkalmuk legyen bármely irányban kívánságuk teljesedésére"*. Akkor még úgy gondolták, hogy az anyanyelvet nem kell iskolában tanítani, azt a gyermek természetes módon környezetétől eltanulja.

A törvény által támasztott követelménynek megfelelően Vályi – noha 1792-ben kiadott röpiratában az országgyűléshez fordult A' Magyar tanító székek hathatósabb előmeneteléért, s sürgette, hogy a magyar nyelv a rendes tárgyak között foglaljon helyet, kötelező legyen azok számára, akik hivatalokat akarnak betölteni – olyan tankönyvek megalkotására törekedett, amelyek egyike a kezdőknek, másika a haladóknak szólt. Két kis könyve névtelenül jelent meg 1792-ben latin és német nyelven. Bennük nem a magyar nyelv alapjait, hanem a magyar nyelv gyakorlati tanításának és tanulásának az alapvonalait taglalja.

A *Fundamenta lingvæ ungaricæ practice docendi, et discendi, cum tabella in hunc finem præparata* című (magyarul *Alapvonalak* címmel emlegetett) könyve nem is tartalmaz teljes nyelvtani leírást nyelvünkről, inkább arra törekszik, hogy a nyelvtani anyag feldolgozásának módjára adjon eligazítást, hiszen várható volt, hogy a nem színmagyar lakosságú országrészekben a magyar nyelvre való megtanítás igénye növekedni fog. Kiindulópontja „a jó, helyes és pontos kiejtés” elsajátítása, s ebben a speciálisan nyelvünkre jellemző hangok megtanítására összpontosít, mégpedig úgy, hogy azokat mondatokba foglalja, szólásokban idézi föl. Arról igyekszik a nyelvtanulókat meggyőzni, hogy „az olvasás a magyarban egyáltalában nem oly nehéz, mint ahogy azt egyesek tudni véelve állítják”, hiszen az írás a kiejtésen alapul. A megtanítandó nyelvtani jelenséget szövegbe ágyazva mutatja be, a megértést latin, illetve német fordítással igyekszik elősegíteni, szemléltetésre és bevésésre pedig táblázatokat alkalmaz. Egyszerű szabályokat fogalmaz meg, tehát nem tudományos elemzéseket ad, hanem az elsajátítás megkönnyítését tűzi ki célul magának.

1798-ban azután egy rendszeres nyelvtan kerül ki kezéből, mely azonban nyomtatásban nem jelent meg. Rájnis József korabeli véleményét ismerjük róla: „... meg vallom, hogy a' Magyar Grammatikák közül, a' mellyeket olvastam, egy sints, a' melly e'hez fogható volna. Ditséretre méltó ebben a' tiszta Magyarság, az illő el-rendelés, a' világos tanítás, a' kellemetes rövidség, melly mindazonáltal a' Magyar Nyelvnek többire minden kintseit magába foglalja. A' helyes Mesterszók, 's a' tanításhoz alkalmaztatott szép és hasznos gyakorlások ezt a' munkát mint szinte annyi gyöngyök ékesítik. Megmutatta Vályi Profeszsor Úr, hogy Ő nem tsak az Annya' tejjével szopta a' Magyar nyelvet, hanem valóban tudós, és felette igen szorgalmatos Magyar.”

Tisztelnünk kell tehát benne az első magyar pedagógiai grammatika szerzőjét.

Vályi Andrásnak azonban ennél nagyobb hírnevet szerzett az a nagyszabású munkája, amely a korabeli Magyarország leírását adja. A Budán 1796 és 1799 között megjelent háromkötetes művének címe: *Magyar országnak leírása, mellyben minden hazánkbeli vármegyék, városok, faluk, puszták; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, földházak, nevezetesebb hegyek, barlan-*

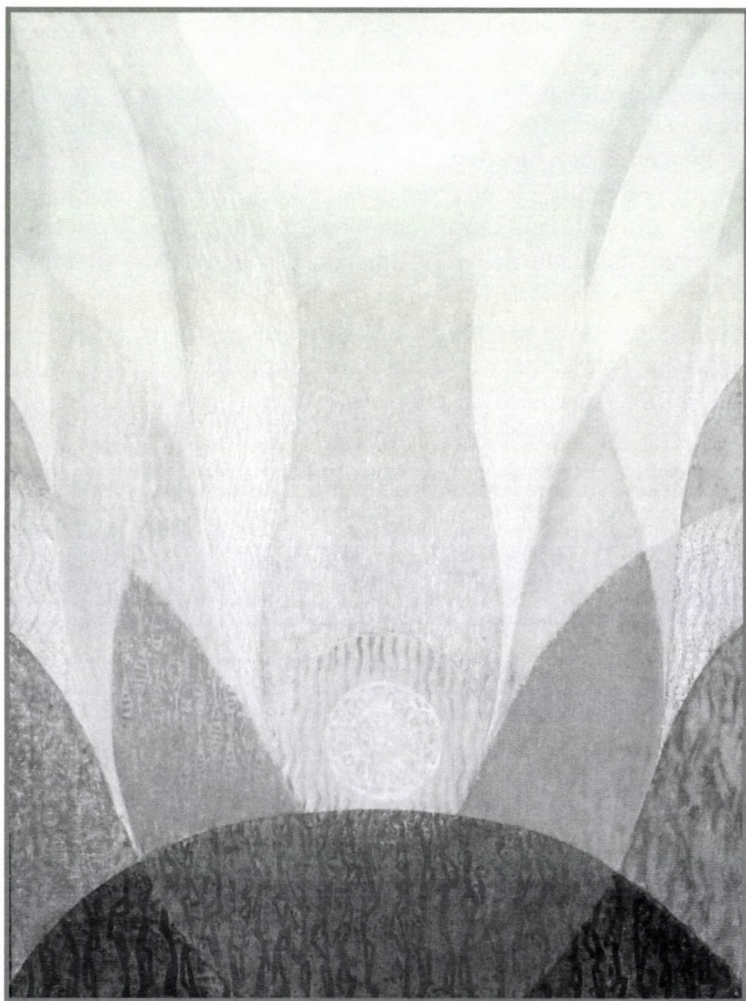

számára. Vályi főművének forrásértékét ma is elismerjük, fontos néprajzi műnek, Magyarország helytörténeti kézikönyvének tekintjük. Nem véletlen, hogy hasonló kiadását a szlovákiai Méry Ratio Kiadó 2003-ban megjelentette. Vályinak tehát sikerült elérnie célját, hogy az elődök alakját a homályból fényre segítse, s hogy olyan anyagot adjon az atyák és a tanítók kezébe, amelyből fiaikat, illetve tanítványaikat magyar hazájukkal megismertessék.

Méltó tehát, hogy születésének közelgő (november 30-án esedékes) 250. évfordulója alkalmából a magyar művelődés hagyományait őrző Comenius Társaságban és a pataki képzőben megemlékezzünk róla, s kifejezzük munkásságát illető tiszteletünket.

Bertha Zoltán:
Tavaszi II. Felfele

FÖLDYNÉ ASZTALOS ADRIENNE

Kétszáz éve született Egressy Béni

Sárospatak vonzerejét mutatja, hogy nagyon sok tehetséges fiatal tanult a kollégiumban, akik nemcsak hazánkban, hanem külföldön is ismertté tették városunkat. Ilyen volt Egressy Béni, teljes családi nevén Egeresi Galambos Egressy Benjámin, a Szózat zeneszerzője, aki 1814. április 21-én született Sajókazincon. Apai és anyai ágon is papi családból származott. Édesapja, Egeresi Galambos Egressy Pál zeneileg jól képzett református lelkész volt, kiváló szónoki képességekkel, és nagyon szép, erős

hanggal. Édesanyja Juhász Julianna, Komjáthy Ábrahám református lelkész nevelt lánya. Az elemi osztályok után a miskolci Református Gimnáziumba írtatták szülei. Diáktársaival a miskolci szintársulat előadásait látogatta, Dérynének és Laborfalvi Róának tapsolt. A miskolci diákok színházi élményei nagyban befolyásolták későbbi pályafutását. A nyári szünetekben édesapja zeneelméleti alapokra, fuvolára, hegedűre és zongorára tanította.

A gimnázium elvégzése után édesapjához hasonlóan Sárospatakon folytatta tanulmányait, ahol először a gimnáziumi osztályok legmagasabbját jelentő „logikai” majd „tógátus”, azaz lelkési osztályba került. Itt zenéből és irodalomból tűnt ki. Édesapja korai halá-

la miatt csak két évet tanult Sárospatakon, az 1829/30 és 30/31-es tanévben. Sárospatakot elhagyva Mezőcsáton vállalt tanítói állást. Tanítványai, felettesei szerették, ő mégis elment innen is. Bátyja, Gábor ekkor már színész, ő is az akar lenni. Családja ellenzi tervét, végül édesanyjára való tekintettel mégis tanítói állást vállal Szepsiben, közel Kassához, ahol bátyja élt. Kérleli, segítse őt, hogy ő is színész lehessen. Nemsokára sikerül terve, és Kassára megy egy év múlva. A színész ranglista minden állomását végigjárja, szorgalmasan végzi munkáját. Egyre többször kardalosi szereposztást kap, sőt Gáborral együtt kettős magyar táncdal is fellépnek. A színtársulattal Kolozsvárra utaznak, ahol daljátékokban énekesként is szerepel. A vendégszereplés után a Budai Várszínházhoz kerül. Daljátékokban, vígjátékokban, színművekben szerepel nemcsak színészként, hanem táncosként is. Az egyik színműben dalát is éneklik, de a színlapra csak Erkel Ferenc nevét írták fel, az ő nevét mint szövegíróként nem. Egy év múlva 75 új darabban jut szerephez. Közöttük megtaláljuk *Weber: Büvös vadász* és *Rossini: A sevillai borbély* című operáit. Bár kritikusai jó véleménnyel vannak hangjáról, játékaról, ő mégis érzi, hogy a gyilkos kór befészkelte magát tüdejébe.

1838. március 13-án a Duna kiöntött, az árvíz körülfogta a színház épületét. Az árvízi szünet miatt színésztársával olaszországi tanulmányútra megy, ahol az operaszínjátszást tanulmányozta, olasz nyelvtudását fejlesztette. Hazatérve rendszeresen szerepel, az 1840. év közepétől neve is egyre többet jelenik meg az újságokban. Színészi pályafutása alatt 324 darabban, közel 2000 alkalommal lép színpadra. Legnagyobb alakítása *Rossini: A sevillai borbély* című operában Figaro szerepe, háromszor játssza teljes előadásban, de ekkor bizonyosodik be, hogy tüdeje nem bírja a hosszabb dallamfutamokat.

Figyelemmel kísérte a magyar irodalom fejlődését is. 1839 nyarán olvasta *Vörösmarty Mihály Szózatát*, és úgy megtetszett neki, hogy négyzsolamú kórusművet írt belőle. Négy év múlva, 1843-ban írta ki igazgatója, Bartay Endre pályázatra a *Szózat* megzenésítését. Egressy nyerte meg a pályadíjat, a húsz aranyat. 1843. június 1-jén Pozsonyban, az Országgyűlés alkalmával énekelte a színtársulat a *Szózatot* először. A költemény és a melódia hallatára egészen el volt ragadtatva a közönség, a végső versszakokat a színészekkel együtt énekeltek. A *Szózat* dallamát a magyar nép mélyen a szívébe zárta.

Párizsban a magyarság Marseillaise-eként ünnepelték. Isoz Kálmán zenetörténész a következőt írta a *Szózat*ról a Zene című lapban (1931-32. 15. sz.) „E mű elsősorban hangszeres zene, s patetikus kiállításában, erőteljes ritmikájában gyújtó hatású. Énekelt formájában, a ritmus jelentéktelen enyhítésével és a melizmák kiküszöbölésével, illetve, ha a melizmákat a kísérő hangszerre bizzuk, s csupán a dallam gerincét énekeljük..., az eredeti jellegének sérelme nélkül pompásan érvényesül. A Szózat erőteljességét, s azt, hogy szereztetésének idején valami merész újítást jelentett, bizonyítja, hogy elterjedése lassúbb ütemű volt, mint Egressy népdalaié.”

A Szózat zeneszerzőjében egyre inkább felmerült a szövegkönyv-írás gondolata. *Tündérlak* címmel egy regényes librettót ír, melyet Szerdahelyi Józsefnek ad megzenésítésre. Ezt követi a Bástori Mária, melyet odaad Erkel Ferencnek. A *Tündérlak* 1840-ban kerül bemutatásra, közvetlen utána Erkel Bástori Mária operája. Tóth Lőrinc: *Két László* című négy felvonásos szomorújátékát a Tudományos Akadémia száz arannyal jutalmazta 1841-ben. Egressy miután elolvasta a szomorújátékot, megérezte annak jelentőségét, s mikor Bartay Endre igazgatója felkérte, hogy írjon librettót egy operához, ezt választotta alapul. Erkel Ferencnek megtetszett a szöveg, és zenét írt hozzá. Így született meg a *Hunyadi László*. Liszt Ferenc többször meglátogatta Erkelt, mikor Pesten tartózkodott, így ismerte meg az operát. Mindig volt véleménye, javaslata hozzá. Búcsúestjén valóságos Hunyadi fantáziát játszott a mű témáiból. Az opera bemutatója 1844. január 27-én volt, óriási sikert aratott, ami kétségtelenül a zeneszerző érdeme, de ebből egy rész a szövegíró is megilleti. Ujfalussy József zenetörténész a következőt írta a *Hunyadi László* operáról: „Tóth Lőrinc gyengén sikerült drámája Egressy Béni kezében lendületet, életet kapott.” Sikerével szinte előzmények nélkül vert gyökeret a magyar színpadon az operaműfaj.

Katona József: *Bánk bán* című történelmi drámájának bemutató előadása 1845. november 8-án volt a Nemzeti Színházban, melyben Egressy is színpadra lépett. Már az első összpróbán szíven ütötte a dráma nemzeti jellegének mélysége, kiváló dramaturgiai érzéke pedig felfedezte a darabban mindazokat a kívánalmakat, melyeket egy jó szövegkönyvnek tartalmazni kell. Az öt felvonásos nagy tragédia bonyolalmát tizedrésnyi szövegbe sűrítette a drámai hatás sérelme

nélkül. A legpompásabb a Tisza-parti jelenet. Melinda zavart beszédének motívumai a közelgő viharral megfelelő szcenikai háttérrel biztosítanak. Sajnos az 1848-as forradalom miatt nem tudja befejezni a librettót, csak a fegyverletétel után. Üzenetet küld azért Erkelnek, hogy vegye át a művet, ha érdekli. Erkel hamar elkészül a *Bánk bán* zenéjével, de a politikai légkör nem alkalmas a kiadásra. 1861. március 9-ére tűzték ki a bemutatót, amit már sajnos nem érhetett meg a szövegkönyvíró. Ha összevetjük Erkel Ferenc operáinak librettóit Egressy Béni librettóival, megállapítható, hogy a leghatásosabbakat Egressy írta Erkel számára.

Szövegkönyvírói munkája mellett jelentősek műfordításai is. Ifjúkorában franciául tanult, olaszországi útja során pedig fejlesztette olasz nyelvtudását. Kezdetben prózai műveket fordít, drámákat, vígjátékokat, később operaszövegeket is. *Verdi: Ernani, Macbeth és Nabucco*, majd *Meyerbeer: Próféta*, *Bellini: A puritánok* című operák szövegeit. Fordításai révén ismerhette meg a közönség a pesti és vidéki színtársulatok játékán keresztül a színműveket, operákat. 18 operát, 27 drámát és 27 vígjátékot fordított le. Az Országos Széchényi Könyvtár öt teljes művet őriz kézírásával.

Hazaszeretetére jellemző, hogy amikor 1848-ban elhangzik Kosuth vészkiáltása: *Fegyverre!*, Egressy Béni Gábor bátyjával és annak Ákos fiával jelentkezik a szabadságharc zászlaja alá. A 14. honvéd zászlóaljhoz irányították. Azzal az elhatározással jelentkezett a zászlóaljnál, hogy meghalni is kész hazája szabadságáért. Nemsokára hadnagyi rangra emelik. A tragikus végű kápolnai csatában súlyos láblövés éri, hadikórházba kerül, innen pedig barátjához, Fekete Károly ónodi református lelkészhez viszik. Itt sem tétlenkedik, hanem a Goudimel francia zeneszerző zsoltáraihoz előjátékokat, orgonátíratokat ír. Lelkész édesapja mellett ismerte meg a zsoltárokat.

1849 áprilisában főhadnaggyá léptetik elő. Bár még nem teljesen egészséges, székérre ül, és Komáromban szolgálatra jelentkezik. Nem sokáig tétlenkedik Komáromban sem, mert Klapka György tábornok, a komáromi sereg főparancsnoka zenekari igazgatóvá nevezi ki, ő pedig a híres *Klapka-indulóval* hálálja meg a megtisztelő kinevezést. A komáromi közönség hamar megkedvelte a *Klapka-indulót* és *Thaly Kálmán: Föl jó vitézek, föl csatára* szövegére énekeltek, amit ma *Föl-föl vitézek a csatára* szöveggel éneklünk.

Kevés szabadidejében kezébe veszi a fuvolát, a hegedűt vagy leül a zongorához, és dalmokot költ. Diákkorában ott-hon, Sajókápolnán gyakran hallott egy lányt, Gábor Zsuzsát népdalokat énekelni. E lány szép éneke nagy hatással volt rá, a népzene iránt élénk figyelemre ébredt. „*Magyar dalvirágok*” címmel 1843-ban megjelent dalgyűjteménye, melyet Szerdahelyi József színésztársával együtt szerkesztett. A kötet régi és új magyar népdalokat, magyar nótákat, táncdallamokat tartalmaz.

Zenekart alakított cigányzenészekből, akiket maga tanított. Pest legnépszerűbb szórakozó-

helyén, a Komlóban, Egressy és Rózsavölgyi Márk zenekara játszott felváltva. Petőfi a Pilvax Kávéházból gyakran elment asztaltársaságával a Komlóba. Petőfivel igen jó barátságban volt, több versét is megzenésítette. Dalai nemcsak időben, hanem szellemileg is közel állnak Petőfihez. A legismertebbek: *Juhászlegény, szegény juhászlegény, a Virágnak megtiltani nem lehet, Ereszkedik le a felhő, Nemzeti dal, Fürdik a holdvilág, Temetésre szól az ének, Kis lak áll a nagy Duna mentében*. Erdélyi János versére írta *Mi zengi túl a bérceket* című férfikarát. Sajnos sok dalt nem jegyeztek le, a színpadon énekeltek a színészek, így nem jelent meg Egressy neve alatt. Liszt Ferencet a *Fogadj Isten* című zongoradarabbal ajándékozta meg 1846-ban. Lisztnek annyira megtetszett a mű, hogy témáit a *X. rapszódia*-ban dolgozta fel. Liszt Ferenc a *Szózat* zenéjét is feldolgozta zongorára, a *Szózatot és a Himnuszt* pedig együtt egy zenekari műben.

Egressy dalai nagyon közkedveltek voltak, de a század második felében egyre több bírálat érte egyes kritikusok részéről. Nem értették meg újszerű megoldásait, irigység, féltékenység húzódott meg véleményük mögött. Dalainak leglelkesebb apostola Hollósy Korné-

lia volt, aki rendszeresen énekelte dalait *Rossini: A sevillai borbély* című operájának éneklecke jelenetében, de különböző ünnepi és egyes műsorokban is. A zeneszerző hálából három dalt és egy kedves költeményt írt a színésznő tiszteletére. A költemény három versszakából született a *Csalogány búcsúja* dal:

*Fáj szívem, fáj, majd megreped,
Maradnék én, de nem lehet:
Repülnöm kell egy időre,
Más világba, messze földre.
Pedig mi kedves vagy nekem,
Rengő bokrom, zöld lakhelyem:
Ha őszkor elhull leveled,
Örömmel meghalok veled.*

*Meg is jövök nemsokára,
Vándor utamat bejárva:
Lombjaid közt énekelve,
Úgy halok meg örömömbbe.*

Egészsége fokozatosan romlik. A tüdőt megtámadó népbetegség, édesapja korai halála és a családi tragédiák arra figyelmeztetik, hogy az ő rendelt ideje is rövid. A kór egyre erősebb gyökeret ver a szervezetében, de ő szembeszáll a kegyetlen belső ellenséggel, és újabb alkotásokkal lepi meg környezetét, elfedve az elkerülhetetlen valóságot. Zenei alkotásainak egy részét becsomagolja és átadja megőrzésre a Nemzeti Múzeumnak. Esténként színészként játszik, de érzi, hogy egyre gyengébb. 1851. július 17-én, életének 37. évében elhunyt.

Színházi polihisztor volt: színész, énekes, táncos, szövegíró, műfordító, költő, zeneszerző. Sokirányú tevékenysége közül a *Szózat* megzenésítése tette híressé. Sokan feldolgozták a dallamot. A leghíresebbek: *Volkmann Róbert: Széchenyi sírjánál (1860)*, *Mosonyi Mihály: Ünnepi zene (1861)*, *Liszt Ferenc: Szózat és Magyar Hymusz (1872)*, *Erkel Ferenc: Ünnepi nyitány (1887)*, *Kodály Zoltán: Zrínyi szózata (1955)*.

Kortársai közül többen méltatták egyéniségét és munkásságát. Ábrányi Kornél mondta: „Kevés olyan egyénisége van a XIX. század magyar zenéjének, akit vele akár termékenység, akár többoldalúság, emelkedett nemzeti érzék tekintetében párhuzamba lehetne tenni.

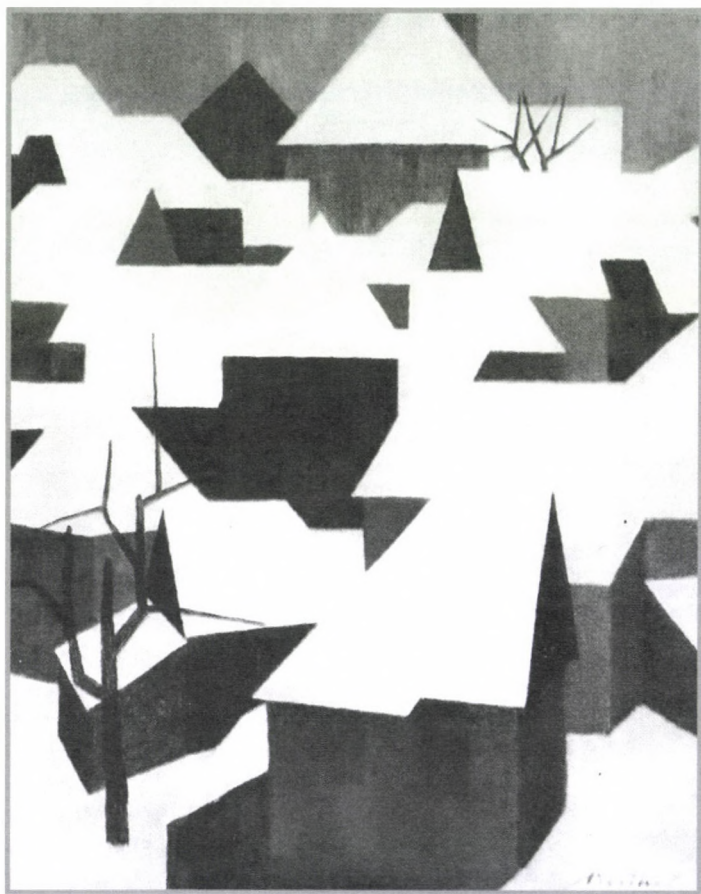
Gazdag, természetes dallamérzéssel, magyar zenei érzéssel, és Isten áldotta költészeti ihletettséggel volt megáldva. Erdélyi János, a pataki diáktárs így vélekedett: „A magyar dalírás mestere, a népi zene szabályozója, a Nemzeti Színház egyik legmunkásabb tagja.” Kedves tanítványa mondta halálakor: „Sok szép dal ment el vele a másvilágra.” Isoz Kálmán XX. századi zenetörténész ezt írta: „Szép hangot, dalolásra termett lendületet, jó igyekezetet, szeretetreméltóságot és bohém kedélyt örökölt. Folyton képezte magát. A zongoraletétes kiadásokkal nem elégedett meg, zeneszerzői tevékenységét mind magasabbra sarkallta.” Csorba Zoltán így értékelte: „Bükkvidéki, borsodi népünk ódon, többnyire pentatonikus lejtésű melódiái, a Pitypalatyvölgy dalai hatottak rá. Néha zsoltárok dallamritmusát, ünnepélyes stílusát érezzük műveiben. Benne élt saját korának zenéjében, a verbunkos muzsikában, az olasz és német operák melódiavilágában. A múlt hatása, a jelen művészete színezte Egressy eredeti művészetét.”

Sárospatakon, az Iskolakertben Kelemen Kristóf által készített kömellszobra őrzi a magyar művész emlékét.

IRODALOM:

- Bérczessi B. Gyula:* Tollal-lanttal-fegyverrel, Magánkiadás, Bp., 1986
- Erdélyi János:* Egressy Benjámin. (Életrajzi vázlat.) Irodalmi, színházi, közéleti írók és beszédek. Szerk.: *T. Erdélyi Ilona.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2003.
- Gupcsó Ágnes:* Egressy Béni, az „ember és magyar”. Zempléni Múza, XIV, évf. 2014. 2. sz. 37–40.
- Kovács Áron:* Egressy Béni és Sárospatak. In: www.academia.edu (letöltve: 2014. nov. 2.)
- Szabolcsi Bence – Tóth Aladár:* Zenei lexikon, Zeneműkiadó Vállalat, Bp., 1965.

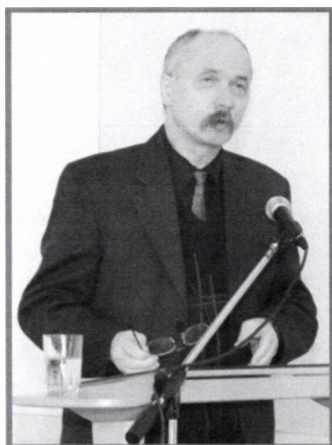

Bertha Zoltán:
Fehér háztetők

DIENES DÉNES

Erdélyi János és a Sárospataki Kollégium

Erdélyi János és a pataki kollégium viszonyát tekintve sokrétű kapcsolatról beszélhetünk, ugyanakkor nem példa nélküli, amennyiben a kollégium egy volt jeles diákja kiemelkedő tanár-egyéniéssé válik az ősi falak között.

A hányatott sorsú iskola, mire Erdélyi a Patakra érkezett – 1824-ben lett pataki diák – jelentős változásokon ment keresztül.¹ A főépület új falai már álltak, de az építkezés még folyamatban volt, s csak húsz évvel később, 1844-ben zárult le véglegesen. Az 1793-ban alapított jogi tanszék már

szilárdan működött, egyre nagyobb számban vonzotta a környező vármegyék nemesi ifjúságát, nagy hatású professzora Kövy Sándor még élt és tanított. A nyelvújítási küzdelmek emléke még friss volt, de fontosabb, hogy a falak között már az anyanyelv vitte a főszerepet a tanításban, felváltva a századokon át uralkodó latint. Az új tantervben szembeűnő a természettudományok térnyerése, ugyancsak jelentős a nemzeti és egyetemes történelem s az irodalomtörténet új szempontok szerinti előadása. A középiskolai szakaszban megjelen-

¹ Erről részletesen: *Ugrai János: A nemzeti előhaladás nevezetes időszaka. A Sárospataki Református Kollégium története. Szerk. Dienes Dénes. Sárospatak, 2013. 67–108.*

tek az állandó tanárok, az úgynevezett humanorium professzorok (4 fő), a korábban is működő akadémiai professzorok (teológia, filozófia, történelem, fizika-matematika) mellett, s a diáktanítók ekkor már csak a legalsó négy klasszist vezették. A mintegy négyezer lakosú városkában az 1400 diák, melyből mintegy négyszáz az akadémista teológus és jogász, valóságos kis köztársaságban élt, s nem fűvén el a falak között, a pataki polgároknál lakott „gárdákat”, azaz kisebb diákközösségeket alkotva.

A kollégiumi diák

Édesanyja papnak szánta, ezért a kiskaposi parasztfiút, aki a nagykaposi iskolában megtanult mindent, amit lehetett, édesapja a tíz éves gyermeket 1824-ben Sárospatakra hozta.² Kiváló előmenetelű, jeles diák volt, s hamar megmutatkozott, hogy a szilárd önérzettel rendelkezők érzékenységét hordozta lelkében. 1830-ban a contrascriba – a senior helyettese – hátrább tette a classisban, ami bizonyos kedvezmények megvonásával járt. A nem egészen igazságos döntés miatt Erdélyi megsértődött, s elhagyta Patakot. Ugyanakkor az ott-honi paraszti életformában már nem találta a helyét, nevelősködéssel próbálkozott a Szabolcs vármegyei Kemecsen, Répásy János gyermekei mellett. 1831-ben visszatért a kollégiumba, aláírta az iskola törvényeit – korabeli kifejezéssel subscribált – s ezzel akadémista lett. 1834-35-ben ismét nevelősködéssre adta a fejét, a zempléni Cselejben, Kolosy József udvarházában tanította a gyermekeket. 1835-ben zárta le bölcsészeti és teológiai tanulmányait. Ezt követően a Gömör megyei Berzétére ment Móriássy Zsigmond fia mellé nevelőnek, e családnál köreiben öt évet töltött. Ekkor mélyedt el a német és a francia nyelv megismerésében. Visszakísérve Patakra a Móriássy fiút, maga is elvégezte a jogi tanulmányokat, 1837-ben kapta kézbe végbizonyítványát.

Tanárai közül elsősorban Majoros András (1788–1854), a költészet tanára gyakorolt erdélyire meghatározó befolyást. Ő fedezte fel irodalmi tehetségét s vezette be a Nyelv- és Társság munkájába, ösztönözve már diákkori irodalmi kísérletekre. A másik tanár, aki

² T Erdélyi Ilona: Erdélyi János Sárospatakon. A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. éves évfordulójára. Szerk. A Tiszáninneni református Egyházkerület Elnöksége. Sárospatak, 1981. 229–244.

példaértékkel bírt Erdélyi János számára, Somosi János (1783–1855), az Akadémia levelező tagja volt, aki dogmatikát, klasszika filológiát, történelmet, egyháztörténetet adott elő.

A diákságon belüli kapcsolatok is meghatározóak lettek Erdélyi későbbi pályáját tekintve. Szemere Bertalan és Kazinczy Gábor barátsága volt leginkább a meghatározó már a diákevek során is. Szépen emlékezett erről *Patak táján* című versében később (1839).

*Merre vagytok, régi jó barátim,
Ti egy elbomolt lant töredéki?
Nem jövőnk a helyre össze többé,
Új dalt zengnek már Patak vidéki?*

Barátságuk és diákságuk színvonalát kitűnően jellemzi, hogy 1832-ben hárman alapították meg a Sárospataki Ifjú Egyesületet, melynek nevében két évvel később meghívták Patakra Kölcsey Ferencet. A költő a meghívásnak ugyan nem tudott eleget tenni, de olyan levelet küldött, amely a kor pataki ifjúságának világos programot nyújtott. „Az én hazám, ez a mi kedves hazánk sok minden híjával van; de vigasztal a remény, hogy a serdülő ifjúság igyekezni fog gazdagabb jövőndőt felhozni. Igenis, szeretett barátaim! vigyétek által szép törekvésteket az iskola csendes falain túl, majd a zajló életbe is; s ne feledjétek el soha, hogy a hazáért minden lehetségest tenni szent kötelesség, de tenni csak tiszta, hű keblű egyesületek által lehetséges. Széjjeltartás volt e nemzet férge századokig; azért óhajtom: ez összetartás szelleme, mely benneteket összekötött, terjedő hatalomban kísérjen az életen keresztül.”³

A pataki kollégiumból távozó Erdélyi János bölcsészeti, jogi és teológiai tartalmú magas műveltség mellett magával vitte a költészet szeretetét, és a népköltészet értékeinek felismerését. Protestáns hite erős predesztinációs karaktert nyert, ami jól összeillett szilárd, hajthatatlan jellemével.

A visszatekintő diák

Az elkövetkező években távol volt ugyan Pataktól, egy ideig mégis meghatározta mindennapjait az iskola jelene és jövője. Három cikket közölt a Társalkodó című lapban a sárospataki iskoláról, s ál-

³ Sipos István: Jövőt építő elődeink, Zempléni Múza, 2008. 3. sz.

talában a protestáns tanügyekről.⁴ Keményen, több helyen kifejezetten nyersen bírálta a kizárólag a teológusok és jogászok képzését célzó intézményeket. Hiányolta a polgárosodás tervszerű, tudatos elősegítését, a minden tantárgyra kiterjedő magyar nyelvű oktatást, valamint fájlalta általában a filozófiai szellem háttérbe szorulását a teológiai gondolkodással szemben. Álnéven írt vitairatai óriási felzúdulást váltottak ki a Bodrog partján. Előéletére, szokimondó ifjúságára emlékezve többen is jól sejtették, hogy ki a szerző, biztosak azért nem lehettek benne. Mindenesetre – Zsarnay Lajossal az élen – nagy súlyt helyeztek a támadás visszaverésére, a hagyományos teológiai meghatározottságú akadémiai tananyag védelmére.

A kollégiumi tanár

A sárospataki kollégium a szabadságharcot követő években egyébként is viharos történetének egyik legválságosabb éveit élte át. Az egyházkerület vezetése az iskola létének megtartását és megszilárdítását azzal is igyekezett biztosítani, hogy kiemelkedő személyiségeket igyekezett megnyerni a kollégium vezetésére vagy egyáltalán a tanításra. Így merült fel az akkor már közismert és elismert Erdélyi meghívása. (Az eset a korabeli református egyházpolitikában nem egyedülálló, hasonló megfontolások alapján került Arany János Nagykőrösre, a Tiszáninnen Egyházkerületben pedig Lévy József a miskolci református líceumba.)

Ugyanakkor Erdélyi pataki meghívásában nem volt teljes egyetértés. Zsarnay Lajos rektor-professzor fogalmazta meg azokat az agályokat, amelyek ugyan tartalmukban igazak voltak, valójában azonban a személyes ellenérzések elfedésére szolgáltak. „Erdélyi János úr... a forradalomban kompromittálva volt nagyon, ami, ha felsőbb helyen is tudatnék, úgy meghívása sem magára sem iskolánkra nem lehetne hasznos”, írta 1851 augusztusában az egyházkerület püspökének.⁵ A kerület vezetése azonban jól tudta, hogy maga az iskola is jelentősen kompromittálta magát a szabadságharcban nemzetőr és honvédtiszt tanárai (Pálkövi Antal, Csoma Mihály) és honvéd diákjai által, így azután ez az érv nem lehetett kellően hatásos. Erdélyit meghívták, aki 1851 végén foglalta el a bölcészeti katedrát.

⁴ T Erdélyi Ilona i. m. 232–235.

⁵ Sárospataki Református Kollégium Levéltára, B. LXXII. 32.141.

Filozófiai, hazai és egyetemes irodalomtörténeti, esztétikai és pedagógiai stúdiumokat tartott. Közben válogatásgyűjteményt publikált a magyar közmondásokból, népmesékből és népdalokból. (Diákjait bevonta a gyűjtésbe!) Tankönyvet írt az irodalomtörténeti kurzusaihoz, és kisebb prózai műveiből is válogatást tett közzé. Sárospatakon új kedvre, új erőre kapott.

A rektor-professzor

A pataki hagyomány úgy tartja, a kollégiumnak kulcsszerepe volt a neoabszolutizmus elleni országos protestáns, majd pedig a magyar nemzeti ellenállás megszervezésében. Az kétségtelen, hogy a sárospataki iskola előjárói alig titkoltan csak formálisan voltak hajlandóak megfelelni a bécsi centralizációnak. Már-már kihívóan jelentették például, hogy a könyvtár számára beszerezték az Entwurf által előírt tankönyveket, – és eközben a cenzúrát megkerülve önálló tankönyveket publikáltak. Még a kollégiummal egyébként szimpatizáló kormányzati vagy megyei megbízottak is elborzadva tapasztalták, hogy milyen nyíltan veszik semmibe a német nyelvű oktatásra vonatkozó kötelezettségeket. Árvay József fogalmazta meg utólag, hogy az előjáróság „kockára tette az iskola létét, hogy ne veszélyeztesse a nemzet érdekeit.”⁶

Valóban: miközben a legtöbb jelentős református gimnázium (Debrecen, Nagykőrös, Kecskemét, Máramarosziget, Marosvásárhely) 1856-ban már mindenben megfelelt a legszigorúbb előírásoknak is, s így nyilvánossági jogot szereztek, Sárospatak hazardjátékot játszott. A politikai–elvi kérdésekben megmutatkozó szilajság azzal fenyegetett, hogy a nyilvánossági jog hiányában elnéptelenedik a kollégium. Ennek felvállalása annál is tiszteletre méltóbb, mivel az iskola szinte teljes kiürülése nagyon közeli élménye volt a tanároknak: a szabadságharc leverése után alig 150 diák merészkedett vissza a korábban tízszer népesebb iskolaépületbe. S a kényszersorozástól félve még ezek a diákok is gyorsan szétszéledtek, s csak hónapok múlva indulhatott meg a tanítás. A saját bőrükön tapasztalhatták tehát meg a tanárok az egzisztenciális megsemmisülés lehetőségét. És

⁶ Barcza József: A Kollégium története 1849-től 1919-ig. A Sárospataki Református Kollégium története, 1981, i. m. 155–201.

ezt is felvállalva felvették a harcot.⁷ A vállalkozás pedig sikerrel járt. 1859 decemberében Széphalomban Kazinczy Ferenc születésének centenáriumi ünnepségét Erdélyi készítette elő. Ez a demonstráció négyezer vendég részvételével zajlott le. Majd Lorántffy Zsuzsanna halálának bicentenáriuma ürügyén szintén az ő vezetésével nagyszabású ünnepséget szerveztek a kollégium háromszáz éves fennállásának megünneplésére. (A hagyomány szerinti tényleges időpontban, 1831-ben a kolera járvány miatt nem kerülhetett erre sor.) A kétnapos sárospataki rendezvény során a korabeli becslések szerint mintegy 25-26 ezer látogató kereste fel Patakot. Sajátos tüntetés volt ez a protestantizmus hagyományos autonómiája és a nemzet függetlensége mellett. Erdélyi nagy gondossággal gyűjtötte össze és szerkesztette meg az elhangzott beszédek gyűjteményét és az esemény krónikáját.⁸ Erre az alkalomra írta meg és függesztette ki a főépület homlokzatára nevezetes, a kollégium küldetését összegző kétsorosát:

*Három Fáklyám ég:
Hit, haza, emberiség.*

Az eredeti cél, a kollégium évszázados fennállásának megünneplése kiegészült a kollégium megmaradása melletti tüntetéssel. És a reményteljes örömmel is: az iskola néhány héttel korábban kapta vissza az uralkodótól a szabadságjogait. Az Erdélyi vezette pataki ellenállás országos hírét és jelentőségét híven jellemezte Pálffy János kortárs politikus és író, aki 1853-ban e sorokat vetette papírra: „*Erdélyi egyike azon nagyon kevés számú, becsületes, eszes, józan felfogású férfiaknak, tele kedéllyel, minőket az Isten csak jókedvében terem néha [...]. Ő lelke mélyéből gyűlöli a zsarnokságot s keze alól kikerülő tanítványai bizonyosan nem lesznek az osztrák barátai... Most is ezen iskola az egyetlen az országban, mely meg nem adta magát az osztrák tanrendszerének, s inkább nélkülözi az úgynevezett nyilvánosság előnyeit, mintsem szabad tanrendszerétől elálljon. Ebben a föérdem Erdélyit illeti.*”⁹

⁷ Ugrai János: Főgimnázium és főiskola. A kollégium a kiépülő modern oktatási rendszerben. A Sárospataki Református Kollégium története, 2013, i. m. 112.

⁸ A Sárospataki Református Főiskola háromszázados ünnepe. Emlékkönyvbe foglalta Erdélyi János. Sárospatak, 1860.

⁹ Sipos István i. m.

Emellett az iskolai életet is irányította a maga teljes komplexitásában. A népiskolai tankönyvek problémájától a gazdasági kérdésekig mindennel foglalkozott. Szinte minden egyházkerületi gyűlésen részt vett, ahol nyers szókimondása dacára megfellebbezhetetlen tekintélyre tett szert. Vitákat döntöttek el megszólalásai, kiterjedt öszszefogásra ösztönöztek kezdeményezései. Meghatározó módon működött közre a jogakadémia megszervezésében, a sárospataki nyomda átalakításában és fejlesztésében, s a tanítóképezde útra indításában.¹⁰

A főkönyvtárnok

Erdélyi János 1863-tól töltötte be ezt a tiszteket Sárospatakon. Átfogó programot készített a könyvtári rendtől az olvasószolgálaton, az anyag állagmegóvásán keresztül a szakmai személyzetig terjedően. Nem értett egyet a teremkönyvtárnak a kíváncsiskodó látogatók előtti

¹⁰ Sárospataki Református Kollégium Levéltára, B. LXXIV. 34.122. B. LXXII. 33.246.

megnyitásával: „A könyvtárat csak mohóságból nézik, látogatják a felső művelt rendűektől a közrendű szolgálókig. Ez nyilvánosság, és a nyilvánosság protestáns dolog... de a könyvtár el lehet nélküle.” Nehezményezte azt is, hogy valaki azért kölcsönöz a könyvtárból, „hogy lefekvés előtt, vagy elalvás végett olvashasson”. Erdélyi szeme előtt a külföldi tudományos könyvtárak lebegtek, s a patakit is ezekhez hasonlóan preasens könyvtárként óhajtotta működtetni. A szakrendet is a külföldi egyetemi példák nyomán alakította ki. 16 szakrendi osztályt sorolt fel. A mintegy 25 ezer kötetet két hónap alatt rendezte el ennek alapján.¹¹

Sárospataki Füzetek

Egyik legfontosabb pataki vállalkozása, a *Sárospataki Füzetek* című folyóirat megalapítása volt.¹² A hangsúlyosan protestáns szellemiségű, a független gondolkodásnak fórumot teremtő tudományos folyóiratot 1857-ben indította Erdélyi. Az eredeti célkitűzés szerint a megjelentetett írások fő tárgyköre az egyház, a nevelés, a bölcsészet, valamint az irodalom volt.

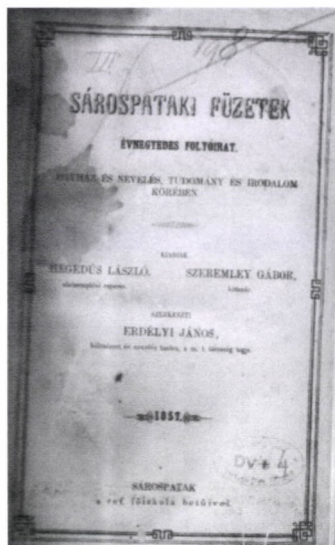
Erdélyi János a szellemi megújulásba vetett erős hittel vette kezébe a tollat, s az általa vezetett irodalmi-tudományos vállalkozást az ébresztés eszközének vallotta: „...ha emez, az országnak központjátul messzi eső kis városban, mely még csak megyei főváros sem, veti föl magát a tünemény, ez oda látszik mutatni, hogy az irodalom iránti közönynek, a vidékek szellemi pangásának ütött a végóra: de másrésről örömmel sejtjük, minő vallásos és egyházi buzgóság fog majd nyilatkozni más helyeken, melyek Sárospatakot szellemi tevékenység dolgába mindig meghaladták.” Ezt az ébresztést a tudomány és hit harmóniájában kívánta folytatni Erdélyi János: „...a tudomány oly mély bensőség, mint a hit, s ha ez szent, amaz igaz, sőt csak az igaz, ami szent, és megfordítva: így emberi méltóság nélkülök nem is képzelhető.”¹³

A *Füzetek* megjelenését negyedévenként tizenöt íven tervezték, de már az első megjelenés után – előfizetői kérésre – évi tíz alkalom-

¹¹ *Szentimrei Mihály*: Erdélyi János mint főkönyvtárnok. Kézirat, Sárospataki Református Nagykönyvtár, An. 12.438.

¹² *Dienes Dénes*: A Sárospataki Füzetek története 1857-1905, Zempléni Múzsza, 2007. 2. sz.

¹³ Szerkesztői előszó, Sárospataki Füzetek, 1857. 5.

ra módosították, hat ív terjedelemben. Egy évre postai szállítással 6, egyébként 5 forint volt az előfizetési díj.

A folyóirat fogadtatása kedvező volt, bár Erdélyi János kis malíciával jegyezte meg: „...kedvező visszhangra lelénk az irodalomban, az egyes gondolkodásába közel és távol, és inkább távol, mint közel.” Erre az adott okot, hogy némelyek eleve bukott vállalkozásnak ítélték a *Füzeteket*, mert Sárospatak nem megfelelő irodalmi központ, s a Patakkal szembeni fenntartások előítéletes megnyilvánulásokban kaptak hangot: „Származhatik-e Názáretből valami jó? ... itt Názáret annyi, mint Patak, Sárospatak.” Erdélyi el-

ismerte ugyan, hogy Patak nem Pest, de azt vallotta, hogy nincs pesti és pataki irodalom, csakis kizárólag magyar irodalom. A *Pesti Napló* augusztus 6-i száma „égető szükség”-nek nevezte a pataki vállalkozást, és nagy elismeréssel méltatta az első számot. Hasonló volt a fogadtatás Erdély szívében, Kolozsvárott is. Gróf Mikó Imre, az erdélyi tudományos és politikai közelet kiemelkedő alakja így írt a szerkesztőnek 1857. szeptember 6-án: „Ideje is volt, sőt mondhatnám, végső perccén állott már az idő, hogy mi magyarhoni és erdélyi protestánsok is fennmaradásunkra valamit tegyünk... Én osztom önök programi nézeteit, feladatuknak buzgó megoldásától nemzetünkre s anyaszentegyházunkra sok jót várok, szívémből kérem arra Isten áldását”. Ugyanő másfél év múltán fokozott lelkesedéssel méltatta a patakiak munkáját: „Nem tehetem, hogy ne nyilvánítsam önnek, tisztelt tanár úr, mennyire örvendek e korszerű vállalat naponkénti szilárdulásán... A tér, melyet önök művelnek, rég várt avatott, hű és buzgó munkásaira. Legyen áldás a nemes igyekezőkön!... igyekezzenek még tovább is gazdagítani egyházi irodalmunkat, élesíteni a valóságos érzelmet, terjeszteni a szabad és józan gondolkodás világát.”¹⁴

¹⁴ Az idézetek helye: Sárospataki Füzetek, 1857. 240, 239; 1857-58. 992; 1858-59, 1000.

Eleinte kifejezetten erőteljes külföldi orientáció jellemezte a periodikát – túlsúlyt képeztek a nemzetközi kitekintést biztosító tanulmányok és recenziók. Nagy tanulmányokban olvashatunk a skót protestantizmustól a porosz iskolázásig, Pestalozzi munkásságától John Wycliffe hatásáig, a franciaországi presbiteri egyház történeti hagyományaitól a zürichi reformált egyház megalapításáig sokféle témáról. Ekkor a hazai írásokat még szinte kizárólag a neveléstörténettel, az iskolázás megszervezésével, illetve az egyházalkotmány kérdéseivel összefüggő témákban közölt a lap. Hangos fogadtatásra talált a vállalkozás, országos visszhangot sikerült vele kiváltani. A korábban a Patakra visszaköltöző Erdélyit féltők örömmel érzékelték, nem törte őt meg a vidéki lét.

Válság és távozási szándék

A kollégium életében számos feszültség halmozódott fel a 19. század második felében. A sokáig húzódó bizonytalanság a nyilvánossági jog elnyerése ügyében csak tetézte azokat az egzisztenciális gondokat, amelyek elsősorban az intézmény tanárainak életét jellemezték. Az anyagi természetű gondok és bajok közepette kezdett elszigetelődni az az Erdélyi János, akiről úgy vélték, hogy ezek a gondok elkerülnek. Hangos sikerei, országos népszerűsége, Pesten rögzült szokásai, öltözködése, a kisvárosi átlagnál hivalkodóbb háza előbb irigyeket, majd haragosokat szült. Amikor pedig Erdélyi egy belső tantestületi vitának Pálkövi Antal kollégáját nehéz helyzetbe hozó anyagát a Magyar Sajtó országos lap hasábjain 1861-ben közzétette, az ellene irányuló lappangó ellenszenv nyílt ellenségeskedésben robbant ki.¹⁵ Ma már nagyon nehéz megtalálni azt a motivációt, ami Erdélyit a sajtónyilvánosság felhasználására indította, de akármilyen is volt ennek oka, elhibázott lépésnek tűnik. A kollégái önértékét ugyanis annyira megsértette, hogy régi barátait veszítette el, szinte szerkesztőtársa, Hegedűs László zempléni esperes tartott ki mellette egyedül. Időközben az őt támogató Apostol Pál püspök elhunyt, utódja 1860-ban az a Zsarnay Lajos lett, aki két évtizeddel korábban a leghangosabban emelte fel a szavát a kollégiumot bíráló cikksorozat ellen, s aki – mint láttuk – nem támogatta meghívását Patakra. Erdélyi ken-

¹⁵ Sárospataki Református Kollégium Levéltára, C. LXXXII. 40.213.

dőzetlen nyíltsága, szókimondása sokszor adott okot félreértésekre és sokakat sértett. Így romlott meg például a viszonya Tompa Mihállyal a Sárospataki Füzetek egyik cikke miatt, mielőtt még szorosabb ismeretséget köthettek volna.¹⁶ Miközben egyre fogytak Erdélyi szövetségesei, az egészsége is megroppant: évekig nem tudott kilábalni súlyos tüdőbetegségéből. 1863 végén három hétig lebegett eszméletlenül élet és halál határán.

Súlyos krízisbe került tehát Erdélyi élete. Ennek hatására előbb a *Füzetek* szerkesztéséről mondott le, kilépett a kollégium legfőbb irányító testületéből a gazdasági választmányból, majd a tanítást is abbahagyta.¹⁷ A Sárospataki Füzeteket 1859-től Árvay József, majd Antalfi János szerkesztette. Komoly irányváltást is jelentett ez a lap életében. A külföldi kitekintések száma megritkult, s egyre inkább a protestánsok állammal szembeni autonómiatörekvéseinek, valamint az egyházkerület népiskolai szervezőmunkájának vált a fő fórumává. Rendszeresen közölték a különböző oktatási tervezeteket, itt vitatták meg a kisiskolák felállításával összefüggő szervezeti és tartalmi kérdéseket. Erdélyi nélkül a *Füzetek* mind inkább elveszítette kezdeti különleges státusát, s belesüllyedt az egyházpolitika és egyházi élet szervezésének aktuális gondjaiba. Nem véletlen, hogy a félig-meddig már visszavonult, csak a főiskolai könyvtár rendezéséért felelős Erdélyi 1864-ben úgy vette vissza a szerkesztői feladatokat, hogy feltüntette: új folyamat indít a lap történetében. Ismét tágitani kezdte a *Füzetek* horizontját. Az egyházi tárgykörön túlra merészkedett, s újra hangsúlyozta a külföldi szempontok és példák megismerésének fontosságát. Ebben az évfolyamban ennek megfelelően helyet kaptak klasszikus bölcsészeti (költészetani, állattani, civilizációtörténeti, filozófiai, etikai stb.) írások is.

De ekkorra már energiái megfogyatkoztak. Az intrikák és az ismét előtörő betegség nyomán elhatározta, szakít Patakkal. Áruba bocsátotta házát, szőlőjét, s elhatározta, idős napjait Pesten éli le. A búcsú pillanatát azonban nem élhette meg. Néhány héttel a tervezett költözködés előtt, 1868. január 23-án szívroham végzett vele.

¹⁶ Sárospataki Református Nagykönyvtár, Kézirattár, Kt. 1007-1011.

¹⁷ Sárospataki Református Kollégium Levéltára, C. LXXXVI. 42.586.

Bertha Zoltán:
A Nagykollégium télen

KISS ENDRE JÓZSEF

A nemzet kurátora 150 éve hunyt el Fáy András

Miután sokan és sokféleképpen szóltak már Fáy Andrásról a „*Nemzet Mindeneséről*”, most munkásságának egy kevésbé ismert területére figyelhetünk: a fővárosi református egyház élén végzett, főgondnoki szolgálatára.

Fáy András (1786–1864) a református felekezet tagja lett, amikor a születése után megkeresztelték Felsőkohányban – a mai Gálszécsen – mint hat testvére között az elsőszülöttet. Műveltségének alapjait a Sárospataki Református Kollégiumban szerezte és

pozsonyi, majd pesti tanulmányokkal és gyakorlattal egészítette ki. Rövid ideig vármegyei szolgálatot vállalt, azután pedig a kb. 1000, később 5000 holdas gombai birtokán gazdálkodott.

Amikor fölkéri a főkurátori tisztt betöltésére, már országosan ismert személyiség. Egy évtizede családos, egy gyermek apja. Régen túl van első publikációinak megjelenésén,¹ a kortárs angol, német, francia irodalom megismerésén, az első magyar társadalmi regény megírásán,² s az irodalmi tevékenység mellett, mint országgyűlési

¹ Fáy András: Bokréta... Pest, 1807.

² Fáy András: A Bélteki ház. I-II. Pest, 1832.

követ, a közigazgatási, gazdasági, oktatási reformjavaslataival gr. Széchenyi István egyik legkövetkezetesebb híveként ismerheti meg a szélesebb közvélemény.

1822-től Pestre költözött, ahol a Stáció utcában, majd a Kalap utcában vásárolt házat. Otthonát – a főti szőlőjének prэшázával együtt – a kortárs reformnemzedék legjobbjainak a találkozó helyévé tette.³ Ezek körében ott találjuk többek között Bajza Józsefet, Balla Károlyt, Barabás Miklóst, Bugát Pált, Czuczor Gergelyt, Deák Ferencet, Egressy Gábort, Ferenczi István szobrászt, Kazinczy Ferencet, Kisfaludy Károlyt, Kossuth Lajost, Kölcsey Ferencet, Székács Józsefet, Szemere Pált, Szontágh Gusztávot, Toldy Ferencet, Török Pált, Vitkovics Mihályt, Vörösmarty Mihályt.

Fáy a Nemzet Kaszinónak pár éven át igazgatója, a MTA igazgatótanácsának tagja, később elnökhelyettese és a Pesti Első Hazai Takarékpénztár megalapítója. Társigazgatója a Budai Szintársulatnak és igazgatója a Kisfaludy Társaságnak.

A főgondnokság azoktól a főnemesi patrónusoktól öröklődött, akik a protestáns egyház ügyeit gazdasági és politikai szinten képviselték, s a paritás elve alapján, a kettős – egyházi és világi – vezetés terén az egyház életének a világi irányítását biztosították. A demokratikusan választott tisztségviselő – lelképásztor és gondnok – az egyházszervezet minden szintjén (egyházközség, egyházmegye, egyházkerület, zsinat) testesítette meg ezt a kettős vezetéset. A főgondnok, aki kezdetben főnemes, nagybirtokos, majd magasabb hivatalt betöltő, köztisztviselőben álló értelmiségi, az egy vagy több gondnokkal szemben, akik a gyülekezeti élet gyakorlati működésének elsősorban az anyagi feltételeiért voltak felelősek, inkább az egyházközség közéleti képviselőjét látta el.

Ebben az időben Pest még főként német ajkú város. Pedig a reformáció századát megelőzően működnek már itt előreformátorok és alapítanak valdens gyülekezetet, s prédikál itt Husz János sorstársa Prágai Jeromos. Luther Márton fellépésével egy időben Mária királyné budai udvarában és azon kívül Brandenburgi György örgróf támogatásával, Grynaeus Simon, Winshemius Vitus, Separatus Pál, Cordatus Konrád, Kresling János, Henckel János, Dévai Bíró Mátyás

³ Findura Imre: Fáy András élete és művei. Bp., 1888.

hirdetik a reformátori igazságokat, vállalva ezzel az üldöztetésüket is, hiszen az akkori törvények értelmében ezért fej- és jószágvesztés jár.⁴ Mégis egy budai polgár adatja ki a svájci reformátornak, Zwingli Ulrichnak az úrvacsorai tanítását 1525-ben, Mízsér Gábor pedig az evangéliumok magyar fordítását 1536-ban.

Amikor Buda török kézre kerül 1541-ben, a református egyház Szegedi Kis István vezetésével szerveződik újjá és magyar nyelven hirdetik az igét, egészen Buda visszafoglalásáig, 1686-ig. Ekkor az ellenreformáció megselekszi azt, amit a pogány török sem tett meg: a református lelkészeket elűzik a városból, a gyülekezettől elveszik a templomát. Törvényt hoznak arra, hogy a kálvinisták polgárjogot sem nyerhetnek a városban. A betelepített németek és szerbek mellett a város vezetése engedélyezheti zsidók és cigányok megtelepedését, de a magyarságot legnagyobb százalékban tömörítő reformátusok – mint eretnekek – nem kaphatnak lakhatási, telekvásárlási engedélyt sem, nemhogy polgárjogot.⁵ Protestánsok pusztán a vegyes házasságoknak köszönhetően kerülhetnek a városba és magánháznaknál tarthatnak istentiszteleteket.⁶ A részükre a lelkési szolgálatokat a Pest melletti, vidéki gyülekezetek lelkipásztorai látják el. A toleranciarendeletet (1781) követően kezd benépesülni Pest-Buda magyarokkal, nagyobb arányban reformátusokkal, akik csak 1796-ban tarthatják meg először a szabad, nyilvános istentiszteletüket. Amíg templomuk föl nem épül, addig imatermet használnak erre a célra az Arany János utcában.⁷

Első főgondnokuk – gr. Ráday Gedeon királyi titkos tanácsos, koronaőr – javasolja ebben az esztendőben, hogy a már korábban felállított, evangélikus egyházköztség mintájára, szervezzék meg a református egyházat. Báthory Gábor lesz az első református lelkipásztoruk, akinek a javadalmazásához Ráday Gedeon évi 100 Ft-tal járul hozzá. A főgondnoki tisztelet utána Darvas Ferenc helytartósági tanácsos, gr. Teleki László (egyben dunamelléki egyházkerületi főgondnok), Szilassy László nádori ítélmester, gr. Teleki Sámuel, valamint Szabó

⁴ Csekey Sándor: Budapest reformációja. Bp., 1938. 13. és kk.

⁵ Tóth Lajos: A fővárosi magyar református egyházak és a fővárosi magyarság. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok (a továbbiakban: PEIL) 1869. 179.

⁶ Pesten a Lipótvárosban, Győrffy szabómester házában tartják az első magyar nyelvű istentiszteletet 1796. október 1-jén. *Bilkei Pap István*: A Budapesti Református Egyház ünnepe. Protestáns Szemle 1930. 739–743.

⁷ Karacs Teréz: A pesti evangéliumi reformált egyház alakulásához. PEIL 1898. 315–316.

József jogász töltik be. Vezetésük alatt az egyház templomot, parókiát, iskolát kezd építeni.

Fáy András 1841 és 1847 között töltötte be ezt a tisztséget. Ahogyan a gyülekezet vezető testületének, a presbitériumnak a tagjait, úgy a főgondnokot is választották, azonban az, aki éppen akkor, 1841-ben a legtöbb szavazatot kapta, nem vállalta a megbízatást. Ezután a presbitérium meghatalmazásával fölkérték az íróként és politikusként ismert Fáy Andrást, hogy fogadja el ezt a tisztséget. Ő erre igent mondott, azonban pár nap múlva bejelentette lemondását. Ennek az volt az oka, hogy voltak, akik kritizálták egy tombolával egybekapcsolt táncmulatság engedélyezéséért, aminek a bevételét a tervezett parókia építésére tették félre. A kritika hatására nemcsak Fáy, hanem az egyházközség egész tisztikara – algondnok, jegyző, pénztáros – egyaránt lemondott. Miután az eklézsia rendezte a sorait, több küldöttség kereste fel Fáy Andrást, hogy kiengesztelje, aki így 1842-ben ismét elvállalta a főgondnokságot.

Nem volt könnyű dolga: az 1830-ban fölszentelt Kálvin téri református templom építése után még 100.000 pengős adósság maradt; az eklézsiaival szemben anyagi természetű pereket indítottak, s az országos egyház br. Bánffy Pál főfelügyelő elnökletével, bizottságot rendelt a pesti egyház zavaros ügyeinek a kivizsgálására. A gyülekezet vezető testületét, a presbitériumot újraválasztották, s a létszámát a korábbi 12-24-36 fő helyett 30 főben határozták meg. A gyülekezet lélekszáma ekkor 1500 fő.⁸ Fáy András főgondnoksága alatt a közegyház a főfelügyelői tisztséget megszüntette.

Fáy közeli munkatársai között van ekkor az algondoka: Hubay József királyi ügyész; pénztárnoka: Pósfay Pál; a jegyzők: Tóth Lőrinc, Varga Soma, Gerenday Ambrus, Bényei László; az egyházközségi jogász: Horváth Menyhért. A gyülekezeti élet irányításában a főgondnoknak nagyszerű munkatársa volt a lelkipásztor: Török Pál (1808–1883). Kisújszállásról hívták Pestre, és Fáy András főgondnoksága idején alapított családot, s választották az alakuló pesti egyházmegye esperesévé, közre adta az *Egyházi Beszédek Tára* és a *Protestáns Lel-*

⁸ Az 1820-as években 300-600 református lélek képviseli a gyülekezetet. Az 1850-es években azonban 5.000–6.000 reformátust jegyeznek, a 20. század első felében pedig kb. 200.000-et, s ettől fogva Pest-Buda lakosságának a 12-13 %-át teszik ki. *Tunyogi Szűcs Kálmán: A budapesti református nép száz esztendeje.* Bp., Év n. 4.

készí Tár című periódikumokat, valamint indította Székács Józseffel a legjelentősebb protestáns sajtóorgánumot, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokat*. Később a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének választották. Nagy érdemeket szerzett a pesti protestáns lelkészképző főiskola beindításában, a Ráday-könyvtár megvásárlásában, az egyházkerület anyagi helyzetét megszilárdító Baldácsy Alapítvány megteremtésében.

Ezekkel a munkatársakkal jó volt együttműködni a pestiekre szabott presbiteri esküforma újrafogalmazásában; az egyházközségi bizottságok (iskolai, építési, missziói, jogi, gazdasági, pénzforgalmi, adósságot kezelő, levéltári) felállításában; új házszabály és rendtartás készítésében; a bevételek ellenőrzésének szigorításában; a skót misszió s egyúttal a zsidómisszió indításában; a kötelező presbiteri gyűlések és közgyűlések éves alkalmainak a meghatározásában; az egyházfi és harangozó alkalmazásában; a templom tatarozásában és az ajtók, ablakok festésében s a további építkezésekben.⁹

Az Első Hazai Pesti Takarékpénztár megteremtőjének a javaslatára az egyházközségi bevételek jó részét a Takarékpénztárban helyezték el, hogy kamatozzon. A város pedig a reformátusok sírhelyei után járó díj egy részét átengedte az eklézsiának. Ekkor formálódik Fáy András indítványa egy életbiztosítási osztály felállítása ügyében is.

Tevékenysége modellt szolgáltatott nem is annyira a főgondnok, mint inkább a későbbiekben az egyház jellegzetes alakjává váló, egyházközségi gondnok¹⁰ alakjához. Fáy András, mintha arra született volna, hogy minden körülmények között biztosítsa a gyülekezeti élet folyamatosságát, a kultusz gyakorlását, az egyházközség gyarapodását. Elemében volt, amikor vállalva a problémákat, leleményes megoldásokat találva a nehéz helyzetekben, gyakorlati útmutatásokkal¹¹ előre mozdíthatta az eklézsia építési, iskolai,¹² gazdasági és pénzügyeit. Ugyanakkor hozzá tudott szólni az időszerű teológiai kérdésekhez.¹³

A főgondnok szolgálata egyúttal túlmutatott az egyházon: kapcsolódva a Nemzeti Kör, a Védegylet vállalkozásaiba, tevékenykedett,

⁹ Farkas József: A pesti református egyház 101 éves története. Kecskemét, 1989.

¹⁰ Ennek a tisztségnek a viselőjét kurátor, gondnok, kiskurátor, dékán elnevezéseken ismeri az egyházi szóhasználat.

¹¹ Fáy András: Hasznos, házi jegyzetek. Pest, 1826.

¹² Fáy András: Javaslat egy Pesten állítandó ref. főiskola tárgyában. Pest, 1840.

¹³ Fáy András: Óramutató. Pest, 1842.

mint a nemzet színházának, könyvtárának, múzeumának, tudományos életének, iskolájának, közigazgatásának, gazdaságának, irodalmának, közéletének is egyúttal a gondnoka: „a nemzet kurátora”.¹⁴

A Széchenyi-reformok híveinek nem jött jókor a forradalom és szabadságharc. Fáy András személyiségéhez közelebb állt a „türelem forradalma”, a „békés építkezések szabadságharca”, mint a kardforgatás és ágyúdörgés közepette születő szabadság. Nem értett egyet Kossuth Lajos politikájával. Igaz, már a 62. életévében járt ekkor. Mind a közéletből, majd a fővárosból is visszahúzódott vidéki birtokára. Ettől fogva a gazdálkodás, a családi kapcsolatok és irodalmi hagyatékának rendezése töltötte ki az életét a még hátra lévő 16 esztendejében.¹⁵ Gusztáv fiának gondos nevelést adott, aki jogi tanulmányait követően Pesten volt vármegyei aljegyző, s 1849-ben megkapva örökségét, a gombai birtokon gazdálkodott.¹⁶ Sajnálatos módon, csak pár évvel élte túl az édesapját.

Fáy Andrást az egyháza megtisztelte azzal, hogy amikor elment a minden élők útján, a Kálvin téri református templom kriptájában jelölt ki a számára sírhelyet, ahová országos részvét mellett temették el 1864. július 28-án. Személyében a reformnemzedék nagyjai közé emelkedő pataki diák jellegzetes alakjára emlékezhetünk.

¹⁴ Megjelenik 8 kötetben valamennyi szépirodalmi írása (Pest, 1843–1844.) valamint az ország legfontosabb teendőit célzó összegzés: *Fáy András: A jelenkorban megjelent összeállítások a hon legközelebbi teendői körül*. Pest, 1846.

¹⁵ *Badics Ferenc: Fáy András életrajza*. Bp., 1890. 629–671.

¹⁶ *Erdélyi Pál: Fáy András élete és művei*. Bp., 1890. 309.

KONCZ GÁBOR

Értelmes hit, cselekvő erkölcs Száz éve született dr. Koncz Sándor (1913–1983)

Comenius önvallomását idézte dr. Koncz Sándor a róla írt tanulmányában: „Non ut pedagogus, sed ut theologus”, tehát nem mint pedagógus, hanem teológusként kíván hangsúlyozott megértést Comenius (1592–1670).¹ Nos, Koncz Sándor jelentős teológus volt, ez alapozta meg híres igehirdetői szolgálatát, ám példája *mint etikai magatartás kíván hangsúlyozott megértést és követést*. Ebben az értelemben is Comenius szellemi örököse volt.

„Válság és váltság... 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913-1983) konferencia az életút üzeneteiről... Tisztelegés a 200 éve született dán filozófus, Sören Kierkegaard (1813-1855) emléke előtt is.” Az ilyen című rendezvényen 2013. november 21-22-én, Sárospatakon, a Református Kollégium imatermében tekintettük át az életutát.² Különös tekintettel arra, hogy dr.

¹ Ez a vázlat elhangzott a *Comenius szellemi örökösei* című felolvasó ülésen a Magyar Comenius Társaságban, Sárospatakon, 2013. november 6-án.

² A jelen íráshoz a lábjegyzetek 2015 januárjában készültek. A konferencia megvalósult. Párhuzamosan interneten közvetítettük, s az anyag azóta is megnézhető: www.srta.hu/Nyitodal/Hireink, Koncz Sándor konferencia. Az előkészítő tanulmány megjelent: *Dr. Koncz Gábor: A válság és váltság konferencia előkészítése* címmel. Enghy Sándor (szerk.): Ki nem száradó p

Koncz Sándor egyik fő műve: *Kierkegaard és a világháború utáni teológia* (Debrecen, 1938., 213 o.). Ennek lényege, záró mondata: „minden válság megoldása a váltság – a csoda...”

A konferenciával az a célunk, hogy dr. Koncz Sándor teológiai-lag, tudományosan megalapozott, „*értelmes hit, cselekvő erkölcs*” üzeneteit áttekintsük; „*hittel és humorral*” magatartását a mára értelmesszük. Világi és egyházi szakemberek foglalják össze Sören Kierkegaard és dr. Koncz Sándor munkásságát. Elemezzük mondanivalójukat, a mai válság-helyzetek kezeléséhez. Tehát: szakemberek, teológiai és világi professzorok, oktatók, gimnáziumi tanárok, egyetemi és főiskolai hallgatók, gyülekezeti tagok és más érdeklődők találkoznak. Az előadók között olyan idősebbek és fiatalok is lesznek, akik Koncz Sándorral kapcsolatos tanulmányt, szakdolgozatot, disszertációt készítettek illetve folyamatban vannak ilyen munkáik.

Sören Kierkegaard méltó elemzése mellett *a hangsúlyt dr. Koncz Sándor* (a református konventi, hadapródiskolai hitoktató, tábori lelkész, majd konventi munkatárs, sárospataki teológiai tanár, alsóvádaszi lelkész, sárospataki levéltáros, zempléni beszoigáló lelkész és mindvégig kutató, szakíró) *bemutatására helyezzük*. Egyrészt életrajzi időrendben követjük pályafutását: diák, SDG aktivista, majd az imént felsorolt szakaszok. Másrészt tematikus áttekintést adunk munkásságáról: senior, tábori lelkész, teológus-filozófus, egyház-szervező, igehirdető.

Az évforduló időbeni jelentősége többek között: 70 éve, 1943-ban volt a híres szárszói találkozó (amelynek előkészítésében történelmileg részt vett) és a doni katasztrófa (amikor tábori lelkész volt); 1953-ban, tehát 60 éve került Alsóvádaszra lelkésznek, és 1983-ban, tehát 30 éve hunyt el... Tábori lelkészi szolgálatára tekintettel, már most készülünk a 2014-es holocaust megemlékezésekre és a II. világháborúval kapcsolatos, 2015-ös áttekintésekre. A konferencia meghatározóan fontos rendezvényi előzménye az, hogy Alsóvádaszon gyülekezeti megemlékező ünnepség volt, tiszteletére készített kopjafa-műalkotás avatásával 2013. szeptember 22-én.

Kivetített fotók segítségével mutatom majd be dr. Koncz Sándort, családját, gyermekkorát, diákéveit. Idézni fogom *Koncz Árpád* nyugállományú honvéd őrnagy „A mi családunk” című kéziratát és *Szatmári Emilia* középiskolai tanár „Közegyházi életünk sodrában - Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében” című, tervezett Ph. D. értekezését.³

A magatartás szempontjából különösen fontos a háborús évek, a hitoktató lelkészi szolgálat áttekintése: Magyar Királyi Csaba Királyfi Honvéd Gyorsfegyvernemi Hadapród Iskola, Marosvásárhely, majd az 1943. januári házasság, a front Gomel környékén, a nyugat felé történő visszavonulás, a parlamenti szerep és Bergen-Belsen koncentrációs tábor felszabadításában való részvétel stb. változatos és borzalmasan nehéz időszak.

Az egész konferencia kiemelkedően fontos előadásának szánjuk dr. Kovács Dániel „Koncz Sándor tanárai Sárospatakon” témájú és dr. Dienes Dénes Ph. D., habil. teológiai tanár, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei igazgatójának „Dr. Koncz Sándor, a mindennapi igehirdető” című előadásokat. Dienes Dénes esetében különös tekintettel arra is, hogy Alsóvadászon és Sárospatakon is ő a lelkészi, tudósi utód. Más, ugyancsak fontos előadások közül kiemelem: „Icuka, »Tisztelendőúrnéasszony« a családban és a gyülekezetekben. Dr. Koncz Sándorné Harsányi Ilona (1919–2013) emlékezete” címmel dr. Harsányi Ádám C. Sc, kardiológus áttekintését. Hiszen az előadó Harsányi Ilona bátyjának, néhai Harsányi Istvánnak a fia. Ő volt Sárospatakon a híres népfőiskola-, tehetségmentés-szervező, majd pszichológus és az 1970-es, 1980-as években a népfőiskolai és tehetségmentési mozgalom ismételt elindítója. Dr. Harsányi Ádám ifjú korában többször járt Alsóvadászon, majd orvosi pályafutását a szomszédos szikszói kórházban kezdte.

Szatmári Emilia Ph. D.-jelölt (Debreceni Egyetem), több éves munkával, nagy művet készített. Disszertációtervezetében az életrajzi kronológiát követve mutatja be és foglalja össze dr. Koncz Sándor pályafutását, életművét. Az alapos munka kiemelkedő értéke az,

³ A továbbiakban, az előadás keretében ismertettem az akkor megtervezett tematikát; ezt itt most nem teszem, hiszen a konferencia megvalósult és a hivatkozott internet kapcsolaton keresztül ma is megnézhető. Az előadásokat az internetről folyamatosan leírjuk és közzöljük, a már publikáltak megnézhetőek a www.tit.hu honlapon, a nyitóoldalon, az Ajánljuk rovatban.

hogy döntően kéziratok, levéltári források, eddig nem ismert jegyzetek és levelezések alapján mutatja be a sokoldalú munkásságot, az életrajzi szakaszok illetve a szakmai pályafutás szerint tagolva.

A konferenciára az érdeklődő szakembereken kívül meghívjuk a sárospataki tanulóifjúságot, a teológia teológus és közösségszervező hallgatóit, a város intézményeinek képviselőit, a családokat, továbbá azon gyülekezetek reprezentánsait, ahol Koncz Sándor szolgált.

Bemutatjuk azokat a folyóiratokat, amelyek írásait posztumusz közzölték, és a résztvevők ezek remittendáiból ingyenesen válogathatnak: *Zempléni Múzsza, Kultúra és Közösség, Széphalom, Napút, Jelenkor, Napkút* Kiadó könyvei, *Sárospataki Füzetek, Egyháztörténeti Szemle, Reformátusok Lapja, Lelkész Egyesület*.

Pocsainé Eperjesi Eszterrel együttműködve kiállítást is készítünk, amely hosszabb ideig megtekinthető lesz a Teológián.

Ismétlem, hogy világi és egyházi szakemberek, egyetemi és főiskolai hallgatók, érdeklődő laikusok találkoznak úgy, hogy egymással feszült viszonyban lévőket is próbálunk összehozni, a széttartó erők párbeszédére törekedve. Az előadók között olyan idősebbek és fiatalok is szerepelnek, akik Koncz Sándorral kapcsolatos szakdolgozatot, disszertációt készítettek.

A konferenciát megelőzően és követően az életmű feldolgozásának tervezett szakaszai:

Bibliográfia készítése. Szerkesztések. A szellemi hagyatékápolás szakaszainak áttekintése: A kezdetek (1983–1989), a Sárospataki Református Kollégium visszavétele (1981/1983–1989/1990), a posztumusz közlések, a róla szóló írások összegyűjtése és elemzése, a szellemiségéhez kapcsolódó rendezvények, a Válság konferencia forgatókönyve, digitalizálások, a személyes iratok elemzése, a konferencia dokumentációja és kiértékelése.

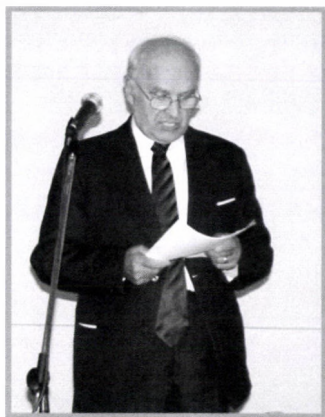
A megosztott feladatok, a közös felelősség gondolata jegyében folytatjuk az elemzést, vázoljuk a következtetéseket, feladatokat és lehetőségeket. A feladat azt jelenti, hogy én magam vállalom a munkát. A lehetőség arra utal, hogy hallgatók, kutatók feldolgozhatják a témát, amelyben segíték.⁴

---

⁴ drgaborkoncz@t-online.hu

FÖLDY FERENC

Száz éve született Ködöböcz József, a tudós pedagógus

„Visszatekintve a megtett útra Isten különös ajándékának tekintem életemet. ... A pártállamim irányítás sokszor okozott számomra nehézséget, de azt sikerült mindig átvészelnem, legyőznöm, túlélnem, s megmaradnom **embernek**”,¹ olvashatjuk Ködöböcz József *Életem* címmel írt, posztumusz megjelent könyvében. Akik ismertük Tanár Urat, tudjuk, hogy egész életén át hitet, reményt és szeretetet sugárzott felénk.

A Tisza jobb partján fekvő Vámosatyán 100 éve született 1913. november 1-jén egy kisbirtokos földműves család második fiúgyermekéként. Szülőfalujának szellemi és lelki vezetői, Szabó Ferenc tanító és Szabó Sándor segédlelkész – mindketten egykori pataki diákok – szorgalmazták, hogy az eminens tanuló tanuljon tovább Sárospatakon. A családi döntést a híressé lett pataki diák meghálálta: kitűnő eredménnyel fejezte be gimnáziumi tanulmányait, ezután Sárospatakon elvégezte a Teológiai Akadémiát, majd Németországban tanult. Ezt

¹ Ködöböcz József közel kétszáz publikációja közül előadásomban a legfontosabb műveit emeltem ki. *Ködöböcz József: Életem*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: Kovács Dániel. Sárospatak, 2006. 110.

követően Szegeden a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán és a Horthy Miklós Tudományegyetem Apponyi Kollégiumában szerzett filozófia és pedagógia szakos diplomát.

Ilyen magas szinten megalapozott tudományos felkészültséggel lett a Sárospataki Tanítóképző Intézet tanára 1942-ben. Nemcsak kiváló tanára, hanem huszonöt éven át igazgatóhelyettese volt a közép-fokú-, később felsőfokúvá vált, majd főiskolai rangra emelkedett intézetnek. Tevékenységéhez korszerű kezdeményezések sora kapcsolódott: a gyermeklélektani vizsgálatok irányítása,² a gyakorlati képzés rendszerének fokozatos megújítása³ és a didaktikai kutatások,⁴ melyek országosan ismertté tették nevét. Elért eredményei, sikerei bebizonyították, hogy az elméleti oktatás és a gyakorlat csak együtt biztosíthatja a hallgatók tanítói hivatásra való felkészítését, pedagógiai képességeik fejlesztését.

Tartalmas, szép szakmai életét gazdagította tudományos kutatómunkája, amely már pataki diákévei és a pályakezds időszakában elkezdődött. A kutatás iránti szeretetét első tanítója, Szabó Ferenc keltette fel benne, aki 1938-ban elkészítette szülőfalujuk, Vámosatya község monográfiáját. A tehetséges diák segített neki, hiszen önszorgalomból megtanult gépelni, és az angol internátus írógépén ő gépelte le az anyagot, amit később „Emlékezés Szabó Ferencre” címmel publikált.⁵ Teológushallgató korában a faluszeminárium keretében Újszászy Kálmán professzor irányításával gyűjtött anyagból elkészítette több község településrajzát, amelyek ma is felhasználható forrásanyagok. A Sárospataki Ifjúsági Közönyben és más szaklapokban jelentek meg ebben a témában írásai, többek között: „A falunapok jelentősége a vajdácskai falunap tükrében”,⁶ „Faluszeminárium. Munka és eredmény”,⁷ „Népének Kovácsvágásról”,⁸ „Az erdőbényei életszínvonal rajzához”,⁹ „Húsvéti nótás köszöntő Vámosatyáról”.¹⁰

² Gyermeklélektani Állomás Sárospatakon. = Sárospataki Református Lapok, 1948. április 1.

³ Útmutató a tanítóképző intézetek gyakorlati képzéséhez. Társ szerző: Piry József. Művelődési Minisztérium, Bp., 1965. 1–64.; Útmutató a tanítóképző intézetek iskolai gyakorlatához. Társ szerzők: Nagy József, Vágó Elemér. Művelődési Minisztérium, Bp., 1971. 1–12.

⁴ A didaktikai és módszertani kutatások terve a tanítóképző intézetek oktató és nevelő munkájában. = Felsőoktató Szemle, 1970. 7M8. sz., 466–470.

⁵ Szabó Ferenc: Vámosatya község monográfiája. Sárospatak, 1995. 1–8.

⁶ Sárospataki Ifjúsági Közöny (rövidítve: SIK), 1936. június, 121–123.

⁷ SIK. 1936. június, 125.

1936-ban a sikeres segédlelkészi vizsga után a pataki teológia Gusztav Adolf-ösztöndíjjal a németországi Halléba küldte tanulni. A Luther Marton Egyetemen filozófiát és pedagógiát hallgatott egy évig, szabadidejében pedig a német falupedagógiai irodalmat tanulmányozta. Innen hazatérve (1937) segédlelkész-felügyelőként a gimnázium Angol Internátusában nevelte és tanította a diákokat.

A tanítóképzés továbbfejlesztéséhez az 1938-as törvény szerint pedagógia szakos tanítóképző-intézeti tanárra volt szükség. Egey Antal, a pataki tanítóképző igazgatója kereste a megoldást, mivel ilyen szakos oktató nem volt az iskolában. Mátyás Ernő professzor, a teológia közigazgatója azt javasolta, hogy Kődöböcz Józsefet küldjék el Szegedre, ahol négy év alatt megszerzi az előírt diplomát. Az egyetemen „A falunevelés problémái” címmel írt szakdolgozatot. Ebben kifejti, hogy a falunevelésnek a nemzetet szolgáló személyiségek kialakítása a feladata. A Felvidéki Nevelő című szaklapban tanulmányt ír erről.¹¹ Az akadémiai tanítóképzés megindulásakor, 1942-ben már a pedagógiai tanszék tanára lett. A kedvezőtlen történelmi és társadalmi helyzet – a második világháború, a hadifogság, a pedagógiai-lélektani gondolkodás beszűkülése – megszakította a kezdeti lendületet.

Tudományos tevékenységének kibontakozása az önálló sárospataki tanítóképzés századik évfordulójára, 1957-ben készült *Emlékkönyv*-ben közölt írásával kezdődött. Ebben a tanulmányban arról tesz hitet, hogy „Sárospatak múltjában, jelenében van annyi érték, nevelőhatás, hogy alkalmas a nevelőképzés további munkájának végzésére.”¹² Dezső Lajosról készített monográfiája a Sárospataki Pedagógiai Füzetek önálló köteteként jelent meg.¹³ Ebben a huszonhét éves korában igazgatóvá kinevezett tudós pedagógus korszerű elveit, előremutató felfogását, elméleti és gyakorlati pedagógiai tevékenységét mélyrehatóan elemzi, s megállapítja, hogy Dezső Lajos a 19. század utolsó negyedének országosan elismert pedagógus egyénisége volt. Később is a meg-

⁸ Társ szerző: Péter József. 1936. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei (rövidítve: SRKTGy.), At, 192.

⁹ 1935. SRKTGy. At, 1125.

¹⁰ 1938. SRKTGy. At, 2807.

¹¹ Nép- és táj kutató munka a nevelésben. = Felvidéki Nevelő, Kassa, 1944. ápr. 117–121.

¹² A sárospataki nevelőképzés története. = 100 éves a Sárospataki Tanítóképző. Emlékkönyv. Sárospatak, 1957. 5–23.

¹³ Dezső Lajos (1847-1904). Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 8. k. Sárospatak, 1984.

kezdeti úton haladva a pataki nevelőképzés múltjának feltárásán fáradozott. Munkásságával a múlt pozitív hagyományait hasznosíthatóvá tette a jelen számára. A sárospataki tanítóképzés történetéről írt műve¹⁴ országosan ismertté tette iskoláját és nevét a magyar művelődéstörténetben. A pataki önálló tanítóképző megalapításának 140. évfordulójára jelent meg „Árway József, a magyar népoktatásügy sárospataki apostola” című könyve.¹⁵ Ebben Árway Józsefnek, a nagy pataki diáknak, az önálló tanítóképző első igazgatójának az életét, eredményes pedagógiai munkásságát méltatja, ami „ösztönzést, bátorítást adhat magyar értékeink megbecsüléséhez, védelméhez, fejlesztéséhez, a nemzet, az egyház, az ember szolgálatához.” Kődöböcz tanár úr tanult a nagy elődöktől, értékeiknek megfelelően élt és dolgozott.

Mint kutató a sárospataki tanítóképzés feltárásával foglalkozott elsősorban, de érdekelte Patak nagyjainak élete, munkásságuk Patakra gyakorolt hatása, a hely szellemének ereje. Monográfiát írt Finkey Ferencről, a nagy jogtudósról,¹⁶ tanulmányt írt – többek között – Lorántffy Zsuzsannáról, a nagy patrónáról.¹⁷ Sokan vallják, hogy Sárospatak hazánk egyik „igazi gyöngyszeme”. Ezek közé tartozott Tanár Úr is. „Sárospatak a magyar művelődés történetében” című művében¹⁸ számba veszi a városban található tárgyi és szellemi emlékeket: a szép környezeti területek, a műemléképületek, szobrok, irodalmi alkotások bemutatásával a sajátos pataki szellem megragadására törekszik. A könyv vallomás, melyből kiérződik Patak iránti hűsége, rajongó szeretete. Környezetismereti órákon tanítják a több kiadást megért „Lakóhelyünk, Sárospatak és körzete” című könyvét.¹⁹ Igen népszerű a „Volt egyszer egy osztály” címmel szerkesztett kiadványa is,²⁰ melyben az 1955-ben végzett IV/A osztály tanulói emlékeznek diákeveikre, és mutatják be életútjukat. Ennek az osztálynak Tanár Úr volt az osztályfőnöke, meghatóak a róla szóló méltatások.

¹⁴ Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Bp., Tankönyvkiadó, 1986.

¹⁵ Sárospatak, 1997.

¹⁶ Finkey Ferenc élete és munkássága. Miskolc–Sárospatak, 1995.

¹⁷ Lorántffy Zsuzsanna, „Sárospatak nagy asszonya”. = Erdély és Patak fejedelemszónya. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2000. 41–55.

¹⁸ Sárospatak, 1991.

¹⁹ Sárospatak, 2000.

²⁰ Volt egyszer egy osztály. Egy tanítóképzős osztály életéből 1951–1955. Sárospatak, 1996.

Ködöböcz József (1913–2003)

Külön kell szólnunk az 1986-ban megalakult Magyar Comenius Társaságban végzett áldozatos munkájáról. Kezdetől fogva vezető szerepet vállalt a Társaság munkájában: először alelnöke, majd 1994-től 2003-ban bekövetkezett haláláig elnöke volt. A Társaság *Bibliotheca Comeniana* könyvsorozatából ő szerkesztette: a „Comenius és Magyarország”,²¹ „Comenius és a magyar művelődés”,²² „Comenius és a sárospataki iskola”,²³ „Comenius és a magyar iskola”,²⁴ „Műve-

²¹ *Bibliotheca Comeniana* (rövidítve: BC). III. kötet. Sárospatak, 1990.

²² BC. V. k. Sárospatak, 1994.

²³ BC VI. k. Sárospatak, 1997.

²⁴ BC VII. k. Sárospatak, 1999.

lődésünk múltjából”,²⁵ „Comenius és a hazai művelődés”,²⁶ „Comenius élő pedagógiai öröksége”²⁷ című köteteket.

Halála után két értékes könyv jelent meg életéről és munkásságáról. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum „Tudós tanárok – tanár tudósok” könyvsorozatában, dr. Demjén István szerkesztésében „Ködöböcz József” címmel jelent meg életrajza és egy szöveggyűjtemény jelentősebb tanulmányaiból.²⁸ Tanár úr hagyatékában ránk maradt kiadatlan önéletrajzát, dr. Kováts Dániel rendezte sajtó alá „Életem” címmel.²⁹ A kötetből jól érződik, hogy legerősebben nevelőként hatott ránk a tudós pedagógus, a „tanítók tanítója”. Életének utolsó napjáig használni, hatni kívánt és tudott, kisugárzása hosszú éveken át ösztönözni fog bennünket.

---

²⁵ BC VIII. k. Sárospatak, 1999.

²⁶ BC IX. k. Sárospatak, 2002.

²⁷ BC X. k. Sárospatak, 2003.

²⁸ Ködöböcz József. Tudós tanárok – tanár tudósok. Szerk.: Demjén István. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp., 2003.

²⁹ Ködöböcz József. Életem.

KONCZ GÁBOR

„... hazament a nagyvilágba...” Száz éve született Vatai László (1914–1993)

A leggyakrabban idézett pataki diák Egressy Béni, a Szózat zenéjének komponistája, a leggazdagabb pályafutású személyiség pedig (szerintem) Vatai László, ám a sárospataki diákok körében egyiküket sem szokták emlegetni. Most Vatairól adok vázlatos áttekintést, *készülődés* jelleggel (utalva az általa is gyakran idézett Németh Lászlóra), felajánlva segítségemet mindazok-

nak, akik szakdolgozati, disszertációs témát keresnek.¹

Édesapám, dr. Koncz Sándor (1913–1983) könyvtárában már gyermekkoromban belelapoztam Vatai László műveibe, ám szisztematikusan csak akkor kezdtem el olvasni, amikor Koncz Sándor egyik tanulmányát szerkesztettem. Egy lábjegyzetben Sebestyén Lászlót idézte: „Vatai László volt az SDG legkiemelkedőbb embere, önálló gondolkodója, több elévülhetetlen filozófiai, irodalomkritikai

¹ Az előadás elhangzott a *Comenius és a művészetek* című felolvasó ülésen a Magyar Comenius Társaságban, Sárospatakon, 2014. november 5-én.

művet írt. Csak sajnálni lehet, hogy az első koncepciók pernek minősült eljárásban őt meghurcolták, bizalmát veszítve nem idehaza fejt ki nagyszerű képességeitől és felkészültségétől kitelhető munkásságát.”² Majd apám így folytatta: „Feljegyezzük, hogy Király István akadémikus, egyetemi tanár, irodalomtörténész figyelmét, pataki diák korában Vatai László hívta fel Ady Endrére, amikor Király István mint kisdiák mendikációba kísérte a legátus Vatai Lászlót, és a vonatos, gyaloglásos utakon Vatai Ady-verseket szavalt, idézett Királynak. Sok más művük mellett mindketten irodalomtörténetileg méltányolt köteteket írtak Adyról...”³

„Örök sors...” és egzisztencia

Vatai László 1914. július 18-án született Poroszlón. Egerben érettségizett, majd Sárospatakon tanult a Református Teológiai Akadémián 1932 és 1937. között. Az olykor viharosan aktív tanulmányi és ifjúsági szervezési évek során szorosan együtt dolgozott Koncz Sándorral. A kort jól jellemzi az akkor divatos elekción versgyűjtemény bevezetője:

*Vészes viharfelleg száll a város felett,
Az iskolán szélvész bontja a fedelet...
Üresek az utcák, nagyon későre jár,
Valahol a kertben szól a halálmadár,
Zúgnak a huzalok, kong az utca mélye,
Valami csodát rejt az éjszaka méhe.*

Tehát: vészes jelzések és reménykedő várakozás... Ekkor jellemző a Sárospataki Református Kollégium munkájának Mátyás Ernő, Új-szászy Kálmán, Szabó Zoltán, Nagy Barna vezetésével történő megújítása: népfőiskola, munkatábor, regös mozgalom, falujárás majd később Harsányi István kezdeményezésére tehetségmentés. Mindez persze összekapcsolódott az ifjú kor szerelmi gyötrődéseivel is.

*Munkatáborunknak modern poétája,
Jó Vatai László térjünk hát most rája.*

² Sebestyén László: Emlékezés az 1942. évi ifjúsági egységtalálkozóra. Confessio, 1982. 2. sz. 24. (SDG = Soli Deo Gloria Diákszövetség rövidítése.)

³ Dr. Koncz Sándor: Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása. Zempléni Múza II. évf., 2. sz., 2002. május, 5–28. A 22. lábjegyzet, a 28. oldalon.

*Dicső Közlönyünknek elmés szerkesztője,
Gyönyörű szépen fog a stílusvesszője.
Hegy-völgyes Erdélyben bolyongott a nyáron,
Most a redakciót járja vízen, sáron.
Ne gondoljuk, gyalog, hisz nem bírja szusszal:
'Magyar Út'-on jár ő tüzes Pegazussal.
Az Angolban lakik, mint ifjú nevelő,
mégis ábrázolja oly sokszor leverő;
Talán az egri nők nem törődnek véle,
S hétszámra hasztalan vár egy kis levélre...⁴*

1935-ben Vatai László volt a Sárospataki Ifjúsági Közlöny felelős szerkesztője, Koncz Sándor pedig szenioriként a főszerkesztői feladatokat látta el. E közlöny LI. évfolyamának, novemberi számában, Koncz Sándor ismertetést írt Vatai *Örök sors* című verseskötetéről.⁵ Ebben a számban olvasható Vatai László *Európai szellem, ázsiai világnézet* című írása és Koncz Sándor *A hit győzelme* című, reformációs emlékűnnepen elhangzott prédikációja is. Aktivitásukra jellemzően, munkáikról több más híradás is olvasható e számban.

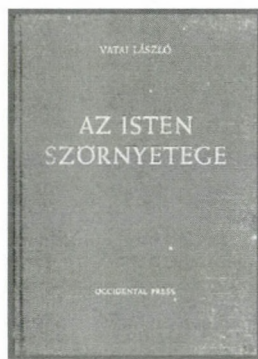
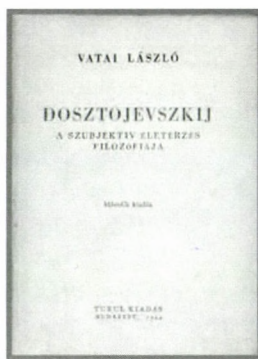
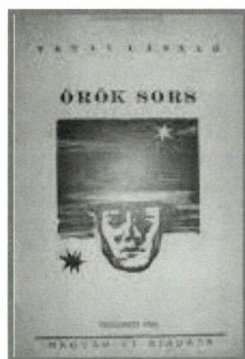
Az 1935-ben megjelent, *Örök sors* kötet versei tükrözik a hittel, vallással, életcélokkal, szerelemmel küszködő, törekvő fiatalember gondjait. Nehéz olvasmányok, ám többszöri próbálkozás után megerősítik a későbbi tapasztalatokat: egy nagy gondolkodó színvonalas indulásába, az akkori életkornak és a történelmi válságnak megfelelő gyótródéseibe, szellemiségébe pillanthatunk be.⁶

⁴ „Elekciós vers, avagy két szobor beszélgetése egy csudálatos éjszakán a sárospataki Alma Máter tógás diákjainak viselt dolgairól, a munkatábori eseményekről, levante életből vett epizódokból, regős-utakról, zseb-és szívügyekről s egyéb huncfutságokról az Úrnak 1935-36. tanulmányi évében. Fenti beszélgetést ellesték és hangosfilmre vették: Vágó István és Zsuffa Tibor IV. éves teológusok. Vulgo: Juno a faluszeminárium öslénye és Zsazsa a teológia kivesszőfélben lévő krónikása.” Sárospatak, 1935. Nyomtatta: Kisfaludy László a ref. főiskola betűivel. 3. és 10. o. A kor humorát jellemzi a füzet címe is, ám ma már szinte minden szóhoz, az idézett rigmusok esetében is magyarázat kellene; ezt majd megteszem a készülő nagyobb tanulmányban.

⁵ Újraközölve: Széphalom 24., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2014. 467.

⁶ Vatai László művei: *Örök sors*. A Magyar Út kiadása, Bp., 1935. 60 o. - A szubjektív életérzés filozófiája (Dosztojevszkij). A Sárospataki Főiskola Kiadványai. V. Dolgozatok a filozófiai-pedagógiai tudományok köréből 1. Sárospatak-Budapest, 1942. 203 o. - Az egyéniség élete. A Sárospataki Főiskola Kiadványai. V. Dolgozatok a filozófiai-pedagógiai tudományok köréből 3. 32 o. - Bevezetés a filozófiába Bp., 1946. - Az ember és tragikus élete. New York, 1954. - Az Is-ten szörnyetege. Ady lírája. Mikes International. Hága, Hollandia. Occidental Press, Washington

Életútjának jellemző szakaszai:

1936–1938: Tanulmányút Észak-Írországon és Amerikában.

1936–1940: Az SDG Református Diákszövetség főtítkára.

1935–1936: A Sárospataki Ifjúsági Közlöny felelős szerkesztője.

1939–1944: A Református Diákmozgalom szerkesztője.

1942: Filozófiai doktorátus Kolozsváron.

1942–1943: Az SDG balatonszárszói konferenciáinak szervezője.

1942–1943: Egyetemi református lelkész Budapesten.

A rendkívül mozgalmas években, a gyakorlati lelkészi és ifjúsági szervezői munka mellett készültek el jelentős filozófiai művei.⁷ Az *egyénség élete* című esszéjében (1942) még nehézkes stílusban, ám határozott filozófiai háttérrel tekinti át a személy és az univerzum, az egyén és társadalom viszonyát, etikai problémáit. E gondolkör részletes elemzése *A szubjektív életérzés filozófiája (Dosztojevskij)* (1942) című, terjedelmében is jelentős műve. Az 1930-as évek sárospataki, teológiai életére jellemző volt a tanárok és a diákok érdeklődése az egzisztencializmus és ezzel párhuzamosan az orosz irodalom, különösen Dosztojevskij iránt. Ennek egyik jelentős dokumentuma ez a kötet, amelynek tematikája: 1. Az ember problematikája. 2.

D. C. USA. 1963., 2005. - Átszínezett térkép. Magyar változatok az újkorban. Mikes International. Hága, Hollandia. Occidental Press, Washington D. C. USA. 2005. - Sötétségből világosságba. Prédikációk és előadások. Elhangzott a Szabad-Európa Rádió magyar műsorában 1951-1970. között. Mikes International. Hága, Hollandia. Occidental Press, Washington D. C. USA. 2006.

⁷ Az életrajzi adatok és a kötetek internetes áttekintésében Egey Emese segített; munkáját ezúton is köszönöm! Műveit folyamatosan közli a Mikes International, Hága, Hollandia. Interneten elérhető: www.federatio.org/mi_bibl/Vatai

Exisztenciális dialektika. 3. Dosztojevszkij személyisége. 4. Az autonóm embertől a megtérésig. 5. Közösségi élet – anarchia. E kötetből számomra különösen fontos a kultúra fogalmával kapcsolatos fejtegetés, valamint a filozófiai és teológiai elemzés összhangja; szempontjait ilyen jellegű munkáimban fel fogom dolgozni, és ezt ajánlom a témakör iránt érdeklődőknek is.

1944. március 19-e után részt vett az ellenállási mozgalomban, Tildy Zoltán és Bereczky Albert között is szervezte a kapcsolatokat.

1945 végétől a Független Kisgazdapárt keretében is dolgozott, országgyűlési képviselő, Nagy Ferenc tanácsadója, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium diákszociális és kultúrpolitikai osztály vezetője volt. Filozófiai előadásokat is tartott a József Nádor Tudományegyetemen. 1947 januárjában összeesküvés vádjával letartóztatták, fél év börtön után emigrált.

„...*hazament a nagyvilágba...*”

Először az Egyházak Világtanácsánál dolgozott, lelkészi szolgálatot is végezve Svájcban.

1951 és 1961 között USA-ban református lelkész, 1961-től 1965-ig Kanadában, majd ismét az USA-ban dolgozott. A hazának a legnagyobb szolgálatot a Szabad Európa Rádióban 1951 és 1976 között elhangzott, kb. 500 prédikációjával végezte. Az USA-ban megjelent könyvei közül kétségtelenül jelentős *Az Isten szörnyetege* címmel, 1963-ban publikált kötete Ady Endréről. Filozófiai, gondolkodói, írói nagyságát szinte teljességében tükrözi az *Átszínezett térkép* című tanulmánykötete, amely mindenképpen alapos elemzést igényel. Ebben írta Márai Sándorról, hogy „... *hazament a nagyvilágba...*”. Ugyanis „... a váltott lelkű nép tragédiája...” az is, hogy jelentős gondolkodói itthon nem tudtak kibontakozni és alkotni. Valóban – Máraihoz hasonlóan – ő is a nagyvilágban volt otthon.

Éppen ideje, hogy otthonról őt is hazahozzuk, tehát a Magyar Comenius Társaság keretében is szorgalmazzuk azt, hogy ma már az interneten elérhető művei segítségével az érdeklődők megismerhessék munkásságát és közvetítsék üzeneteit.⁸

⁸ drgaborkoncz@t-online.hu

Bertha Zoltán:
Öreg pataki utca

VITÉZ FERENC

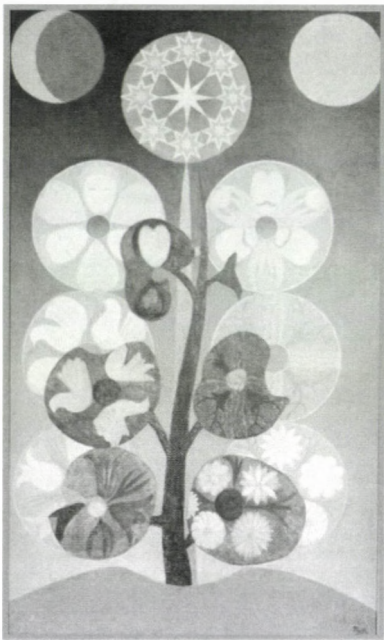
Reménységgel áldott festészet A 100 éve született Bertha Zoltán portrévázlata a sárospataki centenáriumi kiállítás alapján

Nagy várakozással tekintett Bertha Zoltán 2014. június 28-án rendezett centenáriumi emlékkiállítására Sárospatak, a kollégiumi öregdiákság (az egykori tanítványok) és a család egyaránt. Az Újbánya Rendezvénycentrum Urbán György Kiállítótermében fölragyogott szinte a teljes életmű. A kiállítás felidézésével kívánom megeleveníteni dr. Bertha Zoltán emlékét, nem törekedve arra, hogy pályaképet adjak, inkább szeretnék egy világképet interpretálni.

A kiállítás címadása a kaland és rend klasszikus eszméjét emelte a középpontba. A „*Hagyomány és modernség*” címkéje a Bertha Zoltán-életműben nem két világ, két életfelfogás összeütközésére utalt, hanem az egymás mellett élő két alkotói attitűd szerves kapcsolatára, a hagyomány és modernség szintézisére, a hit és a reáliák egymáshoz tapadására. S mindenekelőtt az eleven létre, a műalkotások által sugárzott (Bertha Zoltán-i) szellemiség felkavaró aktualitására, ami annak is köszönhető, hogy a jelentések folyamatos mozgásban vannak.

Bertha Zoltán műveinek jelentésrétegei fokozatosan nyíltak meg előttem, attól is függően, hogy a képet biográfiai adatként, a lokális identitás dokumentumaként, művészet- és művelődéstörténeti vonatkozású emlékezésfolyamat részeként, a népi-organikus látásmód példajaként, egzisztenciális filozófiai absztrakcióként vagy egy szakrális létezőmód artefaktumaként néztem-e. Ez a folyamatos jelentésárnyalódás arra is utalt, hogy a hagyomány és modernség kapcsolata máig

Életfa

termékeny maradt a Bertha-életmű egészében. S ha a modernség természetesen sajátja a mozgás, az is kiderült, hogy a tradíció (rend) szintén mozgásba lendül. Ez a tradíció eleven mivoltát mutatja, és azt a tanulságot hordozza, hogy egy lezárt életmű ugyanúgy mozgásba lendülhet, és elindítja az érvényes képolvasatok párbeszédét.

A *Hagyomány és modernség* című emléktárlat meghívóképe az *Életfa* volt, (az 1981-es festmény *Szándék és megvalósulás* címmel is ismert). A választás azt is üzen- te, hogy bármilyen diskurzusból csak úgy lesz termékeny élet, ha az hitből fakad és reménységgel ál-

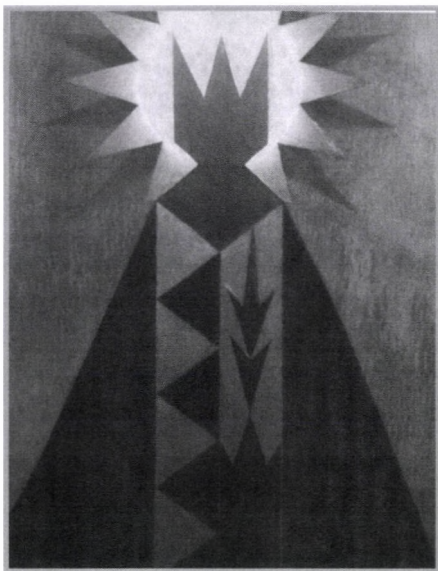
dott. A létezés teljességét is kifejezi ugyanakkor a kép. Érezni lehet a művész gondolatának mélységét, szellemi kiterjedését, azt a fegyelmező belső lírai rendet, amely a lombok apró kozmoszát összekapcsolja a csillagrezdüléssel, az enteriőr intim hangulatát a történelmi sorssal. A kép fölerősíti az üzenetet, hogy a kilátástalan helyzetekben megfogalmazott küldetés is mindig a reménnyel emelkedik a hétköznapi feladatai fölé.

A festményről kiváló elemzést készített Bertha Csilla (*Szimbolikus vagy fantasztikus*) ebből idézek, kiemelésekkel: „Az Életfa a folytonosságot jelképezi, s egyben közvetít a világmindenség különböző szintjei között. [...] Bertha Zoltán *Szándék és megvalósulás* (1981) c. képén például az életfa-motívum az ideális rendet, harmóniát sugallja hármass, hierarchikus tagoltságával: [...] az életfa gyökerei körüli alvilág, a fa ágain a középső, földi élet által lakott szint, s a Nap, Hold, csillagok által szimbolizált felső, szellemi szféra adja az alapstruktúrát, amely további felbontásban az élet különböző formáit jelzi. A fa ágain legalul a növényvilág, középen az állatvilág, legfelül az em-

Adyra gondolva IV.

(Az én magyarságom...)

beri tartomány lakozik. Már maguk a motívumok is (tulipán, szarvas, galamb) az eredeti hímzéseken, fafaragásokon [...] találhatóknak a továbbgondolt, egyéni változatai, de ezek elrendezése még inkább a művész sajátos formában megfogalmazott problematikáját fejezi ki. A szimmetrikus, tökéletes formák a háttérben csak ellentétül szolgálnak az előtérben elhelyezett, a gyarló realitásra, a szép, az igaz, a művészi ter-

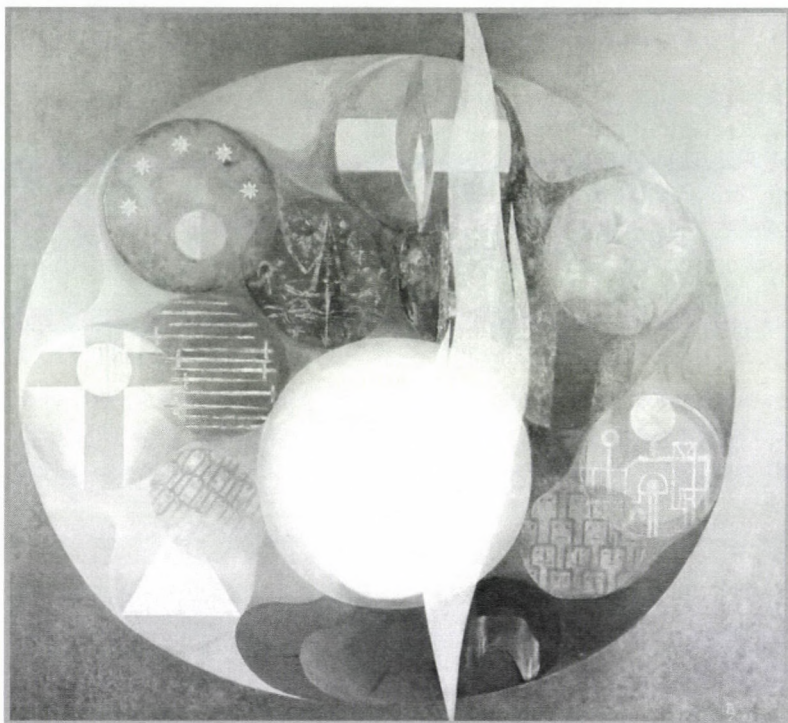

vek és álmok tökéletlen megvalósítására utaló eltorzult, lekonyult, elsötétült színű, hervadt, csonkult életfa képéhez. A magyar népművészeti anyanyelv birtokában mindez szinte szó szerint leolvasható [...], s egyszerre utal a művész egyéni elégedetlenségére saját művészetével kapcsolatban, a művészet örök problémájára, s a magyar és – továbbélve – az egész emberi kultúra hanyatlására.”

Az értelmezés során a kívülálló helyzet fokozatosan változik meg, s noha a műnek eleve több szintje van, az értelmezés tovább gyarapítja a lehetséges szinteket. A kívülálló belülré tekint. A kép ablakán keresztül olykor csak a térben kutató távolabb (az ismerős város ismeretlen dimenzióit, máskor az emberformáló tájat nézve). De az időben is visszalapozhatja gyermekkorára vagy elődei emlékeit. Megérezheti egy nemzettelék sóhajtásait, földidézheti irodalmunk, zenénk disszonanciákkal teli harmóniáját.

Adyra gondolva faragott fejpíriszok csúcsán győz a halál fölött az élet. A *Halott szeretők tánc*a – mivel a tánc magának a léleknek is a megtestesítője – egyszerre a lelkek szerteszágázó vágya s varjúárnyék-nehéz emléke. *Kodály emlékére* tulipánharmattal szomjukat oltó madarak szállnak a napba. De *Madách* világát körbejárva is rájöhet az ember, egyensúlyozva a hideg úr szélén, hogy minden ka-

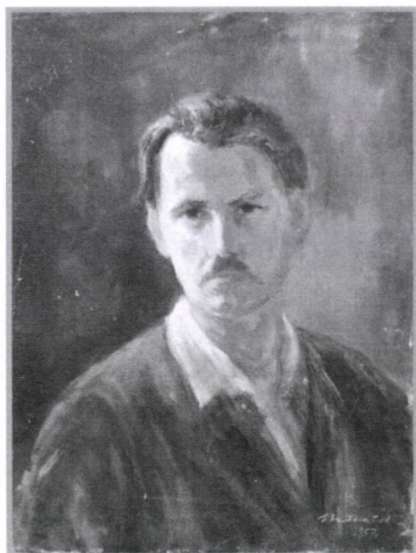

Hommage a Madách

land ihletője és végcélja is a rend. Az anyagi noszogatót is megérezni az évszakos allegóriák vagy az emberi sorskérdéseket absztraháló képek előtt, hogy álljunk végre szóba a Mindenhatóval.

A több mint félszáz kép által megalkotott kiállítási rendben számos szellemi, lelki és festői kaland útja bontakozott ki. A sokrétűség, a változatosság kalandja a témák, szemléletek és stílusváltozatok között. Az idő kalandja fél évszázad festői termését áttekintve. Az identitás és önfelmutatás kalandja, az egyenes út, a tisztesség és a tisztaság kalandja. A centenáriumi válogatás dokumentum a festőpályáról és emberi életútról, általa referenciális viszonyba lép a festő és az utókor jelen ideje – kétfajta jelen időben kellett megszólalniuk a képeknek. Ezért is lendült mozgásba a tárlatanyag.

Bertha Zoltán az 1940-es évektől festett figurális és tájkompozíciókat. Fő ihletője a család és a szűkebb környezet volt, de az enteri-

Önarckép (1955)

Feleségem

örökbe zárt intim hangulatvillanások is hamar túlléptek a rögzítés pusztá szándékán. A festés a nyugdíjas évekre lett a fő hivatása. A személyes élettér átlépte a földrajzi és időhatárokat, a rögzített lét (immanencia) folyton kereste visszhangjait a transzcendensben. Bertha Zoltán is átérezte: „Nem elég a látható szépséget tükrözni, nem elég gyönyörködtetni. A láthatatlant, az elvontat, az érzést, a gondolatot is láthatóvá kell tenni.”

A művészet valójában szakrális tevékenység: „a Szép eszközeivel bemutatott áldozat”, és csakis e mozzanat révén lehet a hivatás „a Szépségen átszűrött isteni szolgálat”. Az igaz művészet soha nem távolodott el szakrális gyökereitől. Szélesíti az Istenhez tartozás körét, fölismerhetővé teszi a megváltottság élményét. A művészet érzékelteni ugyanakkor, hogy a megváltásfolyamat atmoszférájában nem a szenvedés, hanem a megszabadulás a lényegi momentum. A szenvedést fölvaltja a megszabadult lélek fölemelkedő szépsége.

A lelki felemelkedést szolgálta művészetével Bertha Zoltán, aki a korpuszt nemzetestként is értelmezte. Miként a természet belső és Isten felső törvényei nem választhatók el egymástól, a határokon belüli és határokon túli magyarság sorsa is egy. 1998-ban így vallott:

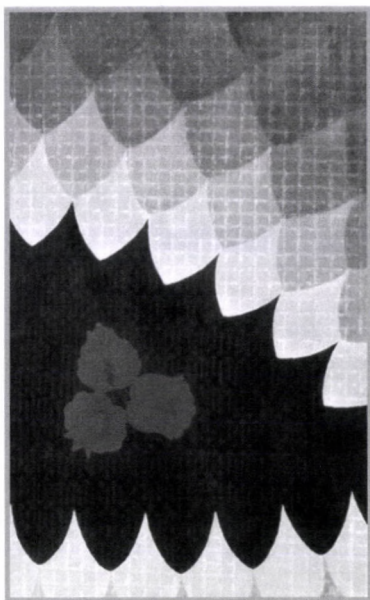
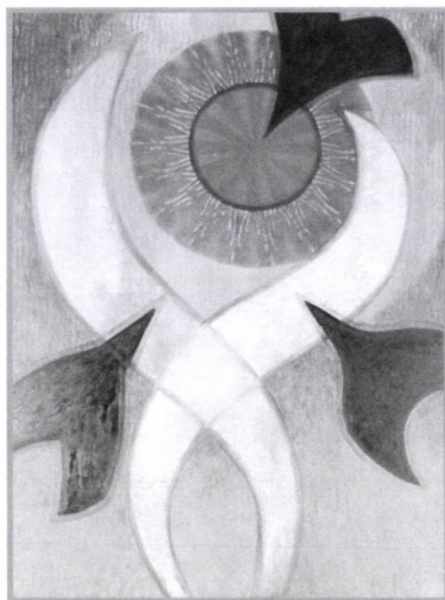
Családom

„Az egyéni gondok, családi örömök, a dolgok lényegének és az emberi természetnek a titkai, a kudarcok fájdalma, a nemzetünk sorsáért, a kisebbségben élő véreinkért való aggodás és reménykedés, az életünk értelmének keresése, képességeink és lehetőségeink határa: igen-csak közös problémánk.” – Ezért illette őt a kritika „az erdélyi magyarság sorsfáltésnek festője” titulussal, s a népművészeti motívumok jelképi alkalmazása éppen a remény hangjai miatt emelkednek át a „hattyúdalból” a katartikus reményelvbe.

S mi határozta meg végül is Bertha Zoltán jellemét és festészetét? – A Pataktól ráhagyományozott demokratikus-protestáló igazságérzet, a nemzeti identitás, a morális-vallási hit, a hivatásvállalás. A növekedés ügyelője volt.

Bertha Zoltán 1914. február 26-án született Poroszlón, hatgyermekes tanító fiaként, anyai ágon református lelkészcsaládban. Emeljünk ki az életrajz néhány meghatározó állomását! Mezőtúr – református gimnázium; Sárospatak – Református Teológiai Akadémia; amerikai tanulmányok és segédlelkészi szolgálat 1936–38 között; magyar-angol-latin szak a Pázmány Péter Tudományegyetemen; doktori foko-

Adyra gondolva (Fekete madarak nyilazása)

Kisebbségben (Erdély)

zat magyar irodalomtörténetből 1941-ben. Tanár lett a pataki református kollégium gimnáziumában, 1952-ben, a Teológia bezárása és az iskola államosítása után „paptanárként” őt is áthelyezték Sátoralfajújhelybe. Az újhelyi állami gimnáziumban is a tudás, a hit és tiszta erkölcs jegyében, a gyökeres és távlatos eszményekhez való hűséggel tanított. Nemzedékek sorát nevelte az irodalom, a nyelvek, a művészetek és tudományok szeretetére, valódi nemzeti tudatra és önbecsülésre, a szellemi kultúra, műveltség és művelődés értékeire.

A *Pataki tanáraink* (1931–1952) című portrékötet az egykori diák, Magyar Miklós cikkéből idézi, hogy: a tanítás és nevelés Patakra jellemző összekapcsolásával „vezetett gazdag szellemi és tárgyi tudásra, emberségre és magyarságtudatra, igazi nemzeti identitásra és vallásos hitre, hivatástudatra”. Később egyszerre foglalkozott tehetőséggondozással és hagyományápolással, közben a lelkészből és tudóstanárból neves művésztanár és festőművész lett. Munkái alapján már az '50-es években meghívták a Művészeti Alapba, elismerve művei professzionális színvonalát. Egyéni és csoportos kiállításokat

egyre gyakrabban s egyre több helyen rendezett, grafikáit és műreprodukcióit napilapok és folyóiratok publikálták.

A hagyományos témavilág mellett a '70-es évektől a szimbolikus kifejezéshez fordult. A korábbi tájak és életképek, a portrék és csendéletek a lírai realista tradíciókat őrizték, de egyre markánsabban tűnt föl az expresszív alkotásra, az archaikus és indulati kifejezésre irányuló hajlam. Mind szorosabban tartozott hozzá Bertha Zoltán autentikus lelki formákat kereső eszköztárához a magyar népművészet formakincsének és motívumainak az alkalmazása. Közben a személyes és közösségi, a nemzeti és egyetemes, az emberi, etikai és sorskérdéseket faggatta. Elvonatkoztatott-jelképes művein meghatározó a magyarságegmlény és a hit, noha annak ugyanúgy része az ősi hitvilág emléke, mint a keresztyén hitvallás mindennapi gyakorlata. – S nem archaizálásról vagy folklorizálásról van szó, hanem egy olyan szerves szemlélet reprezentációjáról, amelyben nemcsak az őselemek ereje mozgatja a hétköznapi gesztusokat, nemcsak a földi mikrokozmoszokban (emberekben és emberi közösségekben) tükröződik vissza a mindenség, hanem a felelősség mellé a féltés, a hit mellé a szeretet társul, szabályozott rend szerint, a szív ritmusára.

Szüükségszerűen, mondhatni, hiszen azt a harmóniát, amit a tájban – vagy a pataki házak ritmusában – megsejtett, most egy mindenre kiterjedő szemléleti késztetésként használta ahhoz is, hogy védelmezze az emberi autonómiát. A szépségkifejezés így vált Bertha Zoltán festészetében segélykiáltássá – „ébreszteni az ébren alvókat”: miként azt a *virágevők* metaforájában látjuk. Ugyanezt a motívumot jeleníti meg az Erdélyt stilizáltan formázó, szívében három virágot nyitó *Kisebbségben* című festményen. A művész fia felidézte, hogy a pártállami Győrben nem engedték kiállítani ezt a képet. Nem mintha a helyi kultúrapolitikus megértette volna a sötét száj és az éles fogak szimbolikáját. Veszélyes volt maga a cím, a hitből fakadó felelős gondolkodás, amely szinte egyenlő a tiltakozással.

Bertha Zoltán lelkész és tanár, a doktorált tudós művész 2003. december 1-jén hunyt el, gyászjelentésén ez állt: „*Akkor az érteni tudók ragyogni fognak, mint a fénylő égbolt, s akik igazságra tanítottak sokakat, tündökölnek örökkön-örökké, miként a csillagok*” (Dán 12.3).

KISS JÓZSEF

Makovecz Imre és Sárospatak

Makovecz Imre építésznek 76 év adatott itt a földön, hogy kezdeti szárnypróbálgatások után megalkosson egy olyan életművet, amely egyedi, egyszerre nemzeti és egyetemes, és amelyre elismerően rácsodálkozott – túlzás nélkül mondhatom – az egész világ.

Méltatói – életműve jelentőségét és hatását tekintve – hasonlították őt Kodály Zoltánhoz, Bartók Bélához. Nagyszámú tanítványára, mesteriskolás követőire, iskolateremtő tevékenységének építészgenerációkra kiterjedő hatására tekintettel bizvást párhuzamba állítható a korszakalkotó oktató, nevelő, újító, úttörő munkásságának legjavát éppen Sárospatakon megvalósító, magyar gyökerű Comeniusszal.

Nem vállalkozom arra, hogy építőművészetének egészét bemutassam, hiszen ezt megtették már előttem avatottabb esztéták, közvetlen munkatársai, tanítványai. Életművének csak a Sárospatakhoz köthető, itt megvalósult épületeire szorítkozom, amelyek létrejöttének akkori hivatali beosztásomnál fogva szerencsés részese is lehettem. Mivel az épületeket a patakiak jól ismerik, főként azok létrejöttének körülményeit, személyes élményeimet, emlékeimet idézem fel.

Makovecz Imre tervező építész kapcsolata Sárospatakkaal még az 1960-as évek közepén, az egykori ÁFÉSZ révén kezdődött. Ekkor –

mint fiatal, frissdiplomás építész – a budapesti SZÖVTERV keretén belül kapott megbízást a Rákóczi-vár szomszédságában lévő, volt trinitárius kolostor épületének szálloda és étterem céljára való átalakítására. Ennek a programnak az eredményeként jött létre az akkori-
ban nagyon színvonalas és szép *Borostyán szálló és étterem* épület-
együttese, amely az 1968-ban nyílt meg, a frissen várossá nyilvání-
tott település lakóinak nagy öröme.

A szigorú műemléki előírások és kötöttségek nem tették lehetővé az építész fantáziájának szabad szárnyalását, de akik még emlékez-
nek rá, és jártak benne, azok valószínűleg egyetértenek velem abban,
hogy ez egy érdekes, izgalmas, szép belsőkkel kialakított épület volt.
A nagyterem (eredetileg refektórium) mennyezetén a korábbi, már
tönkrement donga-boltozatot aranszínű alumínium prizmákkal imi-
tálta, s azok csatlakozási pontjaiban száznál több villanyégő keltette
a térre ráboruló, csillagfátylas égbolt illúzióját. Talán itt valósult meg
először a gyakorlatban is az Imre által később többször is megfogal-
mazott elmélet, hogy az építész – különösen a szerves építész – fel-
adata az, hogy a földet az éggel az épületein keresztül összekösse.

Sajnos, a rendszerváltás időszakában a szálloda és az étterem elve-
szítette üzleti értékét, sokáig üresen állt, míg az épületet mentendő, új-
rafogalmazott jelenlegi funkcióját megkapta a Magyar Nemzeti Múze-
um, a sárospataki önkormányzat és az Országos Műemléki Felügyelő-
ség együttes anyagi támogatásával: zeneiskola, „Műzsák temploma”
előadóterem, vendégszobák, a várhoz tartozó műhelyek stb. Bár Imre
az áttervezéshez hozzájárulását adta, mégis, sokáig fájlalta, (bizony,
mi is), hogy a tervezéssel nem őt bízták meg, hanem a Műemléki Fe-
lügyelőség Tervező Irodáját. De ahonnan a pénz, vagy legalábbis an-
nak nagy része jött, ragaszkodott a tervezési feladathoz, a munkához...

A második SZÖVTERV-es munkája Sárospatakon a *Bodrog Áruház* volt. A maga korában, a 70-es évek elején érdekes épület
volt, de kár, hogy nem magas tetővel készült. Ennek a hiányát ké-
sőbb, a Hild téri épületek építésekor Imre is elismerte, meg is tervez-
te volna rá a magas tetőt, de anyagi okokból erre akkoriban nem ke-
rült sor, s a mai napig sem. Ezzel együtt vállalta az épületet, soha
nem tagadta meg, hiszen az akkori, dömpingszerű áruházépítések
idején sem számított a tucat megoldások közé, karakteres és egyedi.

Az igazi áttörést és új fejezet nyitását Makovecz Imre életművében a következő munka, *A Művelődés Háza* megtervezése jelentette. Ebben az időben – az 1970-es évek második felében – már elméletben foglalkozott az úgynevezett organikus (szerves) építészet alapjaival, elméletével, formavilágával, motívumkincsével. Nagy hatással volt rá – mint azt többször is elmondta – *Rudolf Steiner* és *Frank Lloyd Wright* építészek munkássága, előbbinek a téralkotási elképzelései, antropomorf formai világa, utóbbi épületeinek természet közelsége, környezetébe való illeszkedése, anyaghasználata. A felrajzolt gazdag formavázlat-gyűjteményében igen gyakran felismerhető a magyar népi építészet néhány díszítő eleme, és a honfoglalás kori tarsolylemezek motívumkincse is. Biztosan nem véletlenül.

Az organikus (szerves, élő) építészet lényege egyébként, röviden összefoglalva a következő. Építőanyag-választása a természetes anyagok (kő, égetett kerámia) és a szerves anyagok (fa) köréből kerül ki, formai megoldásai az antropomorf, stilizált formaelemek alkalmazásával a természet élő alkotásainak és az emberi test formáinak visszatükröződését adják. Ez a Művelődés Háza épületén is jól megfigyelhető, pl. a „szemén” keresztül megyünk be a házba, fölötte van a „szemöldöke” és a két oldalszárnnya, mint két „kar” öleli magához a belépőt. Erre az illúzióra még ráerősít az előtér belső üvegfalán

lévő – felesége, Szabó Mariann textilművész által tervezett és készített – gyönyörű két emberi szem is.

Előzményként fontos megemlíteni, hogy az épület városközponti elhelyezése, a Lechner Jenő és Varga László tervezte Tanítóképző Főiskola gazdag formakincsű épületegyüttesével szemben a megfelelő, a környezetet értő és megbecsülő tervező kiválasztását igen fontossá tette. Hatáskörömnél fogva – ismerve Makovecz Imre munkásságát, a szecesszió iránt érzett vonzalmát – őt javasoltam tervezőként, mint aki ezen a kiemelt helyen a környezethez méltó épületet tud megalkotni. Hála Istennek javaslatomat az akkori vezetés elfogadta, és Budavári Csaba tanácselnök-helyettes barátommal együtt a megbízást napokon belül felvittük Imrének a VÁTI-ba, akkori munkahelyére. Ő a feladatnak nagyon örült, és így valósulhatott meg a sok-sok vázlat, előtanulmány, elméleti alapvetések után végre a magyarországi organikus építészet első, legnagyobb szabású és a későbbi, hasonló stílusú épületekre a legnagyobb hatást gyakorló alkotása.

Korábban még nem alkalmazták a faszerkezeteket ilyen nagy fesztávú terek lefedésére, a ragasztott faszerkezetek akkoriban kialakuló újdonságként ható technológiája kínálta ezt a lehetőséget. Újszerűségét bizonyítja az is, hogy a faszerkezetek statikáját a VÁTI-ban nem vállalták, azt a Középület-tervező Intézet statikusai készítették el. Az itt alkalmazott formai és szerkezeti megoldások jól nyomon követhetők Makovecz Imre következő munkáiban, elsősorban a gombamód épülő faluházakban (Jászkisér, Jászapáti stb).

Az épület szokatlan formái miatt – építése előtt s az építés időszakában is – elég sok szkeptikus véleményt fogalmaztak meg vele kapcsolatban vezetőink és a városlakók is. Jellemző volt a vitákra az a történet, hogy nyílt plénumon – többek között a pártbizottsági, megyei és itteni tanácsi vezetők előtt – kellett felelősségem teljes tudatában kijelentenem, hogy az épület a Makovecz Imre által készített tervek szerint biztosan kivitelezhető. Ez ugyan ma megmosolyogató epizódnak tűnik, de például a kijelölt kivitelező cég főmérnöke is egy tervegyeztetésen – Makovecz Imre jelenlétében – kijelentette, hogy „természetesen minden `görbe` fal egyenes lesz és derékszögű, mert azt nyilván Imre sem gondolta komolyan, hogy azokat a terv szerint meg lehet csinálni, a tetőszerkezetet leegyszerűsítjük, esetleg acél rácsos tartóra, lapos tetővel” stb. Imre válaszát most inkább nem

részletezném, alig lehetett lecsillapítani... Végül a kivitelezést – főleg az ácsmunkát – külön örömeinkre és büszkeségünkre a saját Építőipari Költségvetési Üzemünk végezte, Novák Vilmos üzemvezető és Molnár György főmérnök irányításával, Laczkó Mihály ácsmester és társai gyakorlati kivitelezésében.

Imre szinte minden héten itt volt és 1:1-ben csomagolópapírra rajzolta az újszerű csomópontokat, hogy az ácsok is értsék. Az épület elkészülte után azonban – látva a nagy hazai és nemzetközi érdeklődést, elismerést is – a patakiak is elfogadták és megszerették ezt a házat. Az épület színvilága a magyar népi építészet hagyományait követi, a barna fák, bútorok és a fehér falak rögtön barátságossá teszik a teremelsőket. Nagy szerepe volt ebben a belsőépítésznek, Mezey Gábornak is, aki a bútorokat is egyedi formákkal tervezte meg. Az új építészeti stílus e reprezentáns épületének, amelyet 1983-ban nyitottak meg ünnepélyes keretek között, hatalmas hazai és nemzetközi visszhangja lett, elsősorban az építészek körében, de az egyszerű érdeklődőket is alig győzték a Művelődés Házának dolgozói fogadni. Hollandiából, Japánból, Belgiumból jöttek építészcsoportok, és nagy elismeréssel adóztak az épületet illetően.

Teljessé az épület környezetének kialakításával, Samu Géza „Naposzlop”-ának és Péterffy László szobrászművész két magas oszlopokon álló alkotása elhelyezésével vált az együttes. Ez a két oszlopos szobor cour d'honneur-szerűen, barokkosan zárta a Ház előtti tereket. Ennek a pandantját a Tanítóképző Intézet U-alakú épületegyüttese és az udvarán álló csodálatos jegenyefák képezték – amíg helyükön voltak. Sajnos, ez már csak emlék. 1985-ben Kairóban volt egy építész-világkongresszus, ott ezt az épületet a világ tíz legérdekesebb és legszebb épülete közé az ötödik helyre választották. És ezzel útjára indult és azóta is töretlenül halad a magyarországi és Kárpát-medencei szerves építészet, Makovecz Imre és munkatársai, tanítványai számos szebbnél szebb épületével, alkotásával, templomaival és más középületekkel.

A kritikák is hangot kaptak, természetesen. Egyik legfőbb érvük az volt, hogy a nagyterem és az oldalsó termek nagy ajtóval történő lehatárolása nem teszi lehetővé az egyidejű hasznosítást az áthallás miatt. Csak azt nem tudták, hogy ehhez a megoldáshoz a kivitelezéshez 10 millióval hozzájáruló akkori Ifjúsági- és Sporthivatal ragasz-

kodott, hogy itt sportversenyeket is lehessen tartani (vívás, boksztb.) Ezért van ez az összenyitási lehetőség. Egyébként én csak egy szilveszteri bálra emlékszem, amikor egyszer össze volt nyitva a három terem és a székeket betolták a meglévők alá a lejtős részben. Több alkalomra nem.

Érdekes volt a színpad kialakításának története is... A színpadtechnikához a KÖZTI szaktervezőjének segítségét kérte Imre. Az illető szakember elhitette vele, hogy ma (akkor) a korszerű színpad tulajdonképpen egy pódium, amit a közönség körbe ül, függöny nélkül, valaki felmegy a színpadra, szaval, vagy tesz valamit, lejön, aztán a közönség közül is felmehet bárki, szövegel stb. Ezt a megoldást – ha már ez a korszellem – Imre elfogadta. A tervek szerkezetileg már ennek megfelelően teljesen készen voltak, amikor a színpadtechnikussal együtt nagy egyetértésben vonattal lejöttek Patakra bemutatni a tervet végső jóváhagyásra.

Itt, amikor elővezette az elképzeléseket és a terveket, leszáadtunk és közöltük, hogy mi nem ilyen lovat akartunk, mi korábban is világosan megfogalmaztuk, hogy a város réges-régi vágyaként színházat akar, a maga barokkos teljességében, függönnyel, prosceniummal, nagy színházi előadásokra is alkalmas színpaddal, sűgőlyukkal, díszletezési lehetőséggel, zenekari árokkal, világítástechnikával, öltözőkkel stb. És nem egy pódiumot. Ezt Imre azonnal megértette és elfogadta. Azt a pillantást, amit akkor a mellette ülő színházi szakemberre vetett, aki őt eltérítette ettől, azt sose felejttem el. Visszafelé már nem is egy kocsiban utaztak... Az épület szerkezetileg már összeállt, gyönyörűen, ezen már nagyon nehéz lett volna változtatni, ezért a jelenlegi szerkezetbe illesztette bele az általunk kívánt színpadi megoldást. A szakemberek – ha nagyon ráfigyelnek – ezt észreveszik. Másoknak meg nem kell tudniuk.

Az épület nagy sikerének öröme mellé kis ürmöm is akadt. Imre többször hangoztatta, hogy ezen nemzetközileg is híressé vált épület miatt elvesztette az állását, mert a város nem fizette ki a tervezési díjat a VÁTI részére. A teljes igazsághoz hozzá tartozik, hogy az épületre akkor a Megyei Tanács – amely akkor a fejlesztési pénzeket osztotta – eredetileg 50 millió Ft-ot biztosított. Az ebbe beleférő tervezési programot Imre összeállította, az egy földszintes épület lett volna, csak a színházterem, néhány iroda és kapcsolott részei fértek bele. A programot

aztán a város kibővítette, bele kellett tenni a városi könyvtárat, szakköri helyiségeket és bele kellett foglalni az akkori, meglévő jellegtelen mozi épületet is. Ehhez pl. én ragaszkodtam. (Ami végül teljesen újonnan épült meg, mert közben – eredeti szerkezeti hibái miatt – öszszeszedőlt.) Így aztán a ház teljes költsége 100 millió Ft lett, a megye vezetése felháborodott, nem akarta az érveket meghallgatni, ragaszkodott ahhoz, hogy a tervezési díjat nem szabad kifizetni, és be kell perelni a tervezővállalatot (a VÁTI-t) a túllépés miatt. A város – fegyelmi terhe mellett – nem tehetett mást. Egyébként Makovecz Imrét már korábban sem nézték túl jó szemmel a vállalatnál – éppen úttörő szellemű munkássága miatt –, s ez a sajnálatos körülmény jó ürügy volt a cégnek az elváláshoz. A pert természetesen rövid időn belül elvesztettük – nem is igazán akartuk megnyerni – és a díjat kifizették, de ez a tüske sokáig benne maradt Imrében. Ennek ellenére a ház átadása után levelet írt a megvalósításban közreműködőknek, megköszönte az együttműködést. Máig is őrzöm kedves sorait. Büszke vagyok rá, hogy részem lehetett ennek a magyar építészettörténetben igen fontos épületnek a megvalósulásában. Építése alatt azzal vigasztaltam a kétkedőket, hogy „meglátjátok, ezt az épületet még tanítani fogják egyszer az egyetemen”. Ma már világos, hogy nem sokat tévedtem. A sors iróniája, de egyúttal egy kis elégtételt is jelentett a város számára, hogy a ház elkészülte és megnyitása után – korábbi dühét feledve – a megye vezetése minden illusztris vendégét rendszeresen ide hozta Sárospatakra, hogy büszkélkedjen a gyönyörű együttessel.

Az *Egészségház* korábbi, jellegtelen, lapos tetejű épületét egy bővítés során magas tetővel látta el, és a bővítést a tetőtérben oldotta meg. Ezzel igen barátságos, emberi léptékű épülettömeg született.

Ugyanilyen módon „kalapozta” meg a szintén lapos tetős volt *párház*at is, bár akkor még az eredeti funkciója volt. Az akkori pártitkárt ennek szükségességéről percek alatt meg tudta győzni. Ezáltal a városközpont újonnan épített legkorábbi épületei is igazodtak a kialakuló városképhez. A Rákóczi és Eötvös út sarkán lévő épület fölé épült magas tető és tetőtér-beépítés formai kialakítása is Makovecz korábbi elgondolásán alapult.

A városközpont rendezési tervének kialakítása a Művelődés Háza építésének időszakában vált aktuálissá. Ez a terv szintén a VÁTI-ban készült, M. Márkus Dóra irányításával. Mivel Makovecz Imre

ebben az időszakban szintén a VÁTI-ban dolgozott, a tervező kikérte véleményét a későbbi Hild-tér kialakításával kapcsolatban. És Imre felvázolta javaslatként a Hild-tér beépítési javaslatát a mai formájában, ami így került be a rendezési tervbe.

Aztán később meg is tervezte az itteni épületek egy részét. Ekkor már a Pilisi Parkerdő-gazdaságnál dolgozott, és az aktuálisan érvényes törvények értelmében nem is tervezhetett volna önállóan közületek, pl. tanácsok részére, azok megbízásából. De mi ragaszkodtunk hozzá, ezért a miskolci BM Tanácsi Tervező Vállalat alkalmazta névleg másodállásban – köszönhető ez Heckenast Péter akkori főmérnök megértő és szívélyes hozzáállásának –, hogy számunkra a Hild tér két épületét, a papírboltot és a korábbi könyvesboltot (ma zöldséges bolt) magába foglaló épületeket megtervezhesse. Az épületek utcai homlokzatán megjelenő nagyméretű, kosáríves portálokban fel lehet ismerni a Nagykollégium bejáratának kosáríveit, míg a belső oldalon, a függőfolyosók boltíveiben a Berna-sor hatalmas boltíveit és a vidéki parasztházak boltíves tornácait. És az ember ezért érzi tudat alatt is, hogy ezek az épületek idevalók, patakiak, ismerősök.

Érdekességgént megemlítem, hogy amikor ezek az épületek épültek, érvényben voltak az úgynevezett műszaki-gazdasági normatívák. Ezek megszabták, hogy az állami beruházásban épülő lakóépületek milyen nagyságúak, hány m^2 -esek lehetnek, és a m^2 -enkénti bekerülési költségük mennyi lehet. Ekkor már párhuzamosan a városközponttal a lakótelepen is folytak az építkezések, az akkori korszerű technológiával, alagútszalus megoldással épültek az állami lakóépületek. A friss, egyidejű adatokat összehasonlítva, megállapítottuk, hogy a Hild téren hagyományos technológiával, téglából, kerámia falazóblokkokból épült lakások beruházási költsége 30 %-kal kevesebb, mint a lakótelepi, korszerű technológiás lakásoké. Ez csattanós válasz volt azoknak, akik azt állították, hogy a Makovecz-épületek drágák, drágábbak mint más építkezések.

A Hild tér további épületeit – az Imre által „kitalált” rendezési terv alapján – más építészek tervezték: Nagy Ervin (a jelenlegi országos főépítész) a patika-házat, (ő volt a MAKONA kisserkezetben a „NA”), Ferencz István a korábban optikai üzletet magában foglaló házat, Kravár Ágnes a Patika-ház oldalszárnyát, míg az Erste Bank épületét Bodonyi Csaba. Imre akkor mondta azt: „Nem aka-

rom, hogy Patakon a vízcsapból is Makovecz folyjon!” Mindegyik építész nagy tisztelettel igazodott a „Mester” kialakított stílusához és a beépítési tervhez. Így alakult ki a különböző épületekből álló, de mégis szerves építészeti egységet képező *Hild tér*, amely szintén kivívta a szakma érdeklődését és elismerését. Ezért a Hild tért és a kapcsolódó többi épületért kapta meg a város „a hagyományost és korszerűt jól ötvöző városfejlesztési tevékenységéért” a Hild-érmet 1987-ben. A Patika-ház külső falainál az eredeti tervben szereplő, az ablakok aljáig tartó, körben tervezett földrézsű megépítéséhez az egyik beruházó, a bank nem járult hozzá, biztonságtechnikai okokra hivatkozva. Ha ő kiszáll a beruházásból, az egész ház nem épült volna meg. Ezt nem merte a város vezetése megkockáztatni, ezért növényzettel próbáltuk ezt a rézsűs hatást elérni, bár nem teljes sikerrel. Remélem, Nagy Ervin azóta megbocsátotta, de akkoriban nagyon nem tetszett neki, bár nem rajtam, rajtunk múltott, de kaptam én is tőle eleget. A Patika-ház két oldalán – láthatóan – további lezáró szárnyak épültek volna, ezek terveit Imre el is készítette, de megépítésükre – sajnos – máig nem került sor.

A rendszerváltás előtt a Református Egyház felkérésére megtervezte Makovecz Imre a Nagykönyvtárhoz kapcsolódó *repozitóriumot*. Itt a Berna-sor mellett különösen természetes a nagy boltíves ablakok alkalmazása. Külön érdekessége az épületnek, hogy a bejárat fölötti félköríves lezárású dongaboltozatot egy nagy tölgyfa támasztja alá ágaival. Ezt a fát Imre külön személyesen választotta ki az erdőn, hogy megfelelőek legyenek az ágai, azok alakja, hossza, száma. A megfelelő nagy fát leszállították. Az ideológiája az lett volna, hogy – utalva a Nagy kollégium történelmére – „a reformáció fája szétfeszíti a merev, jezsuita ideológia kereteit”. Ennek illusztrálására a terv is úgy készült, hogy a fa ágai túlnyúltak volna a félköríves tetőn, azt átütve, „szétfeszítve”. Erről azonban az ácsok művezetője nem igen értesült, mert a leszállított gyönyörű tölgyfának az ágait pontosan úgy vagdalták le, hogy a donga alá beférjen, így a „szétfeszítés” sajnos, látványosan nem tudott megvalósulni... Imre további bosszúságára a művezető a bejárat elölépcsőt rózsaszínű műköből készítette. Ezek után Imre már találkozni sem akart többé vele...

Itt jegyzem meg, hogy Imre katolikus volt, de istenhite nem kötődött kizárólagosan egyik felekezethez sem, az egyetemes volt.

A rendszerváltás előtt néhány évvel elindult egy eredetileg ipari szakmunkásképzőnek szánt intézet építésének előkészítése az Arany János utcában. A terveket Makovecz Imre készítette, kollégája, tanítványa, Turi Attila közreműködésével. Az építkezés a rendszerváltás időszakában átmenetileg leállt, funkciója is megkérdőjeleződött. Majd a testület döntése alapján végül gimnázium lett; kisebb belső áttervezések után így jött létre az *Árpád Vezér Gimnázium*.

Bejárata itt is szemre és szemöldökre hasonlít, tehát antropomorf és organikus. A körbe zárt aula, az angyal szárnyakkal határolt lépcső és korlát, az emeleti folyosók gótikus hangulata és a felülvilágító sajtósan egyéni miliőt biztosít. A négy tornya arra utal áttételesen, hogy itt a tudás templomába lépünk be, de áthallást jelent a Rákóczi-vár Vörös-tornyának négy fióktornyára is. Igényes és reprezentatív belsője szándékosan fejt ki egy remélhetően izlésnevelő hatást is az ide járó fiatalokra. Ezt azért említem, mert volt olyan „kritika” is, hogy minek egy iskolába ilyen gyönyörű, reprezentatív megoldású aula? Talán az olajos padló lett volna kíváncsi?

A csatlakozó tornaterem – ami szándékosan nagyobb méretű a hivatalosan akkor ide tervezhető 12x24 m-es normálméretű tornatermeknél, (22x42 m-es) – mégsem sportcsarnok, igen sokoldalú hasznosítást tesz lehetővé, bár sportcsarnoki igényeket természetesen nem elégíthet ki. Használják is rendszeresen városi sportrendezvényekre is. Tetőszerkezete bámulatosan nagyvonalú és különösen nagyon szép, merész.

Sok kritika érte – szerintem érdemtelenül – a tornaterem lelátóit, mondván, hogy a pillérek zavarják a pályára való rálátást. Itt utalnék vissza arra, hogy az eredeti programban csak egy 12x24-es tornaterem épülhetett volna, lelátóról szó sem eshetett. A bővített méretek miatt a költségeknek nem volt szabad elszaladni, ezért az érintett oszlopok kihelyezésére, s ezáltal a fedélszék fesztávjának jelentős megnövelésére, ami 10 milliós költségnövekedést okozott volna – nem volt reális lehetőség. Ez tehát nem a tervező mulasztása vagy tévedése, kényszerből, tudatosan készült így. Már a Művelődés Házánál is, de itt különösen nagy nosztalgia fog el, ha visszagondolok a Tűzrendészeti Hatósággal folytatott egyeztetésekre – már a kész tervek birtokában. Imre rendszerint már a vita második percében vértolulások fejjel kivonult. Kértük is, hogy inkább ne nyilatkozzon. Turi

Attila el tudná mondani a félnapos vitákat, de a jóindulat és a józan ész – hála Istennek – mindig megállapodást, egészséges kompromisszumot hozott.

Sajnos, az építkezés befejezéséhez közeledve a város akkori vezetésének és Makovecz Imrének a kapcsolata megromlott. Ennek oka a következő: Az aulába Imre fehér színű kőlapburkolatot tervezett. A kivitelező évekkal előbb megvásárolta a burkoló lapokat – nyilván olcsóbban –, de csak akkor bontották ki előttünk a lapokat, amikor már burkolni kellett. Akkor derült ki, hogy a lapok nem egyforma színűek, a fehértől a sárgásbarnáig mindenféle átmenet megtalálható volt a lapok között. Imre ennek láttán felháborodott, és megtiltotta, hogy ezeket a lapokat használják fel az aulában. Vegyenek megfelelő, olyat, amilyent a terv előírt. A kivitelező – a szorító befejezési határidőre utalva, –azzal zsarolta a várost, hogy felmondja a határidőt, bíróságra megy, nem lesz készen az épület sokáig, ha más lapokat kell beszereznie stb.

A kényszerhelyzetben a város vezetése Makovecz Imre tiltakozása ellenére elrendelte a meglévő lapok lerakását, olyan válogatásban, hogy belül legyenek a fehér lapok és kifelé összeválogatva a folyamatosan sötétedő lapok. Indulatoktól sem mentes viták után – Imre hajthatatlan volt – a kapcsolat a város vezetése és közöttte, sajnos, hosszú időre megszakadt.

A kiengesztelődésre elég sokat kellett várni. Az új városi vezetés 5-6 évvel ezelőtt megkövette Imrét elődjeik döntése miatt és a *termálfürdő felhijításánál, bővítésénél* rendeltek meg nála újabb tervezési munkát. Ebből a fürdő bejárati épületei és a belső kiszolgáló épületek, valamint egy medence épült meg. Elkészültek a tervei egy fedett wellness részlegnek is, amely talán jobb időkben meg is valósul egyszer. Szóba kerültek egy új gyógyszállónak a tervei is, tudomásom szerint ezek is elkészültek, de sajnos, a pénzhiány nem tette lehetővé, hogy megvalósuljanak ezek a szép tervek.

Ennyiben foglalható össze – röviden és személyes elfogultsággal is telítetten – Makovecz Imre sárospataki tevékenysége. Ami impozáns, döntően meghatározó jelentőségű volt a városközpont kialakításában és a mai városkép létrejöttében. Csekély, de nagyon megérdemelt viszonzás ezért a munkáért a város gesztusa: 2007-ben díszpolgári címmel tüntették ki.

Sajnos, a Gondviselés pontot tett az újra kibontakozó, ígéretes kapcsolatok végére. Méltatói, rangos szakemberek, világhírű külföldi építészek is leírták, hogy életműve alapján a világ egyik legnagyobb építészévé vált, akinek munkáit, eredeti elgondolásait, minden ízében egyetemes és ugyanakkor magyar épületeit, templomait egy világ csodálja és elismeri. Aki nem csak a terveivel, hanem a magyar emberek szakmai hozzáértésének bemutatásával is világméretű elismerést vívott ki Sevillában. Művei egyediek és utánozhatatlanok, mert az ismerősnek tűnő, de mindig változó formái megoldásokon túl van azokban valami több, valami, ami a földi valóságon túl van, megfoghatatlan, amit inkább érezni, mint érteni lehet.

Talán nem véletlen, hogy ezt a szellemi kisugárzást, a népi építéshagyományaira is alapozó magyar építőművészetet ismét a világ élvonalába emelő nemzeti elkötelezettséget éppen a magyar főváros illetékes vezetése nem kívánta támogatni, és azért nincs Makovecz Imrének egyetlen jelentős épülete sem Budapesten. Ezt a szellemiséget a magyar vidék, beleértve az elcsatolt területeket is, rögtön megértette és magáénak vállalta, ezt igazolják az egész Kárpát-medencében sorozatban megépült, szinte lázadásnak is beillő faluházai, templomai.

Éppen ezért időszerű volna – bár egy kicsit máris késésben vagyunk –, hogy a Felső-Krisztinavárosba tervezett „Kárhozottak és szentek temploma” megépüljön, addig, míg tanítványai, munkatársai annak megvalósulását hitelesíteni, irányítani tudják, Gaudi mintájára, de Makovecz szellemiségében.

Mi pedig csak sajnálhatjuk, hogy nem épült több épülete Sárospatakon, de ezen már nem lehet segíteni.

Éppen ezért, becsüljük meg azokat az épületeit, amiket itt létrehozott, legyünk rá büszkék, mert ezek nagyon fontos lépcsőfokokat képeztek Makovecz Imre életművében, ami ma már – ismétlem – egyértelműen a világ színvonalához tartozik.

Életem egyik meghatározó élménye volt és marad, hogy alkotásai közül néhánynak a megvalósulását Sárospatakon elősegíthettem.

KOVÁTS DÁNIEL

Dr. Deme László nyelvészprofesszor

Tisztelt Hallgatóim, Hölgyeim és Uraim!¹

A Magyar Comenius Társaságot is súlyos veszteség érte, amikor 2011. június 6-án elhunyt kiváló nyelvtudósunk, dr. Deme László professzor. Megalakulásunktól kezdve egyetértő figyelemmel kísérte azt a művelődéstörténeti hagyományápoló tevékenységet, amelyre társaságunk vállalkozott. 1986. június 16-án, pár nappal az alakuló közgyűlés előtt dr. Földy Ferencnek, társaságunk akkori titkárának küldött levelében üdvözölte a kezdeményezést. Azt írta: *„Megörvendeztetett a Magyar Comenius Társaság megalakulásának híre. Fontosnak tartok minden olyan vállalkozást, amely jövőnk érdekében foglalkozik múltunkkal. Hiszen az előremutató visszatekintések nélkül vakok és talajtalanok volnánk”*. Bátorító üzenete mellett a 90 esztendőt átívelő életút, a tudósi teljesítmény is arra késztet bennünket, hogy megemlékezzünk róla ebben a körben.

1921. november 14-én született – a jövő héten ünnepelhetnénk 92. születésnapját – református lelkipásztor fiaként. A szülőhely s a családi környezet önmagában is ösztönző hatással lehetett a gyermekre, akinek tehetsége korán megnyilatkozott. Pécelnek ugyanis, ahol élete első 14 évét töltötte, kultúrtörténeti atmoszférája van. Itt áll a – református templom szomszédságában – a Rádayak ősi kastélya, amelynek helyén először Ráday Pál, II. Rákóczi Ferenc kancellárja építtetett kúriát, ezt bővítette Ráday Gedeon barokk kastéllá, olyan kulturális központtá, amely szellemi örökségünk kiemelkedően

---

¹ Elhangzott előadásként a Magyar Comenius Társaság sárospataki ülésén 2013. november 6-án.

becses emlékhelye. Könyvtárát Kazinczy Ferenc is többször látogatta, aki kellemes napokat töltött az ugyancsak Pécelen élő Szemere Pál otthonában is. A péceli temetőben egymás közelében nyugszanak a Rádayak, Szemere Pál, a jeles író és szerkesztő, valamint a Deme-szülölk.

Ebben a Pest megyei városkában végezte elemi és polgári iskolai tanulmányait Deme László, majd különbözeti vizsga letételével került Sárospatakra az ötödik gimnáziumi osztályba az Angol Internátus diákjaként. Itt bontakozott ki tehetsége, itt ért el sikereket az iskolában és az önképzőkörben, itt jelentek meg először írásai nyomtatásban. A pataki alma materhez élete végéig hű maradt; rendszeres résztvevője, felszólalója volt a diáktalálkozóknak; hálásan ismerte el, hogy *„tanáraink szóban és példaadásban emberségre, hűségre és szívósságra neveltek bennünket”*.²

A tehetséges diák 1939-ben tett érettségi vizsgát, s útja innen a fővárosba vezetett. A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait, felvételt nyert a legkiválóbbaknak otthont adó Eötvös Collegiumba. Egyetemistaként eljegyezte magát a nyelvtudomány művelésével, megjelentek első szaktanulmányai. Szakmai életpályáját egyetemi oktatóként kezdte, ekkor – 1948/49-ben – engem is tanított a tehetséges ifjú nyelvész-nemzedék – Benkő Loránd, Lőrincze Lajos, Kálmán Béla, Kázmér Miklós, Szabó Dénes – egyik tagjaként. 1949-től a Nyelvtudományi Intézet munkatársa lett, s fő feladatként a nyelvjárási kutatás szervezése, a nyelvátlasz szerkesztése várt rá; közben öt éven át a pozsonyi egyetem vendégtanáraként dolgozott. 1970-től nyugalomba vonulásáig (1981-ig) a szegedi József Attila Tudományegyetemen az általános nyelvészeti, majd a magyar nyelvtudományi tanszék vezetője volt. Tudományos minősítést mint a nyelvtudomány kandidátusa (1956), illetve a nyelvtudomány doktora (1970) szerzett. 1981 után vállalt vezető szerepet a beszéd- és magatartáskultúra szolgálatában, alapító tagja, társelnöke lett az Anyanyelvápolók Szövetségének (1989).

² Vö.: Kovács Dániel: Deme László és a sárospataki alma mater. = Diófát ültettek, nem magamnak, hanem a késő utókorunk. Emlékkötet Deme László nyelvészprofesszor tiszteletére. Győr, 2012. 17–24.

A Deme László-emlékpont Széphalmon A Magyar Nyelv Múzeumában
Szigeti Sándor felvétele

Az egyik legsokoldalúbb magyar nyelvtudósként tartják számon, aki a nyelvjáráskutatás³ mellett a helyesírás⁴ és helyesejtés,⁵ a hangtan,⁶ a mondat⁷ és a szövegtan⁸ területén érdemben gazdagította ismereteinket, s jelentősen hozzájárult a beszéd és a nyelv általános kérdéseinek tisztázásához,⁹ a beszédkultúra gyarapításához.¹⁰ Emellett – mint a jeles pályatárs, Grétsy László megállapította – „A közéleti nyelv fontosságával foglalkozott, nyelvtörténettel, és még számos izgalmas területtel. ... A rádióban műsoraival vagy egyéb megmozdulásaival, anyanyelvi táboraival rengeteget tett azért, hogy az ifjúságban megmaradjon az anyanyelv iránti szeretet”. Balázs Géza, az ELTE tanácskezelője is széles látókörét emelte ki Deme László pályáját értékelve: „Azon nyelvészgenerációhoz tartozott, amelyik a nyelvtudományt a maga teljességében tudta művelni. A nyelvtudomány minden területén alkotott, a hangtántól a szövegtanig. ... A gyerekeket, tanárokat közösséggé tudta formálni, a hangsúlyjelölésből szövegértelmezés lett, végül a legszebb értelemben vett anyanyelvápoló mozgalommá változott.”¹¹

Itt, a főiskolán is többször élhattünk segítőkészségével. Nagy tapasztalatával támogatott bennünket, amikor népnyelvi tábort szerveztünk főiskolások, egyetemisták számára a bodrogi közeli nyelvjárást kutatva, vagy amikor főiskolánkra bízta a pedagógusjelöltek szép ma-

³ A magyar nyelvjáráskutatás (1949); A magyar nyelvjáráskutatás néhány kérdése (1953); Nyelvtanulási funkciója és további problémái (1956); A magyar nyelvjáráskutatás atlasza I–VI. (társszerkesztő, 1968–1977); A magyar dialektológia útja (1997).

⁴ Helyesírási tanácsadó szótár (társszerkesztő, 1961, 1988); Helyesírási rendszerünk logikája (1965).

⁵ A Kazinczy versenyek és a helyes magyar kiejtés kérdése (1965); A kiejtés törvényeinek tanítása és tanulmányozása (1970).

⁶ A hangátvitel a magyarban (1943); Hangtan; Hangsúly, szórend, hanglejtés, szünet (A mai magyar nyelv rendszere c. mű fejezeteiként, 1962); A magyar fonémák rendszeréhez és rendszerezéséhez (1972).

⁷ Szinteződés és tömbösödés az egyszerű mondatban (1966); Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (1971).

⁸ A szöveg alaptermészetéről (1979); Szövegalkat, a szövegalkotás, szövegalkatás (1979); A szövegtan, a szövegismeret és a szövegészlelés az anyanyelvi nevelés rendszerében (1980); A szövegmondatról és a szövegről (1988); Megjegyzések a szövegről és a szövegtanról (1993); Szövegalkat és hangzásforma (1993); A szöveg természetéről és hangzásáról (2003).

⁹ A nyelvről – felnőtteknek (1966); Az általános nyelvészet alapjai (1969); A beszéd és a nyelv (1976); Közéletiség – beszédmód – nyelvi műveltség (1978); Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról (1979); A nyelv kultúrák közvetítő és értékmegőrző szerepe (1980).

¹⁰ Anyanyelvi mozgalmak és morális hozamuk (1998–99).

¹¹ Meghalt Deme László nyelvész. Az MTI közleménye 2011. június 17-én.

gyar beszéd versenyének megszervezését. Péchy Blankával kétszer is eljött, hogy találkozzék megyénk beszédművelő szakköreinek küldötteivel, dísztermünkben nagy érdeklődéssel kísért előadásokat tartott. Azok közé a tudósok közé tartozott, akik nem zárkóznak be dolgozósobájuk falai közé, hanem szívvel-lélekkel arra törekszenek, hogy az általuk felismert igazságokat továbbadják, a tudománnyal a mindennapi gyakorlatot szolgálják.

Deme professzor élénk figyelemmel kísérte a kommunikációban, a beszédmódban és az emberek nyelvi kapcsolatában, beszédmagatartásában bekövetkező változásokat, új jelenségeket. Remek leírást adott arról, hogy a társadalom átalakulása, a munkamegosztás átrendeződése, a családon belüli szerepek módosulása, a technikai „forradalom” vívmányai miképpen változtatják meg a nyelvelsajátítás folyamatát meg az emberek közötti érintkezési formákat. A fejlődést elismerve rámutatott a veszélyekre is. Ezek közül az egyik legfontosabb a partnerekre irányuló kommunikatív szándék gyöngülése; aminek következményeként gyakran öncélúvá válik a beszéd, csak az önkifejezés igénye vezeti a megszólalót, s kevésbé érdekli, hogy a beszédpartner számára megkönnyítse mondandója megértését. Ennek következménye a motyogó, a hadaró beszéd, a pontatlan szóhasználat, az elnagyolt mondat szerkesztés. A megszólalás gyakran a pusztán információszolgáltatásra korlátozódik, közömbössé leszünk a másik ember személyisége iránt, elsikkad a humanitás a kommunikációs kapcsolatból. Deme László úgy gondolta, hogy *mentális és morális* változtatásra van szükség a harmonikus társadalmi együttélés megteremtése érdekében. S fölvetette a kérdést: mi köze a nyelvésznek mindehhez? „Az – felelte –, hogy a nyelv, a nyelvhasználat neki jelez; s miközben a tüneteket igyekszik közvetlenül is kezelni, az okokra utaló jelzéseket továbbítja a társadalomnak, amely csak közös akarattal szüntetheti meg őket.”¹²

Deme professzor azért hiányzik, mert erre a mindennapokra is kiható tudósi magatartásra nagy szüksége van társadalmunknak. Írásainak üzenetei azonban fizikai létének hiányában is eljuthatnak hozzánk, és segíthetik, hogy terjedjenek a másokra figyelő kommuniká-

¹² Egy 19991-es tanulmányából idézek: Anyanyelvünk a változó társadalomban. Deme László: A szöveg természetéről és hangzásáról. (Tallózás négy évtized tarlóján.) Győr, 2003. 99.

ciós formák. Higgyük el neki, hogy „a valódi demokrácia – s az alapját jelentő egyenrangúság és személyes szabadság – nem a magam egyenrangúságának és szabadságának elismertetésével kezdődik, hanem a másokénak az elismerésével. Nem annak éreztetésével, hogy én is ember vagyok, hanem annak őszinte megéreztetésével, hogy a többiek is azok.” Vagyis vissza kell térnünk az egymás megértésének törekvéséhez, az egymás iránti tiszteletadás formáihoz, nyelvi kellékeihez.

Van tehát feladatunk bőven. A családban az, hogy segítsük bevezetni a gyermekeket a hasznos tevékenységekbe, nemcsak technikai ügyességüket, hanem nyelvhasználatbeli változatosságukat is bátorítva; a mesék és a példaadás útján juttassuk el őket a mindennapok etikájának gyakorlásához. Az iskolában pedig tanítsuk meg rendszerezni a megszerzett ismereteket, miközben elsajátíttatjuk velük azt az eszközt, az értő olvasás és az átgondolt írás tudományát, amely a tudás önálló megszerzéséhez és hasznosításához vezet. Meg kell értenünk és értetnünk, hogy társadalomban élünk, s hogy együttműködés alakuljon ki az egyedek között, ahhoz nélkülözhetetlen az egymásra figyelés, a különböző helyzetekhez igazodó, árnyalt kommunikációs képesség.

Mindezt azért idézem most föl, amikor egykori professzoromra emlékezem, mert szerepeink betöltéséhez, tennivalóink teljesítéséhez iránymutatást, ösztönzést kapunk a két éve elhunyt, de számunkra továbbra is jelenvaló Deme Lászlótól. Legyen áldott az emléke!

TOMA KORNÉLIA

Dr. Gönczy Ákos (1941–2012)

Gönczy Ákos Dénes 1941. december 6-án született Beregsomon, Kárpátalján, a beregszászi járásban. 1960-ban kapta meg általános iskolai tanítói képesítését a sárospataki tanítóképzőben, amelynek később a tanára is lett. A tanítói végzettség megszerzése után a gönci általános iskola tantestületének lett a tagja, ott gyúrta a reája bízott fiatal lelkeket. Akarata és igénye azonban tudásának bővítésére ösztönözte, ezért a Kossuth Lajos Tudományegyetemre jelentkezett, s a nagy múltú egyetem

hallgatója lett. A debreceni tanulmányok végeztével okleveles történelem szakos tanár és pedagógia szakos előadó diplomát kapott. Egyetemi tanulmányait követően három éven át dolgozott kollégiumi nevelőtanárként a 180 fiú befogadására alkalmas sárospataki Kossuth Lajos Internátusban. A II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumban az 1966/67-es, 1967/68-as és 1968/69-es tanévben maturáló diákok táblóján található meg Gönczy Ákos tanár úr fényképe és neve. 1969-től nyugdíjazásáig a tanítóképzésben tevékenykedett. Hét évig (1976-ig) a Tanítóképző Intézet intézeti docenseként, majd az 1976-ban főiskolává váló intézmény adjunktusaként, később docenseként, majd tanáraként.

Főiskolai oktatói pályáját két szakszra bonthatjuk. Az első szakasz 1969 és 1982 közé tehető. Ezen időszak alatt írt munkái három témakört ölelnek föl. Írásainak többségében a pedagógusképzésen belül a gyakorlati képzéssel kapcsolatos elméleti és gyakorlati tapasztalatait, észrevételeit, javaslatait mutatja be: *Tanítójelöltek gyakorlati képzése az NDK-ban*,¹ *A zárláncú televízió alkalmazásai a tanítóképzős hallgatók gyakorlati képzésében*,² *A gyakorlati képzés néhány elméleti problémája*.³ Foglalkozott a hazai tehetséggondozási rendszer egyik elemével, a pedagógiai szakkollégiummal. Erről tanúskodik *A pedagógiai szakkollégium helyzete, szerepe és feladatai a tanítóképzésben* című írása.⁴ *Móra Ferenc a kisiskolások tankönyvírója* című művében az író születésének 100. évfordulója alkalmából azt vizsgálja, mit nyújt a kor nevelőinek és kisiskolásainak Móra Ferenc.⁵ Jól hasznosítják-e azt a gazdag örökséget, amit rájuk hagyott az író, tudós, pedagógus Móra, aki sárospataki diák is volt. Gönczy Ákos publikációi ebben az időszakban a Borsodi Művelődésben, a Felsőoktatási Szemlében, a Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményeiben, a Sárospataki Pedagógiai Füzetekben jelentek meg.

A Tanár Úr által felölelt és kidolgozott témák közül már ekkor hangsúlyossá vált a gyakorlati képzés. Több tanulmányában foglalkozott vele, érlelte tapasztalatait, ismereteit. Majd mindezek szintéziseként megírta kutató munkájának legkimagaslóbb eredményeként bölcsészdoktori disszertációját, amelyet *A tanítóképzős gyakorlati képzés korszerűsítése a tanítási készségek tervszerű fejlesztése útján* címen nyújtott be, és védett meg 1981-ben. Az egyetemi doktori foko-

¹ Borsodi Művelődés, 1978. 3. évf. 2. sz. 28–32.

² Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei, 1979. Debrecen, 191–204.

³ Sárospataki Pedagógiai Füzetek 4. k. Sárospatak, 1980. 82–97.

⁴ Felsőoktatási Szemle, 1978. 27. évf. 7–8. sz. 464–470.

⁵ Borsodi Művelődés, 1979. IV. évf. 2. sz. 83–7.

Debreczeni Zoltán kiállításának megnyitóján

zat megszerzésének évében elhivatott pedagógusként végzett munkája elismeréseként Kiváló Munkáért kitüntetést kapott.

Pályájának második szakasza – megítélésünk szerint – 1982-ben kezdődött, amikor a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola főigazgató-helyettese lett. 1982-től hat éven át irányította a pedagógusjelöltek gyakorlati képzését, amellyel oly szívesen és oly sokat foglalkozott már korábban is. Újabb publikációinak sora is bizonyítja ezt: *A tanítóképzős gyakorlati képzés tartalmának és formáinak változásai 1959–1980 között*,⁶ *A gyakorlati képzés rendszerének és folyamatának néhány problémája*,⁷ *A rendszerelmélet a gyakorlati képzésben*,⁸ *A tanítóképzős gyakorlati képzés irányításának néhány problémája*,⁹ *A gyakorlati képzés főiskolánkon*.¹⁰ Más írásában – *A tanítási készségek fejlesztése képmagnó alkalmazásával. Képmagnetofon alkalmazása a pedagógusképzésben* – a neveléstudomány és a technika, a gépek lehetséges kapcsolatait kutatta.¹¹

⁶ Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 7. k. 1983. 129–141.

⁷ A tanítóképzés kritikus pontjai. Oktáskutató Intézet. Bp., 1985. 149–167.

⁸ Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 9. k. 1985. 169–183.

⁹ Tanulmányok az oktatáspolitikai témaköréből. Művelődési Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézete. Bp., 1985. 99–149.

¹⁰ A Comenius Tanítóképző Főiskola Évkönyve 1981–1987. Sárospatak, 1987. 43–46.

¹¹ OOK. Veszprém, 1982. 189–215.

A Magyar Comenius Társaság egyik megbeszélésén (balról a második)

Rámutatott, hogy a korabeli technikai eszközök használata a képzésben, a tanórán számos előnnyel járhat. Vezetőtársával, Kováts Dániel főigazgató-helyettessel 1983-ban áttekintették a 6–10 éves gyermekek nevelésének, oktatásának fejlesztését célzó kutatásokat, ismertették a vizsgált témákat, a kutatások szemléletét és módszerét, a várható eredményeket és tanulságokat, s megneveztek néhány problémát, hiányt is *Az általános iskola alsó tagozatát érintő témák a közoktatás fejlesztését szolgáló kutatásokban* című közös publikációjukban.¹² Gönczy Ákos vezetői tevékenysége idején publikált további írásai: *Falus Iván: A mikrotanítás elméleti és gyakorlati kérdései*,¹³ *A főiskola nemzetközi kapcsolatai*,¹⁴ *A nevelési és oktatási bizottság tevékenysége*.¹⁵

Pályája második szakaszában érte az a megtiszteltetés, hogy 1986-ban megkapta a főiskolai tanári címet.

1988-tól példaképe, Kódöböcz József munkássága felé fordult. Kódöböcz József főiskolai tanár nyugdíjba vonulása után Gönczy Ákos tanította a tanítóképző főiskolán a didaktikát. *A tanítók tanítója* című írásában bemutatja, mit tanulhatott Kódöböcz Józseftől a tanítóképzős oktató és a magyar tanítóképzés, hogyan próbálják követni,

¹² Közoktatási Kutatások 29, 1983.

¹³ Ismertetés, Magyar Pedagógia, 1987. 2. sz. 187–190.

¹⁴ A Comenius Tanítóképző Főiskola Évkönyve 1981–87. Sárospatak, 1987. 66–67.

¹⁵ Uo. 57–59.

folytatni, elméleti és gyakorlati tevékenységét.¹⁶ 2001-ben Kődöböcz József őt kérte fel újabb kötete (*Lakóhelyünk Sárospatak és környezete*) bemutatására. Ezt Gönczy tanár úr nagy megtiszteltetésként élte meg, hiszen élete nagy ajándékának tekintette, hogy Kődöböcz József tanítványa, majd tanártársa lehetett.¹⁷ Ezt további írásai is alátámasztják, amelyeket híres elődjéről készített: *A tanítók példaképe*,¹⁸ *Kődöböcz József gyakorlati képzési tevékenysége*.¹⁹

Gönczy Ákos 1996-ban tanszékvezetőként vonult nyugdíjba három év híján harminc éves tanítóképzős oktatói múlttal. Intézményével nyugdíjazása után is tartotta a kapcsolatot, leginkább egy-egy publikáció eljuttatása révén.

Az évtizedek alatt több társadalmi funkciót is betöltött. A teljesség igénye nélkül nevezünk meg néhányat: a Sárospataki Baráti Kör Alapítvány Kuratóriumának elnöke, a Sárospataki Lokálpatrióták Egyesületében az oktatási műhely vezetője, A Sárospataki Torna Club Baráti Kör tagja, Sárospatak Város Önkormányzata Oktatási Bizottságának külső tagja, a Magyar Comenius Társaság alapító vezetőségi tagja, a Pedagógiai Társaság tagja, a Borsodi Művelődés folyóirat szerkesztőbizottságának tagja.

2011. augusztus 20-án Sárospatak Város Önkormányzata Pécsvárady Botond Közéleti-díjat adományozott neki Sárospatak város közéletében hosszú időn át meghatározó tevékenységéért.

2012. február 10-én kaptuk a hírt, hogy dr. Gönczy Ákos Dénes nyugalmazott tanszékvezető főiskolai tanár elhunyt. Tanár Urat sok-sok tanítványa zárta a szívébe, akik a mai napig jó érzéssel idézik föl személyiségét, s viszik tovább a stafétabotot, amelyet átadott nekik, és saját két fiúgyermekének, akik szintén pedagógus végzettséget szereztek. Mi, kollégái is megőrizzük Őt és életművét emlékezetünkben.

¹⁶ Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 12. k. 1988. 235–238.

¹⁷ Kődöböcz József új könyve Sárospatakról. Széphalom 11., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2001. 224–226.

¹⁸ Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 22. k. 2003. 33–36.

¹⁹ Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 23. k. 2004. 177–181.

Bertha Zoltán:
A magyar Messiások – Rákóczi

FERÓNÉ KOMOLAY ANIKÓ

Dr. Fehér Erzsébet (1941–2012)

Rektor Úr! Elnök Úr! Tisztelt Hallgatóság!¹

Kitüntető örömmünnepen lenni. Külön megtiszteltetés együtt lenni a tudomány ünnepén, és egy olyan személyiség munkásságát méltatni, akit a szakma a sárospataki iskola- és neveléstörténet neves kutatójaként tart számon. Kérem, nézzék el nekem, ha néhol személyesebb leszek annál, mint amit e műfaj megkíván, de Fehér Erzsébet több volt számomra, mint kolléga. Nagyon közel állt hozzám emberileg is. Együtt érkeztünk 1983-ban a tanítóképzőbe, s az itt eltöltött 25 év, a tanszéki munka, a hasonló pedagógiai és életfelfogás, a pedagógusképzés szeretete, a pedagógia tudománya iránti elkötelezettség összekötött bennünket.

Fehér Erzsébet tanárnak készült. Az Egri Tanárképző Főiskolán biológia–földrajz–mezőgazdasági ismeretek szakot végzett (1959–63), a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen biológia szakos középiskolai tanári képesítést szerzett (1965–67), majd neveléstudományt tanult a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen (1974–77). 1989-ben neveléstörténetből ért el kandidátusi fokozatot.

¹ Megemlékezéséként elhangzott a Magyar Comenius Társág 2013. november 6-i ülésén.

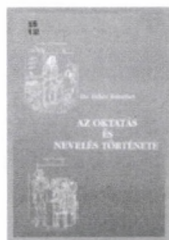

A neveléstudományi tanszék munkatársaival

Dr. Fehér Erzsébet tanár volt, a szó legnemesebb értelmében. 1963 és 1983 között Mezőcsáton, Bodrogolasziban, Sárospatakon általános iskolában és gimnáziumban tanított, 1983-ban a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola neveléstudományi tanszékén oktató, 1991-től főiskolai tanár. A legkedvesebb korosztálya gimnáziumi diákság volt. Minden tanítványt megőrzött az emlékezetében, számon tartotta őket, nyomon követte az életük alakulását. A főiskolán a nevelés és iskolatörténeti kutatásokba való bevezetést tartotta egyik legfontosabb feladatának. Szívesen vett részt a tudományos diákköri munkában, a felkészítésben, a zsűrizésben. Sok országos felsőoktatási eseménynek is közreműködője volt. Büszke volt hallgatóink sikereire, elismeréseire. A tanszéki munkának is kiemelt jelentőséget tulajdonított. Szeretett bejárni a főiskolára, otthon érezte itt magát. Őt is mindenki tisztelte és kedvelte. Értékei között az oktatás, a kutatás, a tudományos közéletiség kizárólagos fontosságot kapott, de az igazi szerelem a tudományos kutatás volt.

Ez volt az a terület, ahol igazán ki tudott bontakozni. Rendkívüli fogékonysággal rendelkezett a kutatómunka iránt. Mint ahogy látható, jelentős számú publikáció fémjelzi munkásságát. 1978-tól jelen-

tek meg publikációi, évenkénti rendszerességgel (átlagosan 4-5 írás) az iskolatörténet, tankönyvtörténet, a nevelés- és művelődéstörténet, az egészségnevelés területéről. A *Ki kicsoda a magyar oktatásban?* (2006) közli a tíz legjelentősebbnek ítélt tudományos publikációját. Rangos tudományos szakmai folyóiratokban megjelent 18 tanulmánya, publikációinak száma: 122, és 8 könyvet írt.² Utóbbiakat érdemes felsorolni. Könyvei sikerét jelzi, hogy közülük több két kiadásban is megjelent.

Sárospataki tanárok magyar nyelvű tankönyvei a kollégium alsó és középső szintje számára 1793-1848 (Sárospatak 1989 és 1995.), *Neveléstörténet pedagógusjelölteknek*. Munkajegyzet tanító és óvodapedagógusok számára. (Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Bp., 1989.), *Pataki nagyasszonyok* (Sárospatak, 1991 és 1994.), *Tanítóképzőnk története. Sárospatak, 1857-1997*. (Eötvös Kiadó, Bp., 1997.), *Az oktatás és nevelés története* (Munkajegyzet tanító- és óvóképzős főiskolások részére. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994 és 1997). Ebben így ír: Mintegy háromezer év neveléstörténetének legfőbb vonulatát tekinthetjük át a könyvünkben. Csak a legkiemelkedőbb tényeket ismertetjük, rövidre fogva, elsősorban arra irányítva a figyelmet, amelyre főképpen a tanítónak, az óvónőnek van szüksége. Ismerkedve a nevelés fejlődésének legfőbb szakaszaival, a legjelentősebb személyiségekkel, érdekes lehet, s világos lesz előttünk: a mai nevelés minden lényeges problémája felmerült már az elmúlt korokban is, más körülmények, más társadalmi-politikai-gazdasági viszonyok közepette. *Preceptorok és tanítók*. Tanulmányok a tanítóképzés történetéből. (Eötvös Kiadó, Bp., 1995.). *Pataki diákhistóriák* (Sárospatak, 1996.), *A sárospataki tanítóképzés másfél évszázada (1857-2007)* (Eötvös Kiadó, Bp., 2007).

John Updike írta egyik műve mottójául: „*A szenvedély kiindulópontja a pontosság.*” Az alkotás létrejöttékor kizárólag a tudatosság legmagasabb fokán születhet olyan kiemelkedő pszichológiai telje-

² Részletesen: www.kerikata.hu/publikaciok/text/kek/mta/tagok/fehere.htm

sítményállapot, ami sugároz a mű befogadása során is, beragyogva azt. Dr. Fehér Erzsébet tudományos szakírói tevékenységét is a *pontosság*, a kitartás, a szakmai elkötelezettség irányította. Kévs olyan oktatója volt a főiskolának, aki ilyen széles spektrumú tudományos érdeklődést mutatott fel, s aki szenvedéllyel művelte ezt a csodálatos tevékenységet. S tette mindezt – kitüntetések nélkül – a tudomány szeretetéért, a hallgatók és a pedagógusok gondolkodásmódjának kiműveléséért, a pedagógiai kutatás és a pedagógushivatás elismertségének erősítéséért.

1978-tól publikálta kutatásai eredményét tudományos folyóiratokban. De ő nem volt elefántcsont-toronyba elzárkózó tudós professzor, őt a „szórd szét kincseidet” elv vezérelte. Örömmel osztotta meg felfedezéseit, tudományos eredményeit a szakmai közélet szereplőivel. Három nagy jelentőségű tudományos társaság tagjaként (Magyar Comenius Társaság, Kazinczy Ferenc Társaság, Magyar Pedagógiai Társaság) számos konferencia tudományos ülés előadójaként szerepelt a rendezvényeiken.

Előadásait a precíz kidolgozottság, a szakmai hitelesség, érthetőség jellemezte. Kiváló kommunikációs készsége, az előadói eszközök tudatos használata révén előadásai élvezetesek és élményszerűek voltak. Comenius-kutatásai eredményét nemcsak hazai, de külföldi konferenciákon is közzétette.

Míg a betegsége nem akadályozta, részt vett a pataki kulturális, közművelődési életben, s a hallgatók rendezvényeit is megtisztelte a jelenlétével.

Mivel is tudnám legjobban jellemezni Őt? Talán Péter Vladimír ékszerszobrász gondolatai segítenek: „Aki ékesíti magát, az tükör elé áll, kiegyenesedik, kutatja magában, és rálel a szépségre. Az ékszer-viselő nem adja fel a reményt, tetszeni akar, és képes is rá. Ápolja, kényezteti is a lelkét. Amit egész lényével, tartásával, önkéntelen mozdulataival, azt ékszereivel is jelzi: *Vegyetek észre, itt vagyok!*”

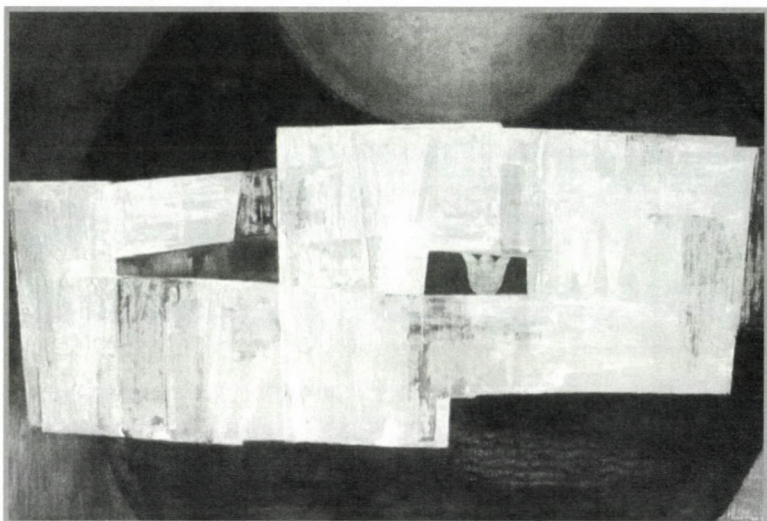
Szerette a szép ékszereket. Tudta viselni az elegáns öltözékeket. Megjelenésével is megtisztelte hivatását, a „katedrát” Szeretett az érdeklődés középpontjában lenni. Imádta az érettségi találkozót, a különböző baráti és családi összejöveteleket. Zseniális szervező volt. Ahol megjelent, ott rá kellett figyelni. A segítőkészség, önzetlenség, figyelmesség személyiségének jellemző jegyei voltak.

Volt néhány barátja, és nagyon sok ismerőse, akiket barátjának hitt, mert barátnak mondták magukat. Aztán mikor szüksége lett volna valakire, mert egy napon rádöbbsent arra, hogy „az életben igazán semmi sem fontos. sem pénz, sem hatalom, sem előrejutás, csak az, hogy valaki igazán szeresse”, nem volt körülötte SENKI, aki fogta volna a kezét. Az élet immár értelmetlenné lett... Így ment el, egyedül, kétségbeesve, reményt vesztetten.

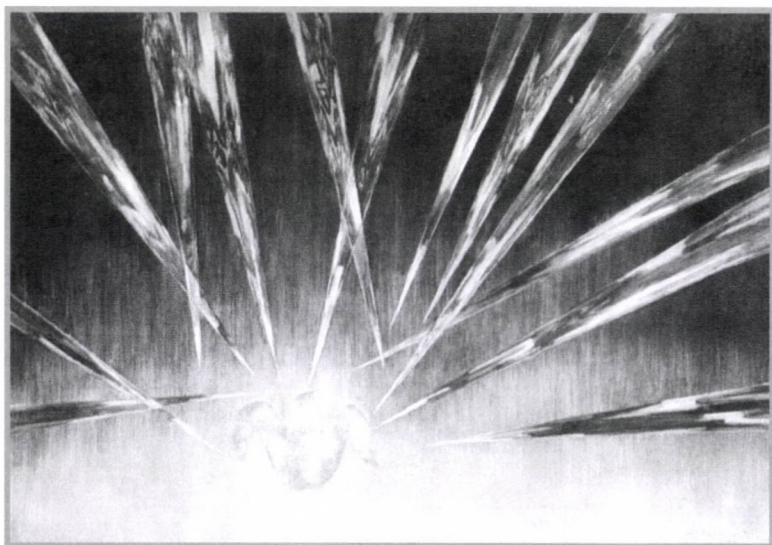
De itt maradtak nekünk a könyvei, az írásai, amelyekben tovább él... És az emlékeink.

Ő *hagyott* nyomot maga után.

Bertha Zoltán:
Tél (Bezárva)
Tél (Védetlenül)

IV.

A Comenius Társaság életéből

Képek a Magyar Comenius Társaság 2014. november 5-i üléséről

FÖLDY FERENC

In memoriam R. Várkonyi Ágnes (1928–2014)

Nehéz dolga van az emlékezőnek, amikor egy mindnyájunk által tisztelt és szeretett tudós professzor neve után két évszámot kell írni. Szomorú arra gondolni, hogy az örökké sugárzó, felmérhetetlen tudással bíró akadémikus, a Magyar Comenius Társaság díszelnöke ezután már csak fényképről tekint ránk.

2014. november 5-én megtartott őszi tudományos ülésünk meghívóján még szerepelt „Comenius eltékozolt szellemi öröksége” című előadása. Sajnos, betegsége miatt már nem tudta megtartani sokat ígérő, a Társaságnak további feladatokat adó nyitóelőadását, amit nagyon vártunk. Lélekben velünk volt, mert levélben mentette ki magát, és üdvözölte a felolvasó-ülés résztvevőit. Viszonzásként kívántuk, hogy betegségéből mielőbb felépülve köszönthessük Sárospatakon.

Mélyen megrendített bennünket a lesújtó hír, hogy 2014. december 13-án elhunyt professzor asszony.

Dr. R. Várkonyi Ágnes 1928-ban Salgótarjánban született. 1951-ben szerzett magyar–történelem–levéltár szakon diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Ezt követően a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének lett a munkatársa, később a középkori, majd a kora újkori osztályának vezetőjévé nevezték ki. 1960-ban védte meg történettudományokból kandidátusi, 1971-ben

akadémiai doktori értekezését. 1983 és 1998 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanszékvezetője lett, nyugalomba vonulása után, 1999-ben professor emerita címet kapott. 2001 és 2004 között a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlési képviselője volt. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának, illetve az Athenaeum Bizottságának lett tagja, előbbinek 2011-ben elnöke is. 2007-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 2013-ban rendes tagjává választotta. 1995-ig a Tudományos Minősítő Bizottság tagja, 1996-ig pedig a Gróf Mikó Imre Alapítvány elnöke volt. A brit Királyi Történeti Társaság is felvette levelező tagjai sorába. A Professzorok Batthyány Körének is tagja volt. A Középkori Társaság elnökévé választották.

R. Várkonyi Ágnes díszelnök a Magyar Comenius Társaság vezetőivel

(Jobbján dr. Földy Ferenc elnök, balján dr. Koncz Gábor alelnök, mögöttük: dr. Gönczy Ákos jegyző, Pocsainé dr. Eperjesi Eszter választmányi és dr. Tamás Edit elnökségi tag. Sárospatak, 2010. november 10.)

A Sárospatakon 1986-ban megalakult Magyar Comenius Társaságnak alapító tagja volt, 2010-ben pedig díszelnökké választottuk, melyet 2014. november 5-én a tisztújító közgyűlés egyhangúan hatá-

rozatlan időre meghosszabbított. Igen szomorú, hogy ebben a tiszt-ségben nagyon rövid ideig segített bennünket.

A neves tudós, R. Várkonyi Ágnes a Rákóczi-szabadságharc, a Zrínyi-mozgalom kiemelkedő kutatója és a hazai történeti ökológia megteremtője erős szálakkal kötődött Sárospatakhoz. Főbb művei közül többek közt az alábbiakban felsoroltak (megjelenési éveikkel) is ezt bizonyítják: *A kuruc kor hősei* (1957), *II. Rákóczi Ferenc* (Köpeczi Bélával, 1955, 1976), *Két pogány közt. A Rákóczi-szabadságharc története* (1968), *Rákóczi-tükör I-II.* (1973), *A fejedelem gyermekkor* (1989), *Európa Zrínyije* (1996), *Közép-Európa Rákóczi politikájában* (2003), *Zrínyi Ilona* (2008), *A Rákóczi-szabadságharc Európában. Rákóczi's war of independence in European context* (2011).

Kiemelkedő tudományos munkásságáért számos elismerésben részesült, többek között: Akadémiai Díj (1965, 1974, 1986, 1987); Comenius-emlékérem (1992), Madách Imre-díj (1996); Szent-Györgyi Albert-díj (1998); Nógrád megye díszpolgára (1998); Az év ismeretterjesztő tudósa (1999); Széchenyi-díj (2000); A Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje (2003); Salgótarján díszpolgára (2004); Comenius-emlékplakett (2011).

Jó érzés tudni, hogy a rangos díjak, elismerések között a Magyar Comenius Társaság által adományozott kitüntetések is ott találjuk, melyeket a társasági célkitűzéseket leghatékonyabban szolgáló tagok, kutatók munkájuk elismeréseként kapnak, díszelnökünk is ezek közé tartozott. Előadásaival sok új ismeretanyagot, kutatási szemléletmódot, etikus szakmai példát adott valamennyiünknek. Felejtethetetlen számunkra a Társaság 25 éves megalakulása alkalmával, 2011. június 26-án a Református Kollégium Nagykönyvtárában „Comenius, a nemzetek tanítója” című nagysikerű kiállításon mondott megnyitóbeszéde. A jubileumi ünnepségen és a felolvasóüléseinken tartott alábbi előadásait a Bibliotheca Comeniana könyvsorozatunk kötetei őrzik: *Comenius és a vesztfáliai béke Európája* (V. 16–25), *Comenius, Zrínyi és a nemzetközi tájékoztatás (1663–1664)* (VI. 9–52), *Erdély és a vesztfáliai béke (I. Rákóczi György politikájához)* (VIII. 103–116), *Dr. Benda Kálmán (1913–1994)* (XI. 63–69), *Comenius, a nemzetek tanítója* (XV. 11–18), *Köpeczi Béla (1921–2010)* (XV. 145–154), *Comenius jövőképeiről* (XVII 21–29).

R. Várkonyi Ágnes akadémikus a Comenius Társaság előadójaként

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Magyar Tudományos Akadémia BTK Történettudományi Intézete saját halottjának tekinti az akadémikust.

A Magyar Comenius Társaság 2015. november 5-én, közgyűléssel összekötött felolvasóülésén méltatja dr. R. Várkonyi Ágnest, és akkor kívánja a Társaság poszthumusz örökös tagjává fogadni.

FÖLDY FERENC

A Magyar Comenius Társaság munkája 2011–2014

Az 1986-ban megalakult Magyar Comenius Társaság életéről szóló beszámolóinkat a *Bibliotheca Comeniana* című könyvsorozatunk eddig megjelent köteteiben rendre megjelentetjük.

A következőkben a Társaság utóbbi négyévi tevékenységéről szeretnék beszámolni.

2011-ben eseményekben gazdag volt a Társaság élete. Április 17-én Comenius magyar származását megőrkítő emléktáblát helyeztünk el a Református Kollégium udvar felé néző homlokzatán a Magyarok Világszövetsége jóvoltából. Május 10-11-én Comenius szülőföldjén, Uhersky Brodban és Prágában „Comenius és Magyarország” címmel tartott rendezvényen vettünk részt, ahol a 25 éves Magyar Comenius Társaság *Bibliotheca Comeniana* című kiadványsorozatának eddig megjelent köteteit adtuk át Prágában és Uhersky Brodban a helyi Komensky-múzeumok igazgatóinak. Június 26-án a Társaság jubileumi ünnepségén dr. R Várkonyi Ágnes akadémikus, Társaságunk díszelnöke nyitotta meg a „Comenius, a nemzetek tanítója” című nagysikerű kiállítást a Református Kollégium Nagykönyvtárában. Itt Comenius-emlékplakettet

kapott díszelnökünk. Comenius-émlékéremben részesültek: dr. Barsi Ernő, Dobay Béla, Fazekas-Balogh István, Martinák János, Pocsainé dr. Eperjesi Eszter és Virágh Sándor. November 18-án a Társaság megalakulásának 25. évfordulója tiszteletére „Comenius és Európa” címmel tartottuk meg tudományos felolvasóülsünket. A Társaság 2011-ben 7 új taggal bővült.

2012-ben a *Bibliotheca Comeniana* 16. kötetében jelent meg előző évi felolvasóülsünk anyaga. Ebben az évben hagyományos őszi felolvasóülsünket „*Comenius és a jövő*” címmel rendeztük meg. Ennek írásos anyaga a Nemzeti Kulturális Alap könyvkiadás szakmai kollégiuma pályázatán nyert összeg támogatásával 2014 januárjában a sorozat 17. köteteként jelent meg. Ez év november 6-án az elnökség megbízta a vezetőségben megüresedett helyekre R. Toma Kornélia főiskolai docenst a titkári, dr. Kelemen Judit főiskolai docenst a jegyzői feladatok ellátásával, valamint dr. Dienes Dénes professzort elnökségi tagsággal.

2013-ban a közgyűléssel összekötött felolvasóülsünk témája „*Comenius szellemi örökösei*” volt. A felolvasóüls anyaga könyvsorozatunk most megjelenő számában adjuk közre. A tudományos üléssel egybekötve közgyűlést is tartottunk, melynek napirendi pontja volt: a posztumusz örökös tagok megválasztása és az Alapszabályzatunk átdolgozása. Laudálás után dr. Deme László professzort, valamint dr. Fehér Erzsébet és dr. Gönczy Ákos főiskolai tanárokat a közgyűlés egyhangúlag a Társaság örökös tagjává választotta. Szükségessé vált az 1986-ban elfogadott, majd 2004-ben módosított Alapszabályzatunk átdolgozása. A szervezet a bírósági nyilvántartásban szereplő jogállását – önálló jogi személy (egyesület) – továbbra is megtartva kíván működni, kulturális tevékenységet végezni. Az Alapszabályzat átdolgozását a hatályos törvények és a bázis intézményünk névváltozása indokolta, melyet a 2014. november 5-i tisztújító közgyűlésen kívántunk elfogadtatni.

2014-ben nőtt az érdeklődők köre Társaságunk iránt, 9 új taggal gyarapodott egyesületünk. Május 7-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szláv–Balti Filológiai Intézet hallgatói látogattak el Sárospatakra, Comenius magyarországi működési helyére. „Comenius öröksége” címmel dr. Földy Ferenc elnök tartott előadást számukra. Szeptember 16-án a Sárospataki Irodalmi

Olvasó Kör elnöksége kért, hogy „Comenius és Sárospatak” címmel tartsunk előadást a Kör tagjainak. A Társaság elnöke filmvetítéssel, Comenius verseivel és a Bibliotheca Comeniana könyvsorozat bemutatásával tette szemléletessé az estet. Október 7-én a főiskolai kar dísztermében ünnepélyes keretek között köszöntöttük dr. Kováts Dániel főiskolai tanárt, a Társaság szerkesztőjét 85. születésnapja alkalmából. Ebben az évben hagyományos felolvasóülésünket tisztújító közgyűléssel összekapcsolva tartottuk meg november 5-én. A tudományos ülés iránt igen nagy volt az érdeklődés, melynek témája „Comenius és a művészet” az újszerűség erejével hatott a jelenlévőkre. Comeniuszt, a nagy tudóst a Társaság kutató munkájának eredményeként mint költőt és művészt is megismerhettük. A felolvasóülés anyaga az előző év őszén elhangzott előadásokkal együtt 2015-ben jelenik meg a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával a Bibliotheca Comeniana 18. kötetében.

A tudományos ülést közgyűlés követte, melynek tárgya: az átdolgozott Alapszabályzat elfogadása és a vezetőség megválasztása volt. A Társaság elnöke ismertette az Alapszabályzat átdolgozásának indokait, valamint az Alapszabályzatban történt módosításokat. A közgyűlés egyhangúan elfogadta az Alapszabályzatban történt változásokat. Az Alapszabályzat módosítását „Változási kérelem”-ben fogjuk benyújtani a megyei bírósághoz. A módosított Alapszabályzat szerint új vezetőség választására került sor. A jelölőbizottság az elnökség megbízásából alaposan végezte munkáját. Marcziné Fazekas Erzsébet főiskolai docens, a jelölőbizottság elnöke személyenkénti indoklással tette meg javaslatát, amelyet a tisztújító közgyűlés nyílt szavazással öt évre egyhangúlag elfogadott. A megválasztott vezetőség névsorát az Alapszabályzattal együtt közzé tesszük a Bibliotheca Comeniana 18. számában.

Ezúton is szorgalmazzuk a tagdíjak befizetését. Tisztelettel kérjük a Társaság tagjait, hogy szíveskedjenek azt rendezni. Pénzügyeinket az OTP-nél vezetett számlán keresztül bonyolítjuk le. A bevételek átutalással vagy csekk befizetésével történnek. A kifizetések, a kiadások pedig minden esetben a számla felett rendelkezési joggal bíró két személy aláírásával valósulnak meg. Készpénzforgalom a Társaságnál nincsen.

A kimutatást a Társaság pénzügyi helyzetéről az alábbi táblázatokba foglaltuk:

Bevétel

Év	Tagdíj (Ft)	Támogatás (Ft) (maradvány)	Kiadványok eladása (Ft)	Kamat (Ft)	Összesen (Ft)
2011	16,000	460,000	33,000	12,157	521,157
2012	4,000	500,000 (474,439)	63,000	433	1,041,872
2013	3,680	(417,485)	24,000	220	445,385
2014	9,000	500,000 (428,000)	5,000	1,000	943,000

Főbb támogatóink: Emberi Erőforrások Minisztériuma, Nemzeti Kulturális Alap.

Kiadás

Év	OTP költség (Ft)	Posta (Ft)	Kiadvány (Ft)	Rendezvény (Ft)	Összesen (Ft)
2011	32,760	3,958	-	10,000	46,718
2012	11,870	6,767	599,750	-	624,287
2013	16,944	441	-	-	17,385
2014	13,705	4,900	399,974	30,500	449,079

Maradvány, átvitel a következő évre: 493.921 Ft.

2015-ben a hagyományos őszi felolvasóülésünk témája: *Come-nius és a játék*. Szeretettel várjuk a téma iránt érdeklődő előadókat. A felolvasóülés tervezett időpontja: 2015. november 5.

A Magyar Comenius Társaság alapszabályzata

1.§

A szervezet neve: *Magyar Comenius Társaság*

A szervezet székhelye: *Eszterházy Károly Főiskola Comenius Kara 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7.*

A szervezet adószáma: *18407055-1-05*

A bírósági nyilvántartásba vételi végzés száma, kelte:

Pk. 60.735/1990/4

Hivatalos nyelve: *magyar*

Működési területe: *Magyarország*

A szervezet jogállása: *önálló jogi személy.*

A társadalmi szervezet célja szerinti besorolása: *kulturális tevékenység.*

Bélyegzőjének körirata: *Magyar Comenius Társaság, Sárospatak* (Középen Comenius arcképével).

2.§ A Társaság célja

A Magyar Comenius Társaság (a továbbiakban: Társaság) a Comenius szellemi örökségének feltárására, tudatosítására, hasznosítására törekvő elméleti és gyakorlati pedagógusok, történeti, művelődéstörténeti, neveléstörténeti kutatók, Comenius életműve iránt érdeklődők egyesülete.

A Társaság célja, hogy

1. Ösztönözze, segítse Comenius szellemi hagyatékának, eszméinek kutatását, korszerű elemzését, értékelését, felhasználását;
2. Sajátos eszközeivel szolgálja a comeniusi hagyományok őrzését, továbbfejlesztését;

3. Szorgalmazza Comenius sárospataki pedagógiai tevékenységének, magyarországi hatásának feltárását;
4. Széles körben ismertesse, terjessze Comenius ma is érvényes tanításait;
5. Támogassa a neveléstörténeti kutatásokat, a pedagógiai gyakorlatot továbbfejlesztő törekvéseket.

3. § A Társaság feladatai

1. Tömöríti egyrészt azokat a neveléstörténeti, művelődéstörténeti kutatókat, akik közvetlenül vagy közvetve Comenius eszméinek, hagyományainak feltárására törekszenek, másrészt azokat, akik a művelődés, nevelés, oktatás korszerűsítését szívügyüknek tekintik, és ezt Comenius haladó tanításainak megismerésével is igyekeznek segíteni.
2. Konferenciák, felolvasó ülések szervezésével, pályázatok hirdetésével ösztönzi a nevelés, oktatás- és művelődéstörténeti kutatásokat, s fórumot biztosít az eredmények bemutatására, tudatosítására, terjesztésére. „Bibliotheca Comeniana” címen kiadványsorozatot ad ki Comenius műveinek és a társaság kutatómunkájának közzétételére.
3. Együttműködik a Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztályával és a Magyar Tudományos Akadémia pedagógiai bizottsága neveléstörténeti albizottságával. Kapcsolatot tart fent az egyetemek és főiskolák pedagógiai tanszékeivel, továbbá a sárospataki tudományos és oktatási intézményekkel. Keresi az együttműködés lehetőségeit, mind a történeti, művelődéstörténeti kutatókkal, mind azok szakmai szervezeteivel. A Társaság bázisintézménye az Eszterházy Károly Főiskola Comenius Kara (továbbiakban: EKTF CK).
4. Kapcsolatot épít ki a külföldi Comenius-szervezetekkel, intézményekkel, segíti azok magyarországi ismertetését, ugyanakkor tájékoztatja azokat a magyar kutatásokról.
5. Segíti a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeit és az EKTF CK-t a Magyarországon és külföldön fellelhető, megjelenő Comenius-művek, a vele kapcsolatos irodalom összegyűjtésében, azok külön gyűjteményében történő elhelyezésében és ismertetésében.

6. Emlékérmeket és emlékplakettet adományoz a társasági célkitűzéseket leghatékonyabban szolgáló tagok s más kutatók munkájának elismerésére.

4.§ A Társaság tevékenysége

1. A Társaság tevékenységét az Alapszabályzatban lefektetett elvek szerint folytatja. Működése nem lehet ellentétes a Magyar Köztársaság hatályos jogszabályaival.

2. A Társaság politikai tevékenységet nem folytat, pártoktól független szervezet, azoknak. Támogatást nem nyújt, azoktól támogatást nem kér, és nem fogad el, továbbá országgyűlési és önkormányzati képviselőjelöltet nem állít, és nem támogat.

3. A közgyűlés kétharmados többséggel kimondhatja a Társaság megszűnését, más egyesületbe való beolvadását, valamint az Alapszabályzat módosítását.

5.§ A Társaság tagjai

1. A Társaságnak rendes tagja lehet minden olyan nagykorú magyar állampolgár, aki a Társaság célkitűzésével egyetért, s az Alapszabályzatot magára nézve kötelezőnek tartja, kit két tag ajánlására az elnökség döntése alapján a közgyűlés a tagok sorába felvesz.

2. Pártoló tag lehet az a természetes vagy jogi személy, aki a Társaság anyagi, szakmai vagy egyéb formában történő támogatását vállalja. Felvételéről az elnökség dönt.

3. Tiszteletbeli tag lehet az, akit kiemelkedő munkássága, eredménye alapján a Társaság elnökségének javaslatára a közgyűlés megválaszt. Tiszteletbeli tag arra érdemes külföldi személy is lehet.

4. Posztumusz örökös tag lehet az, akit kiemelkedő munkássága, eredménye alapján a Társaság laudál, s az elnökség javaslata alapján a közgyűlés megválaszt.

6.§ A tagok jogai és kötelességei:

1. A rendes tagok joga és egyben kötelessége a Társaság munkájában, a célok valamelyikének megvalósítása érdekében tevékenyen részt venni. A rendes és tiszteletbeli tagok belépésük, illetve elfogadásuk alkalmával díszokiratot kapnak. A pártoló tagok támogatását a Társaság díszoklevéllel ismeri el.

2. A tagok jogait személyesen gyakorolják. A Társaság minden rendes tagjának joga:

- közreműködni a Társaság feladatainak, munkaprogramjának, szervezetének kialakításában;
- tisztséget vállalni, részt venni a Társaság tisztségviselőinek megválasztásában;
- észrevételeket, javaslatokat tenni a Társaság testületeinek és vezetőinek;
- belépti díj nélkül részt venni a Társaság rendezvényein;
- egy ingyenes példányt kapni a Társaság kiadványaiból.

3. A tiszteletbeli tagok szavazati joggal nem rendelkeznek, de a rendes tagok kedvezményeit igénybe vehetik, tiszteletbeli tisztségekre megválaszthatók.

4. A Társaság tagjai kötelesek az Alapszabályzatban foglaltakat, valamint a Társaság közgyűlési határozatait megtartani, és a Társaság célkitűzéseit legjobb tudásuk szerint előmozdítani.

5. A rendes tagok kötelesek a közgyűlés által megállapított éves tagsági díjat belépésük évétől rendszeresen fizetni. A tiszteletbeli tagoknak nincs tagdíjfizetési kötelezettségük. A Társaság túlfizetést, adományt elfogad. A tagdíjjal hátralékban lévők az elnökség az anyagi kedvezményekből kizárhatja.

6. A pártoló tagok, a jogi személyek, közösségek képviselőik útján vehetnek részt a Társaság közgyűlésein. Szavazati joggal nem rendelkeznek. A Társaság célkitűzéseit támogató hozzájárulásairól és azok felhasználásáról az elnökség köteles számot adni a közgyűlésen.

7.§ A tagság megszűnése

1. A tagság megszűnik kilépés, törlés, kizárás és halál esetén.

2. A tag kilépési szándékát írásban közli a Társaság elnökségével. A tagság megszűnésének évétől megszűnik a tagdíj fizetésének kötelezettsége.

3. Tagságát elveszti – s az elnökség határozata alapján a tagok sorából törlendő – az a tag, aki két éves vagy annál nagyobb tagdíj-hátralékát felszólítás ellenére sem rendezi.

4. Ki kell zárni azokat a tagokat, akiket büntett miatt jogerősen elítéltek, továbbá azokat, akiknek magatartása az Alapszabállyal

összeegyeztethetetlen. A kizárásról – az elnökség által alkalmilag küldött fegyelmi bizottság vizsgálata alapján – a közgyűlés határoz.

8.§ A közgyűlés

1. A Társaság elvi irányításának és ellenőrzésének legfőbb szerve a rendes tagok összességét alkotó közgyűlés. Közgyűlés a Társaság székhelyén, illetve működési területének más településén tartható.

2. A közgyűlés határozatképes, ha a rendszeres tagoknak több mint a fele megjelenik. Határozatképtelenség esetén az ülést nyolc napon belül újból össze kell hívni; az újból összehívott ülés a résztvevők létszámától függetlenül határozatképes.

3. A közgyűlés ülései lehetnek rendesek és rendkívüliek. Rendes közgyűlést legalább évenként egyszer az őszi tudományos felolvasó üléssel összekötve kell megtartani. Rendkívüli közgyűlés összehívására akkor kerül sor, ha az elnökség tagjainak legalább fele, illetőleg a tagok egyharmada írásban kéri az elnöktől.

4. A közgyűlést az elnökség határozata alapján az elnök hívja össze legalább 15 nappal a közgyűlés kijelölt időpontja előtt. A meghívónak tartalmaznia kell a közgyűlés helyén és időpontján kívül annak tárgysorozatot.

5. A közgyűlésen az elnök – vagy az elnök megbízásából az elnökség egyik tagja – elnököl.

6. A közgyűlés hatásköre:

- a) elfogadja a Társaság alapszabályzatát, illetve annak módosítását a jelenlévő szavazati joggal rendelkező tagok kétharmados többségi határozata alapján;
- b) megválasztja az elnökséget és a számvizsgáló bizottságot a jelölőbizottság javaslata és a jelenlévő szavazati joggal rendelkező tagok többségi határozata alapján, nyílt szavazással 5 évi időtartamra;
- c) határozott vagy határozatlan időre díszelnököt választhat;
- d) szükség esetén (pl. rendezvények lebonyolítására, konferenciák szervezésére) alkalmi bizottságokat hozhat létre;
- e) megvitatja a Társaság munkájáról szóló – elnökségi, pénzügyi, számvizsgáló bizottsági – beszámolókat, dönt azok elfogadásáról, és meghatározza a következő időszak legfontosabb feladatait;

- f) határozatot hoz a Társaság egészét érintő kérdésekben;
  - g) megállapítja az évi tagsági díj összegét;
  - h) megtárgyalja azokat a beadványokat, amelyek a közgyűlés előtt legalább nyolc nappal beérkeztek az elnökséghez;
  - i) megállapítja a kiírandó pályázatokat, emlékérmek – és emléklapok kiadásának feltételeit;
- 7) A közgyűlésről szabályszerűen hitelesített jegyzőkönyvet kell vezetni. Ehhez csatolni kell a jelenléti ívet. A jegyzőkönyvet az elnök, a jegyző és két hitelesítő írja alá. Az elnökség a közgyűlés lefolyásáról és határozatairól tájékoztatja levélben a tagokat.

9.§ A Társaság ügyintéző szervei

1. A Társaság ügyintéző szervei:
  - az elnökség,
  - a számvizsgáló bizottság.
2. Az elnökség és a számvizsgáló bizottság tagjai büntetlen előéletű tagok lehetnek, akik ügyelnek a hatályos törvények, paragrafusok betartására.

10.§ Az elnökség

1. A Társaság ügyeiben két közgyűlés között az elnökség határoz, szervezi, irányítja a Társaság munkáját. Tevékenységét a közgyűlés határozatai alapján készült munkaprogram alapján végzi. Határozatait szótöbbséggel hozza. Szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt. Megtárgyalja és jóváhagyásra a közgyűlés elé terjeszti a Társaság évi költségvetését és a lezárt év gazdálkodásáról szóló jelentést. A végzett munkáról beszámol a közgyűlésnek.

2. Az elnökség a Társaság létszámától függően 9–15 tagból áll. Tagjai sorából elnököt, két alelnököt, titkárt, jegyzőt, pénztárost, szerkesztőt és négy elnökségi tagot választ. Az elnökség határozatképes, ha tagjainak legalább kétharmada jelen van. Az elnökség tagjai társadalmi munkában végzik tevékenységüket.

3. Az elnökség évenként kétszer ülésezik. Ezen kívül össze kell hívni az elnökséget, ha az elnökség tagjainak több mint fele kéri. Az elnökségi ülést az ülés előtt legalább nyolc nappal az elnök hívja össze. Az elnökségi ülések főbb témáiról, határozatairól a tagságot tájékoztatni kell.

4. Az elnök a közgyűlés határozatai alapján irányítja az elnökség, a Társaság munkáját. Képviseli a Társaságot más intézményekkel szemben. Munkáját megosztja az alelnökökkel. Az elnök tartós akadályoztatása esetén az elnökség ügyvezető alelnököt bízhat meg az elnöki teendők ellátásával. Az elnök, vagy az alelnökök egyike, vagy a titkár a közgyűlés által megválasztott bázisintézmény vezetője.

5. A titkár az elnök és az alelnökök irányításával az operatív munkát, elsősorban a szervező feladatokat végzi.

6. A jegyző a Társaság adminisztratív ügyeit intézi, vezeti a jegyzőkönyveket és a tagnyilvántartást.

7. A pénztáros kezeli a Társaság pénzeszközeit, az elnökkel együtt felel a gazdálkodásért. Tevékenységét a számvizsgáló bizottság évenként ellenőrzi.

8. A szerkesztő a Társaság kiadványait állítja össze. Munkáját szerkesztőbizottság segíti.

9. A Társaság elnöke, alelnökei, titkára, jegyzője, pénztárosa és szerkesztője az elnökségi üléseken számolnak be tevékenységükről. Az elnökség az állandó tisztséggel nem rendelkező elnökségi tagoknak alkalmi feladatokat, megbízásokat ad, amelyről az elnökségi ülésen kell beszámolniuk.

10. A Társaság pecsétjét a titkár, illetve az elnök őrzi.

11.§ A számvizsgáló bizottság

1. A számvizsgáló bizottság három tagból áll. Elnökét és két tagját a közgyűlés ötévi időtartamra nyílt szavazással választja.

2. A bizottság szükség szerint, de legalább évenként egyszer megvizsgálja a Társaság pénzügyeit, anyagi jellegű ügyvitelét.

3. A gazdálkodással kapcsolatos észrevételeiről tájékoztatja az elnökséget; a közgyűlésnek évente beszámolási kötelezettséggel tartozik.

4. A számvizsgáló bizottság tagjai megbízatásuk időtartama alatt más tisztséget nem tölthetnek be a Társaságban.

12.§ Társaság gazdálkodása

1. A Társaság bevételeit képezi egyrészt a rendes tagok tagdíja, önkéntes felajánlása, befizetése, másrészt a pártoló tagok által rendelkezésre bocsátott pénzösszeg, továbbá egyéb bevétel (rendezvény stb.).

2. A rendelkezésre álló anyagi eszközök felhasználásáról az elnökség határoz. Az OTP-nél vezetett számla felett rendelkezési jog az elnököt, az alelnököket, a titkárt és a pénztárost illeti meg. Kifizetéseknél közülük kettőnek aláírása szükséges.

3. A Társaság kiadványait részben maga terjeszti tagjai útján, részben pedig rendezvényein. A kiadványok eladásával kapcsolatos számadást a pénztáros vezeti. Tiszteletpéldányok szétesztása, a kiadványok külföldre küldése az elnök engedélyével történhet, aki erről az elnökséget tájékoztatni köteles.

4. A Társaság vagyonát képezik a tulajdonában lévő felszerelési és egyéb tárgyak, amelyekről a pénztáros leltárt vezet.

5. Gazdálkodása során elért eredményét nem osztja fel, azt a létesítő okiratában – Alapszabályzatában – meghatározott tevékenységére fordítja.

13. § Fegyelmi hatáskör

1. A Társaság törvényes működéséért az elnök a titkárral együtt erkölcsileg, a pénztárossal együtt anyagilag és egyetemlegesen felelős.

2. Az alapszabályzat megszegése miatt indított fegyelmi eljárás során kiszabható fegyelmi büntetése: figyelmeztetés, kizárás.

3. Peres ügyekben a Társaságot az elnök vagy a titkár képviselheti. Az elnökség jogtanácsost bízhat meg a peres ügyek intézésével.

Megjegyzés:

A Magyar Comenius Társaság első alapszabályzatát az 1986. június 21-én tartott alakuló közgyűlés fogadta el, majd a kiegészített Alapszabályzatot a 2004. november 12-én tartott közgyűlés jóváhagyta. A jelen alapszabályzatot a 2014. november 5-i közgyűlés fogadta el.

A Magyar Comenius Társaság 2014. november 5-én megválasztott vezetői

Az elnökség:

Díszelnök:	Dr. R. Várkonyi Ágnes
Elnök:	Dr. Földy Ferenc
Alelnökök:	Dr. Kelemen Judit Dr. Koncz Gábor
Titkár:	R. Toma Kornélia
Szerkesztő:	Dr. Kováts Dániel
Jegyző:	Dr. Kissné Gombos Katalin
Pénztáros:	Dr. Nagy György
Tagok:	Dr. Bolvári-Takács Gábor Dr. Dienes Dénes Pocsainé dr. Eperjesi Eszter Dr. Tamás Edit

A számvizsgáló bizottság:

Elnök:	Nagy László
Tagok:	Feróné Komolay Anikó Poremba Ferencné

A Magyar Comenius Társaság örökös tagjai

(Zárójelben a laudáció előadóját és megjelenésének helyét adjuk meg.
BC. = Bibliotheca Comeniana.)

- Dr. Bajkó Mátyás* (1925–1999) egyetemi tanár. (Brezsnyánszky László, BC. XI. 51–56.)
- Dr. Bakos József* (1912–1997) főiskolai tanár. (Bodosi Béla, BC. XI. 57–62.)
- Dr. Benda Kálmán* (1913–1994) akadémikus, egyetemi tanár (R. Várkonyi Ágnes, BC. XI. 63–69.)
- Czinke Ferenc* (1926–2000) festőművész, főiskolai tanár (Földy Ferenc, BC. XV. 161–163.)
- Dr. Deme László* (1921–2011) egyetemi tanár (Kováts Dániel, BC. XVIII. 279–284.)
- Dr. Demjén István* (1933–2008) festőművész-tanár (Földházi István, BC. XV. 175–180.)
- Dr. Fehér Erzsébet* (1941–2012) főiskolai tanár (Feróné Komolay Anikó, BC. XVIII. 291–295.)
- Dr. Gönczy Ákos* (1941–2012) főiskolai tanár (Toma Kornélia, BC. XVIII. 285–289.)
- Dr. Huszár István* (1927–2010) c. egyetemi tanár (Földy Ferenc, BC. XV. 165–167.)
- Kardoss Béla* (1903–1987) művelődéstörténész (Földy Krisztina Lilla, BC. XI. 71–75.)
- Ködöböcz József* (1813–2003) főiskolai tanár (Földy Ferenc, BC. XI. 77–83.)
- Dr. Király István* (1921–1989) irodalomtörténész akadémikus (Bolvári-Takács Gábor, BC. XV. 155–159.)
- Dr. Komlósi Sándor* (1920–2007) főiskolai tanár (Kiss Ferenc, BC. XV. 143–144.)
- Dr. Köpeczi Béla* (1921–2010) akadémikus, egyetemi tanár (R. Várkonyi Ágnes, BC. XV. 145–154.)

-
- Dr. Makkai László* (1914–1989) egyetemi tanár (Bolvári-Takács Gábor, BC. XI. 85–90.)
- Dr. Maller Sándor* (1917–2001) irodalomtörténész (Koncz Gábor, BC. XI. 91–99.)
- Mladonyiczky Béla* (1936–1995) szobrászművész (Fazekas Balogh István, BC. CV. 181–188.)
- Dr. Ravasz János* (1915–2004) neveléstörténész (Füle Sándor, BC. XI. 101–104.)
- Dr. Simon Gyula* (1917–1989) neveléstörténész (Benő Kálmán, BC. XI. 105–110.)
- Szentimrei Mihály* (1924–1999) gyűjteményi igazgató (Győri István, BC. XI. 111–115.)
- Dr. Takács Béla* (1930–1997) múzeumigazgató (Pocsainé Eperjesi Eszter, BC. XV. 169–174.)
- Dr. Újszász Kálmán* (1902–1994) teológiai professzor (Kováts Dániel, BC. XI. 117–122.)
- Dr. Zibolen Endre* (1914–2004) neveléstörténész (Jáki László, BC. XI. 123–128.)

Tartalomjegyzék

DR. FÖLDY FERENC: Előszó	5
-----------------------------	---

I. Comenius és követői

HALÁSZI ALADÁR: Comeniust idézve (vers)	10
KISS ENDRE JÓZSEF: Comenius és magyarországi munkatársai	11
HALÁSZI ALADÁR: Comenius érvrendszere	21
DR. VOZDVISENSZKIJ VAGYIM OLEGOVICS: Csiszevszkij – Comenius szellemi örökségének megmentője	29
DR. KÉZI ERZSÉBET: Árvay József, az iskolaalapító	37
DR. FODOR FERENC: Mátyás Ernőre emlékezünk	43
DR. BODOSI BÉLA: Pyrker egri tanítóképzője	51
KORNYÁNE DR. SZOBOSZLAY ÁGNES: Tóth Pál és „a Tótpál”	77
JASKÓNE DR. GÁCSI MÁRIA: A Kaffka Margitot meghírlő iskolák világa	91
Dr. N. LAKATOS ZOLTÁN: Evangélikus tanítóképző Miskolcon	99
DR. HAUSER ZOLTÁN – DR. KELEMEN JUDIT: A Comenius Kar az Eszterházy Károly Főiskola szervezeti keretében	105
DR. BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: Comenius néhány szellemi örököseinek hatása Sárospatakon kívül	107

II. Comenius és a művészetek

DR. VITÉZ FERENC: Comenius és a grafika	117
DR. MOLNÁRNÉ ÖTVÖS TÜNDE: Vizuális közlési módok az <i>Orbis Sensualium Pictus</i> alapján	135
HALÁSZI ALADÁR: A tudomány és művészet határmezsgyéje Comenius életművében	147
DR. FODORNÉ DR. NAGY SAROLTA: A Biblia és Rembrandt művészete	159
DR. KELEMEN JUDIT: Művészeti nevelés és tehetséggondozás a Comenius Karon	173
CSATLÓSNÉ KOMÁROMI KATALIN: A sárospataki Művelődés Háza művészeti tevékenysége	179
JÁSZTER BEÁTA: A művészet megjelenése a Zemplén Televízió képernyőjén	185
DR. KOVÁTS DÁNIEL: A tudós tanár, Bakos József könyve	193
DR. TUSNÁDY LÁSZLÓ: A szív és a lélek igazsága. Kováts Dániel új könyve Sárospatakról	195

III. Emlékezés és laudáció

DR. KOVÁTS DÁNIEL: 250 éve született Vályi András, az első anyanyelv-pedagógus	209
DR. FÖLDYNE DR. ASZTALOS ADRIENNE: Kétszáz éve született Egressy Béni	217
DR. DIENES DÉNES: Erdélyi János és a Sárospataki Kollégium	225
KISS ENDRE JÓZSEF: A nemzet kurátora. 150 éve hunyt el Fáy András	237
DR. KONCZ GÁBOR: Értelmes hit, cselekvő erkölcs. Száz éve született dr. Koncz Sándor	243
DR. FÖLDY FERENC: Száz éve született Kődöböcz József, a tudós pedagógus	247

DR. KONCZ GÁBOR: „... hazament a nagyvilágba...” 100 éve született Vatai László	253
DR. VITÉZ FERENC: Reménységgel áldott festészet. Bertha Zoltán portrévázlata	259
KISS JÓZSEF: Makovecz Imre és Sárospatak	267
DR. KOVÁTS DÁNIEL: Dr. Deme László nyelvészprofesszor (1921–2011)	279
R. TOMA KORNÉLIA: Dr. Gönczy Ákos (1941–2012)	285
FERÓNÉ KOMOLAY ANIKÓ: Dr. Fehér Erzsébet (1941–2012)	291

IV. A Comenius Társaság életéből

DR. FÖLDY FERENC: In memoriam R. Várkonyi Ágnes	299
DR. FÖLDY FERENC: A Magyar Comenius Társaság munkája 2011–2014	303
A Magyar Comenius Társaság alapszabályzata	307
A Magyar Comenius Társaság vezetősége	315
A Magyar Comenius Társaság örökös tagjai	316

A Magyar Comenius Társaság könyvsorozatával kívánja elősegíteni Comenius szellemi hagyatékának, eszméinek feltárását és korszerű elemzését, továbbá a társaság kutatómunkájának közzétételét.

Societas Comeniana Hungarica iubet serie librorum suorum speciem hereditatemque ingenii Comenii aperire et analysem modernam eius adiuuvare atque opera societatis huius publicare.

Die Ungarische Comenius Gesellschaft wünscht mit ihrer Bücherserie dazu beitragen, die geistige Erbschaft und Ideen von Comenius zu erschließen und zeitgemäß zu analysieren, weiterhin die Forschungsarbeit der Gesellschaft zu veröffentlichen.

The Hungarian Comenius Society aims with its series of books to promote the recognition and up-to-date analysis of the spiritual inheritance and ideas of Comenius, moreover to publish the research work of the Society.

